

Papua'dan Datça'ya Sosyal Kalkınma Çalışmaları

Kalkınmaya Katkı Verenler

Papua'dan Datça'ya
Sosyal Kalkınma Çalışmaları

Carel Zwollo

Kalkınmaya Katkı Verenler - 1

Papua'dan Datça'ya Sosyal Kalkınma Çalışmaları: **Carel Zwollo**
Kalkınmaya Katkı Verenler -1

Yayına Hazırlayan

Yasemin Dut

Editör

Celal İnal

Katkı Verenler

Can Çelebi

Ercan Eroğlu

Proje Koordinatörü

Ertan Karabıyık

Tasarım

Kurtuluş Karaşın

www.kurtuluskarasin.com

Baskı ve Cilt

Altan Matbaası / 312 294 8 394

www.altanmatbaacilik.com

ISBN 978 - 975 - 98363 - 3 - 7

1. Baskı, 1000 Adet

Ankara, Şubat 2014

Kalkınma Atölyesi, 2014

Bu yayın bir kamu malıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amaçlı alıntılar yapılabilir, elektronik olarak dağıtılabilir, Kalkınma Atölyesi'nden izin alınarak basılabilir, çoğaltılabilir, yaygınlaştırılabilir.

Kalkınma Atölyesi

Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi

Dodurga Mah. Poligon Sitesi 30-A, Türkkonut

Çankaya-Ankara

+ 90 541 457 31 90

<http://www.kalkinmaatolyesi.org>

www.facebook.com/kalkinmaatolyesi

@kalkinmaatolyesi

www.kalkinmaatolyesi.org

info@kalkinmaatolyesi.org

*Bu kitabı
anneme ve babama
ithaf ediyorum.
Onlar bana ve
kardeşlerime
bu dünya üzerinde
büyük bir pencere
açtılar, bizlere
geniş bir
ufuk gösterdiler...*

Papua Yeni Gine'den Hollanda'ya: Çocukluk Yılları	17
Hollanda'da Yeni Bir Yaşam: Okul Yılları	49
Bodrum'da Balıkçılık Kooperatifleri Üzerine Master Tezi	81
Afrika Yılları: Burundi, Mali, Kamerun'da Sosyal Kalkınma	97
Yemen, Sri Lanka, Tayland: Kalkınma Projelerinde Danışmanlık	165
Yeniden Türkiye; Kırsal Kalkınma Çalışmaları	191
Datça'yla Yeniden Tanışma ve Orada Yaşama	229

Editörden...

Kalkınma Atölyesi, yaşamları boyunca sosyal kalkınma çalışmalarında bulunmuş kişi ve kurumları gençlerle buluşturmak, onlara ilham vermek ve sosyal kalkınma çalışmalarına katılmalarını desteklemek ve sosyal kalkınma çalışmalarında bir bellek oluşturmak amacıyla *Kalkınmaya Katkı Verenler Gençlerle Buluşuyor, Gençler Sosyal Kalkınmaya Katılıyor Programı*'nı uygulamaya koymuştur. Bu program iki ayrı bölümden oluşmaktadır; sosyal kalkınma çalışmalarında bulunan farklı meslek grubundaki kişilerin detaylı hayat hikâyeleri ile sosyal kalkınma çalışmalarında yer almış kişi ve kurumların hikâyelerinin yazılması, bu kişi ve kurumların gençlerle buluşturulmasıdır.

Hayat hikâyelerinin birinci aşaması gönüllülerle bu hikâyelerin yazılmasından oluşmaktadır. Bu süreç hayat hikâyesi yazılacak olan kişilerin yaşam evrelerinin ortaya konulması, bu kapsamda detaylı bir soru listesinin oluşturulması ve birlikte yazma sürecinin tamamlanmasıyla gerçekleşmektedir. Bunun ardından metnin görselleştirilmesi, tasarımın yapılması, editörlük çalışması ve onun ardından basımın gerçekleştirilmesi yer almaktadır. İkinci aşama ise, hayat hikâyelerini gençlerle buluşturmak ve gençleri sosyal kalkınma çalışmalarına katılma konusunda cesaretlendirmektir. Üçüncü aşama ise, gençlerin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası sosyal kalkınma çalışmalarına katılımını teşvik etmek, gençlere ilham vermek ve mümkün olduğunca onların istihdamlarına olanak sağlamaktır. Ayrıca hayat hikâyelerini okuyan gençler arasında bir iletişim ağı kurmaktır.

Carel Zwollo yaşamının çok büyük bir kısmında küresel ölçekte sosyal kalkınma çalışmalarında yer almıştır. Afrika'da, Uzak Doğu Asya'da, Orta Asya'da, Ortadoğu'da... Yaşamının on yılında Türkiye'nin kalkınması için profesyonel olarak çalışmıştır. 1975 yılından beri yaklaşık kırk yıldır Türkiye'yle başlayan ilişkisi hâlen devam etmektedir.

Kalkınma Atölyesi'nin ilk ortaklarından olan Carel Zwollo'ya bu programa katılma teklifi sunduğumuzda bunu içtenlikle kabul etmiş ve 65 yıllık yaşam deneyimini Türkiyeli gençlerle paylaşmak için uzun soluklu bir çalışmayı tam bir ekip yaklaşımıyla gerçekleştirmiştir.

Kalkınma Atölyesi'nin eski ortaklarından olan Zwollo'dan, hayat hikâyesini Türkçe yazmasını istedik. Çünkü 1975 yılında başlayan Türkçe öğrenme serüveni hâlâ devam ediyor. Gençlere kendi yazdığı Türkçe'yle erişmesinin önemli olduğunu düşündük. Türkçesine fazla müdahale etmedik. Kitabı okurken zaman zaman anlaşılamayan yerler, anlatım yetersizliği olabilir. Bunu hoş karşılamanızı istiyoruz.

Bu kitap bol görsel materyalle birlikte uzun bir sürede kolektif bir emekle hazırlanmıştır. Sizlerin de katkılarını bekliyoruz. Bizleri değerlendirin, eleştirin, görüşlerinizi bize yazarak paylaşın. Birlikte daha etkili, daha güzel çalışmalar yapalım. Sizlere keyifli okumalar diliyoruz.

Önsöz

Bu kitap, Türkiyeli dostum ve kalkınma meslektaşım Ertan Karabıyık'ın önerisi üzerine kaleme alındı.

Ben Hollanda'nın Asya'daki en son sömürgesi olan Papua'da doğdum ve hayatımın yedi yılını orada yaşadım. Daha sonra ailemle birlikte Hollanda'ya göç ettik. 30 yıldan fazla bir süredir Türkiye'yle bağlantım var. Antropoloji öğrencisi olarak 1974-77 yılları arasında Türkiye'de halkları ve dilleri araştırdım. On iki yıl Afrika ve Asya'da sosyal antropolog olarak kalkınma projelerinde çalıştım. 1991 yılında Türkiye'ye tekrar geldim. On sene Ankara'da kırsal kalkınma alanında proje fikirleri geliştirdim ve çeşitli illerde uygulamalara katıldım. Daha sonra ise Muğla-Datça'ya yerleştim.

Ertan bu kitabı Türkçe yazmamı istedi. Deneyimli bir editörle ve gönüllülerle çalışacağımızı söyledi. Öncelikle sosyal kalkınma çalışmalarımı ve benim hayatımı gözden geçirdik. Ana bölümleri belirledik ve herbir bölüm için soru listesi hazırladık. Bu kitabın temel amacı, Türkiyeli gençlerin sosyal kalkınma sürecine katılmalarına yönelik esinlendirici deneyimler aktarmak, onların küresel süreçteki “sosyal kalkınma” çalışmalarına katılmalarını teşvik etmek ve onlara cesaret vermektir.

Bu kitabı yazmak için bize destek olan Kalkınma Atölyesi gönüllüsü Yasemin Dut, lisansını Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde, yüksek lisansını ise Boğaziçi Üniversitesi'nin Avrupa Çalışmaları Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. O, öncelikle benim için bir yol haritası hazırladı. Yasemin çok mütevazı bir kadın. Türkiye'de çok rastlamadığım bir karakterde. Türkçe yazdığım bölümlerde Türkçe'nin yabancı etkisini ortadan kaldırmadan, sadece düzeltme işini gerçekleştirdi. Bunun için “empati” gerekiyor, diye düşünüyorum. Bu süreçten sonra Ertan Karabıyık, Celâl İnal ve Kalkınma Atölyesi'nin birçok gönüllüsü son okumayı gerçekleştirdi. Kitabın tasarımını yapan Kurtuluş Karaşın ve onun asistanı Deniz Aysel Aldemir büyük bir sabırla ve bizim bitmek tükenmek bilmeyen taleplerimize gönüllü katkılarını koydular.

Kalkınma Atölyesi tarafından hazırlanan “*Kalkınmaya Katkı Verenler*” serisinin birinci kitabı olan bu biyografi tam bir ortak emeğin

ürünüdür. Bu kitap, Yasemin tarafından hazırlanan 59 soruya verilen yanıtlarla hazırlandı. Bilindiği gibi soru-cevap metodu medeniyetimizin en eski din kitaplarından Tevrat, İncil, Kuran ve diğer dinlerin bir eğitim tarzı gibi... İyi hocalar öğrencilerin sorularını cevaplıyorlar, kötü hocalar ise öğrencilere kâğıttan dersler veriyorlar.

Hollanda bir Kuzeybatı Avrupa ülkesidir. Bu ülkede iki ünlü hümanist filozof var: Rotterdam'dan Desiderius Erasmus (1469-1536) ve Amsterdam'dan Baruch Spinoza (1632-1677). Onlar, laiklikten önce insanın hayatında dinin rolünü küçültmeye çalıştılar. Dinin yerine "ahlak"ı koydular. Hollanda, İkinci Dünya Savaşı'nda hem Almanya hem de Japonya tarafından çok zarar gördü. Savaştan sonra bizim ülkemiz en önemli sömürgesi olan Endonezya'yı kaybetti. Yalnızca bakir ve az gelişmiş (Papua) Yeni Gine kaldı. Bu olay Hollanda'nın ekonomisini önemli ölçüde değiştirdi; hammadde ve ticaret 1950'den sonra Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yönelik yapılmaya başlandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletler diğer ülkelerle ilişkilerinde hem ticarete hem de kalkınma projelerine önem verdiler ve hâlâ vermeye devam ediyorlar. Benim ailem bu ilişkilerin bir örneğidir. Büyükbabam sömürge döneminde Endonezya'ya gitti ve zengin oldu. 40 yaşında Hollanda'ya geri döndü. Utrecht yakınlarında Zeist kentinde dört ev inşa etti ve hobi olarak Angora Tavşanı yetiştirdi. 1920'li yıllarda bu çok normaldi. Babam Papua'da (Hollanda Yeni Gine) memur olarak dokuz sene kalkınma çalışmalarında bulundu (1946), ben de bağımsız ülkelerde sosyal kalkınma projeleri üzerine çalıştım. Ailemin üç kuşağı da benzer şekilde yaşadı. Benim ailem yurtdışına hep meraklı oldu. Şu anda ağabeyimin ve ablalarımın çocukları, dokuz yeğenimin çoğu, Ortadoğu, Asya, Pasifik ve diğer ülkelerde yaşıyorlar, çalışıyorlar.

Hollanda kraliyetle yönetiliyor. Aynı zamanda dünyanın bilimsel bakımdan en gelişmiş on ülkesi arasında bulunmaktadır. Hollanda ABD'den sonra miktar olarak dünyanın en büyük gıda ihracatçı ülkesi konumundadır. Konya kadar büyüklüğe, İstanbul kadar nüfusa sahip bu ülke nasıl oluyor da bu konumda olabiliyor ve bu durumu sürdürebiliyor? Bunun bir sebebi var ve bu bir tesadüf değil.

Bu kitapta yukarıda sorduğum soruya istatistikler veya derin analizlerle değil, benim kişisel hayat hikâyemle dolaylı olarak cevap

vermeye çalışıyorum. Odaklandığım soru şu: *“Kalkınma projeleriyle az gelişmiş ülkelerdeki kalkınma merkezleri nasıl bilgilendirilebilir ve onların bakış açısı nasıl değiştirilebilir?”*

Kalkınma projelerine hibe veren ülkeler yalnızca hümanist duygularla bu fonları vermiyorlar; bu ülkelerden kendi ülkelerine ucuz maden, hammadde, çeşitli ürünler, çocuk işçi dâhil ucuz iş gücü sağlıyorlar ve verdiklerinden kat be kat fazlasını geri alıyorlar. Neo-liberalizme göre *“sömürgecilik”*, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bitmedi, biçim değiştirdi. Kalkınma Müdürlüğü, Hollanda Dışişleri Bakanlığı’na entegre bir genel müdürlüktür. Her ülkedeki Hollanda Büyükelçiliği’nde kalkınma işlerine çok büyük önem verilir. Yurtdışında kalkınma çalışmaları bazen ticaretten daha önemli hale gelir.

Kitabın birinci ve ikinci bölümleri ailemin Endonezya ve Papua’daki yaşamımı, Hollandaya dönüşümüzü anlatıyor. Benim hayatımın ilk yedi yılı Pasifik’teki bir plajda geçti. *“İlkel”* denilen bir topluluğun içinde yaşadım ve bu durum beni oldukça etkiledi.

Daha sonra oradan Hollanda’ya göç ettik ve Hollanda’nın en ormanlık bölgesi olan Apeldoorn’a yerleştik. Buradaki ormanlar, Hollanda ve komşu ülkelerin kraliyet ailelerinin avcılık hobileri için yetiştirildi ve bakımı yapıldı. Bu kente Endonezya ve Yeni Gine’den Hollanda’ya dönen topluluklar yerleşti.

Hollanda’ya uyumumuz kolay olmadı. Bir süre uyum sorunu yaşadık ve beş çocuklu büyük bir aile olduğumuz için bir süre sonra bu zorluğu atlattık. Hollandalıların Endonezyalılara nasıl baktıklarını gördük; biz onlara haşlanmış patates yiyen muhafazakâr Protestanlar olarak baktık, onlar da bize pilav ve acı biber yiyen kolonyalistler olarak baktılar. Muhtemelen Türkiye’de de Balkanlar’dan göç eden topluluklara bakışta benzer bir durum söz konusuydu.

Dördüncü bölümde kalkınma yaklaşımlarını, ideolojisinin kaynaklarını, bu fikirlerin nereden, nasıl çıktığını paylaşıyorum. Kişisel fikirlerimi, duygularımı detaylı olarak anlatıyorum. Bu nedenle her zaman objektif olamıyorum. Bence o dönemdeki kalkınma çalışmaları sömürgeciliğin, misyonerliğin bir devamı; fakat laik bir anlayışla devamı... Kalkınma adeta yeni bir dinî hareket gibi gerçekleşti.

Kalkınma adeta yeni bir dinî hareket gibi gerçekleşti. Bu sefer “*insan hakları*”, “*fakirlere yardım*” temaları öne çıktı. Bu yaklaşımda maceracılık, basit meraklar, insani hırslar, zararlı ticaret ve diğer negatif katkılar da vardı.

Bu sefer “*insan hakları*”, “*fakirlere yardım*” temaları öne çıktı. Bu yaklaşımda maceracılık, basit meraklar, insani hırslar, zararlı ticaret ve diğer negatif katkılar da vardı. Aslında bunların çoğu tesadüf değildi. İskoçyalı David Livingstone, İngiliz bir misyoner olarak 19. yüzyılda Afrika’ya “*köleliği bitirmek*” amacıyla gönderildi. Aynı zamanda Londra’nın ticaret zenginleri onun bu planını finanse ettiler. Bunun altında yatan da “*yeni İngiliz koloni*”leri kurmaktı. Livingstone, Nil’in kaynağını bulmak için uzun yolculuklar yaptı. Afrika’nın iç kesimlerini gösteren haritalar hazırladı ve Londra’ya gönderdi. Daha sonra İngiliz ordusu ve ticaret erbabı buralara geldi ve bölgede hâkimiyet kurdu.

Her dönemde kalkınmanın odağı değişti ve sürekli değişiyor. Bunun hem olumlu hem de olumsuz bir boyutu var. Benim açımdan olumsuz yönü daha fazla öne çıkıyor; çünkü bizim gibi kalkınmacıların küresel sorunları çözmeleri mümkün değil. Sadece en kötü durumları hafifletebilir veya yapılanlara, tahrip edilenlere tepki verebiliriz. 1950-1970 yılları arasında gıda sorunlarına, açlığa karşı tarımsal devrim, sağlıkla birlikte nüfus patlaması, 1986 yılında Çernobil reaktör kazası, çevre ve hava kirliliğinin yarattığı korku, ozon tehlikesi, 1990 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla yeni bir dönemin başlaması, savaşlardan dolayı sığınmacıların ve mültecilerin sorunları, insan hakları gibi kalkınma bakışıyla dünyamız küçülmedi, tam tersine büyüdü. Birleşmiş Milletler çok sektörlü bir yaklaşımla oldukça gelişmiş, yeni bölümler yaratmış ve her küresel sorunu çözmek için çaba gösterir hale gelmiştir. Ancak bunun üstesinden bir türlü gelemeyen durumdadır; çünkü etkisi oldukça azalmıştır. Küresel ölçekte bürokratik bir örgüt haline gelen Birleşmiş Milletler, özellikle hak temelli faaliyetler yürüten sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapmak durumundadır. Aksi takdirde operasyonel olarak etkisi her geçen gün azalacaktır.

Bana en mutluluk veren şey dildir. Türkçe harika bir dil. Çok mantıklı bir dil. Örneğin “*çözmek*” fiilinde “*çöz*” kökü var. Çözmek, Türkçeye göre “*iplerden ayrılmak*” anlamına da geliyor. Harika bir mantıksal ilişki! Neden Türkiye bu dil-mantık ilişkisiyle dünya üzerinde daha büyük bir rol oynayamıyor? Efsaneye göre, kim Gordion Düğümünü çözerse Asya’nın hâkimi o olacaktır. Makedonyalı komutan Büyük İskender bu düğümü kılıçla çözer. Bu, sürdürülebilir bir yöntem değil. Kendisi de oldukça genç ölmüştür ve onun

mezarının hâlâ nerede olduğu bilinmiyor. Ben Türkçeyle bağlantımı hep korudum. Bunun sayesinde hem iş hem de kişisel yaşamımda dostlar edindim. Türkler diğer Akdeniz ülkelerindeki insanlar gibi sıcakkanlı, sohbeti seven insanlar. Kitap okumaya pek önem vermiyorlar. Bunu gözlemlerimden yola çıkarak söylüyorum.

Bugün dünyadaki sorunlar birbirlerine o kadar bağlı ki, bunları bölgesel ve küresel olarak çözmek gerekiyor. Örneğin AIDS, bundan daha tehlikeli olan Ebola veya diğer virüsler için küresel bir çözüm gerekiyor. Sığınmacıların sorunları Birleşmiş Milletler'in bile üstesinde gelemeyeceği bir hâl almış durumda. İlk kez 1975 yılında Türkiye'ye geldim, ilk gözlemlerimi yaptım. Daha sonra 1991 yılında tekrar geldim. Türkiye'nin gelişimine tanık oldum. Türkiye'nin geldiği bu düzeyde önemli roller alması gerekiyor; ancak bu roller siyasetçilere ve memurlara bırakılmamalı, onlarla bu roller paylaşılmalı. Kalkınma çalışmaları katılımcılığı gerektirir ve bu daha bağımsız, sürdürülebilir bir anlayışla yapılmalıdır. Bunu yeni kuşak gençler yapabilir.

Yukarıda anılan nedenle bu kitabı küresel ve bölgesel ölçekte kalkınma süreçlerinde yer almayı düşünen gençler için yazdım. Aslında bir ülkenin iyi niyetli, laik, meraklı, akıllı, enerji dolu gençleri, Türkiye'nin gelecekteki elit grubunu oluşturacak. Bu her zaman böyleydi. Şimdi de böyle olacak.

Yakın tarihte Birleşmiş Milletler, Brundlandt, Willy Brandt ve diğerleri dünyanın gidişatına bizlerin dikkatini çektiler; dünyamız hızla kirleniyor, nüfus kontrol edilemez hale geldi, çocuklarımıza adeta cehennem gibi bir miras bırakıyoruz. Evet, o çocuklar şimdinin gençleri oldu. Dünya geçmişe göre daha berbat duruma geldi. Olgun bir demokraside *sivil toplum örgütleri* hem devletin işlerini kolaylaştırırlar hem de her şeyi eleştirebilirler. Bunların yanı sıra sivil toplum örgütlerinin aynı zamanda şeffaflık ve denetlenebilirlik konularında kontrol görevleri vardır.

Sivil toplum örgütleri demokrasinin sütunlarından birisidir. Kalkınma projeleri her zaman "*model*" veya "*örnek*"le yol gösterebilir. Fakat eğer o modeller veya örnekler, devletler veya toplum tarafından benimsenmezse, bu projeleri terk edip yeni bir yol bulmak gerekiyor; çünkü kalkınma çalışmaları bilimsel çalışmalar gibi dinamik,

Kalkınma dünyası harika bir dünya. Gençlere ülke dışında çalışma, yeni toplumlarla temas etme ve hayallerini gerçekleştirme imkânı sunuyor.

her zaman değişebilir bir nitelik taşıyor. Kalkınma dünyası harika bir dünya. Gençlere ülke dışında çalışma, yeni toplumlarla temas etme ve hayallerini gerçekleştirme imkânı sunuyor. Bir temel ilke-den söz etmem gerekiyor: her iyi proje mutlaka bir finansla olanak bulur. Her fon veren örgütte bir kadın veya bir erkek çalışır ve bu kişilerle bir bağlantı kurulabilir. Bir sempati ve empati, güven, ilgi, iş bağlantısı, sonra network ve en sonunda da bir proje taslağı ve uygulama. Bugünkü dünya internetle genişledi. İnternetin sunduğu olanaklarla her kurumda en iyileri bulmak olanaklı hale geliyor. Ancak her ağacın meyve ağacı olmadığı da unutulmamalı.

Bununla birlikte dünya genç Türkiyelilerden bir katkı bekliyor. Türkiye, yeni dünyada yalnızca ekonomik büyüklüğüyle değil, sosyal ve kültürel nitelikleriyle de yerini almalı. Ekonomik olarak büyük olmak bir ölçü; fakat bu, gelişme ve kalkınma için yalnız başına yeterli bir ölçüt değil.

Bu kitapta hem kooperatiflere hem de balıkçılık projelerine odaklanılıyor. Az gelişmiş ülkeler sömürgeciğe olumsuz bakıyorlar; fakat bu tek yönlü bir bakış. Benim babam Papua'da çok "*bakir*" olan "*Papoea*" halkıyla beraber kalkınma çalışmalarına başladı. Orada Endonezyalı ustaları buldu, onları birçok işinde kullandı ve tek yönlü kalkınma çalışması yapmadı. Onlarla fikir alışverişi yaptı, balıkçılık işini onlardan öğrendi. Annem ise Endonezyalılar ve en akıllı "*Papoea*" kadınlarıyla beraber ormanda gıda topladı ve nasıl yemek pişirildiğini onlardan öğrendi. Yoksa oralarda yaşamamız çok zor olurdu. Ben bu yaklaşımı devam ettirdim; her zaman takım işi yaptım ve yerel ustaları buldum, fikirlerimi onlara emanet ettim. Genellikle kalkınma çalışmalarında Batılı bir usta az gelişmiş bir ülkeye gidiyor ve "*teknik*" bilgi transfer ediyor gibi farklı bir imaj var. Bu gerçekçi bir imaj değil. Bir işi sürdürebilmek her zaman takım işidir, eşitlikçi olmak gerekir ve çözüm sadece teknik bilgi değildir.

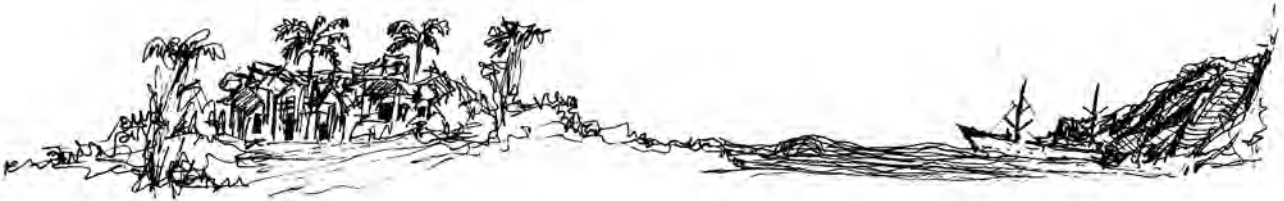
Bir yabancı antropolog, arkeolog veya jeolog az gelişmiş ülkelere gittiğinde çoğu zaman ona *ajan* veya *casus* diye bakılır. Ben bu hakaret veya yükü her ülkede taşımak zorunda kaldım ve bazen dostlarımdan ayrılmam gerekti. Çünkü bu bir kalkınmacı için ağır bir hakaret... Türkiye maalesef hariç değil bu durumdan. Bu paranoya çok şey anlatıyor; az gelişmişlik kompleksi. Fakat daha ciddi bir sorun var, o da korku. Korkmak bir zayıflık endişesidir. Korkuya

karşı gelmek için ayaklanmak gerekir. Eğer bir ülke yabancı antropologlardan şüphelenirse, kendi antropologlarını yaratmalı ve onları Hindistan'a, Tibet'e, Afrika'ya veya Myanmar'a göndermelidir.

Ben 40 sene evvel casusluk amacıyla Türkiye'ye gelmedim. 1975 yılında Kıbrıs Harekâtı'ndan bir sene sonra, tesadüfen Bodrum'a geldim. Ege Denizi'nde balıkçılık kooperatiflerini araştırmak istedim. Ege Denizi'nde Türkiye tarafını seçtim; çünkü benim tez danışmanım Profesör Jeremy Boissevain bana, *"Türkçeyi Yunancadan daha çabuk öğrenebilirsin, çok mantıksal bir dil"* demişti ve ilk iş olarak Birleşmiş Milletler'de görevli bir Türk profesörün referansını aldım. Onun borcunu ödemek için 25 yıl sonra tekrar Türkiye'ye geldim; fakat Türkiye'de kaldım, bir daha geri dönmedim. Çünkü bana göre 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaratıcı bir çevre buldum. Torpilin Türkiye'de olumsuz bir anlamı var; fakat bu kitapta okuyacaksınız ki ben hiçbir işi torpilsiz almadım. Sadece bir fark var: bana torpil yapan kişiler benim o işleri hak ettiğimi, bunu yapabileceğimi bildikleri için bu işleri bana emanet ettiler. Torpil en etkili problem çözme yöntemlerinden biridir. Denizde de en hızlı balık ton balığıdır ve onun vücudu adeta bir torpile benzer. Bu önsöz de sakın bir suya dönen hayatımıza bir torpil gibi işlesin diye kaleme alınmıştır.

Carel Zwollo

Kasım 2013, Datça

Carel Zwollo

Amsterdam'daki Koloniaal Müzeum, Papua Yeni Gine'nin en büyük kolleksiyon müzesi. Bir ritüelde kullanılan mask.

Papua Yeni Gine'den Hollanda'ya: Çocukluk Yılları (1948-1955)

- 1 Taş baskı ya da litografi/ litografya, kireç taşı üzerine yağlı mürekkeple çizilmiş şekil ve yazıların basım sanatı. Taş baskıya el litografyası da denir. Taş baskı, modern ofset litografyanın başlangıcıdır. Taş baskı tekniğinin esası, yağın suyu itmesi özelliğine dayanır.

Ben büyük babamın babasının adını taşıyorum: Carel Zwollo. Carel ismi Almanca'dan geliyor. Anlamı *özgür insan* demek. Büyük dedem 1863 yılında bir Batı Hollanda şehri olan Amsterdam'da doğmuş ve litografmış.¹ Genç yaşta öldüğü için karısını dört erkek çocuğuyla dul bırakmış. Bu çocuklardan birisi benim dedem Johannes Zwollo. Dedem meslek olarak teknik ressamlığı seçmiş ve meslek okulunu bitirdikten sonra Stork şirketi için çalışmaya başlamış. Bu firma ziraat makineleri üretip, özellikle Endonezya'ya ihraç ediyormuş. O zamanlar Endonezya Hollanda'nın en önemli sömürgesiymiş ve dedem makine parçalarının teknik çizimlerini yapıyormuş. Stork, Hollanda'nın doğusunda bulunan Hengelo'daki (Doğu Hollanda'da bir şehir) ünlü bir şirketmiş. Dedem oraya taşınmış ve babaannemle de orada tanışıp evlenmişler. Babam Dick, dört çocuğun en büyüğü olarak 1914 yılında Hollanda'da dünyaya gelmiş.

Dedem senelerce hep Endonezya'ya gitmek istemiş. Nihayet 1922 yılının sonunda şirketin müdürü ona izin vermiş ve şeker kamışı bölgesi olan Doğu Java Adası'nda firmanın temsilcisi olmuş. 1900'li yılların başında Doğu Java hemen hemen dünyanın en önemli şeker kamışından şeker üretimi yapılan bölgesiydi. Dedem orada bulunan 150 şeker fabrikasına Stork firmasının makinelerini ve parçalarını satıp, bakım ve onarımlarına yönelik servis hizmeti vermiş.

Nasıl bir kolonyal hayat yaşadıklarını anlatmam gerekirse, ninemin ev işleri için hizmetçileri varmış; aşçı, bahçıvan, alışverişe giden bir

* 13 yaşındayken yaptığım bir çizim... Çocukken göçebe toplumlarını çok merak ediyordum. Sürekli yolculuk yapmayı hayal ediyordum ve hayatım boyunca yolculuk yaptım.

görevli, temizlikçi, çamaşırcı ve bekçi. Babam, dedemin girişimci olmasından dolayı kısa sürede zengin olduğunu söylerdi. Şeker üretimi artınca, Hollanda, Beyaz Rusya ve Fransa'dan gelen genç girişimciler şeker kamışı üretmek için gerekli teknik bilgi ve krediler için dedeme danışıyorlarmış ve dedem bu işlerinden dolayı komisyon almış. Kölelik yasaklandıktan sonra şeker kamışı üretimi Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Karayip Adaları'nda oldukça azalmış. Ancak Endonezya'da kölelik değil, onun yerine kültür sistemi diye adlandırılan bir sistem varmış. Endonezyalı çiftçiler kendi arazilerinde tropikal ihraç bitkilerinden çay, tütün, şeker kamışı, indigo, kauçuk gibi bitkileri yetiştirebiliyorlarmış. Bu bir kölelik düzeni değilmiş; fakat çiftliklerde işçi ücretleri çok düşükmüş, devlet çiftçinin ürününü oldukça düşük bir fiyattan satın alıyormuş. Dolayısıyla doğrudan kölelik düzeni olmasa da benzer bir sistem kurulmuş. Çünkü eskiden patronlar kölelerin yemek, ev ve sağlık hizmetlerini karşılarken, bu sistemde ise çiftçinin hiçbir şeyine karışmamışlar. Bu düzen, firmalar ve büyük tüccarlar için oldukça kârlı bir düzenmiş.

Dedem bir hata yapmış. Bir Alman firması ona çok yüksek bir maaş önermiş ve bunu kabul ederek Stork firmasından ayrılmış, rakip firma için çalışmaya başlamış. Alman firma dedemle birlikte çalışması için onun yanına bir mühendis göndermiş ve o mühendis dedemden işlerin bütün sırrını öğrendikten bir yıl sonra Alman firma dedeme, "*Sayın J. Zwollo, teşekkür ederiz, şimdi size ihtiyacımız kalmadı,*" yazan bir mektup göndermiş ve dedemle yapılan sözleşmeye göre de dedemin üç yıl dünya üzerinde şeker üretimiyle ilgili bir iş yapması yasakmış. Dedem zengin olmasına karşılık işsiz kalmış. Eşi ve dört çocuğuyla birlikte Hollanda'ya geri dönmüş. Eski çalıştığı firma Stork'un kapıları dedeme doğal olarak kapanmış. Daha sonra, 1929 küresel büyük ekonomik kriz ve onun ardından da İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmış.

Babam, Endonezya'nın en büyük ikinci şehri olan Surabaya'da ilkokulu bitirmiş. İki amcam ve bir halamla birlikte

Endonezya'da kendi topraklarında şeker kamışı üretimi yapan çiftçiler, 1922.

Endonezya Doğu Java Adası'nda şeker fabrikasında bir tören. Orta sıranın en arkasındaki dedem, sağ taraftaki kadınların soldan ikincisi ninem, 1922.

At üstündeki halam Eppy, soldaki kadın ninemin kız kardeşi ve Endonezyalı hizmetçiler, Endonezya-Surabaya, 1921.

Babaannem, babam ve amcam Endonezya'da bir tren istasyonunda, Surabaya, 1922.

okumuş. Orada yerel dilleri öğrenmiş, Endonezyalılar ve Çinlilerle dostluk kurmuş. Orada yaşadığı zaman tam bir kolonyal yaşam sürdürmüştü. Dedem, Surabaya Darmo meydanında bir ev kiralamış, bir Amerikan marka Chandler otomobil satın almış, çocukları için de küçük bir at. Babam bana şöyle anlatmıştı:

“Darmo meydanında büyük bir ‘Waringin’ ağacı vardı (Endonezyalılara göre eski Hint dininden gelen kutsal ağaç, İngilizcede ‘banyan tree’ olarak adlandırılır) ve ağacın yanında da bir hayvanat bahçesi. Çocuklar her sabah okula faytonla giderdi. Surabaya sıcak ve tropikal bir iklime sahip, deniz kenarındaydı ve serin dağ ikliminden faydalanmak için biz genellikle hafta sonları 100 km uzaklıktaki, daha yüksek ve serin bir yer olan Lawang Köyü’ne giderdik.”

Babamın gemicilik diploması vardı; fakat büyük gemilere merakı kalmamıştı. Babamın ayrıca haritalara da ilgisi bulunuyordu. Çocukluğumdan hatırlıyorum, babam her fırsatta atlaslara ve haritalara bakardı. Tabii ki bu ilgi bende de var.

Babam denizciliğe çok meraklıydı; zaten Hollanda’nın bütün tarihi ve zenginliği denizciliğe bağlı olduğu için gençler genellikle bu mesleğe yönelmekteydi. Liseden sonra Amsterdam’da Denizcilik Meslek Yüksek Okulu’nu bitirmiş ve gemiciliğe başlamış, bir yıl sonra da İkinci Dünya Savaşı çıkmıştı.

İkinci Dünya Savaşı Hollanda’ya hem kendi ülkesinde hem de sahip olduğu sömürge ülkelerinde büyük zararlar verdi. Almanya Hollanda’yı işgal etti ve tüm varlıklarına el koydu. Japonya da Alman-

ya'nın Hollanda'ya yaptığının benzerini sömürge ülkesi olan Endonezya'ya yaptı, orayı işgal etti ve oradaki varlıklarına, kaynaklarına el koydu. Japonlar, Endonezya'yı işgal ettiğinde, burada yaşayan Hollandalı erkek, kadın ve çocukları ayrı ayrı kamplara yerleştirdiler. Kamplar orada yaşayanlar için adeta işkence yeri idi. Çoğu insan bu kamplarda açlıktan öldü.

Almanlar Hollandalı genç erkekleri alıp Almanya'daki fabrikalarda savaş için köle gibi zorla çalıştırdılar; ama okullara ve üniversitelere dokunmadılar. Dedem yine bir kurnazlık yapıp, babamın kimliğindeki doğum tarihini gizlice değiştirmiş ve babam tekrar meslek yüksek okulu öğrencisi olmuştu. Babam ve amcam Rienus, Deventer Tropikal Bitkiler Meslek Yüksek Okulu'nu İkinci Dünya Savaşı zamanında bitirmişlerdi.

Savaştan sonra dedem, babam ve amcam Den Haag'da (La Haye) iş aramış ve bulmuşlar. Dedemin deneyimli olduğu şeker sektörü orada yeni olduğu için işçiye çok ihtiyaçları varmış. Babamın gemicilik diploması vardı; fakat büyük gemilere merakı kalmamıştı. Babamın ayrıca haritalara da ilgisi bulunuyordu. Çocukluğumdan hatırlıyorum, babam her fırsatta atlaslara ve haritalara bakardı. Tabii ki bu ilgi bende de var. Babam, Den Haag'daki memura, *"İki diplomaya sahibim: gemicilik ve tropikal tarım. Fakat küçük gemileri merak ediyorum, özellikle kılavuzluk, harita üzerinde yol göstermek ve büyük gemilere limana yanaşmaları konusunda kılavuzluk yapmak istiyorum,"* demiş. Memur da, *"Tamam seni Makassar'a kılavuz olarak gönderiyorum,"* demiş. Amcam Rienus'u da bir Tropikal Bitki Deneme İstasyonu kurması için Yeni Gine'ye göndermişler.

Chandler marka otomobil. Arabanın üstünde oturan ninem. Lavwang dağları.

Şeker kamışı taşıyan bir öküz arabası, 1922.

Babamın küçüklüğü.

On altıncı asrın sonlarında Hollandalılar, Doğu Hindistan, Cava ve Moluk'a kurdukları şirketlerle bölge ticaretini ele geçirdiler. Amsterdam'da 1596 yılında VOC (Verenigde Oostindische Compagnie-East Indies Company) adında bir anonim şirketi kuruldu. Dönemin Batı Java Adası Sultanı Cakarta-Hollanda arasında ticaretin yapılmasına onay verdi. 16.yüzyılda Hollanda'dan Java Adası'na yelkenliyle ulaşmak 324 gün sürüyordu. 18.yüzyılda bu 100 güne düştü ve 20.yüzyılda da teknolojinin gelişmesiyle Süveyş Kanalı üzerinden gemiler yalnızca 20 gün içinde Java'ya ulaşabiliyorlar (Ref. W. H. Van Helsdingen, Daar Werd iets Goots Verricht).

Diğer sömürgeci devletlerin (Portekiz, İngiltere, İspanya, Fransa) anlaşmaları neticesinde 18. asrın sonlarında Hollanda ülkeyi tam mânâsıyla tek başına ve insafsızca kendi menfaatine kullanmaya başladı. 1900'lü senelerin başlarından itibaren gün geçtikçe antiemperyalist fikirlerin kuvvetlenmesi sonucu Hollanda sömürgeciliğine karşı, milliyetçilik ve bağımsızlık mücadelesi fiilen başladı.

1930 yılında yapılan bir araştırmaya göre Doğu Hindistan'ın nüfusunun 59.1 milyonu Endonezyalılar, 1.2 milyonu Çinliler,

200 bini Avrupalılar ve 100 bini Araplardan oluşuyor. (W. H. Van Helsdingen, s.509)

Bu mücadelenin önde gelen liderlerinden Ahmed Sukarno 1927'de kurulan Milliyetçi Partisi'nin başkanı oldu. Mücadelenin liderlerinden Ahmed Sukarno ve arkadaşları yakalanarak Yeni Gine adasına sürgüne gönderildi. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya, Endonezya'yı işgal etti. Siyâsî olarak Japonlar ülke halkının Hollandalılara karşı yaptıkları bağımsızlık mücadelesini desteklediler. Japonlar, milliyetçilerin hükümet kurlmalarına müsaade etti.

17 Ağustos 1945'te Japonların teslim olmalarıyla Endonezya'da Ahmed Sukarno başkanlığında bir hükümet kurularak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Hollanda, Endonezya'nın bağımsızlığını tanımadı. Endonezya ve Hollanda arasında bu sebepten başlayan mücadele, Endonezya'nın zaferiyle neticelendi. Hollanda, "Endonezya Birleşik Devletleri"ni resmen tanımak zorunda kaldı. 1950 senesinde devletin adı "Endonezya Cumhuriyeti" olarak değiştirildi. Ülkenin kurulu olduğu adalardan Yeni Gine, Hollandalıların elinde kaldı. Ancak 1962 senesinde adanın bu batı kısmını Hollandalılardan kurtardılar.

Japonlar Endonezya'dan ayrılırken orada yaşayan Hollandalılara, *"350 senelik sömürgecilik artık yeter. Japonların sizlerin varlıklarına nasıl el koyduklarını gördük. Artık Asya'dan çıkın ve bizleri serbest bırakın,"* demişler. Ancak Hollanda devleti inatla bunu kabul etmemiş ve böylece Hollanda'dan Endonezya'ya yaklaşık 150 gemiyle 120 bin asker gönderilmiş ve aslında bu durum Endonezyalılar için bağımsızlık savaşını başlatmış. Endonezyalılar ve Hollandalılar arasındaki bu savaş dört sene sürmüştü. Birleşmiş Milletler büyük baskı yaparak Hollanda'nın Endonezya'dan ayrılmasını sağlamış. 1949 yılında Hollanda, Katolik ve Protestan misyonerlerin orada kalması, Yeni Gine'nin (Papua) Hollanda'ya ait olması ve Hollandalı şirketlerin orada işlerine devam etmesi şartıyla bölgeden ayrılmayı kabul etmiş.

O dönemde ailem Yeni Gine'ye gitmek istemişti. Annemin küçük kız kardeşi Joke, müzikli ve danslı şovlar yapmak için okuldan bir arkadaşıyla Yeni Gine'ye gitmiş. İki yıl boyunca bütün Endonezya adalarını askerî bir kargo uçağıyla ziyaret etmişler ve bütün Hollandalı askerî kamplarda arkadaşıyla bir ikili olarak, *"The Two Happy Days"* gösterisinde gitar çalıp, şarkı söylemişler. Teyzem orada bir Hollandalı müzisyenle tanışmış ve sonra da evlenmiş. Teyzemin eşi Jozef Cleber geleneksel Endonezya müziğini araştırmış bir müzisyendir. Hollanda devleti 1949 yılında ona Endonezyalılar için bir millî marş besteleme görevi vermiş ve Jozef Cleber, Endonezya Cumhurbaşkanı'nın da desteğiyle *"Indonesia Raya"* Millî Marşını bestelemiş.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dedem, babam ve amcam Den Haag'daki Ekonomi Bakanlığı'nda Endonezya'nın kalkınmasına katkıda bulunmak için çalışmaya başlamışlar. Dedem görevli memura, *"İş verdiğiniz için çok teşekkür ederiz; fakat oraya nasıl gideceğiz, hiç paramız yok,"* demiş. Memur ise, *"Sizin için en ucuzu gönüllü asker olarak askeri ulaştırma gemileriyle oraya gitmeniz. Batavia'ya (eski başkent'in adı, şimdi Cakarta) ulaşınca askeri kıyafeti değiştirip sivil kıyafet giyin ve işyerine gidin, orada size yardım edecekler, ben size resmî mektuplar vereceğim"* demiş.

Teyzemin eşi Jozef Cleber, Cumhurbaşkanı'nın da desteğiyle "Indonesia Raya" Millî Marşı'nı bestelemiş (1949). Yani Endonezya Millî Marşı Hollandalı bir kompozitör tarafından bestelenmişti.

Teyzemin eşi Jozef Cleber, Rita Reys (Hollandalı Caz Şarkıcısı) ile birlikte, 1966.

Dipodomys deserti

Indones Indones

Indones, Indones
Mocila, Mocila,
K. parvula

**"Indonesia Raya"
Millî Marşı notaları
ve sözleri. Notaların
orijinali Endonezya
Cumhuriyeti
radyo arşivinde
bulunmaktadır.**

Hallo hallo Bandoeng

Door KESTER FREERKS

„Hallo Bandoeng... Hier Radio Kootwijk” was een van de meest geveulde begrippen uit de laatste decennia van onze koloniale geschiedenis. Deze oproep werd uitgesproken door de radiotelegrafist om de verbinding met Indonesië tot stand te brengen. Koningin-moeder Emma opende officieel de radiotelefoonlijns met de even famoaze woorden: „Hallo Bandoeng... Hier Den Haag.” Dat was op 7 januari 1929. Zij bevond zich in het Haagse hoofgebouw van de P.T.T. Zanger Willy Derby ving de woorden in een onvergetelijk lied.

Op dit moment werkt Staatsbosbeheer, dat in bezit is van zendgebouw Kootwijk plus het natuurgebied eromheen, aan een nieuwe functie van de voormalige zender die als een kathedraal op de vlakte van het Kootwijkerzand staat. Dit lege gebied op de Veluwe was ooit de ideale plek voor radiotelegrafie; er waren immers nauwelijks storingen. Nu komt er een culturele bestemming met concerten en theater. In 2015 zal Radio Kootwijk weer „actief” zijn. In het boek *Indonesische volksliederen. Een bijdrage aan de nationale identiteit van etnomusicoloog Ans M. Gommers-Dekker* komen we de vroegere betekenis van Radio Kootwijk tegen, immers in verband met bekende Indonesische liederen. Wat de keuze samenbindt, is de betekenis van de liedkunst tijdens de vier jaren, tussen 1945-1949, waarin Indonesië vocht voor een onafhankelijke republiek.

Krontjongliedboek

Het zendgebouw van radio Kootwijk wordt vernieuwd. Liedkunst had een dubbelzinnige rol tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

Nacht over Java uit 1947 van de Kilima Hawaiians met de opmerkelijke sound van de steelgitaar is zo'n lied. Het mag dan liefelijk-tropisch klinken, zelfs exotisch, maar in werkelijkheid is het een lied over strijd en oorlog: *Nacht over Java! Ondanks de grucht/ trilt in de lucht iets van dango*

Nacht. Elders heet het in het refrein Nacht over Java / Het doet angstig aan.

Maar aan „Hallo Bandoeng...” zit ook een donkerder kant, die niet vaak belicht wordt. In het boek van Gommers-Dekker nemen de heroïsch-revolutionaire liederen een belangrijke plaats in. Een daarvan is *Halo-halo Bandung, ofwel Hallo halo Bandoeng*.

Tijdens de onafhankelijkheidsstrijd werd het zuidelijk deel van deze stad op West-Java bevestigd in brand gestoken door de Indonesische republieken, die zich terugtrokken. Ze deden dit uit verzet tegen de Britse legereenheden. Deze handeling staat bekend als de Bandung Lautan Api, ofwel De Bandoeng Vuurzee.

De nationalistenvongten, in vertaling, regels als: *Hallo hallo Bandoeng, de stad van de herinneringen. / Nu is het reeds een vuurzee geworden, kom broeders, laten we haar heroveren.* Dit felbewogen lied klinkt op de bijgeleverde cd nog steeds indringend en heldhaftig.

Zo kan een zinswending uit de koloniale periode tot een strijdlid worden. „Hallo Bandoeng” boeket voor het moederland Nederland iets heel anders dan voor het toenstijd afhankelijke Indonesië.

Als er straks in het vernieuwde zendstation Radio Kootwijk concerten gegeven gaan worden, dan is het interessant „Hallo Bandoeng” in al zijn dubbelzinnigheid te laten klinken.

Indonesische volksliederen (Met cd) Van Gruting, 208 blz. € 27,50

Opname van de eerste uitvoering van de *Indonesia Raya*, gedirigeerd door Jos Cleber in 1950, Jakarta. Foto's uit *Indonesische volksliederen*

Eniştem Jozef tarafından bestenen Endonezya Millî Marşı, devlet başkanı Sukarno'nun da katıldığı bir törenle ilk kez 1950'de farklı ülkelerden sanatçıların oluşturduğu orkestrayla kamuoyuna duyurulmuştur.

"De Johan van Oldebarneveldt" gemisi. Devlet "normal" bir gemiden bir askerî ulaştırma gemisi yapmıştı.

Böylece adı "De Johan van Oldebarneveldt" olan bir askerî ulaştırma gemisiyle yol ücreti ödemedi Endonezya'ya gitmişler. Babam kaptan olmuş, dedeme yarbay ve amcama da yüzbaşı rütbelerini vermişler. Tekrar söylemek isterim ki onlar, "Biz savaşa gidiyoruz, Endonezyalıları ezeceğiz," diye hiç düşünmemişler.

Dedem Johannes ve büyükannem Maria, Surabaya'ya gitmişler (Java Adası). Babam Dick, annem Ditty ve o zaman üç yaşında olan ablam Karian, Makassar'a gitmişler. 1947 yılında ağabeyim Tom orada doğmuş. Selebes Adası'ndan itibaren Doğu Endonezya başlıyor ve Hollandalılar için biraz daha yaşanılabilir bir yer orası. Daha az düşmanlık gösteriyorlar ya da tamamen Hollanda yandaşlar. Molluk Adaları'nda 1600'lü yıllarda önemli baharatlar (karanfil, küçük Hindistan cevizi, karabiber gibi) bulunmuş ve oradaki toplum Hristiyanlığı kabul etmiş. Müslümanlar çoğunlukla Java ve Sumatra Adaları'nda yaşıyorlarmış. Makassar, Doğu Endonezya'daki farklı etnik grupların bir araya geldiği en büyük şehirdi.

Annem orada boş kalmak istememiş ve hemen iş aramaya başlamış. Endonezya'daki tüm radyo programları Hollanda'daki "Regeringsvo-orlichtingsdienst"ten (Netherlands Government Information Service - Hollanda Resmi Bilgilendirme Servisi) yayınlanıyormuş. Orta Hollanda'da, Kootwijk'te, 300 metre yüksekliğinde, Radio Bandung adında bir radyo yayın anteni varmış. Annemin iş aradığı dönemde Makassar'da bir şube kurmuşlar. Şubenin müdürü olan Bert Gart-hoff ve yayın ekibiyle 1947 yılında görüşmüşler ve annem orada bir çocuk radyo programı yapmaya başlamış. Annem hazırladığı programda çocuk kitaplarından yararlanır, yazılarda, hikâyelerde bazı değişiklikler yapıp, onlara kendi yorumunu katardı. Yalnızca çocuklar değil, büyükler de onu dinlerdi. Annemin okuduğu en sevdiğimiz kitaplar An Rutgers van der Loeff'in *Gideons Reizen* adlı eseri ve Annie M.G. Schmidt'in eserleriydi.

Hollanda devleti böyle uygulamalara çok önem veriyordu; çünkü bağımsızlık savaşından sonra Endonezyalıları *normalleşme* ortamı sunulmalıydı. Hollanda'nın gücü gösterilmeliydi. Annem çocuk programını tam onbir sene yaptı. 1962 yılından sonra devam etmesine gerek kalmadı. Hollanda Asya'daki en son sömürgeci olan

Papua Yeni Gine'den çekildi ve Hollandalı aileler memleketlerine geri döndüler.

Annem hiçbir zaman ev hanımı olmak istememişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında babamla Zwolle'da (Doğu Hollanda'da bir şehir) bir tenis kortunda tanışmışlar. Dedem Cornelis De Bruijn, (annemin babası) orada Noordoostpolder'da, (deniz seviyesinin altında tarıma elverişli hale getirilmiş toprak) genel sekretermiş ve o şehirde bir çalışma ofisi varmış. Almanlar savaş zamanında set çekilerek kazanılmış topraklara, "polder"e, çok önem vermişler; çünkü yeni kazanılmış verimli arazi onların ordusuna gıda sağlıyordu. Dedemin orada iki görevi varmış: Resmi görevi Almanlar için bu "polder"ın yönetimi, gizli görevi ise, binlerce öğrenciyi ve genci denizden kazanılmış topraklarda, "polder"larda saklamak. Dedem öldükten sonra mezarına gittiğimde pek çok kişinin ona saygı duyduğunu öğrendim. Yüzlerce Hollandalı genci savaştan kurtarmıştı.

Babam sportif birisiydi ve annem bana, bir gün evin aşağısında bulunan kanaldaki köprüde beraber küçük bir balıkçı teknesi gördüklerini ve babamın onun omzuna sarılıp, *"O küçük tekneyi görüyor musun? Bir gün böyle bir tekne alacağız, bagajımıza koyup dünyanın sonuna gideceğiz,"* dediğini söyledi. Babam annemin masallara inandığını bilmiyormuş ve o gün annem Dick Zwollo ile evlenip, dünyanın sonuna birlikte gitmeye karar vermişler.

Biz çocukken annem bizi masallarla eğitti. Evimizde bol bol çocuk kitapları vardı ve annem bize onları tekrar tekrar okurdu. Bize her zaman, *"Dünya insanların oyuncu olduğu bir tiyatrodur. Gerçek ve hayali dünya arasında çok az fark vardır; fakat çocukların bir özelliği vardır ki; onlar, gerçek ile hayali çok iyi ayırt edebilirler. Yine de masalları dinlemeyi seviyorlar. Tüm masallar yetişkinler tarafından yazılır. Eğer bir kahraman olmak istiyorsanız ve cesursanız, masalları gerçekleştirebilirsiniz,"* derdi.

Annemin Hollanda'ya döndükten sonra radyo programı yaptığı Kootwijk'teki radyo binası. Bu binanın yanında 300 metre yüksekliğinde bir anten vardı. Bina 1920'li-30'lu yıllardaki Art-Deko mimarlık stilini yansıtıyor. Öndeki havuzun işlevi güçlü radyo akülerini soğutmak içindir. Binanın önünde Art-Deko sembolleri bulunuyor. Eski radyo binası günümüzde müze, konferans salonu, evlenme törenleri ve müzik konserleri amacıyla kullanılıyor.

Makassar'daki radyo binası. Annem 1947 yılında burada çocuk radyo programları yapmaya başladı. Önde iki Endonezyalı. Birisi tipik bir şapka kullanıyor, öbürünün kafasında güneşten korunmak için bir örtü var.

Annemle babamın tanıştığı tenis kortu. Babam en solda oturan, annem ise en sağda oturan kişi. Annemden üç yaş küçük kız kardeşi teyzem Joke, annemin solunda oturuyor. Zwolle, 1939.

Annem güzel bir kadındı ve güzel kadınların karşılaştığı trajik bir durum vardır: erkeklerin ilgisi- ni çekerler ve onlara aldatıcı bir unsur olarak bakarlar. Pek çok erkek güçlü bir kadın karşısın- da kurban olur; fakat bunu geç fark eder. Annemin böyle bir gücü yoktu. O, hayallere inanırdı. Ya- ratıcıydı ve hayatta her zaman bir şeyler yaratmak isterdi, onu ha- yatın güçlüklerinden yaptığı güzel işler kurtardı.

Babamdan çok şey öğrendim. Bir gün bana şöyle dedi: *“Başka kişi- lerin fikrini al, onları dinle; çünkü eğer sen fazla konuşursan sadece zaman kaybedersin. Sadece öğren ve öğrendiğin bir şey için destek al, bir kişiden destek alman yeterli; ama onu iyi seç!”* Ayrıca bir defa- sında, *“her iş için bir ‘mannetje’ (Hollandaca - küçük adam) bul. Sa- nat erbabı, usta olarak, ona işini emanet et ve ona iki defa, bak, sana bu işi emanet ediyorum, bu güvenimi iyi değerlendir; çünkü bir daha böyle bir şans karşına çıkmayabilir!”* dememi öğütlemişti. *“Başka bir kişi onu kontrol etmeli ve kontrol eden kişi aynı aileden, aynı aşi- retten, aynı etnik gruptan, aynı sosyal sınıftan ve aynı yaştan veya aynı cinsiyetten olmamalı,”* diye de eklemişti. Bu rekabetçi zihniyet tipik olarak babamın Endonezya’nın sosyo-kültürel yapısını yansı- tıyor olabilir; çünkü Hollandalılar üç buçuk asır Asya’nın büyük bir kısmına hâkimdiler. “Böl ve hâkim ol” algısı vardı. Babam ayrıca her zaman, *“Ağzını tut, başkalarını dinle, sen ne kadar konuşursan karşındaki o kadar faydalanır, ne kadar dikkatli dinlersen başka kişilerden o kadar öğrenebilirsin,”* derdi.

Endonezya haritasına baktığınızda Makassar’ın Selebes Adası’nın doğu bölgesinde yer aldığını görürsünüz. Burası zengin ürünleriyle doğu ülkeleri ve batı ülkeleri arasında bağlantı noktasıdır. Makas- sar’ı bu özelliğiyle Urfa ve Mardin’deki sınır kasabalarına benzete- biliriz.

Çin ve Japonya’da ticaret bin senedir vardı. Filipinler, 1895’ten beri önce İspanya sonra da Amerika’nın sömürgesi oldu. Güney Endo-

nezya'nın en zengin ve kalabalık adası Java'dır. Batıdaki büyük adaları Borneo ve Sumatra'nın, Singapur ve Hong Kong'la ticari ilişkileri vardı. Doğuda binlerce ada ve onların zenginliği, özellikle baharat ve deniz ürünleri, biraz ileride Papua Yeni Gine ve Avusturalya. Makassar o yörenin bir ticaret merkeziydi. Osmanlı Devleti zamanında Urfa, nasıl ipek yolunun merkezlerinden biriye, orası da öyleydi. O dönemde gemiler mal stoklamak için Makassar'da toplanıyorlardı.

Her imparator iktidar olmak için farklı etnik grupları kullanıyordu: İngiltere Hindistan'da, Osmanlılar Orta Doğu ve Balkanlar'da, Hollandalılar Endonezya'da... O dönemde Hollanda en faydalı etnik grupları bünyesinde kullandı. Çinliler, Hintliler ve Araplarla ticaret yapıyorlar, Moluklar veya diğer isimleriyle Ambon adasındakiler en iyi askerlerdi ve Menadolar yani Selebes'in Minahassa bölgesindeki, Hristiyanlar en eğitilmiş toplumu oluşturuyorlardı. Ancak, Hollanda devleti de, İngilizlerin Hindistan'daki Maharaja prensleriyle yaptığı iş birliği gibi, Java aristokratlarıyla birlikte hareket ederek toplumu ezmmişti.

Hollandalı bilim insanları Papua Yeni Gine'deki orman bölgelerinin keşfi için Borneo Adası'ndaki yerlilerden yararlandılar. Borneo yerlileri Papualılardan korkmadığı için ve aynı zamanda ormanın koşullarını çok iyi bildiklerinden keşifleri kolay oluyordu. O çağda da ırkçılık vardı. O zamanki inanca göre, Avrupalılar üst düzey bir ırktı, kültürlü ve medeniydiler. Benim ailem de buna inanırdı ve Avrupa'nın dünyanın merkezi olduğunu düşünürdü. Asya, Afrika ve Güney Amerika yalnızca Avrupa'ya kaynak sağlayan bölgeler olarak görülürdü. Bu zihniyet İkinci Dünya Savaşı'yla da değişmedi; çünkü annemin ve babamın Endonezyalılar ve Papualılara böyle baktıklarını hatırlıyorum. Antropologlar ve biyologlar bu düşüncelerini değiştirdiler. Bir Çinlinin ya da bir Endonezyalının nasıl en üst düzey üniversite derecesine sahip olabileceğini gösterdiler. Zaten bütün insanoğlu aynı ırktandır. Farkları yok denecek kadar az ve önemsizdir. Papualılar da piyanoda Beethoven sonatını çok çabuk öğrenebilirler. Ünlü İngiliz antropolog Sir Raymond Firth 1930 yılında Avrupa'nın en homojen toplumu olan İsveçlileri araştırmış, 44 bin asker üzerinde "ırk, mavi göz, sarı saç" analizi yapmıştı. Sonuç ne mi çıkmış? İsveç halkının yalnızca yüzde 8'i "Viking", yani İskan-

Papualılar nehirde kendi yaptıkları teknayla seyahat ederken.

O zamanki inanca göre Avrupalılar üst düzey bir ırktı, kültürlü ve medeniydiler. Benim ailem de buna inanırdı ve Avrupa'nın dünyanın merkezi olduğunu düşünürdü.

Dedem soldan dördüncü, ninem ise sağda oturan ikinci kadın. Şeker fabrikası ekibi. Hollandalılar beyaz tropikal kıyafetlerini giymişler. Sağdan ikinci uzman Endonezya-Hollanda kökenli bir melez. Onu da Hollandalı olarak kabul ettiler. Çünkü eğitilmiş ve asimile olmuş biri. Yerde oturan kadınlar bir aristokratın dört eşi. Surabaya, 1922.

dinavya tipinde çıktı. Türkiye toplumu daha homojen. Antropologlara göre 74 milyon Türk'ten sadece yüzde 17'si gerçek Orta Asya geni taşıyor. Avrupa'da ırkçılık yasak diyorlardı. Fakat Almanya'da Romantik Çağ'da "Volksgeist", Halkın Ruhu ırkçılık yerine gelmiş. Halka özel bir ruh veriyorlardı. Eğer dil bir etnik grupta önemli bir "halk" karakteristiğiye, o zaman Papua Yeni Gine'de 800 farklı toplum var ve o kadar da "ruh" var demektir. Sadece Türkiye ile Rusya arasındaki Kafkas Dağları'nda (Türkiye-Rusya arasında) 25 farklı dil konuşuluyor. Fransa'da 150 farklı etnik grup var. Fransızların yüzde 40'ının annesi veya babası yurtdışında doğmuş.

Margaret Mead 1930lu yıllarda Papua Yeni Gine ve Pasifik adalarında "nature" ya da "nurture" teorilerini test etmek için araştırma-

lar yapmış. Sonuç olarak, ergenlik, menopoz, depresyon, hiperaktivite gibi kavramların sadece Avrupalıların ve Amerikalıların, kültüründe olduğunu, Papuaların böyle şeylere inanmadığını ortaya koymuştur. Bu anlamda referans olarak Papualar bizim için çok önemlidir. Bizim toplumlarımız doktorlara, psikiyatristlere çok önem veriyorlar ve aslında onların ilaç sanayisiyle iş birliği yaptığını bilmiyorlar. Aslında doktorlar bazen sadece kendi ceplerini doldurmak için bizi yeni bir hastalığa veya rahatsızlığa inandırıyorlar. Papuaların kolesterol problemleri yok; çünkü böyle bir şeye inanmıyorlar, bizden daha akıllı davranıyorlar. Reklamlar onları korkutmuyor ve beyazların paralarını akılsızca nasıl kullandıklarına gülüyorlar. Depresyondaki ya da morali düşük olan bir kişiye saygı gösteriyorlar; çünkü o kişinin çok yoğun düşündüğüne ve başkalarına ilham verebileceğine inanıyorlar.

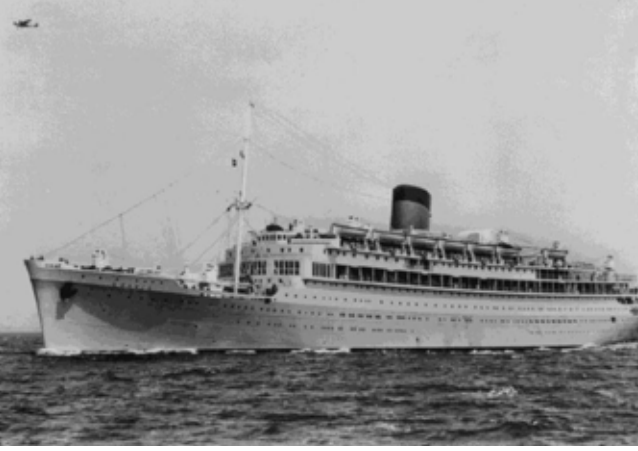

Hollanda Baş Valisi Pieter Platteel (solda) teftiş yapıyor. Ormanlarda yol olmadığından en uygun araç olan Papualıların ağaçtan yaptığı kayıkla seyahat ediyorlar, 1953.

19. yüzyılda Avrupa'ya "malihülya", yani kara sevda adını verdiler. Hoş bir şey, moda ve tipik bir burjuvazi huyu.

Hollandalı bir antropolog, Hans Luyendijk, yeni bir araştırma yapmıştı. Araştırmanın konusu: *Mali krizler ve bankacılar nasıl bir toplumsal gruptur ve neden bankaları batırırlar?* Bu araştırmadan çok ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştı: *Bankacıların sadece matematiksel algıları var, sadece "objektif" düşünüyorlar, pazar istatistikleri yapıyorlar; insanı düşünmüyorlar, onlar için sadece rakamlar önemli.* Antropologlar son yetmiş yıldır ırk ve etnisiteden başka araştırmalar da yapıyorlar. Yeni mitolojilere daha çok önem veriyorlar. *"Batı Kalkınma Modeli az gelişmiş ülkeler için uygun mu veya o da bir mit mi?"* gibi mitler yaratılıyor.

Tekrar kaldığımız yere dönecek olursak, Hollanda Baş Valisi Hubertus Van Mook, Endonezyalılara bir federasyon kurmalarını öneriyor; ama Endonezyalılar bunu kabul etmiyor ve bağımsızlıklarını istiyorlar. Fakat Hollanda'nın başkenti La Haye, Endonezyalıların bu talebini reddediyor ve tepki olarak 120 bin askerini buraya gönderiyor ve dört yıl süren savaş sonrasında Endonezya bağımsızlığını kazanıyor.

"Oranje" gemisi Kraliyetin soy adını taşıyor. Bu nedenle Hollanda futbol takımının forması portakal rengidir. Bu gemi bir örnek. Buna benzer gemiler uçaklardan önce Hollanda-Endonezya arasında yolcu ve yük taşırlardı.

Annemin ve babamın Makassar'da olduğu döneme denk gelen yıllarda, İstanbul Pera'da doğmuş olan Raymond Paul Westerling (1919-1987), tarihte Endonezya bağımsızlık mücadelesinde önemli bir figür olarak yer alır. O dönemde Selebes, Sumatra ve Java Adaları'nda Westerling tehlikeli bir güçmüş ve onun komando grubunda özellikle Hollanda'nın yanında yer alan Ambonese (Mollukken), Menadonese (Minahassa) yerlileri ve Hollandalı askerler varmış.

O zamanlar tüm Hollanda-Endonezya ilişkisi büyük gemilerle gerçekleşiyordu. Ablam, ağabeyim ve ben bu gemilerle çok yolculuk yaptık. Gemilerin adları *Modjokertoh*, *Willem Ruys* ve *Oranje* idi. Geminin sıcak uzun ahşap filikasını, yeni boyanmış portakal rengi paslanmaz demirlerini ve kendirden yapılmış büyük iplerini hatırlıyorum. Orada saklambaç oynardık. Annem her zaman bir koltukta oturup, ayaklarını demirlerde havalandırır ve kitap okurdu. O zaman savaş sonrası salgın hastalıklar dolayısıyla özel bir sağlık koruması vardı. Karantina uygulaması yapılır ve gemi dört gün boyunca sarı bir bayrak taşırdı. Limana yeni gelen bir gemi dört gün yolcu ve mal indirmeden bekletilirdi. Bütün yolcular karantina süresi boyunca gemide kalıyorlardı. Bu bir çocuk için çok zor bir durumdu. Ağabeyimle aramda bir yaş fark var ve biz sürekli kavga ederdik. Annem bize kitaplardan masallar okurdu ve limanda bizi meşgul etmek için sancaktaki (starboard) tüm gemilerin ağabeyime ait olduğunu ve denizin iskele tarafındakilerinse (port) bana ait olduğunu söylerdi. O yüzden saatlerce ağabeyim ve ben gemilere bakardık ve "*O güzel beyaz gemi benim,*" diye heyecanla bağırırdım. "*Evet senin,*" derdi annem, başını kitaptan kaldırarak. Bir an büyük bir gemi sancaktan iskele tarafına geçti mi, kardeşim Tom bundan çok memnun olurdu; ama ben ağlamaya başlardım. O an annem beni, "*Carel, sen o geminin kaptanına haber vermediğin için gemi oraya geçti,*" diyerek beni yatıştırırdı.

Masallardan çok etkilenirdik. Tom ve ben düalist kişilerdik. Aramızda her zaman zıtlık vardı. O, hayvanlar arasında en çok aslanı

severdi, ben ise kaplanı severdim. Anneme heyecanla hangisinin daha güçlü olduğunu sorardık. Annem de, *“Bakın çocuklar onlar kavga etmezler. Kaplan Asya’da yaşar, aslan Afrika’da. Birbirlerine çok uzaklar, hiç karşılaşmayacaklar,”* derdi. Annem ağabeyimin fil olduğunu, benimse karınca olduğumu söylerdi. Karıncanın filden daha güçlü olduğunu, çünkü filin kulağına girip, onu kaşıdırıp, deli edebildiğini söylerdi. Ağabeyim de, *“Fil ayaklarıyla karıncaları ezer,”* derdi. Buna karşılık ben de, *“Ama binlerce karınca var, hiç fark etmez,”* derdim.

Ağabeyim çok hızlı olduğu için atı severdi, ben de dayanıklı olduğu için eşiği tercih ederdim. Annem biz uyumadan önce, *“Siz rahat uyun, yarın sabah erkenden pencereden bakın. Eğer mavi bir araba görürseniz, o Tom’a ait, kırmızı görürseniz Carel’a ait,”* derdi. Biz de bu iyi haberle rahat uyurduk ve ertesi gün için yeni bir beyaz yalana inanırdık. Annem bizi böyle eğitti. Fanteziyle, hayal dünyasıyla.

Makassar’a geri dönmek isterim; çünkü orada hem babam hem de annem çok önemli bir kesişme noktası buldular. Annem o zamana kadar babamın ailesinin baskısı altındaydı. Zwollo ailesi Endonezya’yı bilen, yabancı dilleri konuşan ve kardeşler arasında bağların güçlü olduğu bir aileydi. Amcam Rienus’un karısı yengem Eppy, Java adasında doğmuş ve büyümüştü. Onun babası da şeker kamışı teknikeriymiş. Annem ilk defa yabancı bir ülkeye gelmişti ve onun dezavantajını ilk başlarda çok kullanmışlardı. Anneme, *“Sen yeni geldiğin bu ülkenin durumunu bilmiyorsun,”* derlermiş.

Annemin tek desteği her ordu kampında müzik çalıp, kabare oynayan küçük kardeşiydi. Bu konuda annemin karakterini gösteren bir anekdot aklıma geliyor. Teyzem bana eski tip savaş uçaklarının altında, askerlerin aşağı bakıp, nereyi bombalayacaklarına karar vermeleri için camdan bir pencere olduğunu söylemişti. Bu nedenle teyzem kamptan kampa müzik çalmak için giderken harika manzaralarla karşılaşmış. Birkaçı aktif olan pek çok volkanik dağ, adalar arasında mini adalar, hindistan cevizi ağaçlarının olduğu plajlar vs. Endonezya’daki hemen hemen bütün adaları teyzem bu şekilde görmüş.

Bir gün ordudaki bir doktor teyzeme “amipli dizanteri” teşhisi koymuş. Çok ciddi bir hastalık olduğu için hemen hastaneye gitmesi gerekmiş; ama en güvenli hastane Makassar’daymış.

En iyi hastane Stella Maris'miş, ama doluymuş. Onu bu yüzden ordunun hastanesine götürmüşler. Annem haber alır almaz teyzemi ziyarete gitmiş ve teyzem anneme, *"Çok kötü durumdayım. Burası çok bakımsız bir hastane, doktoru iki gün içinde yalnızca bir defa beş dakikalığına gördüm ve ciddi bir diyetle olmama rağmen, bana çok yanlış yemekler veriyorlar. Burada amipli dizanteriden değil, bakımsızlıktan öleceğim, abla lütfen bana yardım et!"* demiş. Bunun üzerine annem çok üzülmüş ve dil öğrenip dostluk kurduğu Endonezyalı bir hizmetçiyle Joke teyzemi hastaneden çıkarmak için plan yapmışlar. Hizmetçi, vitesi bozuk, sadece geri geri gidebilen bir cip-le sabah çok erken bir saatte hastanenin önüne gelmiş ve başka bir kadının da yardımıyla teyzemi hastaneden alıp eve götürmüşler. Makassar'da iki katlı bir evde yokluktan dolayı her Hollandalı aileye birer oda verilirdi. Evdeki bir odamızda annem teyzeme çok daha iyi bakmış. Hastanede de bir kaos ortamı olduğu için bir yatağın boşalmış olmasından memnun olmuşlar.

Annem Timor Caddesi'ndeki Çinli dükkânlarda ve bit pazarında ipek kumaş fiyatlarının ucuz olduğunu fark etmiş, oradan ipek kumaşları satın alıp, başkalarına satmış ve böylece biraz para kazanmış. İş yerinde babama hemen şikâyet gelmiş, *"Bay Zwollo, karınız savaştan kâr ediyor, haberiniz var mı?"* Babam da şöyle cevap vermiş: *"Evet haberim var; fakat sizin karlarınız daha fena bir şey yapıyor."* *"Nedir o?"* diye sorulunca da, *"Dedikodu yapıyor,"* demiş.

Savaş zamanında Hollanda'da annem bir kız çocuğunu kaybetmiş ve kayınvalidesi her zaman onu suçlamış. Makassar'dayken, *"üç çocuk yeter. Şimdi hayat için bir şey yapmam lazım,"* diye düşünüp, radyo için çocuk programı yapmaya başlamış.

Babamın balıkçılık çalışmaları.
Yeni Gine, 1948.

1. Balıkçılık denemeleri.
2. Balık türleri araştırması.
3. Denizcilik Enstitüsü Balıkçılık Araştırma Bürosu.
4. Ton balığı ve diğer türler.
5. Ağsız ton balığı yakalama denemeleri.

Babam Makassar'da yeni bir iş bulmuş. Endonezya'da, özellikle doğudaki adalarda "deniz ürünleri" en önemli gıda konumundadır ve sadece halkın protein ihtiyacını karşılamak için değil, ihracatta da çok önemli bir rol oynar. Asırlardır, özellikle Çin ve Japonya'dan, Doğu Endonezya ve Papua Yeni Gine'deki sedef, inci, deniz kaplumbağası, deniz kabuğu, deniz kestanesi gibi birçok ürüne çok talep vardır. Babam Makassar'daki Deniz Balıkçılığı Enstitüsü'nde (Instituut voor de Zee Visserij) proje müdürü olmuş ve birinci görevi "ton balığı sürüsü" bulmaktır. Nusa Tenggara, Bali, Lombok, Sumba, Sumbawa, Timor Adaları ve Ambon Adaları ile Yeni Gine'deki denizler arasında milyonlarca ton balığı vardı. Balıklar Hint Okyanusu'ndan gelip adaların arasından geçerek Pasifik Okyanusu'na göç ediyorlar ve daha sonra da geri dönüyorlardı. Japonya'nın işgal zamanında Japon biyologlar ve balıkçılar denize bir besin kaynağı olarak çok önem vermişler. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Selebes, tam kuzeyde Palau (200 küçük mercan ada), Yap ve Carolinen adaları Japonya'ya aitmiş (trust area, yani güvenli bölge) ve ton balığını oradan Tokyo pazarına gönderiyorlarmış. Orada bir kilo ton balığının fiyatı dana etinden çok daha değerli imiş ve ton balığı özellikle suşi yapmak için önemli bir üründmüş. Savaştan sonra Japonlar ton balığının sezonluk göç bilgilerini Hollandalılarla hiç paylaşmak istemediler. Ayrıca Japonlar ton balıkçılığı için, canlı oltayla tutmaya yönelik özel, ağsız bir metot geliştirdiler. Bunun için özel bir gemi, güçlü bir motor, çok sayıda insan, her iki kişinin beraber kullanacağı, ton balığı çok ağır ve canlı haldeyken çok tehlikeli olduğundan, bir sırık ve demir, telli oltasız parlak bir kanca gerekiyordu.

Dit is de bron, waarvan het water enigszins een koperkleur heeft en waarvan de naam AIRTEMBAGA (Koperwater) afkomstig is.

No. 266/BKM

Tempat bekerdja. Banagian besar terdiri atas mesin2 dan banagian2'nja jang ditinggalkan oleh orang Djepang

De werkplaats, waarvan het grootste deel afkomstig is van achtergelaten Japanse machines en onderdelen.

No. 267/BKM

Seboean motor Djepang jang dikeloe-arkan dari laot. Sesoedan dibersinkan dan diperbaiki, motor ini hampir siap oentoek dipakai.

Een uit zee opgehaalde Japanse motor; na schoonmaak en revisie, bijna weer gereed voor het gebruik

No. 268/BKM

Seboean kapal mengail jang besar dikalangan

Een grote nengelboot op de nelling van de werf.

Babamın balıkçılıkta
kullanılan tekneler
ve motorlarla ilgili
hazırladığı raporu,
1951.

No. 270/BkM

Soeatoe kapal oentoek mengail jang
sedang diboeat.

Een in aanbouw zijnde nengalboot.

No. 271/BkM

Kapal mengail jang soodan siap.

Zo wordt net.

No. 272/BkM

remandangan ditempat sandar (Pier).
Ditengah sebelah kiri kelinatan
seboeah kapal ikan jang diboeat
di-Australië.

Gezicht op de pier. Links in het
midden een in Australië gebouwde
visserisboot.

Babamın balıkçılık çalışmaları. Papualılara güneşte balık kurutma eğitimi verirken. Yeni Gine'nin başkenti Hollandia, 1952.

Birkaç kişi canlı oltayı gemiden ton balığı sürüsüne atıyor ve böylece, yarım saatte yüzlerce ton balığı yakalayabiliyorlardı.

Makassar Limanı'na Selebes'in tüm kıyılarında balıkçılar gelirmiş, babam o çevreyi çok iyi biliyormuş. Limanda Endonezyalı balıkçıları bulmuş. Menadolular ve Sangirililer savaş zamanında Japon ton balığı gemilerinde çalışmışlar. Menadolular'ın (Minahassa) çoğu Hollanda yanlısı ve Hristiyan. Onlar babamla memnuniyetle iş birliği yapmak istemişler ve böylece babam haritalar üzerinde notlar almaya başlamış.

Hollandahılar Papua Yeni Gine'yi Endonezyahlara inatla vermek istemediler. Başkent La Haye, "Siz o ilkel toplumu ezeceksiniz, biz Papualarla yeni bir devlet kuracağız, onlara modern hayat, medeniyet, ilerleme, daha iyi imkânlar sağlayacağız," demişti. O nedenle Makassar Visserij Instituut orada yeni bir şube açmayı düşünmüş. Yeni Gine'nin en batı şehri olan Sorong-Doom'a babamı göndermişler. Zaten bu şehirde, Sorong-Doom'da Royal Dutch Shell'in, eski adı Bataafse Petroleum Maatschappij, önemli bir petrol şubesi varmış. Devlet memuru, deniz ve hava kuvvetleri, bir doktoru, hastanesi (ben orada doğdum), marketi (her ay Avustralya'dan bir gemi ihtiyaçlarımızı getirirdi) olan Hollandalı bir çevre varmış. Küçük bir ada olan Sorong oraya 500 metre uzaklıktaydı.

Doom veya Dom adası adını Portekizli bir kaptandan almış. 1526'da Portekiz Ternate'nin (Endonezya'daki bir baharat adası) ilk Avrupalı valisi "dom Jorge de Meneses" imiş (dom Portekizce, don İspanyolca "şövalye" anlamına geliyor). Meneses, adanın kuzey kıyılarına Malay dilinde "kıvrık saçlı" anlamına gelen "Ilhas dos Papuas" adını vermiş. Sahilde çok vahşi bir toplumla karşılaşmış, o nedenle ıssız bir adaya demir atmış. Adada bol içme suyu bulmuşlar.

Papua Yeni Gine 350 yıllık sömürge sürecinde her zaman Hollanda'nın yaramaz üvey çocuğuydu. Papua Yeni Gine adası dünyanın ikinci en büyük adasıdır ve yüzde 80'i tropikal ormanlarla kaplıdır. Nüfusu çok az ve buradaki toplum sadece deniz ve ırmakların kenarında yaşamaktadır. Nüfusun az olmasının sebeplerinden biri sıtma hastalığının çok yaygın olmasıdır. Bölgede sadece sıcak, tropikal, yağmurlu ve nemli bir mevsim vardır. Adanın iç kısmındaki yüksek dağlarda kar görülebilir; ama orada kimse yaşamıyor. Bitki örtüsü

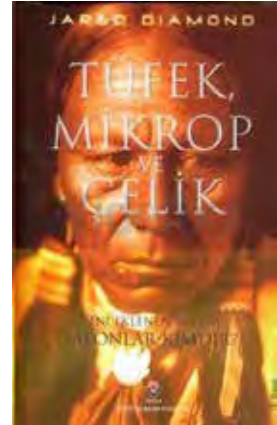
Papua Yeni Gine 350 yıllık sömürge sürecinde her zaman Hollanda'nın yaramaz üvey çocuğuydu. Papua Yeni Gine adası dünyanın ikinci en büyük adasıdır ve yüzde 80'i tropikal ormanlarla kaplıdır.

ve hayvan çeşitleri oldukça fazladır. Ada daha çok Avustralya'ya benziyor. Adeta orkide ve kuş cenneti. Cennet kuşu adanın doğal habitatında yaşıyor. Hollanda kraliçesinin annesi Kraliçe Wilhelmina'nın Papua Yeni Gine için ileriye dönük özel bir planı vardı. Kraliçe Wilhelmina,

“Endonezya'yı birgün kaybedeceğiz; fakat orada birçok Hollandalı-Endonezyalı melez yaşıyor, özellikle Hollandalılar işleri onlarla birlikte yapıyorlar. Çinli, Ambonese, Menadonese ve gemilerin personeli 200 bin kişiden daha fazla. Onların hepsi Hollanda'ya sığınsa, sorun olur. Eğer bir bağımsızlık savaşı başlarsa Hollandalılar memlekete geri döner; fakat Endonezya adalarının sadık toplumu, ırk olarak Hollandalı değil, yalnızca sosyal, kültürel ve dil olarak Hollandalılar. Onlar için Papua Yeni Gine'de bir memleket kuracağız ve onlar da Papualıları eğitecekler. En büyük görevleri ise, yamyamlığı bitirmektir,” demişti.

Ünlü antropologlar Papua Yeni Gine ve Doğu Pasifik adalarında ki toplumları araştırdılar. Polonyalı Bronislow Malinowski, konu hakkındaki çalışmalarını *“The Argonauts of the Pacific”* adlı kitabında, Amerikalı Margaret Mead ise çalışmalarını *Growing Up in New Guinea* adlı kitapta yayımladı. İngiliz antropolog Gregory Bateson, Iatmul Kabilesi hakkında bir araştırma yaptı ve kitabı *Naven*'de kabilenin yaşamını detaylarıyla anlatır. Bateson araştırmaları şöyle bir sonuca ulaşır: *“Eğer bir insan benliğinde ‘güç ve savaşçılık’ barındırıyorsa, toplum tarafından sevilir.”*

Hollandalı Jan van Baal'ın araştırmaları da meşhurdur. Van Baal, Papualıların neden kafataslarına önem verdikleri üzerine araştırma yapmıştır. Avustralyalı Jared Diamond'ın kitabı ise oldukça meşhur ve National Geographic Society tarafından belgeseli de yapılmış olan *“Guns, Germs and Steel”* (Tüfek, Mikrop ve Çelik). Bu kitap aynı zamanda Türkiye'de TÜBİTAK tarafından da Türkçe'ye çevrilerek yayımlandı. Bu kitabı okumanızı öneririm. Araştırmalara din adamlarının ve rahibelerin (fathers, brothers and sisters) yani misyonerlerin de çok önemli katkıları oldu; çünkü onlar, *“Kim bu toplumdaki şeytan? Neden kafatasını av çantalarında taşıyorlar?”* diye sorguluyorlardı, İsa'nın ışığı'nı vermeden önce bu sorunun cevabını bulmaya çalıştılar. Sonra onları yeni bir dine inandırmak gerektiğine inandılar. Bu iş çok zordu, uzak

Neden Avrupalılar Amerika'yı keşfetti de Amerikalılar Avrupa'yı keşfetmedi? Beyazların neden bu kadar çok kargosu var, yeni işlenmiş ürünü ve icadı var ve biz Yeni Ginelilerin neden bu kadar az? Bu basit sorulara yanıt arayan bir kitap.

National Geographic Society tarafından 2005 yılında kitabın belgeseli yapılmıştır.

Jared Diamond, kitabın yazarı...

Savaşa giden Papualıların en önemli hedefi kafatası avcılığıydı.

Papua yerlileri domuzları evcil hayvan gibi kucaklarına alıyorlar.

Papua yerlileri, 1989.

bir köydeki bir rahibin her yıl Hollanda'ya kaç Papualının Hristiyan olduğunu gösteren bir rapor göndermesi gerekiyordu.

Bu toplumun protein eksikliği karşılığında mecburen insan eti yemesi gerektiğine dair tıpçılar tarafından öne sürülen çok yanlış bir teori vardı. Demografi uzmanları da Papualıların çevrelerindeki az verimli olan toprak ve orman dolayısıyla doğumu kontrol altına aldıklarını söylediler. Sadece misyonerler ve antropologlar doğru cevabı buldular; fakat aralarında bir fark var: Dinciler Papuaların kafasını değiştirmek için araştırma yaptılar, antropologlar ise insanları değiştirmek için değil, "araştırma"yı onları anlamak için, sorulara yanıt bulmak için yaptılar.

Japonlar İkinci Dünya Savaşı'nda Papua Yeni Gine'yi işgal ettiler ve Pearl Harbor'a yapılan (Hawaii) bombalamadan sonra Papua Yeni Gine'nin kuzeyi Amerika'nın en büyük savaş alanı oldu. Amerika, Japonya'yı bombalamak için inanılmaz derecede güçlü bir orduyu ve ordunun malzemelerini Papua Yeni Gine'ye gönderdi. Amerikalıların son yüzyılda nasıl savaştığını gördük. Kore, Vietnam, Afganistan, Körfez savaşları... Çok da akıllı bir şekilde savaşmıyorlar. Çok büyük güç yığıyor, en büyük bombaları kullanıyor ve düşman olarak gördüklerinin her şeyini yakıp yıkıyorlar. Böyle bir kaabiliyetleri var. Yeni Gine'nin başkentinde, 1944 yılında sadece 300 Hollanda vatandaşı yaşıyordu, onların ise yarısı misyoner, melez, Çinli ve çok az eğitimli Papualardı. Orgeneral Mac Arthur İkinci Dünya Savaşı'nda Yeni Gine'nin başkenti Hollandia'yı Pasifik Savaşı Genel Karargâh Merkezi yaptı. Ahşaptan bir kervansaray inşa ettirdi. Amerikan ordusu inanılmaz bir hızla çalışıp, tropikal yağmura, çamura, kirli toprağa ve sık ağaçlara rağmen iki günde bir havaalanı inşa etti.

Hollandalıların taktiği ise çok farklıydı. En önemli taktik, Papualıları kışkırtmaktı. Bu taktikle yam-yamları ormanda sakladılar ve Japon askerleri için “avla” ve “ye” anonsu yaptılar.

Ayrıca Amerikalılar iki ayda dozer ve kepçelerle yüz kilometre uzunluğunda bir yol yaptılar. On iki rıhtımıyla 10 bin tonluk gemiler için, Hollandia (Hollandia'nın adı Endonezyalılar tarafından daha sonra Jayapura olarak değiştirildi), Kuzey Gine Pasifik Savaşı'nda en stratejik yerdı ve Amerika, İngiltere, Hollanda ve Avustralya'dan yüzbinlerce asker, pilot, gemici Japonya'ya karşı savaştı. Amerika o dönemde özellikle Hollandia'ya, Biak ve Sorong-Doom adalarına inanılmaz derecede savaş kargosu indiriyordu. Savaşın sonra Hollanda devleti Amerikalılardan sadece 30 milyon dolara tüm kargo depolarını satın aldı. Binlerce uçak ve amfibi gemiler plajın yanında çürümeye bırakıldı.

Papua'da ve Melanesia'da, Pasifik'in büyük adalarında bir kargo kültürü (Cargo Cult) vardı. Bu kavramı antropologlar buldu ve bununla ilgili şu olguyu anlatmak isterim: Papualılar kendi dinlerinde bir bereket zamanını bekliyorlar. Öbür dünyadan ölü akrabalarının büyük kuşlarla bol mal göndereceğine ve cennetin toprağa düşeceğine inanıyorlar.

İlk önce 1942 yılında Japonlar bu adaya geldiler, onların uçakları ve gemileri oraya mallar getirdi, orada depolar inşa ettiler. Halk o zaman “*Kargo zamanı geldi,*” diye düşündü. Bir yıl sonra Amerikalılar geldiler, hem havadan hem de denizden Japonlardan on kat daha çok mal getirdiler. Amerika'nın ordusunda zenci askerler vardı, tıpkı Papualılar gibi siyah. “*Büyük bayram zamanı geldi,*” diye düşündüler. Savaşın sonra Hollandalılar Papua Yeni Gine'ye daha çok ilgi göstermeye başladı, Papualılar üçüncü defa, “*Kargo zamanı geldi,*” diye düşündüler. Her kargo zamanında kargoları getirenler maalesef çok az malı yerlilere bıraktılar, bu yüzden de yerliler için tek çare “çalmak”tı.

Annem bana hamileyken, ablam üç yaşında ve ağabeyim iki yaşındaymış. 1948 yılında Hollanda bandıralı bir gemiyle Makassar'dan Yeni Gine'ye taşınmışlar. Yeni Gine'ye gelince kaptan, “*Gemide bir*

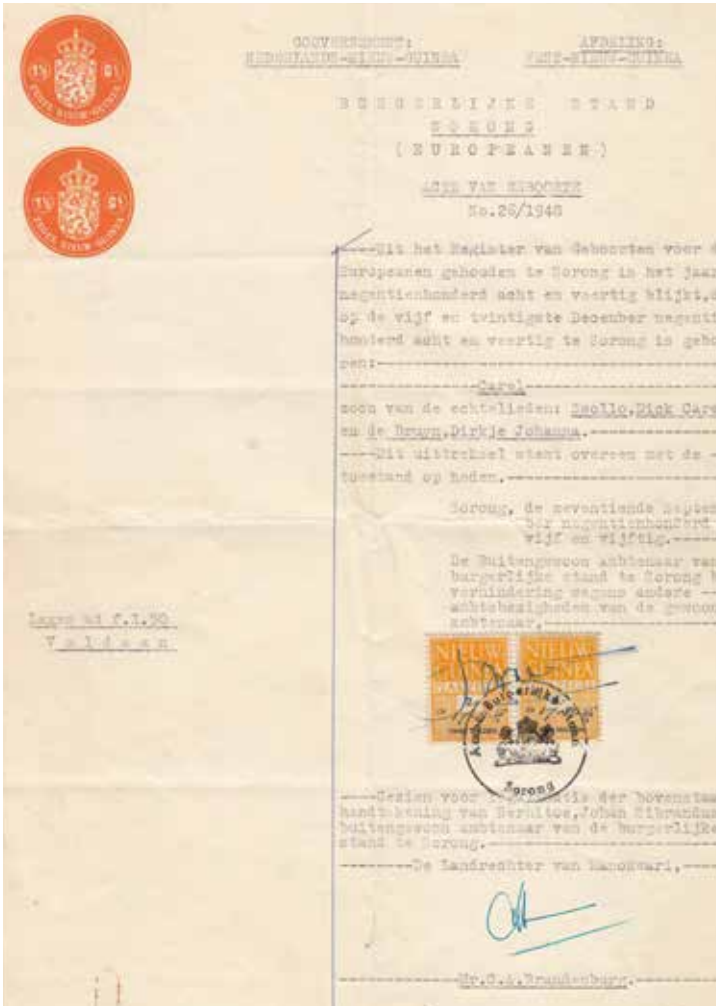

Annem, ağabeyim Tom, kardeşim Karian ve ben, 1950.

Beni hemen hemen her gün Pasifik Plajı'ndaki ağacın gölgesinin altına götürüyorlardı. Annem beni yukarıdaki bebek kafesinin içine koyuyordu.

kaç gün kalabiliriz; çünkü 'pasanggrahan'da (memurlar için misafirhane) tavşan kadar büyük fareler, korkunç sinekler ve böcekler var," demiş. Babam birkaç gün sonra kendi gemisiyle, 57 Sangirili balıkçıyla beraber gelmiş. Yanında bir Endonezyalı marangoz, bir taşçı ustası da getirmiş. Ambalaj sandıkları, kitaplar, radyo ve biz çocuklar için de bir gözü olmayan küçük bir at almıştı. Tipik Makassar türü. Annem de Makassar'daki Çinlilerden ucuza ipek kumaşlar ve porselen takımları almış. Çünkü geldiğimiz bu yeni yerde boş kalmak istememişti.

Doğum belgem, Yeni Gine, 1948.

Küçük Doom Adası, iki kilometre kare büyüklüğünde bir alan, Amerikan ve Japon ordularının mallarıyla doluydu ve ev yapmak için hemen hemen bütün inşaat malzemeleri mevcuttu. Şimdi düşünüyorum da, babam o zaman 57 Sangiri balıkçıdan sorumluydu ve çok adil bir insandı. Birinci görevi, çoğunluğu genç ve ailesiz olan bu insanlara birer ev yapmaktı. O zaman askerî depolar vardı ve bir de hapishane; fakat çoğunluğu Papualı olan suçlular, serbestçe dolaşıyorlardı. Hollandalı bir komiser babama, "Adanın sol yarısı suçlular için, sağ tarafında ise sen balıkçılar ve de kendin için güzel bir plaj seçip ev yapabilirsin," demişti. Evimizin arka bahçesinde bir Japon yeraltı sığınağı vardı.

Evimiz çok güzel olmuştu. Babamın bürosu evin içindeydi ve balıkçılar sürekli bizim evin etrafında dolaşırlardı. Bize nasıl balık pişirileceği, adada na-

sıl yiyecek sebze bulunabileceği ve hindistan cevizinin nasıl kullanılacağı konularında çok yardımcı oldular. Biz Hollandalılar Papua Yeni Gine'ye ilkel bir topluma yardım etmek için gitmiştik. Fakat tam tersi olmuştu. Babam Endonezyalılardan balıkçılığı, annem de Papualı ve Amboneseli kadınlardan yiyecek bulup, pişirmeyi öğrenmişti. Bir ters sömürgecilik söz konusuydu. Aslında bu durum belki de her zaman böyleydi. Yani işgalden, iktidardan sonra orada yaşayanlarla fikir alışverişi önemli hale geliyor.

Biz çocukken çok balık yedik, belki de o yüzden dişlerim oldukça sağlıklıdır. Annem bir gün, *“Dişler çok önemli, büyüdüğünde eğer çürük dişlerin olursa sevgilini nasıl öpeceksin?”* diye sormuştu ve *“Bir insan hayatta çok başarılı ya da zengin olsa da, eğer dişleri kötüyse, son model araba ona yakışmaz,”* demişti. Ben hâlâ insanların dişlerine bakıyorum ve onlara not veriyorum. Biz orada diş macunu bulamadık. Fakat Endonezyalılar bu konuda da bizi eğittiler. Onlar özel bambu ağacından kendilerine kürdan yapıyor ve her yemekten sonra kürdan kullanıyorlardı. Endonezyalılar çok temiz insanlar. Günde iki kez veya daha fazla banyo yapıyorlardı. Papualılar çekiç, çivi gibi aletleri olmadığı için ihtiyaçları olan malzemeleri ahşabı ya da tahtayı sıkıştırarak elde ediyorlardı. Böylece benim de öğrendiğim doğal bir çözüm yolu bulmuşlardı.

Doom Adası'nda üç yıl kaldık, sonra babamı başkent Hollandia'ya çağırdılar. Orada tüm Papua Yeni Gine'deki denizler üzerine yaptığı araştırmalarına ve balıkçılık eğitimine devam etti. Biz çocukken, ben yedi, ağabeyim sekiz ve ablam dokuz yaşına kadar, o cennette büyüdük. Sorong-Doom'la ilgili hiçbir şey hatırlamıyorum. Zaten ağabeyim, *“Carel, ev bizim evimiz değil, babam memur ve ev devlete ait, hiç önemli değil, boş ver nostaljiyi,”* demişti. Oradan Hollandia'ya taşındık ve orası bambaşka bir cennetti. Yedi yaşına kadar oradaydık ve o günleri çok iyi hatırlıyorum.

Yukarıdaki evde 25 Aralık 1948'de saat 12.30'da doğdum. Sağ taraftaki oda babamın çalışma ofisi, deniz yükseldiğinde su eve kadar gelirdi ve balıkçılar tekneleriyle gelip bize balık satarlardı. Akşamları terastan görünen çok güzel bir deniz manzarası vardı.

Evimizin 2009 yılında, 60 yıl sonra, çekilen bir fotoğrafı. Ağabeyim Tom ve ben çocukluğumuzun adasını tekrar ziyaret ettik ve “güzel” evimizi bulduk. Evimizden geriye çok az şey kalmış. Sadece evin temeli ve birkaç çürük kalas.

Hollanda'dan Hollandia'ya, 1953 senesinde, özellikle ton balığı balıkçılığı için bir araştırma gemisi gönderdiler. De Goede Hoop, "iyi umut" demek ve bu bol miktarda ton balığı tutulmasını dileme anlamında kullanılır. Sağ arkada babamın ofisi ve deposu var. Bizim evin sadece çatısı görünüyor.

Devlet babama birçok imkân verdi. Hollanda'dan araştırma için adı "De Goede Hoop" olan gerçek bir balıkçı gemisi gönderilmişti ve arkasında beyaz harflerle "Hollandia" yazıyordu. Ayrıca iki küçük tekne olan Yautefa ve Humboldt, Geelfinck koyları üzerindeki toplumla ilgili eğitim için gelmişlerdi. *"Oradaki kabileler nasıl balık tutuyorlar ve hangi yöntemlerle ilerlemeli?"* konularında eğitim veriliyordu.

Bir gri Land Rover araba vardı ve bir de kamyonet. Babam depolarındaki ağırları ve balıkçı malzemelerini Papualılara sattı. Onlar da tek ağaçtan yapılan ve yerel dilde "prahu" adı verilen teknelerini yaptılar. Babam onlarla iletişim kurmak için yerel bir eleman tutmuştu. Birleşmiş Milletler'den gelen talep dolayısıyla babamın en önemli işi Papualıları eğitmekti. O yüzden halk içinde balıkçılık ve gıda ihtiyacı önem kazandı. Özellikle koylar ve ırmak deltaları üzerinde deniz derinliği, deniz tabanı ve balık türleri araştırılıyordu ve hangi metotlarla balık yakalanacağı öğretiliyordu. Yeni yüzlerce tür balık kurutulmuş olarak veya alkol içinde özel kargolarla Hollanda'ya, Leiden Üniversitesi, Zooloji Müzesi'ne gönderiliyordu. Her yıl bir biyolog babamın işini kontrol ederdi. Bay H. Van Pel bizim evde yemek yerd ve biz çocuklara, *"Eğer siz yepyeni bir tropikal balık türü keşfederseniz, bu özellikle yeni bir akvaryum türü olursa, bu balığın ismi için o zaman soyadınız Zwollo'yu kullanabilirsiniz ve böylelikle dünyadaki tüm bilim çevresi, yeni balığın adını sizin soyadınız olarak bilir,"* demişti. Ondan sonra ağabeyim ve ben her gün okuldan çıktıktan sonra denize inme zamanında, mercanlar arasında saat-

lerce suya bakardık ve annem ikimize küçük balıkları tutabilmemiz için eski bir konserve kutusu, ip ve perdeden iki adet kepçe yaptırmıştı. Hatırlıyorum da, bir gün “*yeni bir tür bulduk*” diye heyecanla bağırarak babamın ofisine gitmiştik ve babam ansiklopediye bakıp, o türün çoktan bulunmuş olduğunu söylemişti. Ne yazık ki, yeni bir balık türü bulamadık.

Hafta sonu plajın yanında saatlerce deniz kabuğu arardık. Harika türler bulmuştuk. Kuzey Yeni Gine'deki deniz kenarı tam bir cennetti. Bazı haftasonları da babamla beraber araştırma gemisinde balıkçılık yapardık.

Ton balığı şişman, torpil mermisi gibi vücudu olan harika bir balıktır. İki sıra küçük dişleri, fakat çok geniş bir ağız vardır. Buna rağmen hamsi gibi küçük balıkları yemeyi tercih ederler. Babamın en çok tuttuğu ton balığı *skipjack* ve *sarı yüzgeç* türüdür. Onlardan daha büyük türler de var. 250 kilo ağırlığındalar ve onları gemiye çekmek için en az iki kişi gerekir. Sırtı lacivert-siyah ve yanları açık mavi-gümüş rengidir. Saatte 40-60 kilometre hızla yüzer. Bir seferinde ağabeyimle beraber Endonezyalı ve Papualı balıkçıların geminin güvertesine yeni tuttukları ton balığını nasıl çıkardıklarını görmüştük. Balık hâlâ canlıydı ve mücadele ediyordu. Babam, “*Çocuklar yaklaşmayın!*” diye bağırmişti. Sonra kendisi yaklaşıp, balığın ölçülerini almıştı. Ağızını, kuyruğunu, yüzgecini inceleyip, fotoğrafını çekip, notlar almıştı. Sonra güçlü Papualılardan biri ona yardım etti. Balığı büyük bir demir terazinin üstüne koydular, ne yediğine bakmak için midelerini açtılar. Bazen midelerinden canlı balık çıkıyordu. Bu notlar biyolog H. Van Pel için alınıyordu.

Küçük bir gemi vardı. Bu gemiyle Kuzey Yeni Gine'nin koylarına, ırmak deltalarına ve Hollandia'nın çevresindeki yerlere gidiyorduk. Hafta sonları babam çok popülerdi. Çünkü başka Hollandalı aileleri davet ediyor, birlikte bu gemiyle çeşitli yerlere gidiyorduk. Misafirler, babam kendi devletinin memuru olduğu için babama, “*Devletin bu malını kötüye kullanma*” demediler. Bir keresinde bir Endonezyalı ton balığının ciğerini geminin sıcak bordasında² pişirmişti ve geminin yanlarından deniz tuzu alarak yemiştik.

Babam bazen denizden çok geç saatlerde dönerdi. Land Rover arabasıyla eve gelir, bizi yataklarımızdan alıp rıhtıma götürür ve orada

2 Geminin su kesiminden yukarıda kalan kısmı.

Ton balığı

Küçük bir gemi vardı. Bu gemiyle Kuzey Yeni Gine'nin koylarına, ırmak deltalarına ve Hollandia'nın çevresindeki yerlere gidiyorduk.

inanılmaz balık çeşitleri görürdük. Büyük deniz kaplumbağaları, dev bir öz-kedi balığı, bir testere köpek balığı vs. Çocukken sadece şaşırırdık ve sonrasında yatmak için eve dönmek istemezdik; fakat bir süre sonra babamın ne kadar heyecanlandığını ve bu heyecanını bizimle paylaşmak istediğini anlardık. Böyle şeyler okuldaki derslerden on kat daha faydalıydı. Babam her zaman denizin bolluğunu ve farklı canlıları bize göstermek isterdi. Etrafta pek çok Papualı kadın ve erkek ellerinde bıçakları ve çantalarıyla müdürün çocuklarının balıklara bakmasını ve sonrasında hediyelerini almayı beklerdi.

Birleşmiş Milletler Hollanda'nın Asya'dan çıkması konusunda Hollanda hükümetine çok baskı yapmıştı ve ABD Adalet Bakanı Robert Kennedy, başkent Lahey'e gelip sömürgeciliğe son verilmesini istemişti. Bunun üzerine Hollanda, 1962 yılında Papua Yeni Gine'yi Endonezya'ya bıraktı. Hollanda'nın burayı bırakmasından bir yıl önce Papua Yeni Gine'de bir olay oldu. New York Museum of Primitive Art için dünyanın hemen hemen en zengin ailesinin 23 yaşındaki oğlu Michael Rockefeller Yeni Gine'de kaybolmuştu. Bir keşif seferi için değil, sanat ürünleri bulmak, satın almak için oraya gitmiş ve orada ölmüştü. Onlar Asmat kabilesini ziyaret etmişlerdi. Bu kabile Güney Yeni Gine'de en ünlü kafatası avcılarıdır. Michael Rockefeller, Hollandalı antropolog rehber arkadaşı René Wassing ve bir gemiciyle ilkel bir ahşap tekneyle denizde çok rüzgârlı bir havayla karşılaşmış ve korkuya kapılmışlar. Michael de cesaret göstererek, *"Ben iyi yüzmeye bilen bir kişiyim ve plaja ulaşabilirim, oradan yardım çağıracağım,"* demiş. Arkadaşları ona, *"Yapma, denizde timsah, köpek balığı ve karada kafatası avcıları var,"* demişler; ama Micheal onları dinlememiş. Birkaç saat sonra rüzgâr kesilince diğerleri hayatlarını kurtarmışlardı; fakat Michael'den hiçbir haber, hiçbir iz yokmuş. Bu olay New York'ta fırtına etkisi yaratmış. Hollandia'ya yeni yüzler, Amerikalılar onun için gelmişler; gazeteciler, diplomatlar ve askerler onu aramaya başlamışlar. Helikopterlerle, gemilerle, polislerle ve Hollanda'nın en çok bilgiye sahip misyonerleri ve Papualı yardımcılarla. Ancak hiçbir iz bulunamadı. Araştırma yıllarca devam etti ve çok sayıda kafatasının DNA'larını New York'a gönderdiler. Bir süre sonra Hollanda devleti, *"Artık yeter!"* dedi. *"Bu kadar yeter. Şimdi yeni mezarlardan kafatasları çıkarmaya başlıyorlar ve biz, Amerikalı değiliz, bu ülkenin sahibiyiz. Rockefellerin*

anne ve babası için çok üzülmüyoruz; fakat belki bir timsah onu yemiş olabilir, 'bizim' Papualı halkımızı suçlamaya hakkınız yok!"

Bu olaydan sonra Papualılar yine “*Cargo Cult*”e inandılar. Bu sefer helikopterler, uçaklar, gemiler yeni mallar getirmişti. Amerikalılar kafataslarına çok değer vermiş, her evi araştırıp, rüşvet olarak bol bol mal bırakmışlardı. Sadece bir kişinin durumunu öğrenmek için. Bu olaydan bir yıl sonra Papualıların yaşamında yeni bir sayfa açıldı. Bu eski sömürge ülkesi “*normal*” bir şekilde Endonezya’nın bir parçası oldu ve Endonezya nüfusu artmaya başladı. Amerika’nın en büyük bakır madeni firması orada, Yeni Gine’de ve Japonya buradaki tropikal ormanları kesiyor ve denizlerde ton balığı avlıyor. Aslında onlar getirdiklerinden daha fazla götürüyorlar. Ama buna rağmen o “*kargo*” da bir gün bitecek.

Hollandalıların Yeni Gine’de orman içine yaptığı ahşap araç yolları.

Michael Rockefeller

The works in this area of the Rockefeller Wing were collected by Michael C. Rockefeller during two trips to the Asmat region of New Guinea.

Michael Rockefeller first went to New Guinea as a member of the Peabody Museum (Harvard University) expedition to the Baliem Valley in the interior of the island. Because of his interest in art, he decided, while there, to make a trip to the Asmat people of the southern coast to gather objects for the Museum of Primitive Art, of which he was a trustee.

He first visited the Asmat in the summer of 1961 and returned in the fall of that year.

In gathering works, photographing people, and taking extensive notes, Michael Rockefeller's purpose was to record and preserve the art of this remarkable culture, to document the context of its creation, and to understand its creators.

"The Asmat artist enjoys some real advantage over the artist of the Western world. The Asmat culture offers the artist a specific language in form. This is a language which every artist can interpret and use according to his genius, and a language which has symbolic meaning for the entire culture. Our culture offers the artist no such language. The result is that each painter or sculptor must discover his own means of communicating in form. Only the greatest geniuses are able to invent an expression which has meaning for a nation or people.

Furthermore, the Asmat is a culture where art is a necessary and integrated element. There can be no war, no feasting without the expenditure of tremendous effort on the part of the sculptor. Thus as long as the culture is intact, art will flourish. . . ."

From a letter by Michael C. Rockefeller, November 16, 1961

Michael C. Rockefeller with a group of Dani men in the New Guinea Highlands, 1961. Photograph: Jan Broekhuijsen.
© 2007 Harvard University, Peabody Museum Photo 2006.15.1.1.29

Carel Zwollo

Hollanda'ya göçtükten sonra yerleştiğimiz
Apeldoorn'daki evimiz.

Hollanda'da Yeni Bir Yaşam: Okul Yılları (1955-1975)

Annem, yanda görmüş olduğunuz bu porseleni 1948 yılında Sorong-Doom Adası'nda yaşarken evimizin önündeki plajın yarım metre derinliğinde bulmuş. Christie's Müzayedesi'ne bunu gösterdiğimde, 18. yüzyılda Annam'la, Vietnam arasındaki bölgeden gelen, ticarete değış-tokuş amaçlı kullanılan hakiki bir porselen parçası olduğunu söylediler.

19. yüzyılda İngiltere ve Hollanda Papua Yeni Gine'yi 140. meridyenden böldüler. İki bölümün toplam yüzölçümü 800 bin km². Türkiye'den daha büyük bir ada. Fakat bu adanın 1850 senesinde sadece bir milyon nüfusu vardı. Adanın sol tarafı Hollanda'nın, sağ tarafı da İngiltere-Avustralya'nın sömürgesi oldu ve bu iki ayrı parçada yeni bir tarih başladı. Benim doğduğum yer haritada en solda bulunan Sorong-Doom yerleşimi. Orada Amerika, İngiltere, Hollanda ve Avustralya askerî birlikleri Japonlarla savaştılar. Sanki aslan, kedi, sincap ve fare. Hep birlikte bir "kaplan"ı korkutmaya çalışıyor gibiydi. Başkent Hollandia Kuzey Doğu'da Avustralya-Papua Yeni Gine sınırında yer alıyor.

Endonezya bağımsızlığını kazanınca, geriye sömürgecinin en yabani ve bakir kısmı olan Yeni Gine kaldı. Adaya adını Portekizliler vermiş. Çünkü Papualılar, Batı Afrika'daki Guinee Körfezi yerlilerine benziyorlar. "Papua" isminin kökü belli değil; fakat araştırmacılara göre "papua" kıvrıkcık saç demek ve ırk olarak bu özellikleriyle daha çok Avustralya Aborijinlerine benziyorlar ve büyük ihtimalle 40 bin sene evvel Güney Hindistan'dan buraya göç etmişler. Yandaki fotoğrafta ağaçtan yapılmış ahşap teknede Papualılar var. O zaman "Buz Çağı"nda Asya'daki büyük adalar arasında daha az deniz suyu varmış ve ahşap gemiler buraya uğrarlarmış. Zaten Avustralya, Papua ve birkaç Doğu Endonezya adasında bitki ve hayvan varlığı ayrı bir kategoride inceleniyor. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Darwin'in biyolog arkadaşı Alfred Wallace Line'in araştırmalarını

Papualılar ağaçtan yapılmış ahşap teknelerle yolculuk yapıyorlar. Ne pusula ne yelken kullanıyorlar. Doğanın gücünü, okyanusun akıntılarını izleyerek, gökyüzünün yıldızlarına bakarak nereye gideceklerine karar veriyorlar. Ahşap tekneler tek bir ağacın oyulmasıyla yapılıyor.

Balıkçılık yapan üç kadın. Ortadaki annem Ditty, arkadan babam fotoğraf makinesine bakıyor. Ablam bayrak tutuyor ve babamın yanında iki de balıkçı var. Teknenin adı "Zeevis", yani deniz balığı demek.

okuyabilirsiniz. Bu iki bilim insanı bu adalar arasındaki coğrafik, zoolojik ve botanik farklılıkları gören ve evrimi düşünmeye başlayan kişilerdir.

Babam böbrek ve yüksek tansiyon sorunu yaşadığı için 1955 yılında Hollanda'ya geri dönmek zorunda kaldık. Babam genel müdür olduğu için, sağlık problemlerini ciddi bir sorun olarak görüp kontratına son verdiler. O nedenle Pasifik cennetinden ayrı düştük. Peki, genç yaşında babam öyle güzel bir yerde neden tansiyon problemi yaşamıştı? Bu sorunun cevabını Hollanda'ya geldikten yıllar sonra öğrendik.

Babam şeffaf ve paylaşımcı bir baba olduğu için, çocuklarına hep adil ve kuvvetli görünmek isterdi. Hiçbir zaman da doğruluktan ve gerçeklerden kaçmak istemezdi. Çünkü şeffaflığın ve doğruluğun bir güç, yalanın ise zayıflık olduğuna inanıyordu. Doğruluk insanın en güçlü silahıdır; fakat bu silahı zamanında kullanmak gerekir. Papua Yeni Gine'nin başvalisi J.van Baal, aynı zamanda babamın en yüksek patronu ve bir sosyal antropologdu. Türkiye'de sosyal antropologlar kamuda üst düzey bir görev alamıyor, çoğunlukla üst düzey pozisyonlarda inşaatçı, hukukçu, mühendis, asker ve iktisatçılar bulunuyor. Eski Avrupa sömürge ülkelerinde antropologlar bürokrasi için hizmet veriyorlardı. J. van Baal babamın iş raporlarını kontrol ederdi.

Bu güçlü, akademik adam başvali ve antropolog van Baal iki sene Japon esir kamplarında kalmıştı ve savaştan sonra kamptakiler serbest bırakılmıştı. Hollandalılar orada kendilerini "elit" bir grup gibi hissediyorlardı, tıpkı Jön Türkler gibi. "Japonlar bizi çok ezdi. Şimdi sıra bizde ve bu memleketi biz yönetiyoruz," diye düşünüyorlardı. Savaş ve temerküz ortamı, insanın psikolojisini değiştiriyor. Zaten hapisane veya kamp her zaman "hurs" yaratır. Si-

yasal amaçları olanlar hapisanelerden daha güçlü çıkıyorlar ve lider rolü oynuyorlar. Hollandalılar da aslında sömürge zamanında Endonezyalıları hapse attılar, onlardan biri de Yeni Gine'nin "*Boven Digoel*" ormanları içinde bulunan meşhur bir hapisaneydi.

Dedem 1946 yılında servetine yeniden kavuşmak için tekrar Endonezya'ya dönmüş. O dönemde pek çok Hollandalı bu nedenle Endonezya'ya dönüyormuş. Babamın yaklaşımı tamamen farklıydı. Savaşın sonra zarar gören sömürge ülkesinde ve az gelişmiş bölgelerde imkânlar yaratıp, oraları geliştirmek istiyordu. Yeni Gine'de ton balığı ve deniz balıkçılığı üzerine bir kaynak buldu. Sanayileşmeyle birlikte ton balığı konservesi ihraç edebilirdi. Şimdi günümüzde Endonezyalılar Japonlarla iş birliği yapıyorlar ve Yeni Gine'nin ton balığı hep Tokyo'ya gidiyor. Yüz milyonlarca dolarlık ihracat yapılıyor. Babamın patronunun hedefi de aynıydı. Fakat o büyük sanayi balıkçılığına ve ton balığı konserve fabrikası planına pek inanmıyordu. Sanayi gemilerinde o zamanlar balıkları buzun içinde tutma eksikliği vardı. J. van Baal daha çok tatlı su balığı kaynaklarıyla ilgileniyordu; havuzlarda ve göllerde küçük balıklar yetiştirmek istiyordu.

Babam laik birisiydi, oysa patronu misyoner ruha sahip bir Hristiyandı. Çatışmanın en büyük kaynağı buydu. Babamın sağlık sorunu sadece bahane olsa gerek. Aralarında çekişmeler olmuştu ve çoğu zaman bu çekişmeler şahsileşebiliyordu. İdeoloji olarak da babam ve onun patronu başvali, çok farklıydılar. Başvali ve antropolog J. van Baal iki sene Japon esir kampında kalmıştı. Kampta kalması onu daha hırslı bir birey yapmıştı.

Sonuçta, başvali, babamın iş kontratını uzatmadı. Babam deniz balıkçılığını önemsiyordu, ama van Baal Papua'nın iç kırsımlarındaki tatlı su balıklarına önem veriyordu. Babamın pozisyonu zayıftı; çünkü bürokrasi hiyerarşisi içinde başkentteki Devlet Bakanlığı'na mektup gönderemez, hor görünürdü. Tüm raporlar sadece başvali tarafından gönderilirdi.

Çekişme başka boyuta girdi, babam kaybetti, tansiyonu yükseldi ve oradaki doktor, belki bahane olarak sağlık durumu-

Babam, savaşın sonra zarar gören sömürge ülkesinde ve az gelişmiş bölgelerde imkânlar yaratıp, oraları geliştirmek istiyordu. Yeni Gine'de ton balığı ve deniz balıkçılığı üzerine bir kaynak buldu.

O, Papualılarla iş birliği yaptı, kalkınma sadece teknik düzeyde kaldı, onların kültürünü değiştirmeye çalışmadı. Ona göre Papualılarla daha iyi balık tutma tekniklerini öğretmek yeterliydi. Değişmeleri zaten mümkün değildi. Bunun için toplumun sanayileşmesi gerekiyordu ve Yeni Gine'nin yüzde 90'ı ormanlık ve nüfusu da az olduğu için bu imkânsızdı.

Ortada Papua-Yeni Gine Başvalisi (antropolog) J. van Baal ve solda (şapkasız) doktor Jaap Bierdrager, Endonezya kökenli melez bir Hollandalı ve sağ tarafta ikisi de Hollanda vatandaşı olan Papualı memurlar.

nun iyi olmadığını ve o nedenle işten ayrılması gerektiğini söyledi. Doktor onu iyileştirebilirdi; fakat üstüne düşmedi. Annem o yüzden biz çocuklara şöyle söylerdi: *“Her zaman bir doktorla dostluk kurun; ama onun tavsiyelerine çok da kulak asmayın. Çünkü ilaçlar çoğu zaman hastalıktan daha zararlı olabilir. İyi beslenirseniz, o zaman ilaca ihtiyaç duymazsınız. Modern toplumlarda doktorlar anahtar role sahipler, bazen entrikanın bir parçası da olabilirler. Bu gücü kullanın; doktorlar sizin hayatınızı da kurtarabilir size karşı da gelebilirler.”* Maalesef bu bilgiyi annem tecrübe edinerek öğrenmişti.

Yeni Gine’de Jaap Bierdrager adında ünlü bir doktor vardı. Papualı çocukların 1-4 yaşları arasında yüzde 40’ı sıtımadan ölüyordu. Doktor Bierdrager sıtma hastalığına karşı çalışmalarıyla ünlenmişti. Uzun süre UNICEF’in Asya biriminde çocuk sağlığı konusunda çalıştı. Aynı zamanda bir Don Giovanni veya Casanova idi. 80 yaşına kadar bekâr kaldı. Filipinli bir hizmetçiyle birlikteydi. Onunla da evlenmedi. Fakat her zaman onun yanındaydı. Jaap Bierdrager Papualılara göre *“tercih edilen, faydalı”* bir adamdı, cesurdu. Avrupalılara göre ise *“dengesiz”* ve de *“sapık”*tı.

Doktor Jaap Bierdrager benim Sorong-Doom’da doğumuma yardım etmişti. O zamanlarda Hollandia’daki renkli diğer bir kişi, yine bir Casanova olan Rafael De Haan’dı. Yeni Gine’yle ilgili araştırmalar yapmıştı. Papualıların bayramlar için domuz yetiştirdiklerini ve büyük kutlamalarda onları yediklerini ama bunun yerel ekonomiye zarar verdiğini ortaya çıkarmıştı. Onun dönemine ait bir olay anlatılır: Bay De Haan, tropikal ormandan sonra Hollandia başkentine atanmış, ama arabası yokmuş. Başvali bütçe kısıtlı olduğu için ona bir araba alamamış. Bunun üzerine De Haan küçük bir Endonezya atı almış, kovboy kıyafeti giymiş ve işyerine bu şekilde gelmiş. Onu bu halde gören herkes fotoğrafını çekmiş ve valinin cimriliğiyle ilgili dedikodulara başlamış. Bir hafta sonrasında da başvali ona bir araba almış. Hollandia’da geçen böylesine keyifli ve ilginç dört senenin ardından Hollanda’ya taşınma fikri gelmişti. Önce annem, ağabeyim ve ben uçakla 1955 yılında Hollanda’ya döndük.

Ablamın ilkokul dördüncü sınıfı bitirmesi gerektiği için, bir yıl sonra da babam ve ablam geldiler. Uçakla yolculuk o zaman tam yedi gün sürüyordu. Çünkü uçaklarda radar bulunmadığından, sadece gündüz uçuyorlardı. Pek çok ülkenin başkentinde, bir hotelde ya da havaalanında konakladık. Hollanda'da ben Den Haag'daki annemin babasının evinde, ağabeyim anneannemin evinde, Apeldoorn'da ve annem de teyzemin evinde, Hilversum'da kaldı. Çünkü radyonun merkezi oradaydı ve annem radyodaki programına devam etmeliydi. Bir süre sonra hepimiz Apeldoorn'da birleştik, bir sene bir pansiyonda kaldık ve yeni bir ev inşa ettirdik. Çünkü babam orada bir iş bulmuştu. Hollanda'da iki kız kardeşim daha doğdu ve beş kardeşle Hollandalılar için büyük bir aile sayılırdık.

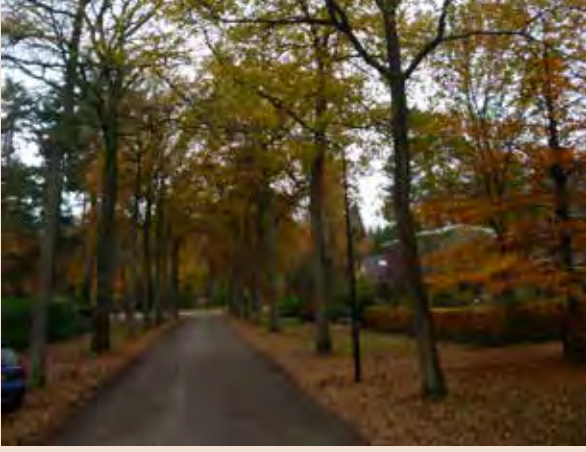

Valkenberglaan 61 adresindeki evimiz. Sağda bir Oregon çam ağacı, önde ben ve en küçük kız kardeşim. Evin ek odasını çok severdik, orada otururken sanki ormanın içindeymiş gibi hissederdik.

Apeldoorn'da bulunan Von Zeppelin balıkçılık ağ fabrikasında Asya ve Afrika'nın tropikal bölgeleri için bir teknik ve satış temsilcisine ihtiyaç vardı. Ağ fabrikası 1883 yılında bir Alman tarafından kurulmuştu. Carl Gustav von Zeppelin, denize yakın ve merkezî bir yerde olduğu için Apeldoorn'u seçmişti. Orada ucuz işgücü, demiryolu, bol temiz su ve su kanalı da bulunuyordu. Hollanda'nın Doğu Hindistan pazarı oradaydı. Balık ağı imalat işi özellikle kadınlar tarafından yapılıyordu. Balıkçılar denizde ipler ve ağlar yapıyorlardı, balık avından döndükten sonra da tamir, satış, fume yapma ve pazarlama hep kadınların işiydi.

O yıllarda (1883) kadınların çoğu işsizdi. Apeldoorn'un toprağı fakir, ormanı bol, köy tipi ve içinde birkaç inek, domuz ve tavuğun olduğu ufak çiftlikleri vardı. Araziler özellikle arpa, fiğ ve patates üretimi için kullanılıyordu. Von Zeppelin bu kadın işçi potansiyelini görmüş ve fabrikayı bizim Papua Yeni Gine'den döndükten sonra yaşadığımız yere yıllar önce kurmuştu. Babam bu fabrikada 1957 yılında işe başladı. O dönemde ağlar hep naylon iplerden yapılıyordu. O yıl Endonezya'da Hollanda ürünleri boykot edilmeye başlandı. Japonya, Kore, Tayvan ve Hong Kong'dan ağ alıyorlardı. Dolayısıyla Hollanda Endonezya'daki balık ağı pazarını kaybetti. O yüzden babamın görevi, yeni tropikal bölgeler için teknik adaptasyon önerileri sunmak ve yeni pazarlar bulmaktı. Onun birinci önerisi renk üzerineydi;

Çocukluğumun geçtiği Apeldoorn'dan görüntüler (2013)

Şahin Caddesi (Valken berglaan).

Berg en Bosch Parkı'nın büyük havuzu.

Ağabeyim Tom ve ben, Berg en Bosch Parkı'nda.

Bisiklet yolu. Hollanda'nın her yerinde görebilirsiniz.

Hollanda Kraliyet ailesinin avcılık yapabilmesi amacıyla ağaçlandırma yaptığı yerler.

Apeldoorn'da tipik bir ev.

çünkü tropikal denizler genellikle şeffaftır ve balıkların mavi rengi görmemesi gerekir. Farklı renklerle başka pazarlar kazandı. Ordu için kamuflaj, fidanlık için gölgelik, kadınlar için alışveriş fileleri ve sporcular için kullanılacak ağılar gibi. Fakat özellikle renkli balık ağıları ve de sanayi balıkçılığı için daha büyük ağıları gerekiyordu.

Babam yeni bir pazar bulmak için altı aylığına Gana'ya gitmişti ve biz Hollanda'da bir pansiyonda kalmıştık. O dönemde annem çok zor günler geçirdi. Biz çocukları olarak onu desteklemeye çalışmıştık. Babam bize Afrika'dan kartpostallar gönderirdi. Bu süreç bizim için çok etkileyici oldu.

Apeldoorn'un kenarında, orman içinde, Berg en Bosch (dağ ve orman) adlı bir mahallede bir arsa almıştık. Bu mahallenin komik bir adı var. Çünkü Hollanda'da hiç dağ bulunmamaktadır. Sanki bir dozerle yaratılmış gibi tamamen düz bir ülkedir ve yüzde 40'ı deniz seviyesinin altındadır. Büyük su pompaları bu ülkenin suyun altında kalmasını önüyor. İsviçre dağlarında kaynakları bulunan Avrupa'nın en büyük nehri olan Ren'in deltası konumundadır Hollanda. Atatürk Barajı gibi büyük deniz setleri vardır deniz kenarında. Hollanda'da kaya bulunmaz, bu yüzden İsviçre'den gemilerle Hollanda'yı denizden korumak için kayalar ithal edilir. Apeldoorn ormanlık bir şehir ve deniz seviyesinin üzerinde. Kraliyet ailesi 400 sene önce buralara ağaç dikmeye başlamış ve yabancı kralları davet edip buralarda ava çıkarlarmış.

Het Loo (Avcılık) Şatosu ve sarayı her yönden Apeldoorn'u etkiledi. Berg en Bosch (dağ ve orman) bölgesinde otuz metre yüksekliğinde bir tepe var. Adı "Valkenberg", (Hollandaca Valk "şahin", berg de "dağ" demek) ve evimiz Valkenberlaan 61. sokakta, (laan ise "ağaçlı cadde" demek), o tepenin yanındaydı. Türkler için 30 metre bir tepe bile değildir. Ancak bir köstebeğin topraktan çıkardığı küme olabilir. Apeldoorn Het Loo Sarayı'ndan tepeye kadar bir yol gitmektedir. Krallar orada şahinlerle ava çıkarlarmış. Apeldoorn'daki hemen hemen bütün ağaçlar krallar tarafından diktilirilmiş ve o nedenle Apeldoorn diğer yörelere göre oldukça farklıdır. O dönemlerde yabancı ülkelerden ağaçlar getirilmiş: Akasya türleri, çam ağacı türleri, kestane, meşe, ladin, özellikle yabani domuz, geyik ve kuşları besleyen ağaç türleri. Apeldoorn yakınında Uddel isimli bir göl vardır. Biz oraya bisikletle eğlenmek amacıyla giderdik.

Babam yeni bir pazar bulmak için altı aylığına Gana'ya gitmişti ve biz Hollanda'da bir pansiyonda kalmıştık. Annem çok zor günler geçirmişti. Biz çocukları olarak onu desteklemeye çalışmıştık. Babam bize Afrika'dan kartpostallar gönderirdi. Bu süreç bizim için çok etkileyici olmuştu.

Polder

Polder

Polder

Uddel

Polder, deniz seviyesinin altında bulunan alanlara denir. Bu alanlar denizin önüne yapılan setler sayesinde kazanılmıştır.

Uddel Gölü: 2 km² büyüklüğünde olan bu göl aynı zamanda Hollanda'nın tek doğal gölü ve sulak alanıdır. Bu göl kuşların göçü için çok önemlidir. Hollanda büyük bir delta olduğu için Avrupa'nın önemli sulak alanlarına sahiptir. Krallar bu gölü avcılık için koruyorlardı; ancak şimdi burada avcılık yapmak yasaktır.

Hollanda'nın Orta-doğu bölgesinin haritası, 1960'lı yılların coğrafi durumunu gösteriyor. Haritada Apeldoorn orman içinde görünüyor. Buranın ormanı çok olduğu için havası çok temiz, su kaynakları boldur. Bu nedenle 19. yy. sonunda buraya çok sayıda sanayi tesisi kuruldu. Bunun iki sebebi var: Fakirlerin çok olmasından dolayı ucuz iş gücü ve bol temiz su. Apeldoorn'a 150 yıl önce demiryolları inşa edildi ve hemen hemen her kente bağlantısı bulunuyor.

Apeldoorn'da bulunan Het Loo Sarayı'nın içindeki büyük holde merdivenin yanında İstanbul Boğaziçi manzaralı 12 metre uzunluğunda bir tablo bulunmaktadır. Bu tablodaki Osmanlılardan birinin eli halının üzerindedir. Hollanda da halılar zenginlik göstergesidir. Sırtı dönük olan gemici asker ise Frig Şapkası takmaktadır. Bu şapka dünyada bağımsızlık ve özgürlük şapkası olarak bilinmektedir.

Kraliyet tarafından bu gölde balıkçılık yapmak yasaklanmıştı; çünkü her yıl binlerce leylek ve başka büyük kuşlar Afrika'dan Anadolu'ya, Balkanlara ve oradan da Hollanda'ya göç ediyor. Hollanda, Avrupa'nın en büyük bataklık ve sulak alanlarına sahip ülke. Eskiden avcılar Uddel Gölü ve etrafından yakaladıkları leylekleri canlı canlı kafeslere koyuyorlarmış ve Het Loo Sarayı'na Avrupa'dan misafirler geldiğinde bu kuşları salıyorlar ve onlar da havada avlayıp, daha sonra onları yiyorlarmış. Hâlâ her yıl Hollanda'da kaçak şahin avcıları yakalanıyor. Canlı şahinler Suudi Arabistan'a ve Birleşik Arap Emirliği'ne satılıyor. Sarayda, orası şimdi müze oldu, bir Türk odası var. Oda Türk eşyaları, kilim ve halılarla dekore edilmiş. Hollanda Kraliyet ailesi 19. yüzyıl Osmanlısıyla ilişkilere çok sıcak bakıyordu. Sarayın en büyük holündeki merdiven alanında Osmanlı dönemindeki İstanbul'u tasvir eden 12 metre uzunluğunda büyük bir resim bulunuyor. Osmanlı İmparatorluğu ve Hollanda Kraliyeti arasında 400 yıl süren bir barış vardı. Hollanda-İspanya Savaşı sırasında, bir Osmanlı sultanı Hollanda'ya yardım göndermişti. Hollandaca'da şöyle bir deyim vardır: *"Türk padişahı Papa'dan daha iyi."*

İlkokul zamanımda, kraliçenin annesi Wilhelmina hâlâ yaşıyordu ve onun doğum gününde tüm okullardan binlerce çocuk sarayın önünde milli marşı söylemeye mecburdu. Onun öldüğü zamanı çok iyi hatırlıyorum. Çünkü bizim caddeye yakın ve saraya giden bir yol üzerinde olan Jachtlaan (avcılık) Caddesi'nin bir akşam, iki tarafına yüzlerce meşale koymuşlardı. Kraliçenin naaşı önünde beyaz çiçek-

Annem her zaman, “Dişlerine iyi bak, eğer dişlerin çürük olursa sevgilini nasıl öpeceksin?” derdi. Babam her zaman, “Ağzını tut, başkalarını dinle, sen ne kadar konuşursan karşındaki senden o kadar faydalanır, ne kadar dikkatli dinlersen başka kişilerden o kadar öğrenebilirsin” derdi.

Kraliyet ailesi tarafından yaptırılan bu lisede okudum, Apeldoorn, 2013.

ler olan beyaz bir Bentley ile Delf kentine götürülmüştü ve “oranje kraliçe” orada aile mezarlığına defnedilmişti. O gün, Apeldoorn halkının tılsımı bozuldu. Bir kraliçe daha ölmüştü, Hollanda küçüldü; Wilhelmina Güney Afrika’yı kaybetti, sonra onun kızı Juliana Endonezya Savaşı’nı kaybetti ve onun kızı Beatrix, Surinam ve Karayip adalarını serbest bırakmak durumunda kaldı.

Evimizin arsasında iki tane otuz metre yüksekliğinde Oregon Çam Ağacı vardı ve bunlardan birinde bir sincap ailesi yaşıyordu. Bizim bahçeye her tür kuş gelirdi, özellikle güvercin ve karatavuk. Karatavüğün sesi hâlâ kulağımdadır. Annem bize, “*Karatavuğa saygı göstermelisiniz; çünkü o kuş fakir kişilerin bülbülü ve fakir insanların halk müziği. Onlar bu tür müzikle mutlu oluyorlar, her insan Beethoven sonatı sevmez,*” demişti. Bu sözünü çok iyi anladık. Apeldoorn şehrinde en az 70 sokak için avcılıkla ilgili, ağaç veya kraliyet ailesinden isimler kullanılır.

19. yüzyılda bir prens Apeldoorn’a özel bir ormancılık meslek okulu açmıştı. Dersler sadece ormanlar ve içinde yaşayan hayvanlar üzerineydi. Prens Hendrik von Mecklenbourg-Schwering, kraliçenin kocası, Apeldoorn’da özel bir lise yaptırdı ve biz orada okuduk. Okuldaki en iyi dostum olan Hans van Eenennaam’ın babası, sarayın yanındaki “De Keizerskroon” (imparator tacı) adlı bir otele sahipti. Otelde sebze, meyve, çiçek ve mantar yetiştirmek için büyük bahçeler vardı. Biz hem hotelde hem de çevresinde oynardık.

Tropikal bir ülkeden gelmiştik, daha doğrusu çocukken yerli Hollandalılara biraz farklı bakardık. Apeldoorn’da Endonezya’dan gelen arkadaşlar bulduk ve onlarla birlikteyken kendimizi daha rahat hissediyorduk. Hollandalı çocuklar biraz korkak, biraz daha Protestan, dinci ve kuralcı gibi görünürlerdi. Biz onlardan daha yaramazdık. Çocukken hep ormanda oynardık, çukurlar kazıp, ağaçları keserdik, yasaktı ama yapardık. Yer altındaki gizli yerlerimizde “yaramaz planlar”ımız vardı.

Bir gün polis bizi yakaladı, karakolda tutanak tuttu ve bize, “Siz çocukların doğum yeri Papua Yeni Gine ve kafatasları yerine ağaçları kesmek istiyorsunuz; ama burası Hollanda, biz ağaçları dikiyoruz, kesmiyoruz,” dedi. Bizim moralimiz çok bozuldu. Çünkü polis bize, “Sizin adınızı ve soyadınızı kaydettik. Eğer 18 yaşından sonra

yurtdışına gitmek isterseniz, pasaport kontrolünde polis arkadaşlar adınızı kara listede görüp, sizi durduracaklar ve Avustralya, Amerika ve Kanada'ya gitmenize izin vermeyecekler,” demişti. O dönemde (1960-70) Hollanda'dan adı anılan ülkelere göç oluyordu. Eve dönünce annem ve babam moralimin bozuk olduğunu farkettiler. Onlara sebebini anlattığımda çok gülmüşlerdi. Annem, “Çok iyi olmuş, kim o ülkelere gitmek ister ki! Avustralya, Amerika ve Kanada materyalist ülkeler. Orada paradan başka bir şey yok. Sen bu olaya kafanı takma!” demiş ve babam da, “Dünya büyük. Apeldoorn polisi çok dar düşünüyor, o ülkelerde Hollanda'dan bin kat daha çok ağaç var. Belki de polis raporunu okuyunca, iyi bir oduncu diye, seni memnuniyetle o ülkelere alırlar,” demişti.

Tropikal bölgeden gelen çocuklar büyüklerden ilk görev olarak evin etrafındaki ağaçları ve otları kesmeleri gerektiğini öğreniyorlar. Çünkü oralarda çok tehlikeli yılanlar ve her tür küçük zehirli hayvanlar yaşıyor. Biz Apeldoorn'da farklı bir ülkedeymişiz gibi yaşırdık.

Bu sosyo-kültürel farklılık bizi her zaman etkiledi, tabii ben üçüncü kuşak sömürge çocuklarından birisiyim. Bir gün öğretmen beni yakaladı. Bir ağaçtaki kuş yuvasından dört tane ufak alakarga yumurtası çalıp, arkadaşlarımla birlikte yeraltındaki sığınağımızda pişirip yemiştik. Fakat bir çocuk hainlik yapıp bu durumu öğretmene gammazlamıştı. Annem bu olay karşısında, “Hiç önemli değil. Alakarga kuşunun kendisi de yaramazdır. O da kendisinden küçük kuşların yumurtalarını çalıyor. Dört yumurtadan bir şey olmaz. Tadı nasıldı?” şeklinde bir tepki göstermişti.

Ağabeyim okuldaki en güçlü çocuktü. Boyu 1.75, çok uzun değildi; ama korkusuzdu ve saldırgandı. Çocuklar onun için, “yamyam bir Papualı gibi” derlerdi. O günlerde Apeldoorn İlkokulu (1958) çok muhafazakârdı. Apeldoorn'da Protestan öğretilerin etkileri çok rahat görülebiliyordu. Ablam bir gün okula pembe-kırmızı bir pantolonla gittiği için bazı çocuklar ona bundan dolayı taş atmışlardı. Ağabeyim ve ben de onu korumaya çalışmıştık. Öğretmen ise ona, “Pijamayla okula gelemesin. Ayrıca, pembe ve kırmızı orospuların renkleri ve pantolonu, sadece erkekler giyer,” diyerek eve göndermişti. Ablam okula pantolon giyerek giden tek kız öğrenciydi. Annem

Apeldoorn'daki evimizin önündeyim, 1970. Aynı sokakta (Valkenberglaan) sarayın baş orman korucusunun villası vardı. O adamı tanıyorduk; çünkü annem heykel yapmak için, örnek olarak ormancılardan yabani domuz fotoğrafı istemişti. Onlar da seve seve domuz fotoğrafı çekip, vermişlerdi. Sonra da sonucu görmek için atölyeye gelmişlerdi.

Soldan: Ağabeyim Tom, teyzem Joke, anneannem Jenny, annem Ditty, kardeşim Monika, ablam Karian. Çimin üzerinde kardeşim Sandra ve kuzenim Karian (teyzemin kızı). Anneannem Endonezya'ya hiç gitmedi. Kendisi iki defa boşandı ve çok uzun süre yalnız yaşadı. Fakat onun Apeldoorn'daki evi, her zaman bizim sığınma yerimiz oldu. Teyzeme her zaman "Joke" derdik; çünkü "teyze" denmesinden nefret ederdi, kabare oyuncusu olduğu için hep sahnede kalmak isterdi.

bu duruma çok kızmıştı ve hemen ablamla birlikte okula geri dönüp öğretmene, *"Ya hemen özür diler-siniz ya da bu okuldan ayrılmanız için komisyona başvururum. Siz nasıl 12 yaşındaki bir çocuğa daha önce duymadığı kötü bir cümleyi söylersiniz. Ben eği-tim için çocuklarımı size emanet ediyorum,"* diyerek tepki göstermişti. Annem çocukların dünyasını ve çocukları nasıl eğitmek gerektiğini iyi bilen birisiydi. Böyle bir olayın ablamın hayatını nasıl etkileyeceği konusunda çok endişelenmişti. Öğretmen özür diledi ve ondan sonra dayanışma için ablamın arkadaşları okula hep pantolonla gittiler. Birkaç yıl sonra kız çocukları-nın da pantolon giyebileceği yeni bir kıyafet devri başladı.

Ortaokul ve lise hatıralarım mutlulukla doludur. Coğrafya, tarih, biyoloji, sanat ve dil derslerini çok severdim. Okul evimizden iki kilometre uzaktaydı ve oraya her gün bisikletle giderdik. Hollanda düz bir ülke olduğu için herkes bisiklet kullanır. Öğretmenlerin, memurların hepsinin bisikleti vardır ve tüm çocuklar, kız veya erkek, bisikletin lastiklerini tamir etmeyi öğrenir. Ortaokul ve lisede yabancı dillere çok önem verirler ve dillerle birlikte yabancı ülkeleri de tanırız. Hollanda Avrupa'nın merkezinde. O nedenle Avrupa'nın ve dünyanın ticaret ve kültür, teknik dilleri olan Almanca, İngilizce ve Fransızca'nın dilbilgisini, konuşmayı, kültürünü, edebiyatını ve deyimlerini ciddi bir şekilde öğrendik. Ayrıca Gymnasium'da biraz Klasik Latince ve Yunanca da öğrendik. Dil bilmek benim hayatımı kurtardı. Sırası gelmişken bu konuyla ilgili bir anekdotu sizlerle paylaşmak isterim:

Yıl 1969 idi. Lise sonda veya üniversite yıllarında öğrenciler genellikle yazın yurtdışında tatil yapmak ister. Babam benim de yurtdışına gitmeme izin vermişti, ama bana, *"Gitmek için kendin para kazanmalısın,"* dedi. Arkadaşlarım para kazanmak ve yurtdışına gitmek için her türlü işi yapmıştı. Apeldoorn sakin bir yere benziyordu; ama çok fabrika vardı. Arkadaşlarımdan birisi sabun fabrikasında çalışıyordu ve bana, *"Korkunç kokuyor, iyi bir iş değil,"* demişti. Başka bir dostum meyve, sebze seraları ve bahçeler için biyolojik mücadelede kullanılan bir örümcek üretim tesisinde çalışıyordu. O da tavsiye etmedi, *"Berbat bir yer, çekmecelerde binlerce örümcek yaşıyor, senin elbiselerini işgal ediyor,"* demişti.

Sonunda babam, “Bizim fabrikada balık ağlarını boyayabilirsin,” dedi. Fabrikada 300 işçi vardı ve bu işçilerin üçte biri Türk’tü. Ben de babamın çalıştığı fabrikada bir aylık işçi oldum. Makinelerin tekerlek şeklinde ip silindirleri vardı ve çok ses çıkıyordu. Hangarda yüzlerce işçi vardı ve pek çoğu kulaklık kullanmazdı. Ben her zaman, “Lütfen kulaklık kullanın, yoksa beş sene sonra sağır olacaksınız,” derdim. Fakat beni dinlemezlerdi. Orada çalışarak 300 florin kazandım ve anneannem de üzerine 50 florin ekledi. Böylece o yaz İspanya’dan Fas, Cezayir ve Tunus’a çoğunlukla otostop çekerek, sırt çantası ve bir haritayla çok keyifli bir yolculuk yaptım.

Ağabeyim Tom’un resmî törenle birinci sınıf deniz yüzbaşısı olduğu gün. Arka sırada astsubaylar, önde en üst deniz amiralleri. Geminin de adı olan “Admiraal De Ruyter”, Hollanda’da tarihin en önemli amiraliydi. Ağabeyimin içinde “güç ve savaş” var. Daha önce de bahsettiğim gibi bu, Papualılara göre bir adamın çok kaliteli olduğunun göstergesidir.

Cezayir’de, sahilde Skikda ve Annababa şehirleri arasında çok ıssız bir sahil yolu vardır ve özellikle akşamları trafik azalır. Burada başıma gelen bir olayı anlatmak istiyorum. Ağustos ayıydı ve aynı zamanda Ramazan ayıydı. Otostop gündüzleri güvenli sayılabilir. Ben bir risk aldım, güneş batmaya başlamıştı ve Annababa kentine gitmek için en az üç saat yolumuz vardı. Kasası üzüm dolu bir kamyonet durdu, beni aldı. Sırt çantamla şoförün yanına oturdum. 50 kilometre sonra trafik azaldı, yol çok kötüydü, sağda kıraç dağlar, solda deniz vardı. Hemen hemen yolda kimse bulunmuyordu. Şoför genç ve garip bir tipti. Arabanın hızı azaldı ve şoför bana, “Sırt çantanda ne var, para var mı?” diye sormaya başladı.

Cezayir eskiden Fransız sömürgesi olduğu için Fransızca konuşuyorduk. Böyle yarım saat devam ettik. Bir anda arabayı durdurdu ve bir bıçakla beni tehdit etti. “Eğer seni burada öldürürsem ve cesedini denize atarsam kimsenin haberi olmaz,” dedi. “Olmaz kardeşim, sen iyi bir Müslümansın ve bu ay özel bir ay, Ramazan ayı, Allah böyle korkunç bir şeyi yasaklıyor,” dedim. Bana sert sert baktı. “Müslüman ne demek! Aptal Hollandalı, Cezayir bir Sosyalist Cumhuriyeti, daha doğrusu Marksist ve biz dinlere karşıyız. Marks, ‘dinler halkın afyonudur!’ demiştir. Sana bir defa daha soruyorum çantanda ne var?” dedi. Ben hızlı bir şekilde düşündüm, eğer korktuğumu gösterirsem, önce çantamı açar ve sadece birkaç yolculuk bileti görürse beni öldürüp cesedimi Akdeniz’e atardı. Sezgilerim yüksektir, böyle zamanlarda adrenalinim çıkmaya başlar, beynim bana mesajlar verir. O zaman da, “Karşımdaki orta boylu bir adam, beni bir

Annem 17 yaşındayken...

Ben 17 yaşındayken hep yurtdışına gitmek isterdim.

kez bıçaklayabilir; ama sonra ben ona karşı mücadele edebilirim ve belki de ben kazanırım. Ama önce konuşmayı deneyeceğim,” diye düşündüm. İyi bir Fransızca ve iyi ifadelerle ona şunları söyledim: “Bak Mustafa, sen daha gençsin, Hollandalıların eğitilmiş olduğunu, özellikle otostop yapan öğrencilerin ülkeden ayrılmadan önce nereye, ne zaman, ne şekilde gittiklerini bildirdiklerini bilmiyor musun? Annababa’da beni bekliyorlar. Orada bir Fransız Fahri Konsolosu var, eğer birkaç saat içinde oraya varamazsam alarm başlayacak ve sizin sevgili cumhuriyetinizin polis ve askerlerine haber verilecek. Seni bulacaklar ve bir hücrede çürüyeceksin.”

“O fahri konsolosun adı ne?” diye şüpheyle sordu. Ben hemen cevap vermeliydim, yoksa daha da şüphelenecekti ve sadece bir Fransız isim aklıma geldi ve hemen “Francois Marie Voltaire” dedim. Eğitimsiz olduğu için, 18. yüzyılın ünlü Fransız yazarı ve filozofunu tanımadı. Mustafa bana kulak verdi, inandı. Hayattaki hiçbir şey tesadüf değildir. Bu sözümünden sonra ikinci, üçüncü vitesle, hızla Annababa’ya gittik ve kente girerken bana, “Hangi otele gidiyorsun, fahri konsolosun evi nerede, nerede ineceksin?” diye sordu. Ben de, “İlk önce en yakın polis karakoluna gitmek istiyorum,” dedim. Arabayı durdurdu ve bana “Çık dışarı!” dedi. Teşekkür ederek sırt çantamla yol kenarında indim. Beni bu zor durumdan Fransızcam kurtarmıştı.

Ben sanatla çok ilgilendim ve hem babam hem de annem bu konuda beni yüreklendirdi. Fakat sanat çevresini hiç sevemedim. Sanatı okulda öğrenmenin mantıklı olmadığını düşünürüm. Akademik sanat bana hep ters geldi ve ben sanatı hobi olarak kabul ettim.

Apeldoorn’da, bizim evin yakınında “Berg en Bosch” adında büyük bir park alanı vardı. 2 bin 500 dekar olan bu alan 1934 yılında belediye tarafından iş alanı yaratmak amacıyla finanse edilmiş ve belediye, Belçikalı zengin odun tüccarı Baron J.C.Wils’ten satın almıştı. Apeldoorn halkı ona “Baron” diyordu ama o gerçek bir blaron değildi. Yer mükemmeldi. Çünkü bu alan aynı zamanda Hollanda Kraliyet ailesinin Apeldoorn’daki saray bahçesinin su kaynağıydı. Binlerce işsiz adam tamamen suni tepeler, göller, kanallar, ahşaptan bir kule ve köşkler yaptılar; çok çeşitli ağaçlar ve bitki türleriyle tüm parkı doldurdular. İki yıl boyunca bin kişi ve onların aileleri buradaki çalışmalardan dolayı maaş aldı ve Apeldoorn’daki en fa-

kir işçi aileleri krizden daha az etkilendiler. Bu 2.500 dönümlük park kamuya açıldı ve herhangi bir ücret ödmeden gezabiliyorduk. Harika bir orman tipi parktı. İçindeki gölde on yaşında, yirmi kiloluk sazan balıkları yaşırdı, insanlar onları bayat ekmekle beslerdi. Ahşaptan yapılmış büyük bir amfi tiyatrosu vardı ve orada yaz akşamları ışık gösterileri yaparlardı. Bizim ev parka o kadar yakındı ki oradaki sesleri ve müziği duyardık.

Ablam, ağabeyim ve ben aynı liseyi bitirdik; Koninklijke Hogere Burger School (Krallık Yüksek Burjuva Okulu). Okulun bu adını Prens Hendrik vermiş. Biz orta sınıf bir aileyiz. Orta sınıf ailelerin çocukları bu okula giderdi. Çok kitap okurduk, mahallemizde tenis kortu ve belediye'nin yüzme havuzu vardı. Ara dönem tatilinde ve haftasonları hep orada olurduk. Annem şikâyet ederdi; fakat bizi anlardı. Bizden randevu almaya başladı, yani "dating time" olurdu ve annem onu kırmak istemedi. Üç genç evde nasıl tutulabilirdi! Zaten iki çocuk daha vardı,

Ben sanatla çok ilgilendim ve hem babam hem de annem beni cesaretlendirdi. Fakat sanat çevresini sevedim. Sanatı okulda öğrenmenin mantıklı olmadığını düşünürüm. Yandaki çizimi gençken yaptım. Aşağıda yer alan Apeldoorn'daki park beni çok etkilemişti.

Parktaki bu havuz 1930'lu yıllardaki ekonomik krizde yoksullukla mücadele amacıyla inşa edilmişti, Apeldoorn, 2013.

Yan evde enteresan bir komşumuz vardı. Özellikle Baba Henk çok orijinal bir adamdı. Her zaman yeni bir hobi edinirdi ve bizimle araştırmalarını paylaşırdı. Ondan çok şey öğrendim.

onlar daha küçük oldukları için evde olurlardı. O zamanlar müziğe çok önem verirdim. Protest şarkıcılarından Bob Dylan, Jimmy Hendrix, Joan Baez, Nina Simone, Leonard Cohen'i ve klasik müzik bestecilerinden Mahler, Tchaikovsky, Borodin, Richard Strauss'u dinlerdim. Zavallı annem ve babam; üç büyük, iki küçük çocuk ve her odada bir radyo, bir gramofon vardı ve fazla sestten rahatsız olduklarında da, babamın arabasında oturur, onun radyosunu dinler, aküsünü bitirirdik.

Yan evdeki komşularımız enteresandı. Benim yaşımda iki çocuğu olan bir çift vardı. Bu komşu aileden ek bir eğitim aldım. Sürekli onlara giderdim. Bay Henk Eskes babam gibi fabrikada çalışıyordu. Babam balık ağı satardı, o da Vredestein Fabrikası için kauçuk, lastik satardı. Karı-koca keman çalıyorlardı ve oğulları Kees de piyano çalışıyordu. Kızları Carool'un ise müzik plaklarından oluşan bir koleksiyonu vardı. Baba Henk çok orijinal bir adamdı. Her zaman yeni bir hobi edinirdi ve bizimle araştırmalarını ve uygulamalarını paylaşırdı.

Ondan çok şey öğrendim. Akşamları özellikle Japonya Savaşı zamanındaki hatıralarını bizlere anlatırdı. Bay Eskes esir kampında kalmış ve Japonların yaptığı Tayland- Burma demiryolunda çalışmıştı. Burada 15 bin Hollandalı savaş mahkûmunu çalıştırmışlar adeta, her metrede bir ölü olurmuş. İngiliz, Avustralyalı, Amerikalı ve Hintli savaş mahkûmları da varmış. Bay Eskes oradan kurtulmuş. Kendi babası bir fırıncıymış ve bunu Japon görevlilere, *"Ben mutfak işinden iyi anlarım, kamp için fırın işi yapmak istiyorum, babam Hollanda'da fırıncıydı,"* demiş ve Japon komutan onun bu teklifini kabul etmiş. Fırında aynı zamanda Japon bir asker de çalışıyormuş; ancak çok zalim, ufak tefek, çirkin ve kompleksli bir adammış. Mahkûmları çok ezer, onlara işkence edermiş ve herkes ondan nefret eder ve korkarmış. Kendisi her akşam kampın dışındaki bir Tayland köyüne gidermiş. Oraya Japon askerlerle seks için kadın getirtirlermiş.

Bir gün öğleden sonra, Bay Eskes, kampta yemek hazırlamak için kullanılan çok büyük bir fırına bolca odun koymuş ve ateşlemiş. Yalnızdaki küçük Japon askerî iki kolundan tutup fırına atmış. Yarım saat sonra yemeği hazırlayıp büyükçe bir tencereye koymuş. Ertesi gün komutan Japon askerinin olmadığını fark etmiş, araştırmış,

Henk Eskes, 1937

soruşturmuş. Japon askeri bir türlü görememiş. Bay Eskes, “*Dün akşamdan beri ben de görmedim, belki Tayland’a köye gitmiştir,*” demiş. Diğer mahkûmlar da hiçbir şey söylememiş ve o günden sonra rahatlamışlar. Savaşın sonra karı-koca Hollanda’ya dönmüşler. Bay Eskes benim için ilham veren ve azimli bir kişilik örneğidir. Endonezya’daki limanlarda kauçukların kötü bir şekilde stoklandığını görmüş. Hollanda limanındaki işadamları bu durumdan şikâyet ediyormuş. Bay Eskes her rulonun kartonlar içinde taşınması önerisinde bulunmuş. Kimya mühendisi olan kayınpederinden yardım istemiş. Ancak ilk denemede “network” eksikliği nedeniyle girişimi başarılı olamamış. Kayınpederi ikinci kez destek olmuş. Bu kez işler yolunda gitmiş ve Eskes bu iş için patent de almış. Birkaç sene sonra Vredestein Fabrikası onun patentini satın almış ve Bay Eskes zengin olup, kayınpederine olan borcunu ödemiş.

Gençken dosta çok ihtiyacım olurdu ve kolay arkadaşlık kurardım. Fakat Hollandalıların bir huyu vardır. Kolay dost ediniz, ama onu kaybetmekten ise çok korkarız.

Diğer önemli komşumuz benim bir öğretmenimdi. Kendisi bizim mahalledeki büyük bir villada oturuyordu, karısı heykeltraştı ve aynı zamanda sopranoydu. Bir akşam saat dokuzda evinin kapısını çaldım. Öğretmenim Bay Willemse kapıyı açtı ve beni görünce şaşırdı. Çünkü genellikle öğrenciler öğretmenlerinin evine o saatte gitmezler. Ama ben yine sezgilerimle hareket etmişim. Bay Willemse’ye, “*Sayın öğretmenim sizinle konuşmaya ihtiyacım var,*” dedim. Kapıyı genişçe açtı ve “*içeri gel*” dedi. Bir koltuğa oturdum. O akşam gece on ikiye kadar onunla konuştum ve o sadece ve sadece büyük gözleriyle beni dinledi ve bana hangi şehirde hangi mesleklerin okunabileceği üzerine küçük bir kitap verdi. Bana, “*Senin geçmişte yaşadıklarına göre, Doğu Hindistan çevresine göre, sosyal antropoloji uygun bir meslektir. Biyolojik antropolojiyi boş ver; çünkü onlar hep ırk ve gen üzerine araştırma yapıyorlar. Sosyal antropologlar az gelişmiş ülkelerin toplumlarını anlıyor ve onları aydınlatabilirler,*” dedi.

Hollanda’da eğitim ciddi bir iştir ve de zordur. Lise bittikten sonra, her öğrenci herhangi bir üniversiteye sınavsız olarak gidebilir. Çünkü lise diploması bunun için yeterlidir. Bizim ülkemizde derslane yoktur. Benim dönemimde öğretmenler iyi maaş alıyorlardı, onların statüsü de oldukça yüksekti. Doktor, noter ve öğretmen hemen

Gençken dosta çok ihtiyacım olurdu ve kolay arkadaşlık kurardım. Fakat Hollandalıların bir huyu vardır, ben dahil, biz kolay dost ediniz. Onu kaybetmekten ise çok korkarız.

hemen aynı statüdeydi. Apeldoorn'daki lise öğretmenlerimin birkaçı doktoralı ve kitap yazıyorlardı. Hafta sonları öğrencilerle sosyal aktivite yapıyorlardı; tartışma kulübü etkinlikleri vardı. Gönüllü katılan kişiler bir konuyu açıklıyor ve aydınlatıyorlardı. Maalesef bugün Hollanda'da öğretmenlerin maaşı, statüsü ve eğitim standartları düştü.

Annem ve babam seçimimden çok memnun oldular. Babamın motivasyonu biraz da intikamının bir parçasıydı. Eski patronu J. van Baal, Utrecht Üniversitesi'nde antropoloji profesörü olmuştu. Babam hangi şehirde okuyacağımı sordu. Hemen Amsterdam aklıma geldi. Amsterdam, Hollanda'nın kültürel merkezi ve rock & roll, uyuşturucu, hippie, müzik ve alternatif yaşamın merkeziydi. Babam da tabii ki Amsterdam'ı istiyordu. Asla Utrecht olamazdı. Çünkü bana, "O adam seni ezer," demişti.

Eğer Utrecht'e gitseydim ve J. van Baal'ın öğrencisi olsaydım, din ve kültür üzerine çalışan bir antropolog olurum. J. van Baal aşırı Protestan birisiydi ve din ona ilham veriyordu. Amsterdam'daki sosyal antropoloji bölümü o dönemde daha çok kalkınma çalışmalarına odaklanıyordu. İngilizcede "decolonisation" denilen anlayış, eski sömürgelere özgürlüklerini kazanma konusunda yardım etme, kalkınma sorunlarını çözme ve moral verme, fakir ülkelerin sorunlarını analiz etme, kalkınmaya uyumlarını araştırmaya dönük bir alandı.

J. van Baal gençlik zamanında Leiden Üniversitesi'nde antropoloji okumuştur. O okul daha çok ünlü Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un düşüncesinin etkisindeydi ve yapısalcı akımı izliyordu. Strauss'un en ünlü kitabı *Tropique Tristes*'i yazması yalnızca üç ayını almıştı. Ancak Brezilya'da üç ay geçirmek bu araştırma için yetersiz bir süredir. Gerçek bir antropolog keşfedeceği toplumun dilini, âdetini ve kültürünü derin derin araştırmalıdır. Levi Strauss daha sonra iyi kitaplar yazdı; ama ben ona hiç ilgi duymadım, onu aydınlatıcı bulmadım. Mitoloji koleksiyonu yapma veya yeni mitolojiler yaratma işini roman yazarlarına bırakmalı. Araştırmacılara yakışmıyor. Dünyada yaklaşık beş bin din ve mezhep ile yedi bin dil var, bu sonsuz bir dantel işi demek.

Utrecht Üniversitesi, Amsterdam Üniversitesi'ne nazaran daha çok teori üzerine, dil, din, kültür gibi çalışmalara odaklanıyordu. Fa-

kat orada öğrenciler hocalarını protesto etmişlerdi. J.van Baal 1969 yılında antropoloji dalında profesör oldu ve üç yıl sonra bir gün öğrenciler onun sözünü kesip itiraz etmişler ve *“Biz daha az teori istiyoruz, bize üçüncü dünya ülkelerindeki fakir toplumların gerçeklerini öğretin,”* demişlerdi. Üniversitenin Rektörü Profesör J. van Baal bunun üzerine istifa etti ve beş yıl sonra tekrar üniversiteye geri döndü. J. van Baal, Güney Yeni Gine’deki Marind Anim kabilesini merak etmişti ve o kabiledaki “kafatasçılığı” önlemek amacıyla, o kabilenin kültürünü ve yaşayışını detaylarıyla anlamak için araştırma yapıp ve bu konuyu ele alan bir kitap yazmıştı.

Annem 1962 yılında radyo programını bırakmak zorunda kaldı. Hollandalılar Asya’dan zorla ülkelerine gönderildiler. Böylece Asya’da sömürge dönemi sona erdi.

Ağabeyim Kraliyet Deniz Harp Okulu’nu bitirdi, subay oldu ve bütün hayatı boyunca Hollanda Savunma Bakanlığı’nda çalıştı. Dört sene kraliyet aile subay amirliğinde görev aldı ve böylece annemin anlattığı masalların gerçekleştiğini görüyorduk. Ağabeyim Prens Bernard’la beraber Kenya’ya gitmişti, o zaman prens Dünya Doğayı Koruma Vakfı’nın (World Wide Fund for Nature, WWF) Genel Sekreteri’ydi. Bu bir masal değil de neydi? Tom dört sene Curaçao’da, Hollanda’nın Amerika’daki son sömürgesi olan bir devlet için çalıştı. Ayrıca dört sene Washington DC’de ve Abu Dabi’de ordu ateşeliği yaptı. Şimdi emekli, dört çocuğu var, birisi antropolog ve Tibet kültürünü kurtarma adına bir dernek için çalışıyor.

Ablam liseden sonra, ilk önce Hollanda Kraliyet Havayolu şirketi KLM’de hostes oldu. O dünyayı görmek istiyordu. O zaman KLM’nin bir kuralı vardı. Yakın akrabalar yüzde 25 indirimli bilet fiyatıyla yolculuk yapabiliyorlardı. En çok da annem bu imkânı kullandı.

Ablam Karian uzun yıllar sekreterlik yaptı. İsviçre-Avusturya Bankası’nın yöneticisi olan bir bankacıyla evlendi. Doğu Avustralya’da bir adalar cumhuriyeti olan Vanuatu Adası’nda yaşadı. Sonra Avustralya’ya yerleşti. Şimdi Sidney Deniz Müzesi’nde görev yapıyor ve üç çocukları var. Kız kardeşim Monika önce İsrail’de bir “Kibbutz”da çalıştı. Sonra Brezilya’ya yerleşti ve bir antropologla evlendi. Ondan ayrıldı ve sağlık durumu iyi olmadığı için Amsterdam’da

Doğayı korumak ve doğaya verilen zararları onarmak amacıyla 1961 yılında kurulan uluslararası bir sivil toplum kuruluşudur. WWF’in temel amacı, dünyanın doğal ortamlarının bozulmasını durdurmak ve insanın doğayla uyumlu bir şekilde yaşadığı bir gelecek oluşturmaktır. 1996 yılında WWF-Türkiye kurulmuş olup, benzer amaçlarla çalışmalar yapmaktadır.

Prinsengracht (Prenslerin Su Kanalı), kırmızı-gri kepenkleri 16.yüzyıla ait, benim favori evim; tipik bir Orta Çağ evi. Amsterdam ev örneği, aynı zamanda dükkân olarak da kullanılıyor. 1. ve 2. katlar depo; Doğu Hindistan'dan gelen baharatı ve malları stoklamak için büyük kapıları var. Üst kata vinçle mal çıkartılabilir ve su kanalında küçük teknelerle limandaki büyük gemilerden mallar buraya taşıyor. Aile evin arkasında yaşıyor ve her evin bir avlusu var. Doğal ışıktan daha fazla yararlanmak için pencereler büyük yapılmış.

Babamın mezar taşı.
Annemin kilden yaptığı
mezar anıtı.

yaşıyor. En ufak kardeşim Sandra önce İspanyol kökenli soylu bir Fransızla (Philippe de Vizcaya, otel yöneticisi) evlendi, onunla Kuzey Afrika'da yaşadılar. Sonra ondan ayrıldı ve Amerikalı bir yazarla evlendi, hâlâ onunla beraber ve Fas-Marakeş'te yaşıyorlar. İki çocuğu var; birisi Paris'te iktisat okuyor, diğeri babası gibi otel yöneticisi ve Dubai'de çalışıyor.

Babam ve annem 81 yaşında öldüler. En son yıllarına kadar çocuklarına ve dokuz toruna mektuplar yazıp, onlara moral

verdiler. Babam mektuplarında her zaman, "*Kendini dirençli (tough) tut,*" derdi. Annemin mektupları, "*Seni kocaman öpüyorum,*" cümlesiyle biterdi. İkisini de Apeldoorn'da çok güzel bir orman mezarlığında toprağa verdik. Mezar taşının yerinde sadece doğal bir kaya var. Hollanda'da kaya olmadığı için onları yurt dışından getirttik. Babam 75 yaşına kadar çalıştı, gönüllü işler de yaptı. Wageningen International Agricultural Centre'a bağlı olarak küçük balıklar üzerine projeler yazdı. Bu iş için iki defa İran'a gitti ve bir defa da ton balıklarının göç süreçleriyle ilgili Endonezya'ya bir proje için gitti. İki projenin de takım şefiydi. Hollanda'da gönüllülük hiçbir zaman *yararsız* değildir. Hemen hemen herkes bir şekilde gönüllü olarak çalışır.

1970 yılında Apeldoorn'dan Amsterdam'a taşındım. Üniversite öğrencisiyken HEBE evinde öğrencilik zamanımda dört yıl kaldım. HEBE Öğrenci Kulübü, dostlar cemiyeti, geleneksel öğrenci yurdu, seçkin, kibar demektir. Yüzyıl önce kurulan (1903) HEBE, aynı zamanda Yunan mitolojisinde Zeus'un kızı ve de "*ebedi gençlik*"in, yani sonsuza kadar genç kalmanın sembolü. HEBE harfleri, "*Honesto et Bono Excelamus*", Latince "*doğruluk, iyilik ve üstün olma*"yı ifade eder. Bu slogan evimizin kapısının üstünde yazıyordu. Üyelik hayat boyu etkilidir. Bu evi zengin ve yaşlı HEBE üyeleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir Yahudi huzurevi organizasyonundan, genç HEBE üyeleri için satın almışlar. Bütün yaşlı Yahudiler, Hitler zamanında bu evden alınıp Polonya'daki fırınlarda yakılmışlar. Üçüncü kattaki dört pencereli ahşap sütunlu oda bir sinagogdu.

Toplamda 16 öğrenci üye aynı zamanda bu evde kalıyordu. Odalar hâlâ Yahudi adları taşıyor ve biz Yahudilere yapılan bu katliamdan dolayı bu adları hiç değiştirmeyi düşünmedik. Bu ev tüm HEBE etkinliklerinde çok önemli rol oynuyor. Toplantılar, eğitimler, birlikte yapılan işler... Üç ay alınan “HEBE Eğitimi”nden sonra eski üyeler tarafından kabul edilenlere onur belgesi veriliyor ve belge üyenin kaldığı odanın tavanına yapıştırılıyor.

HEBE Kulübü benim için bir denge sağlıyordu. Çünkü o zaman Amsterdam’da sağ-sol siyaset kavgaları çoktu. Marksist-Leninist öğrenciler anti-Amerikan protestoları yapıyordu. Askerlikten kaçan Amerikalılar, Amsterdam dâhil Avrupa başkentlerine geliyorlardı. Onlar da Hollanda’daki öğrencilerle beraber devlete karşı protesto gösterileri yaptılar. Üniversite içinde solcu gruplar hocalardan özel “ilerleme” konuları istiyorlardı. O yıllarda Amsterdam’da antropoloji öğrencileri çoğunlukla solcu ve protestocuydular. Ben HEBE’de sosyalist arkadaşlar buldum. Fakat HEBE’de siyaset büyük bir rol oynamazdı. Üyeler orada esas olarak devlet teşkilatlarında çalışmak üzere, iyilik, doğruluk ve şeffaflık üzerine hazırlanıyorlardı. Aksiyon göstererek değil; ama tartışarak, rasyonel şekilde düşünceleri ifade etmeyi öğreniyorlardı.

1971 yılında HEBE’den ayrı olarak 19 öğrenci kulübü daha vardı. O zaman tanıştığım Paul Pulle bana HEBE Kulübü’nü tavsiye etmişti. Dedesi ünlü bir botanikçiydi Papua Yeni Gine’de bir keşif yapmıştı. Bunu da öğrenince tavsiyesine sıcak baktım. Ayrıca HEBE’de kültür, sanat ve spor hep birlikte yer alıyordu.

Bu kulüp hayatımda çok önemli bir yere sahip. Yaşamımın dört senesini güzel bir evde 16 öğrenciyle birlikte kalarak geçirdim ve kulübün bize kazandırdığı en önemli şey kimliklerimizdi. Orada pozitiflik, yaratıcılık, şeffaflık, yararlılık, yardımseverlik gibi özellikler önemliydi. Toplum içinde konuşurken nasıl bir duruş sergileyeceğimizi, dik durma, diksiyon, göz teması, centilmen olma gibi tartışma metotlarını, sorulan soruya nasıl karşılık

Nieuwe Herengracht 33 (Yeni Efendi Kanalı). HEBE evi, 18. yüzyıla ait, Amsterdam kanalının yanında tipik bir tüccar evidir. 1. kat ve 3. kat aynı zamanda depo kapılarıdır. Mal taşımak için binada bir vinç bulunmaktadır. Eski Amsterdam evleri arkaya doğru dar ve uzundur; çünkü ev ne kadar geniş olursa o kadar çok vergi ödemek zorundasınız.

Yıllar sonra HEBE Kulübü’nün önünde, 2013.

HEBE üyeleri ve altı yeni kişi için düzenlenen "yumurtadan doğdular" töreni. Yani yeni üyeliğe kabul töreni. Ben sol baştaki sütunun arkasından karşıya bakıyorum, 1972.

HEBE Kulübü'nden arkadaşlarım.

Hollanda'da, Amsterdam'da meşhur bir bit pazarı, Waterloo Plein. İnsanlar ikinci el giysi, hediyelik eşya satın almak için buraya oldukça rağbet gösteriyorlar, 2013.

verileceğini öğrendik; retorik ve tartışırken eleştiriye açık olmak için gerekli sabrı edindik. Kendi fikirlerimizi doğru ifadelerle anlatabilmeyi de bu kulüpteki deneyimlerle kazandım.

Yaşlı HEBE üyeleri tarafından bizlere verilen eğitimler sonucunda iki dakikalık bir konuşma için daha önce hiç konuşmadığımız bir konu bizlere veriliyor ve biz de otuz kişi önünde ve sert eleştiriler karşısında verilen konu hakkında düşüncelerinizi ifade ediyoruz. Tüm kulüp üyeleri bu iki dakikalık konuşmayı başarıyla tamamlıyor.

HEBE'ye ilk girdiğimde kendimi kurtların arasında kalmış bir kuzu gibi hissediyordum. Dört sene sonunda ise kendim kurt olmuştum. Kulüp bana hem kimlik vermişti hem de Vietnam Savaşı dönemindeki kaos içerisinde HEBE bir sığınma yeri olmuştu. Evde temizlik yapan kadın bize annemiz gibi bakıyordu ve ara sıra o da bir HEBE üyesi gibi davranıyordu. Bizlere, *"Doğru söyleyin, iyilik yapın, şeffaf olun, entrika yapmayın,"* derdi.

Kulüp'te spor da mecburdu. Hokey, kürek, tenis, tatil zamanında trekking veya yelken sporlarıyla ilgilenirdik.

Yıllar sonra HEBE'de geçirdiğim dört yılın beni nasıl etkilediğini, Hollanda dilinde bir kitapta yazdım (Op Het Huis, Datça, 2000) ve HEBE'nin nasıl bir grup olduğu konusunda şu sonuçlara vardım: Orta sınıf üstü, liberal-protestan (katolik değil), sosyal-demokrat, pozitif ve yaratıcı bir grup, biraz ukala, demokratik olmasına rağmen yüzde yüz kraliyetçi, yüzde sekseni evli ve çoğu üyenin çocukları da buraya üye, yani bir cemaat gibi.

Mezuniyet töreni için herkes frak giyiyordu. Fakat öğrencilerin çoğu fraklarını bit pazarından alırdı. Amsterdam'daki en büyük bit pazarı "Waterloo Plein", bizim HEBE evinin arkasında bulunur ve biz kıyafetlerimizi, ayakkabılarımızı oradan alırdık. Eski moda giysileri sadece orada bulabiliyorduk. Pek çok HEBE öğrencisi toplumda çok başarılı bir konumdadır.

30 nov. 1973, Amsterdam Hebe huis, spiegel-
kamer.

Namelijk, ik kan ik me nog herinneren dat ik dit soort
brieven "aan niemand" vaker gebruikte als uitlaatklep
voor mijn felde harttochten agressie enz. En is een vruchd
van het huis gegaan, die me dwingt in vertrouwen mee-
deelde dat bij alle gevoel, elke emotie al jarenlang
onderdrukt had omdat het niet "des mans" is om ge-
voel te tonen. Wat een verbitterde strijd voor niets.
Don Quichotte.

Het is schemerachtig in mijn kamer, late middag, het
heeft gemeenval. Ik heb 3 paar ramen in mijn nieuwe
kamer, waarom hij spiegeldkamer heet weet ik niet. Het
late licht valt op mijn tafel en op dit papier. Ik ben
erg blij van binnen. Het uitzicht op de Moses en Aaron
hele met op de voorgrond de Academie voor bouwkunst
is erg mooi. Zou ik kamer in hartje Amsterdam krijg ik
nooit meer. Ik zal hier goed kunnen werken.
Gisteren 20 boeken over Afrika op de veiling gekocht.
It meeste is waardevol. Een antropoloog heeft het
beste op.

30 Kasım 1973, Amsterdam HEBE Evi, Aynalı oda

Böyle yazılar yazarken deşarj oluyorum. Duygu yoğunluğunu bu şekilde dışavuruyorum. Bir dostumuz kulüp evinden ayrıldı. Bana az önce, duygularını bastırabilmek için içki içtiğini söyledi; çünkü ona göre erkekler duygularını göstermiyorlar. Don kişot gibi ne kadar boş ve özgün bir savaş içerisinde.

Odam yarı karanlık oldu. Güneş battıktan sonra, dışarıyada kar yağmaya başladı. Veni odamda üç büyük pencere var. Neden oraya aynalı oda adını verdiler bilmiyorum. Bu gece ışık masamda ve üstteki bu kâğıt yere düşüyor. İçimde büyük bir mutluluk var. Odamın penceresinden Moses ve Aaron (Musa ve Harun) Kilisesi'ni görüyorum ve onun önünde inşaat halinde Sanat Akademisi (Mimarlık Akademisi) olan çok güzel binalar var. Böyle bir odayı Amsterdam merkezinde hiçbir zaman bulamam. Bu odada iyi çalışabileceğim. Dün bir müzayededen Afrika ile ilgili yirmi kitap aldım; çoğu işe yaramaz. Çünkü yaşlı bir antropolog en değerli kitapları aldı.

Üniversitede okurken günlük tutar, duygularımı deftere yazardım.

Amsterdam Üniversitesi'nin bir bölümü. 2013.

Beni en çok etkileyen kişi aynı sınıfta okuduğum arkadaşım Chris Van Eeghen (HEBE mezuniyet töreni fotoğrafında sağ sıradan ayaktaki beşinci kişi) oldu. Chris hukuk okudu ve asilzade bankacı bir ailenin üyesiydi. Bana iki kez yardım etti.

1970-71 arasında "Universiteit van Amsterdam"da eğitime başladım. En önemli antropoloji hocalarım Profesör Köbben ve Profesör Boissevain idi.

Antropoloji Bölümü'nü 1974 yılında tamamladım. Sonrasında yüksek lisans tezimin çalışmaları başladı. Üniversitede 8-10 kişilik bir öğrenci grubuyla birlikte 17. yüzyıla ait bir bina olan Oudezijds Voorburgwal'da eğitim görüyorduk. Hollanda'da yüksek lisans eğitimi tamamlamak ve unvanın önüne "drs" almak için lisans eğitimiyle birlikte altı yıl eğitim görmek gerekiyor. Bu eğitimin bir yılı tez çalışmasını kapsıyor ve danışman hocayla sistematik okumalar yapılıyor. Bizim zamanımızda her antropoloji öğrencisinin yurtdışında bir araştırma yapması gerekiyordu. O dönemde, eski sömürge toplumlarında yaşayanların Avrupa'ya göç etmesinden dolayı, az gelişmiş ülkelerin önemi azalmıştı. Antropologlar genellikle bir mikro toplum seçerler ve bir toplumsal konu hakkında, yüz yüze araştırma yaparlardı.

Bu araştırma için, ilk önce o toplumun dilini, kültürünü, tarihini öğrenmek, derin olmasa da, hipotezleri çıkarmak için ön bilgileri edinmek gerekiyordu. Benim en önemli antropoloji hocam soylu bir Amsterdamlı tüccar ailenin üyesi olan Professor Jeremy Boissevain, Malta Adası'nı araştırmıştı. Malta Adası hakkındaki kitabı, İşçi Partisi'ne karşı güçlü kilise papazları ve İngiliz bürokratlarının çatışmalarını anlatmaktadır. Malta da zamanında Kıbrıs gibi bir İngiliz sömürgesiydi. Kitabı *Saints and Fireworks*. Bu kitabın adı ünlü İngiliz antropolog Sir H.R. Pitt Rivers tarafından verilmişti. Boissevain'in yazdığı diğer önemli kitap ise *Friends of Friends*.

Bu kitap, tipik bir antropoloji monografisi değil, daha çok kritikler içeriyor ve belki de bundan dolayı çok ünlü oldu. Çünkü bu kitap Akdeniz toplumlarında geleneksel kültürün durgun, değişmez (antropologların favori toplumu) olmadığını, tam aksine

Bu araştırma için, ilk önce o toplumun dili, kültürü, tarihi öğrenilir, derin olmasa da, hipotezleri çıkarmak için ön bilgileri edinmek gerekiyordu.

“modern” hayatı anlatıyor. Bir kişinin “network”le toplumda nasıl bir pozisyon aldığını, her türlü strateji, taktik ve “network” kullanarak ilişkiler geliştirdiğini açıklıyor. Bu iki kitap, “eski antropoloji” anlayışını eleştiriyor ve Boissevain, Barth (Frederik Barth) ve F. G. Baily tarafından temsil edilen yeni bir okul başlatılıyor. Bir kişi kendi inisiyatifi ve bireysel hareketleriyle bir girişimci olabilir ve yeni bir şey başlatabilir. Tabii ki tek başına değil; “network” ve “platformlar”la. Benim hocam bunu hem Malta’da hem de Sicilya’da yaptığı araştırmalarla kanıtladı. Mafya ve çeteler de esasen aynı stratejileri kullanıyor; fakat vahşi ve üçkâğıtçı bir şekilde. Friends of Friends kitabı bu stratejileri anlatıyor.

Hocam Jeremy Boissevain ile Doğu Akdeniz’de balıkçılık üzerine bir tez hazırlamaya karar verdik. Doğu Akdeniz, Ege Denizi oldu ve ben klasik Yunan lisesinde okumadığım için Ege’nin Türkiye tarafını seçtim ve hocam bana Türkçe öğrenmemi önerdi.

Üniversite öğrenciliği yıllarımda Amsterdam’da sosyal bilimlerde okuyanlar genellikle Marksistti ve işçi-kapitalist çelişki paradigmalarına inanıyorlardı. Hocam Jeremy Boissevain buna karşı çıkıyordu. Bunun çok dar bir paradigma olduğunu, sınıfsal zıtlıkların gerçek hayatta daha farklı olduğunu, bir kişinin kendi çabalarıyla farklı pozisyonlar alabileceğini, eğer oyunu iyi oynarsa, kendi kaynaklarını ve arkadaşlarının kaynaklarını iyi kullanırsa, bir işçinin aynı kuşakta profesör olabileceğini veya cumhuriyetin başbakanı olabileceğini düşünüyordu. Bu kaynakları yalnızca ailede, köyde, hemşerilerde değil, dışarıda da bulabiliriz. Ben şimdi hatırlıyorum, Boissevain’in öğrencisi olduğum için arkadaşlarım benim bir çıkarıcı, oportünist olduğumu söylüyorlardı, hocama yağcılık yaptığımı ifade ediyorlardı.

Hocam Boissevain ile uzun uzun konuştum ve birlikte Doğu Akdeniz’de balıkçılık üzerine bir tez hazırlamaya karar verdik. Doğu Akdeniz, Ege Denizi oldu ve ben klasik Yunan lisesinde okumadığım için Ege’nin Türkiye tarafını seçtim ve hocam bana Türkçe öğrenmemi önerdi. Ege’de turizm eskiden balıkçılığın yoğun olduğu şehirlerde başlamış ve balıkçı tekneleri, tirhandiller, guletler turistlerin ilgisini çekmiş. Zamanla bu fakir geleneksel toplum, küçük balıkçılar, değişip modernleşmişti. Hocam buna benzer değişiklikleri Malta Adası’nda ve Güney İtalya’da da görmüştü.

Bu konuşmadan sonra, hazırlıklara başladım. Üniversitedeki Antropoloji Enstitüsü’nün kütüphanesinde Türk sosyolog Fatma Mansur’un 1967 senesinde Leiden’da Brill tarafından basılmış bir kitabını buldum: *Bodrum, a Town in the Egean Sea*.

nog een restje belanbregele

in me medeklinkers ç p k t gevolgd worden door
n voliaal achtervoegsel, dan wordt ze stem hebbend.

b $\check{\text{g}}$ d

vb.

taç - kroon (peruich) taçi $\rightarrow$ taçc
(zijn kroon)
damat - schoonzoon damati $\rightarrow$ damad
(zijn schoonzoon)
kitab - boek kitabı $\rightarrow$ kitabı
(zijn boek)
ağaç - ağacı $\rightarrow$ ağacc
(zijn boom)
ecek + im $\rightarrow$ eceğim
yemek - yemeği $\rightarrow$ yemeği (zijn voedsel)

woorden v. arabische herkomst

arabisch Zaddeh - antw.

ret - retti $\rightarrow$ reddi (zijn antwoord)

kah - ~~ret~~ kahke (zijn recht)

muhip - muhibbi (zijn vriend)

serhatt - serhaddi (zijn grens)

alle éénlettergrepige turkse substantieven volgen
bovenstaande regel niet

bijv. et - eti (zijn vlees)

at - atı (zijn paard)

ad - adı (zijn naam)

top - topu (hoop, bal, rond voorwerp)

suf - sufun (mijn schuld)

de ç staat hier wel intervollaal maar het
woordje is éénlettergrepig.

* een lettergreepige werkwoorden ook niet
 bjr. atmak - atiyor
 batmak - batıyor (bı zinket)
 uitzonderingen hierop:

{ etmek → etiyor → ediyor
 gitmek → gidiyor → gidiyor
 tatmak → tatıyor → tadıyor (proc
 gütmek → gütiyor → güdüyor (hoc

nog een regel

twee vokalën kunnen nooit op elkaar vallen

V - V → V_yV bjr. bahçe-e → bahçey
 (naar de tu

V - V → V_nV bjr. masa-m → masan
 (van a

V - V → V_sV bjr. baba-u → babas
 (haar v

[(k) V - k V k] + V

bjr. şehir → şehir-i → şehri

oğul → oğulu → öğü

ağız → ağızu → ağzı

buzun → buzunu → buznu

akıl → akılı → akli

1974 yılında yüksek lisans tezim için Türkiye'ye gidip, araştırma planlarımı yapmaya karar verdiğimde, üniversitedeki doçent A.H. Nauta ile Türkçe derslerine de başladım. İlk ders çok ilginçti. Hocam Nauta, bizlere bir Orta Asya atlası üzerinde Türk dilinin ne kadar yaygın olduğunu gösterdi. Sibiry'a'dan Çin'e, Afganistan'dan Finlandiya'ya, Balkan ülkelerine kadar çok yerde Türkçe konuşuluyordu. İkinci derste gramer konusuna başladık. Türkçeyi öğrenmek bana zor gelmedi. Mantıklı bir dil. Ayrıca ses olarak da çok beğendim.

Tarihte, 1889'da başlayıp 1924 Lozan Mübadelesi'yle artan göçlerle Girit Adası'ndaki Müslümanlar Ege ve Akdeniz kasabalarına, en çok da Bodrum'a göç ettiler. Yoksul ve arazisi olmayanlar mecburen gelir elde etmek için sünger çıkarmaya ve balıkçılığa başladılar.

Bu kitap klasik bir sosyo-ekonomik monografi niteliğinde balıkçılık ve sünger çıkarılması gibi konuları anlatıyordu. Bodrum'daki toplumun yarısı geçimini deniz ürünlerinden sağlıyor. Tarihte, 1889'da başlayıp 1924 Lozan Mübadelesi'yle artan göçlerle Girit Adası'ndaki Müslümanlar Ege ve Akdeniz kasabalarına, en çok da Bodrum'a göç etmişti. Yoksul ve arazisi olmayanlar mecburen gelir elde etmek için sünger çıkarmaya ve balıkçılığa başlamıştı. Bodrum'a en çok Girit'ten göç olmuştu. Mübadele sonrasında Bodrum'dan Yunanistan'a giden pek çok Rum balıkçı da teknelerini Bodrum'da bırakmıştı.

Leiden Üniversitesi'nde Doçent A. H. Nauta bana Türkçe dersi veriyordu ve Jeremy Boissevain, benim de bu hocadan ders almamı sağladı. O dönemde sadece 14 öğrenci Türkçe öğreniyordu. Hocam, *"Türkçe mantıklı bir dil, çabuk öğrenirsin,"* demişti.

Üniversite, araştırma masraflarımın yarısını, diğer yarısını da kendim karşılayacaktım. Araştırma konumla ilgili hocam, *"Sen bilirsin, önce Ege Denizi, balıkçılık metotları, balık türleri, balıkçıların sorunları ve bu sorunların bir sosyal antropolog tarafından nasıl aydınlatılabileceğini öğren, birkaç ay sonra seni tekrar göreceğim. Diğer antropoloji öğrencileriyle beraber bir toplantı yapıp, seni dinleyeceğiz ve onlar da eleştirilerini sunacaklar. Ben sana yardım edeceğim. Eğer araştırman başarılı olursa Ege Denizi'nin 'deniz perisi' olacaksın,"* dedi.

O zamanlar hem küçük balıkçılar hem de büyük balıkçılar (Tratta sahipleri; bu sözcük Yunancadan geliyor ve denizden ağ çekmek anlamında kullanılıyor) için kooperatifler vardı. Küçük balıkçıların kooperatiflerinin çeşitli problemleri vardı. Ben de 1970'li yıllarda bir Ege kasabasında küçük balıkçıların ne tür problemlerle karşılaşabileceğini merak ettim.

Özellikle Hindistan, Malezya ve Endonezya'da, küçük balıkçılık kooperatiflerinin sorunları iki taraftan geliyordu. Bu konuda ünlü İngiliz antropolog Sir Raymond Firth'in kitabı, *Maleysian Fisherman* beni çok etkilemiştir. Balık tüccarları balıkçılardan balık alıyor ve onlara ağ ve motor için kredi veriyorlar; onlardan ucuza aldıkları balıkları ise pahalıya satıyorlar. Tam bir sömürü sistemi. Kamu bü-

Kaptan Uğur Özsarsılmaz. Sonbahar adlı balıkçılık gemisinde, 1976.

Kaptan Uğur Özsarsılmaz. Datça-Bodrum feribot kaptanı, 2010.

rokrasisi küçük balıkçıların sorunlarını çözmek için yeterince uğraşmıyor. Bu durumda başvurulacak tek seçenek kooperatif kurmak oluyor.

İlk defa 1863 yılında İngiltere’de Rochdale şehrinde fakir dokumacılar bir kooperatif kurmuşlar ve iplerini, boyalarını doğrudan fabrikalardan alıp, pazarlamayı da kooperatif üzerinden yapmışlar ve dolayısıyla tüccarlar devredışı kalmışlar.

Diğer ikinci sorun ise, trata kaptanlarının yasak olmasına rağmen denetim olmadığı için koylara ve büklerle gelmesi. Bir de küçük balıkçıların el yapımı dinamit kullanarak balık avlamalarıdır. Küçükler de bazen benzer yasadışı işler yapıyordu. Balıkçılar bu şekilde çok kolay balık tutuyorlar; fakat denizdeki balık varlığı hızla azalıyordu.

Hocam Boissevain bana, “Eğer master tezini kooperatifler üzerine hazırlarsan, Uluslararası Çalışma Örgütü’nde (ILO) görev alabilirsin. ILO’da kooperatifçilikle ilgili büyük bir bölüm var ve az gelişmiş ülkelerde kooperatifçiliği geliştirmeye yönelik çeşitli projeler uyguluyorlar,” dedi ve ben Türkiye’deki araştırmalarımın sonuna Fatma Mansur’un yardımıyla 1978 yılında ILO’da göreve başladım.

Otuz senelik Türkiye deneyimim böylece 1974 yılında Amsterdam’da başlamış oldu. İlk olarak 1975’te Türkiye’ye geldim ve Türk toplumu, balıkçılar ve sorunlarıyla ilgili araştırmamı yapmaya başladım.

Kemal'in oğlu Kaptan Uğur Özarsılmaz'la dost oldum, ondan birçok şey öğrendim ve babasının tirandili teknesiyle Gökova Körfezi'nde amcası Mustafa, yeğeni Ali ve iki gemiciyle beraber balıkçılık yaptık. Kaptan Uğur bu fotoğrafta 19 yaşındadır. Onun Yüksek Denizcilik Okulu diploması vardı. Balıkçılık yaparken, eğer beni geri çekmeseydi ağları çeken motorun vincine parmaklarımı kaptırıyordum. Kaptan Uğur, hayatımda önemli bir şey yapmıştı.

Kaptan Uğur Özarsılmaz'la 2010 yılında, 35 yıl sonra tekrar buluştuk. Bodrum-Datça arasındaki feribotun kaptanlığını yapıyordu. Aynı zamanda, Bodrum Belediyesi Encümeni, Bodrum Denizcilik Derneği Başkanı, başarılı bir balıkçı ve bir *“rol model”* olmuştu. Onun ailesi mübadele zamanında Girit'ten Bodrum'a göç etmişti.

Türkiye'de toplum 1975 yılına göre çok değişti. O zamanlarda herkes Avrupa'ya gitmek istiyordu. Avrupa'ya gitmek bir *“ideal”*di. Bugün Türkiye'deki orta sınıf gençler kendi ülkelerinde kalmak ve yaşamak istiyorlar. Avrupa'ya yalnızca gezmek için gidiyorlar. Krizler veya Türkiye'nin gelişmişliği bu durumu hızla değiştirdi.

Apeldoorn, Hollanda'nın en ormanlık bölgesidir. Orada Kraliyet ailesinin sahip olduğu büyük bir ormanlık alan bulunmaktadır, 2013.

Carel Zwollo

el "Görünüm" "Halicarnasus" Bodrum - Türkiye

Bodrum'un 1974 yılındaki durumu. Adeta bir sahil kasabası.

Bodrum'da Balıkçılık Kooperatifleri Üzerine Master Tezi (1976-1978)

18. yüzyıla ait bir bina. Den Haag (La Haye) Vijverberg mahallesinde, Princessengracht 29, 1938 yılında ilk Türk Büyükelçisi Ahmet Cevat Üstün bu muhteşem ön kapıdan (XIV. Louis modeli) girmiş. Ben 1975 yılında Türkiye vizesi ve Bodrum'da yapacağım araştırmanın resmî iznini almak için oraya gitmiştim. Türkçe konuşmuştum ve konsolos benim konuşmamı çok beğenmişti. Bu binanın tavanı ve duvarları 18. yüzyıla ait çıplak melekler, Yunan mitolojisine ait unsurlar ve romantik peyzajlarla kaplıdır.

3 Aralık 1975'te "Orient Ekspres"le, üç günde İstanbul'a geldim. İstanbul Sirkeci'de trenden indikten sonra "Consulaat-Generaal der Nederlanden"a gittim ve hocam Boissevain'ın araştırmalarımla ilgili yazdığı bilgi mektubunu görevliye verdim. Türk-Hollanda ticaret binası 1602 yılında Osmanlılar zamanında inşa edilmiş. Bu bina Boğaziçi kıyısında, eski İpek Yolu'nun son durağının yanında. Ahşap olarak inşa edilen bina zarar gördüğü için 1724 yılında taş bina olarak yenilenmiş ve 1960'ta tekrar restore edilmiş. Konsolosluk binasının yanında bir Hollanda-Türk Enstitüsü vardır ve oradaki tarih ve arkeoloji araştırmacılarının kaldığı misafirhanede birkaç gün ben de kaldım. Sonra otobüsle Bodrum'a gittim ve İstanbul-Bodrum yolundaki manzarayı çok beğendim. Özellikle Bursa, İzmir ve Aydın'daki geniş zeytinliklerin ve incir ağaçlarının bolluğu, bana buraların sanki dünyanın en eski toprakları olduğu hissiyatını vermişti. Kış mevsimi olmasına rağmen hava çok güzeldi.

Milas'ı çok beğendim, evler güzel, büyüktü ve her evde bir şömine vardı. Milas'tan minibüsle Bodrum'a geçtim. Eşeklerin üstünde eski kıyafetli çiftçileri, başörtülü kadınları gördüm. Erkekler hep *Ecevit şapkası* takıyordu. Yollar bozuktu ve dükkânlarda aradığımı bulmak çok zordu. Peyzaj çok geniş ve zengin, insanlar da çok hoş ve yardımseverdi. Yolcular merakla *"Niçin yaz sezonunda gelmediniz?"* diye sormaya başladılar. Ben de, *"Turist değilim, araştırmacıyım,"* diye cevap verdim. Ardından, *"Ne gibi bir araştırma?"* sorusu geldi. *"Deniz ürünleri ve balıkçılıkla ilgili,"* dedim. *"Ziraatçı mısınız?"* dediler ve ben de, *"Hayır, antropoloji okuyorum,"* dedim. İlk anda arkeoloji okuduğumu sandılar. Ben antropoloji olduğunu vurguladım. Sonrasında, *"Senin buradaki araştırmandan kim faydalanabilir?"* dediklerinde ise, *"Evet, hiçbir yararı yok, araştırmamı sadece ve sadece kendim için yapıyorum. Yüksek Lisans tezim için Bodrum'a gidiyorum, belki ileride yararı olur,"* diyerek cevap verdim. Sanırım böyle bir açık sözlülüğe alışık değillerdi. Onlara göre bencillik ayıptır ve her zaman başkaları için bir şeyler yapmak gerekir.

Türkiye yağmur suyuyla tüm toplumun gıda ihtiyacını karşılayabilir, barajlar da enerji için kullanılabilir, 1975.

Muğla-Milas Meydanı'nda ayı oynatan Çingeneler, 1975.

Girit'ten Bodrum'a göç etmiş bir trata kaptanı ve karısı, 1975.

Dursun Mutlu

Lon Briet, Dursun Mutlu'nun karısı.

Bodrum'da ilk günlerde limanın yakınlarında Güteryüz isimli bir pansiyonda kaldım. Sonra Halikarnas mozolesinin aşağısında küçük bir ev kiraladım. Ertesi gün PTT'ye, bana ayrılan mektupları almaya gittim. Girişte zayıf, uzun boylu, Avrupa tarzı başörtülü bir kadın gördüm. Birbirimizi hemen tanıdık ve *"Lon! Carel! Olamaz!!!!"* diye bağırdık. Lon, Apeldoorn'dayken ilkokul arkadaşımdı. Ona heyecanla *"Bodrum'da ne yapıyorsun?"* diye sordum.

"Bir Türk balıkçıyla evliyim, bu akşam bize gel, kış mevsimi sen ne yapıyorsun burada?" dedi. O akşam sünger balıkçısı olan kocası Dursun Mutlu ile uzun uzun konuştuk ve bana konuyla ilgili çok yardım etti. Lon Briet, Leiden Üniversitesi'nde sanat tarihi okudu. Ailesi Apeldoorn'da herkes tarafından tanınırdı. Bir yaz ailesiyle tatil için Bodrum'a geldiklerinde Kaptan Dursun'la tanışmış ve hemen ona âşık olmuştu. Evlendikten sonra da birlikte Bodrum'da yaşamaya başlamış. Dursun'un ölümünden sonra Lon üç çocuğuyla Bodrum'da yaşamaya devam etti.

Ertesi gün Lon'la beraber emekli Profesör Fatma Mansur'un evine gittik. Profesörle konuşunca bana, *"Sana yardım edeceğim,"* dedi. London School of Economics ve Harvard Üniversitesi'nden eğitim alan Fatma Mansur'un *Process of Independence* adlı 1962 yılında yayımlanmış bir kitabı vardır ve bu kitabın önsözü onun New York'taki patronu Birleşmiş Milletler'in Genel Direktörü Hubertus Van Mook tarafından yazılmıştır. Van Mook daha önce de belirttiğim gibi 1945-1949 yılları arasında Endonezya'da Hollanda baş valisiydi. Fatma Mansur'un bu kitabının büyük bir bölümü Endonezya'daki bağımsızlık süreciyle ilgilidir.

Fatma Mansur, 1972 yılında E.J. Brill tarafından yayımlanan *Bodrum, a town in the Egean, a socio-economic study* adlı çalışmasında Bodrumlu balıkçıları araştırmış ve oradaki trata kaptanlarıyla tanışmıştı. Fakat kooperatif konusunda özel bir bilgisi yoktu. Beraber araştırabileceğimiz konuları tartıştık ve bir soru listesi hazırladık.

Sonra ben her gün Raşit'in kahvehanesine gitmeye başladım. Kahvehane Bodrum iskelesinin yanındaydı, o zamanlar rıhtımın yanında, kaledeki caminin karşısındaydı. Şimdi orada büyük bir pastane var. Raşit bir Kürt'tü. Ama çevredekiler bana onun için *dağdan geldi* dediler. Kürt olduğunu söylemek istemediler. Aynı önyargı, Giritli balıkçılar için de vardı. Onlara *yarı gavur* diyorlardı. Ben ise onlar için tam bir *gavurdum*.

TO WHOM IT MAY CONCERN

It gives me great pleasure to have an opportunity to recommend Mr. Carel ZWOLLO for whatever employment he is asked to undertake. I have had the opportunity to follow and to some extent, to guide him in work he was doing here and I therefore feel that I had a real opportunity to get to know him. Mr. ZWOLLO is certainly very intelligent, hard-working and methodical. He also possesses the rare ability of adapting to foreign and sometimes exotic environments, and working within the limitations of a different culture. He seems to have a gift for picking up enough of a foreign language to establish social and working contacts with local people. In addition he combines enthusiasm with just the right amount of clear-sightedness, which is a priceless asset, to my mind, when working in an international setting or organisation.

Prof. Dr. Fatma Mansur Coşar
formerly of Middle East Technical Un
the United Nations and the OECD.

Bodrum,
27 September 1977.

P.K.2, Bodrum, Turkey.

Emekli Profesör Fatma Mansur Coşar'ın benim için yazdığı tavsiye mektubu. Mektupta benim egzotik çevreye ve farklı kültürlere çabuk adapte olabileceğim, aynı zamanda realist olduğum yazıyor. Mektup Birleşmiş Milletler'de iş bulmamı kolaylaştırdı, 1977.

Bodrum'da araştırma yaparken zaman zaman berbere gidiyordum. Traştan sonra benimle fotoğraf çektirmek istediler. Kim daha egzotik? Türklere göre bir Hollandalı... Bodrum, 1976.

Balıkçılık çalışmalarım esnasında gördüğüm küçük balıkçı tekneleri, Bodrum, 1976.

Balıkçılar çoğunlukla Raşit'in kahvehanesinde oturuyorlardı. Kahvehanenin içinde değil; çünkü içeride kaymakam, emniyet müdürü, noter, albay ve ziraat müdürü okey oynardı. Ben balıkçılarla birlikte kahvehanenin yanında mutfak tarafında oturdum ve tekneler geldiklerinde ahtapotları ve balıkları kahvehanenin önüne boşaltıyorlardı. Mutfakta bir soba ve semaver vardı. Özellikle akşamları poyraz estiği zamanlarda Raşit'in mutfağına sığınırdım. Bazen Raşit ben notlarımı yazarken bana meyve tabağı ve peynir getirirdi. Buradaki sadelik, Fatma Mansur'un evindeki entelektüel atmosferle ve metodik çalışmamızla iyi bir denge oluşturuyordu. Bu mutfağı HEBE mutfağına benzetirdim; ama Raşit'in mutfağı oradan daha temizdi.

Ben her gün bu çevreden bilgiler topladım. Bir antropoloji metodu olan "katılımcı gözlem"e (*participative observation*) göre bir kişinin söylediği şeyi iki ayrı kişinin teyit etmesi gerekir; fakat bilgi kaynağı açıkça söylenmemelidir. "*İbrahim böyle söyledi, doğru mu?*" şeklinde ikinci kişiye soru yöneltmek doğru değildir. Bunu ancak gazeteciler yapabilir. Sosyal antropolojide böyle bir yöntem yoktur.

19. yüzyılda sömürge döneminde başlayan klasik antropolojide kullanılan birçok metot, anketsiz araştırma, bütüncül yaklaşım (holistic approach) döneminden gelir. Bir antropolog gerçekten bir dedektife benzer. Mesela 1975 yılında Ege'de bir kasabanın küçük balıkçılarının kooperatif başkanı, "*En son hangi resmî toplantıda kooperatif ortaklarınızı gördünüz? Toplantıda ne konuştunuz?*" gibi sorular duymayı beklemiyordu. Bu sorularla birlikte, "*Kaç ortak toplantıya katıldı? Kredi aldılar mı? Katılanların isim ve soy isimlerini alabilir miyim?*" gibi sorular da detayları ortaya çıkarmak için yöneltiliyordu.

Araştırma için sabır, sakinlik ve uzun bir zaman gerekir. Bilgiyi yavaş yavaş yetiştirmek gerekiyor. Örneğin, "*Hollandada'da trata kaptanları kooperatifi sadece alışveriş, ucuz kredi alma, vergisiz yabancı marka motor ithali için kullanıyor. Bu durum Bodrum'da da aynı mı?*" diye sorulduğunda, *evet* veya *hayır* diyorlar ve bilgi veriyorlar, böylece kimse zarar

görmüyor. Antropolojik bir araştırma kaliteli ve güvenli kaynakların kullanıldığı mikro bir toplum üzerine olmalı. Birinci ay hep bağlantı kurma işine ayrılır. Balıkçılar da bana merakla yaklaştılar ve kendileriyle ilgili değerli bilgiler, isimler, adreslerle birlikte pek çok şey anlatırlar ve ben bu olguları daha derinlemesine araştırdım. Her ay Profesör Boissevain'e bir rapor gönderdim ve o da bana yorumlarını yazdı.

Bir süre sonra (key informants) anahtar habercileri seçtim: İrfan Helvacıoğlu, Dursun Mutlu, Uğur ve Ali Özsarsılmaz. Özsarsılmazlarla birlikte onların tirandil gemisiyle Gökova Körfezi'nde büyük "irip" ağıyla balığa çıkmıştık.

Bodrum'da 1975 yılında iki balıkçılık kooperatifi vardı. Birisi on trata kaptanı tarafından kurulmuştu. Diğeri ise, küçük balıkçılar içindi. Ben, "Niçin iki ayrı kooperatif kurdunuz?" diye sorduğumda çok şaşırdılar. Trata kaptanları zengindi. Küçük tekne balıkçılarının gelir düzeyleri ise daha düşüktü. Trata-gulet ve tirhandil sahiplerinin kooperatifi sadece alışveriş amaçlıydı ve o dönemde ortakları Adalet Partisi'ni destekliyordu. Küçük balıkçılar ise fakir, CHP'li ve Bülent Ecevit'in partisini savunuyorlardı. Bu yüzden de iki taraf anlaşılamıyordu. Ben kooperatif konusunu siyasetten ayırmak istedim. Hollanda'da büyük ve küçük çiftçiler ineklerin suni döllenmesi için spermleri aynı kooperatiftan alırlar ve çiftçiler çoğunlukla birbirlerini tanımazlar. Kooperatif ortaklarına hizmet veren bir vakıf burada anahtar rol oynar. Örneğin Arnhem şehrindeki Veepro Kooperatifi sadece dört kişilik (başkan, veteriner, muhasebeci ve sekreter) personelden oluşur ve vakıf, her yıl iki milyon inek için suni tohumlamada kullanılan sperm hizmeti verir. Bu iki milyon inekle Hollanda dünya tereyağının yüzde 60'ını, süt tozunun yüzde 50'sini (zaten patenti Hollanda'ya ait), peynir pazarının yüzde 40'ını karşılamaktadır.

Bu dört kişilik personel içinde en önemli kişi sekreterdir. Çünkü, çiftçilerin ve üyelerin bilgilerini toplar ve hangi üyenin ne tür sperm (az proteinli, çok proteinli, süt için az yağlı ya da çok yağlı) talep ettiğini bilir. Eğer üyeler memnunsalr, gereksiz yere toplantı yapılmaz; bir değişiklik yapılacaksa üyelerin yüzde 70'inin kararıyla toplantı yapılır. Ne yazık ki Bodrum'daki kooperatif ortaklarının bu konularla ilgili bir bilgisi yoktu. Aynı yıllarda Bodrum'daki narenciye kooperatiflerinde hem küçük hem büyük çiftçiler beraber hareket ediyorlardı. Kooperatifin *bir üye bir oy* (one man one vote) prensibi vardır.

Küçük balıkçılık kooperatifine üye olan bir balıkçı büyük bir balık yakaladı. Bodrum'daki trata sahibi kooperatif üyeleri balıkçılık için Mersin'e kadar gittiler. Bununla küçük balıkçılara güçlerini gösterdiler, Bodrum, 1976.

Uğur Özsarsılmaz'ın amcasının Sonbahar B. M. isimli Tırhandil teknesiyle Aralık 1975'te Gökova Körfezi'nde balıkçılık yaptık.

Sandal, küçük balıkçıların ekmek teknesi. Motorsuz fazla açılmazlar. Bu nedenle balıkların çok olduğu yerlere gidemezler. Bodrum'da 1970'li yıllarda küçük balıkçıların bu tür sandalları vardı, 1975.

Peki neden Bodrum'daki balıkçılar bu güzel örgütlenme modeline yalnızca siyasî olarak bakıyorlardı? Bir gün küçük balıkçı kooperatifi başkanını ziyarete gittim ve onunla kooperatifin problemlerini konuştuk. Kooperatifin esasen pazarlama problemi vardı. O yörede balık dükkânı sahibi olan Mustafa Kayserili, gerçek soyadı farklı ama balıkçılar Kayserililer ticareti sevdikleri için ona bu ismi vermişlerdi, balıkçılara daha yüksek fiyatlar vererek kooperatifi batırmıştı. Komünist lakaplı İbrahim başkan ise ortaklarına balıklarını kooperatife vermelerini, Mustafa'nın geçici olarak balık fiyatlarını yükselttiğini anlatmaya çalışmış. Ancak ortaklar balıklarını yeniden Mustafa'ya satmaya devam etmişler. Kooperatife sadece en kalitesiz ve bayat balıklar kalmış. Bunları Et ve Balık Kurumu da kabul etmemiş.

Bir süre sonra Mustafa Kayserili düşük fiyatlar vermeye başlamış ve balıkçılar da pişman olmuşlar. Kooperatif bu olay nedeniyle iki kez iflas etmiş. Ben İbrahim'e, *"Bu durum dünyada klasik bir balık pazarlama problemi. Balık çabuk bozuluyor, eğer pazarlar uzak ise, İzmir gibi, mecburen Et ve Balık Kurumu'na verilmelidir. Fakat balığı dondurursan fiyatı da düşük oluyor; çünkü dondurulmuş balıklar genellikle Marmara ve Karadeniz'den geliyor ve kimse kaç ay depoda kaldığını ve taze olup olmadığını bilmiyor ve zaten balığın yüzde 50'den fazlası o zamanlar tavuk yemi imalatında kullanılıyordu. Bodrumlular turizmdeki artışla taze deniz balığının değerini çok iyi biliyordu. Fiyatlar birden arttı. Bir balık pazarlama kooperatifi tavsiye etmiyorum. Çok zor, boşver,"* dedim. Tratalar küçük balıkçılardan 90 kat daha çok balık tutuyor ve sadece Gökova Körfezi'nde değil, İzmir, Bodrum, Mersin ve Beyrut'ta da (denizde kaçak olarak Lübnanlılarla anlaşıyorlar), tüm Akdeniz ve Karadeniz'de balıkçılık yapıyorlar ve büyük pazarlara ulaşmak için kamyon kiralyorlar.

Balıkçılıkta kullanılan yöntem ve ölçeğin büyük olmasından dolayı trataların balıklara ve yumurtalarına da zararları vardı. Bu zararı gören Bodrum'daki küçük balıkçılar resmi yerlere başvurup trataları uzaklaştırmak için şikâyetle bulundular. Sonuç olarak bu zarar görüldü ve trataların

Mersin tarafında balıkçılık yapması uygun bulundu. Bu, küçük balıkçılar için tek olumlu gelişmeydi, diyebilirim.

Benim araştırmam iki bölümden oluşuyordu: kooperatif ve balıkçılık teknikleri. Maalesef küçük kooperatif ortakları kooperatif prensiplerini içselleştiremediler. Eğitimsizlikten dolayı kooperatif imkânlarını yanlış kullandılar ve siyasetçiler de onlardan faydalandılar. Sürekli olarak kooperatiflerin komünist idealler olduğunu söylediler ve de kooperatifçilerin komünist ve Ecevitçi olduğunu ifade ettiler. Oysa kooperatifçilik kapitalist bir sistemde ortaya çıkmış bir dayanışma ve ortak çıkarlar üzerine kurulu bir örgütlenmedir. Trata kaptanları kooperatifin prensiplerini çok iyi kullandılar. Ortakları için maksimum fayda sağladılar. Vergisiz motor ve ağ aldılar, ucuz ve kolay krediye eriştiler. Ziraat Bankası küçük balıkçılara çok zor kredi veriyordu. Onların küçük ve bazılarının ise çürük teknelerini ipotek olarak kabul etmiyordu.

Her yıl Bodrum'a daha çok turist gelmeye başlamış, trata kaptanları çok zengin olmuş ve kendi "charter business"ları için gulet inşa etmişlerdi. Çoğunluğu Giritli olan trata kaptanları dinamik bir gruptu ve Bodrum'un turizm ve ticareti için anahtar rol oynuyorlardı. Hocam Boissevain de araştırmamdan çok memnun kaldı. Onun hipotezine göre, "Bir toplum bir kaynakla, başka kaynaklar yaratabilir, bu sonsuzdur."

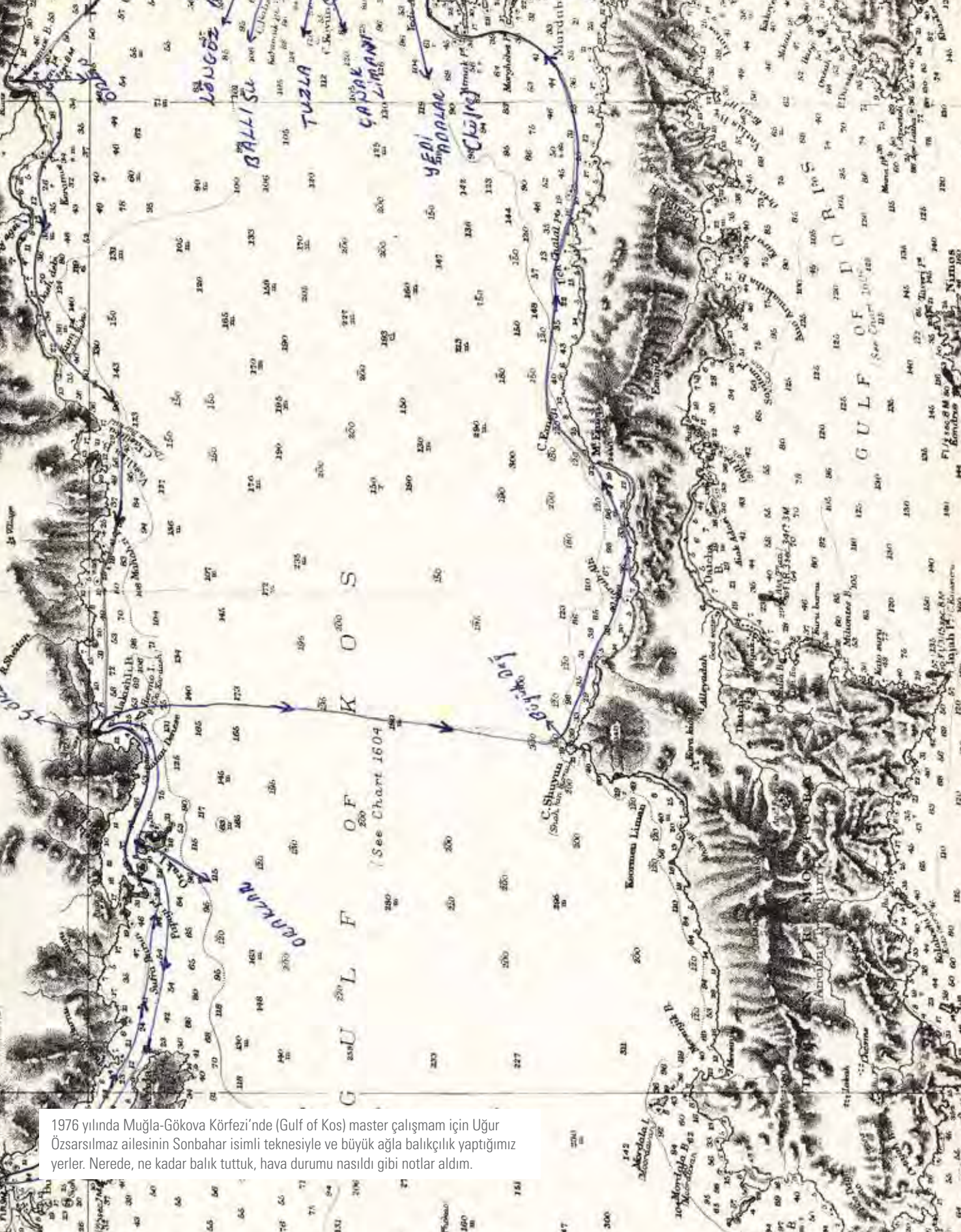
Bugün Bodrum büyük bir kent oldu, her metre karede, her avluda bir ev, pansiyon, garaj, otopark, oto yıkama, lokanta, bar, otel var. Kalenin kıyısındaki deniz kirli ve orada gürültü oldukça fazla. Kuşadası, Bodrum ve Marmaris'te ilk turistik kaynak olan *deniz kenarında balık yemek* imajı günümüzde bozuldu. Kaptanların çocukları artık başka işler yapıyorlar. Orada şimdi kimlerin hangi kaynaklardan faydalandığını merak ediyorum. Bir trata kaptanı olan İbrahim Nalbantoğlu bana o zaman neler yaptıklarını oldukça detaylı bir şekilde anlatmıştı: "Bodrum'a yerleşen Giritliler geçimlerini deniz ürünlerinden, sünger ve balıklardan sağlıyorlardı. Örneğin Hasan Reis göç zamanı iki yelkenli gemiyle Sakız Adası'ndan geldi. Nil Nehri üzerine Assuan Barajı yapılmadan önce Akdeniz'de bol miktarda balık vardı ve kaptanlar sezonluk Doğu Akdeniz, Lübnan, İskenderiye, Beyrut ve Mersin'de pazar için balıkçılık yapıyorlardı. Yıl sonunda da hediyelerle evlerine dönüyorlardı."

1975 yılında Bodrum Kalesi ve çevresi. Hâlâ yeşillikler var. Trajik bir durum; doğal kaynaklar bozulmadığı için turistler Bodrum'a geliyordu. Bugün ise bu kaynaklar bozuldu; ama hâlâ geliyorlar. Bodrum artık bir eğlence kenti oldu.

Bu aileye misafir oldum, Muğla-Milas, 1975

1976 yılında Muğla-Gökoze Körfezi'nde (Gulf of Kos) master çalışmam için Uğur Özarsılmaz ailesinin Sonbahar isimli teknesiyle ve büyük ağıla balıkçılık yaptığımız yerler. Nerede, ne kadar balık tuttuk, hava durumu nasıldı gibi notlar aldım.

Araştırma dönemimde Bodrum'daki balıkçılar bana çok yardım ettiler. Kamu otoriteleri ise sorularımdan hep şüphelendiler. Benim sorularım aslında bir doktorun hastasına sorduğu, “*Ne probleminiz var?*” sorusu kadar normaldi. Ancak 1975'te Kıbrıs Barış Harekâtı zamanında Türkiye'de önyargılı bir toplum vardı.

Bodrum'dan ve Ankara'dan kooperatif hakkında veriler, bilgiler aldım. Et ve Balık Kurumu'nun raporlarını okudum, Ziraat Bankası'nın su ürünlerine yönelik kredilerini inceledim. Ben o zaman öğrenciydim ve bu konularda çok az bilgim vardı. Bodrum'da kooperatiflerle tanıştım, ilk defa balıkçıların, büyük traktörleri ve küçük tekne sahiplerinin problemlerini öğrendim. Fatma Mansur benim için tam bir rehber idi. Bundan daha iyi bir destek bulamazdım. Çok harika bir kadın, akıllı, entelektüel, güçlü, kültürlü, esprili, korkusuz ve tam bir kozmopolit. Kocası, ailesi Balkanlardan mübadele döneminde gelen bir Datçalı. Onun Bodrum'daki evinde kalmıştım. Fatma Mansur'un evi bugün Zeki Müren'in müzesi. O dönemde Bodrum, Fatma Mansur'un desteğiyle Birleşmiş Milletler Gıda Örgütü (FAO) tarafından kurulan bir Balıkçılık Araştırma Enstitüsü'ne sahip oldu.

Araştırmam sırasında Türkçem eksik olduğu için birkaç tercümanım oldu: İrfan Helvacıoğlu, Salih Köksalan, Haldun Ertekin ve Dursun Mutlu. İrfan, Türk Ticaret Bankası'nda çalışıyordu. Babası küçük balıkçılardandı. Ağabeyleriyle birlikte bir sandal atölyesi açmışlardı ve İngilizce'yi turistlerle konuşarak öğrenmişti. Bir tekne almıştı ve bunu turist sezonu için kullanıyordu. Tam örnek bir aile. Girit Adası'ndan gelen bir aile (Helvacıoğlu), baba ve büyükbaba balıkçı, kendisi ortaokul ve lise dönemlerinde yeni turizm kaynaklarını kullanmayı öğrenmiş ve başarılı olmuş biri. Şimdi bir doktorla evli ve üç çocuk babası.

Ankara'da doğmuş olan Salih Köksalan, 1992 yılından itibaren profesyonel bir ressamdır. Berlin, Münih, Stuttgart, Houston, New York, Kopenhag, Ankara, İstanbul ve Bursa'da resim sergileri açmıştır. Benim Bodrum'daki araştırmama çok yardım etti.

Haldun Ertekin, ODTÜ Mimarlık mezunu, 1970'li yıllar.

Fatma Mansur Coşar ve eşi Münir Coşar

Pasaportumdaki Türkiye vizeleri, 1976/1977.

Salih Köksalan, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde öğrenciydi ve arkadaşlarıyla sık sık Bodrum'a geliyordu. Salih'in babası ve annesi hukukçu, amcası ise milletvekiliydi. Salih ve kardeşi Murat Bodrum'da Raşit'in kahvehanesinde kaymakam ve noterle briç oynuyorlardı ve onlara, "Carel Zwollo iyi bir çocuk, bir casus değil, Türkiye'ye zarar vermiyor," diyordu. Salih Köksalan, Çırağan Sarayı'nın tavanındaki freskleri yapan ünlü bir ressamdır.

Haldun Ertekin'in babası Ankara'da Et ve Balık Kurumu'nun müdürüydü. O da ODTÜ'de Mimarlık Fakültesi'nde okuyordu ve çok iyi bir mimar oldu. 1988 yılında Cezayir'de bir ekiple birlikte bir üniversitenin inşasında görev almıştı. Aynı şekilde Rusya'da ve Kuzey Irak'ta da projeleri vardı. Haldun beni 1990'da ODTÜ'de antropoloji dersi vermem için Türkiye'ye çağırmıştı. Ayrıca Datça'daki üçüncü derece tarihsel niteliği olan evimin restorasyon planını da o yaptı.

Dursun Mutlu, sadece sünger kaptanı değil, aynı zamanda çok geniş görüşlü birisiydi. Maalesef genç yaşta vefat etti ve onun üç çocuğunu karısı Lon, Dursun'un amcaları ve halaları, Hollanda'daki dayıları, dedesi ve büyükannesinin desteğiyle kendisi büyüttü. Deniz,

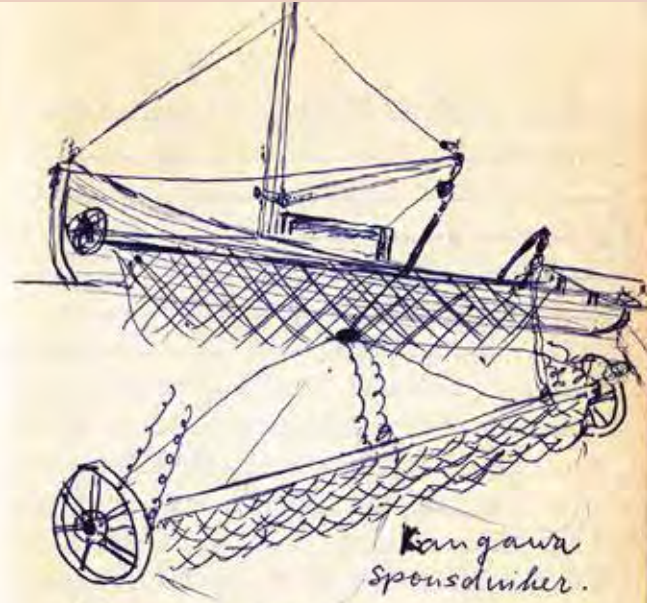
1978 yılında Amsterdam Üniversitesi kütüphanesinde görevli bir kadın, Bodrum'da tatildayken benim tez çalışmalarımı yaptığım Raşit'in kahvehanesini bana yazdığı bu kartta anlatıyor. Bu görevli ben kütüphaneden kitap alırken ve geç getirdiğim kitaplardan ceza almayarak bana yardımcı oluyordu. İkimizin ortak noktası Bodrum ve Raşid'in kahvehanesiydi.

Amsterdam'da arkeoloji okudu, şimdi Bodrum'da yaşıyor. Maya, Leiden Üniversitesi'nde sanat tarihi okudu, şimdi Amsterdam'da bir müzede çalışıyor. Derya, Leiden Üniversitesi'nde sosyal bilimler ve iktisat okudu, şimdi İstanbul'da bulunan Hayata Destek Derneği için Hatay'da görev yapıyor.

Ben dört ay sonra Hollanda'ya döndüm. Ama küçük balıkçıların problemlerini çözememiştim. Küçük bir not defteriyle dönmüştüm. Tez için makro düzeyde bilgiler ilave ettim. Türkçe, kooperatifler, iktisat ve genel antropoloji teorileri konularında iki sene daha ders aldım ve 10 üzerinde 7+ olarak başarılı oldum. Tezime hem Uluslararası Çalışma Örgütü ILO hem de BM Gıda ve Tarım Örgütü FAO önem verdi ve Profesör Fatma Mansur'un 1977 yılında bana verdiği tavsiye mektubuyları Birleşmiş Milletler'e bağlı ILO'da asistan uzman olarak göreve başlayarak, 1978 yılında Afrika'ya, Burundi'ye gittim.

Master diplomam, 1978.

(K) gangawa

zips erop worden veelal
gebruikt met mooi weer, niet
te veel wind. Trawlers kunnen
in elk weer (sterke motor)

Een erop werkt als volgt: net wordt
d.m.v. klein bootje aan rots bevestigd
daarna vaart het schip in een

Bodrum'da master tezimi yaparken tuttuğum birkaç not:

1. 10 trata kaptanı bir kooperatif kurdu. Ayrıca küçük piyade (tekne) balıkçıları ayrı bir kooperatif kurdular. Trata kooperatifinin tek bir amacı vardı ve bundan her üye memnundu. Kooperatifi ucuz motor, kredi, balık ağı almak için kurmuşlardı.

Büyük balıkçılarla küçük balıkçılar arasında zıtlık olabilir. Küçükler bir kooperatif örgütüyle güç alabilirler. Bunu ilk olarak Bodrum'da anladım. Bu durum, benim diğer çalışmalarına, Afrika'daki projelerime ilham verdi.

Büyük gemi kaptanları küçük balıkçıların dinamit kullandığını ve balıkların da bu yüzden bittiğini söylüyor. Küçük balıkçılar ise trata kaptanlarının kaçak yerlerde (3 km. plajlar içinde) balık tuttuklarını söylüyorlar. Niçin iki farklı kooperatif birbirine zarar veriyor? Hollanda'da çok başarılı balıkçılık kooperatifleri var. Bu kooperatiflerin üyeleri yalnızca kendi menfaatleri için (ucuz mal almak, pahalı balık satmak, ucuz kredi almak için) kooperatiflere üye olurlar. Bence balıkçılar arasındaki büyük ve küçük sınıf çatışması anlamsız. Kooperatifler kuruyorlar; fakat balıkçılar sanayi işçisi değil, aksine, serbest olarak çalışan bir grup. Bu bakımdan araştırmamı üç noktada özetleyebilirim:

ogen vlichtstaet wanneer de vis
achtervolgt wordt tot binnen de 5 m.
zone.

zoon v. havenlucht eigenaar: benaming
kleine boten: traditioneel, d.w.z.
varles met 200 (s), neven, varenden
voor 1954 enkele boten, na '54 voor veel prectibone
na drie tratta's in haven van Bodrum,
omdat het Bayram is, iedereen drukt
elkaar warm de hand en wenst hem
eye Bayramlar,
dus de wisselen 's zomers in Bo. voor
toeristen.

Kretenizers doen ook gewoon mee aan
Bayram, het zijn ook problemen, het
enige verschil is tussen hen en Turken
is dat ze een taal hebben die op
Grieks lijkt omdat hun grootouders
uit Kreta kwamen.

Bij de komst in Bodrum vonden ze
de heer aan de hand het land bebouwend
tunen met mandarijnen. Zij werden
gedwongen in de handel te gaan en

omdat ze op Kreta ook kennis van
de zee hadden begonnen ze ook te
vissen (of vister al) bootbouw, vervoer
over zee, sponsduiken etc.

typische Bodrum
sponsduiker
(B. 10, doeken 5)
← tranda (ka)
ronde voorhaut

(8. + doeken 200, 100)

← een van de vele
kleine "home made"
vissersboten in Bodrum
pijpoel (ka)
8. 8 m.

gulet (ka)
naar binnen
getrokken
138 HP

(6)

tratta 200 + 300 HP
twee machines.

Sombahar manna

- Sosyal antropoloji karşılaştırmalı bir çalışma alanı olduğu için dünya üzerinde az gelişmiş ülkelerdeki balıkçılar ve balık tüccarları arasındaki zıtlık ve istismarcılık araştırması
- Bir işletmeci olarak balıkçıların kaynakları nasıl kullandığının ve nasıl başarılı olduklarının araştırması
- Balıkçı kooperatifinin nasıl yürütüldüğü ve bir Türk kasabasında karşılaşılan problemlerin tespiti

2. Ben, Kıbrıs Harekâtı'ndan bir yıl sonra Bodrum'daki araştırmama başladım. Balıkçılar bana yardım ettiler, her şeyi detaylarıyla anlattılar; fakat bürokratlar bana şüpheyle yaklaştılar. Bana "Sen mübadele ile mi buraya geldin? Giritli misin? Kooperatif üyesi misin? Kooperatifin problemleriyle ilgili neler düşünüyorsun?" gibi sorular sordular. Böyle bir araştırmanın anormal olduğunu, balıkçıların beynini yıkamak için gelen bir casus olduğumu düşünüyorlardı.

Carel Zwollo

Afrika'da çobanlıkla geçinen topluluklar.

Afrika Yılları: Burundi, Mali ve Kamerun'da Sosyal Kalkınma (1978-1988)

Kalkınma çalışmalarına katılmaya çok önceden karar vermiştim. Amsterdam'da antropologların çoğu kalkınma çalışmalarına yönelir. Master tezim bitmeden önce 1977 yılında Hollanda Dışişleri Bakanlığı'nda iş aradım. Çünkü orada iş birliği ve koordinasyon içerikli bir program vardı; Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, TİKA gibi. Hollanda devleti genç üniversite mezunlarının bu projelerde çalışmasını destekliyor, az gelişmiş ülkelerdeki kalkınma projelerini üç yıl finanse ediyor, Birleşmiş Milletler de bu gençlerin maaşlarını ödüyordu. Sonrasında BM ve Hollanda arasındaki anlaşma gereği uzman olan gençler Birleşmiş Milletler'e bağlı (UNDP, WHO, UNICEF, ILO, UNESCO, WFP, UNHCR) çeşitli kurumlarda çalışmaya başlıyordu. Den Haag'daki (La Haye) bir memur bana, *"Bay Zwollo, Hollanda Endonezya'yı kaybetti; bizim tropikal ziraat alanında bilgimiz var, özellikle Wageningen Üniversitesi ve ona bağlı enstitüler bu konuda çalışmalar yapıyorlar. Biz, az gelişmiş ülkelerdeki tropikal pazarları tekrar kazanmak istiyoruz. Sömürge çağı bitti; fakat neo-liberal (Marksizme göre neo-kolonyalist) ekonomide ucuz ham madde alımı ve sanayi ürünlerinin satışı devam ediyor. Bilgi bizim en önemli kaynağımız, o nedenle devlet bu programı destekliyor"* dedi. O zaman benim için kalkınma maskesi düştü. İki taraf var: Fakir olan Afrika'ya gerçekten yardım etmek ve aynı zamanda da pazar bulmak. Başka bir ifadeyle tüm az gelişmiş dünya, bizim pazarımız oldu.

Bu işi almak için telefon ettim. Bundan önce arkadaşlarla yapacağım bu önemli telefon konuşmasının ön hazırlığını yaptık. Saatlerce her tür soru ve cevabı denedik. Bir arkadaş memur rolü oynadı ve sorularına oldukça sert cevaplar verdi. Mesela, *"Biz antropologları göndermiyoruz, sadece iktisat, ziraat, orman, tıp gibi pratiğe dayalı fakülte mezunlarını alıyoruz,"* diyordu. Ben de cevap olarak, *"Beyefendi zaten ben pratik bir sosyal antropoloğum, master tezimi kooperatif ve balıkçılık üzerine, Türkiye'de hazırladım. Türkiye, balıkçılık alanında dünyada 15. sırada. Ben ayrıca pazarlama ve muhasebe dersleri de aldım,"* diyordum. Eğer buna karşılık, *"Özür dilerim ama bize göre antropologlar hep teori üzerinde çalışıyorlar. Afrika'ya göndereceğimiz kişiler tekniker veya mühendis"* derse, o zaman da, *"(memur eğer bir kadın ise) teyzem veya (memur eğer bir erkek ise) dayım Den Haag'da Dışişleri Bakanlığı'nın yakınında yaşıyor (bu bir*

O zaman benim için kalkınma maskesi düştü. İki taraf var: Fakir olan Afrika'ya gerçekten yardım etmek ve aynı zamanda da pazar bulma. Başka bir ifadeyle tüm az gelişmiş dünya, bizim pazarımız oldu.

yalandı, aslında çok uzakta yaşıyordu) ve gelecek hafta onu ziyaret etmeyi düşünüyorum, isterseniz sizi de ziyaret edebilirim. Bana bir randevu verebilir misiniz?” diyordum. Arkadaşlarımızla bu yaptığımız moral verici, canlandırıcı konuşma olan bir “pep talk”tu. Dostların hedefi her zaman moral vermektir. En önemli ders: Tutkal gibi yapış ve devam et. Konuşmayı bitirme, ancak her zaman aynı şeyi tekrarlama. Hedef: Yuvadaki aslandan, Dışişleri Bakanlığı’ndan bir randevu almak. Kuşkusuz bu kolay bir şey değil. O dostlar grubu içinde Louise Den Tex vardı. O zamanlar o benim kız arkadaşım. Ayrıca HEBE Kulübü sınıf dostu Chris van Eeghen’in da yeğeni idi.

Telefon konuşması çok kolay oldu. İlk önce benim önyargım doğruydu. Görüştüğüm kişi, *“Hayır, biz antropologları göndermiyoruz ve az gelişmiş ülkelere sadece teknik destek veriyoruz,”* dedi. Memura kooperatif deneyimimden bahsettim, hemen sesi değişti ve *“O zaman durum farklı, FAO ve ILO bu konuya çok sıcak bakıyor, buraya gelin ve konuşalım,”* dedi. Randevuda bana, *“Sizinle önce Dışişleri Bakanlığı’nın Kalkınma Genel Müdürlüğü’ndeki memurlarla bir panel yapacağız. Sonra bir psikoloji testi olacak. Ardından özel kalkınma ve dil kursu alıp Burundi’ye gideceksiniz,”* dediler.

Bir hafta Cenevre’deki ILO Merkezi’nde, sonra ILO Afrika’nın merkezi Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin başkenti Kinsasa’da kaldım ve Eylül 1978’de Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Burundi’deki *“Kooperatifleri Kalkındırma Projesi”*ne katıldım. Afrika’ya gidinceye kadar kız arkadaşım Louise’nin evinde kaldım. Louise’nin babası Profesör Emile Den Tex çocukları için Rijks Müzesi’nin arkasında 2. Weteringsdwarsstraat’ta 17. yüzyıla ait küçük bir ev satın almıştı. Orası eski bir dokumacı eviydi. Louise’nin ağabeyi Gideon’da öğrenciydi ve sevgilisinin evinde kalıyordu. O nedenle ben onun katına yerleştim. Akşamları öğrencilerle birlikte büyük bir masanın etrafında oturur, kahve içip tartışır-

Louise Den Tex

Louise Den Tex, öğrencilik yıllarında okul arkadaşımı.

Louise 2012 yılında, Fransa, Isarles, Ardeche’de, kocası Laurens Heidendael ile beraber senede üç dört ay eski bir çiftlik evinde yaşıyorlar. Loutje (Louise) benim gibi beş çocuklu bir ailede büyüdü. Baba Leiden Üniversitesi’nde jeoloji profesörüydü ve 1964 yılında Fransa’da bu çiftliği ve 230 dekarlık ormanı satın almıştı. Yaz sezonunda öğrencileriyle birlikte burada jeomorfoloji araştırmaları yapıyorlardı. Çünkü “Ardeche” bölgesi Fransa’nın en yüksek bölgesi (1500 m) ve de eski bir volkanik yöresidir.

binlerce kişi bundan faydalanabilir. Gençler gönüllü olarak Afrika'ya gidiyor, ondan sonra da hasta olup geri dönüyorlar. Sen ILO'da iyi bir maaş alabilirsin; ama çalış, öğren ve birkaç kişiye de eğitim ver," dedi. Louise ayrıca bana, "Eğer Türkiye'de iş bulursan beraber gidebiliriz; ama Afrika'ya belki safari için gelirim, çalışmak ve yaşamak için gelemem," dedi. Ben de ona, "Bu mümkün değil Louise. Türkiye'de deniz balıkçılığı gelişmiş ve sanayi düzeyinde. Orada kooperatif organizasyonunu da biliyorlar. Türkiye, Güney Kore ve Tayvan dünyanın en başarılı kooperatiflerine sahip ülkeler. Benden bir şey beklemiyorlar," dedim.

Louise Den Tex, 1975 yılında Aydın-Muğla arasındaki bir köyde.

Louise ile hâlâ arkadaşız. O bir ressamla evlendi ve doktor olan bir kızı var. Master tezine eski çay kutularını araştırmakla başlamıştı, ancak Japon paravanları konusuyla bitirdi. Onun için birçok kez Paris'e gitti ve iyi derecede Fransızca öğrendi. Tezi hiç kullanılmadı; fakat benimle yaptığı Türkiye ziyareti ve orada gezdiği eski dokuma evi kendisi için çok yararlı oldu. Louise dokuma işine çok ilgi gösterdi. Amsterdam'daki ünlü İranlı halı Kinebaniyan'ın dükkânında işe başladı. Orada, Heiliger Weg'de, halı ve kilim restorasyonunu öğrendi ve o kadar başarılı oldu ki, beş sene sonra yedi Hollandalı gençle beraber bir atölyede çalışmaya başladı. Sonra tekstil restorasyonları uzmanı oldu. Şimdi şahsi koleksiyonları var, devlet ve belediye müzelerini restore ediyor ve işi çok yoğun.

ILO'nun Cenevre'de harika bir binası var. Dört bin kişi bu binada çalışıyor ve 150 farklı ülkeden çalışanı var. Merkez ofiste Amerika hariç her ülkeden memur ve uzman bulmak mümkün. Çünkü Avrupa Ekonomik Topluluğu, ILO'nun demokratik işçi kanunlarını kabul etmediği için yıllardır ABD'yi boykot ediyor.

Merkez binasındaki hol içinde bulunan vitrinlerde ilk işçi haklarını koruma kanunları yer alıyor. Burada sergilenen ilk işçi kanunları Hollanda tarafından uygulandı ve bizim eski kraliçemiz Wilhelmina, ki benim çocukluğumun geçtiği Apeldoorn'da yaşadı, bu kanunları imzaladı. ILO'nun çalışma yaşamıyla ilgili ilkeleri sosyal hakları destekliyor. Her ülkenin kendi siyasetçilerinin bu hakları koruması ve uygulaması gerekiyor, yoksa ILO sadece savunuculuk rolü (advocacy role) oynayabilir ve bu da yeterli olmaz. Birleşmiş Milletler fa-

aliyetleri için kendisi para yaratmıyor, faaliyetlerin finansmanı her ülkenin mali katkısıyla yürütülüyor. Eğer bu mali ve siyasi destek olmazsa BM sadece sembolik, büyük bir şemsiye olarak kalır. Cenevre’de ILO personeli arasında çok eski mülteciler gördüm. Şili’den diktatör Pinochet’nin baskısından kaçarak İspanya ve Fransa’ya sığınan pek çok kişi vardı.

Ayrıca merkezdeki Afrika kalkınma projeleri çoğunlukla Fransız, Belçikalı ve İngilizler, yani Afrika’daki eski sömürge sahipleri tarafından yürütülüyor. Bu yüzden o yıllarda çoğunlukla o ülkelerin uzmanları Afrika’ya gidiyorlardı.

Ben, Burundi’nin başkenti Bujumbura’da işe başladım. Burundi’deki ilk patronum bir Şililiydi: Helio Yaniez. Allende’nin zamanında Şili’nin başkenti Santiago’da Kooperatif Bakanlığı’nda çalışmış bir sosyolog. Ülkesindeki korkunç olaylar sırasında ailesiyle beraber Paris’e kaçmış. Daha sonra ILO, kooperatif uzmanı olarak onu Burundi’ye göndermiş.

Den Haag’daki bir memur bana, *“Afrika’daki fakir, izole ve az gelişmiş bir ülkeye gidiyorsunuz. Evli misiniz ya da kız arkadaşınız var mı?”* demişti. Ben de, *“Kız arkadaşım var,”* dediğimde, *“Onunla evlenip, beraber oraya gidin; çünkü tek başına orada yaşam çok zor olur. Orada misyonerler çok muhafazakârlar ve bekârlığı hor görüyorlar,”* demişti.

Bunu ilk defa duyuyordum. Afrika’da çok sayıda misyoner var ve oldukça etkililer. Burundi’de kırsal alandaki misyonerlerden çok şeyler öğrendim. Burundi’nin tamamı 28 bin kilometrekare. Konya ilinden daha küçük. Ülkede dört milyon kişi yaşıyor. Ruanda ve Burundi, o iki küçük ülke, Nil Nehri’nin başlangıç yerinde bulunuyor ve de Afrika’nın en yoğun nüfusa sahip ülkeleri. Benim bulunduğum zamanlarda nüfusun çok büyük kısmı kırsal alanda yaşıyordu. Ülkede yalnızca 200 kilometreye yakın asfalt yol bulunuyordu. Devlet bütçesinin yarısı eskiden ülkeyi sömüren Belçika’dan geliyordu.

Burundi, Afrika’daki ırk ve kabile çatışmasına önemli bir örnek sayılabilir. Tutsi’ler, uzun boylu, esasen Etiyopya ve Somali’den gelen zenci bir Arap. Hayvancılık, inek çobanlığı yapan bir toplum.

Hutu-Bantu ırkı ise, çiftçilik yapan bir toplum. Bilindiği gibi Burundi'nin komşusu olan Ruanda'da 1994 yılında 100 gün içinde yaklaşık 800 bin Tutsi ve ılımlı Hutu'lar, radikal Hutularca katledildiler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 25 yıl sonra, Avrupa ülkelerinin ekonomisi güçlenmeye başladı bununla birlikte Afrika, Güney Amerika ve Asya'dan ucuz hammadde alıp, sanayi ürünleri satmaya dayalı tam bir neo-kolonyalist çağa girdik. Marshall Yardım Planı sadece hümanizm hayaliyle tasarlanmadı. Aslında Avrupa'nın komünist olmaması ve eski sömürgelelerini terk etmesi için başlatılan bir programdı. Sovyetler Birliği ve Çin'in de Afrika'nın hammaddesi ve pazarına ihtiyacı vardı. Bunun için büyük ülkelerle Afrika üzerinden çatıştılar. Medeniyet çatışması "*diplomasi*" demektir. Diplomasinin amacı ve prensibi, en az zararla en fazla kazanç sağlamak anlamına geliyor. O nedenle kalkınma projeleri sadece o toplumlara iyilik için değil, aynı zamanda vahşi kapitalizmin yüzünü saklamak içindi ve her proje *good will*, yani iyi niyet, bağımlılık, bilgi, istatistiki veriler sağlıyordu. İnovasyon için fikir ve araştırma gerekiyor. Bu araştırmanın en uygun yeri de Afrika. O kıta gerçekten Charles Darwin'in bahçesi konumundaydı. Sadece Belçika'nın eski sömürgesi Kongo, üç milyon kilometrekare büyüklüğü olan ve Amazon ormanlarından sonra dünyanın en büyük tropikal bölgesi konumundaydı. Kalkınma çevresini ve bazı projeleri kesinlikle kötü yönleriyle görmüyorum. Çok iyi projeler gördüm, kendim de katıldım. Çok idealist ve melek gibi insanlarla tanıştım. O kişiler genellikle "grassroot" sivil toplum örgütü düzeyinde veya özel kalkınma projelerinde, mültecilerle, kadın ve çocukların hayatta kalmasıyla, çeşitli araştırmalarla uğraşırlar. Örneğin "Sınır Tanımayan Doktorlar (Doctors Without Borders)" örgütünde olduğu gibi. Mikro düzeyde, çok etkili ve yararlı işler yapıyorlardı. Makro düzeyde 1970-1989 yılları arasında Soğuk Savaş döneminde kalkınma projeleri neo-sömürgeciler açısından Afrika'da olmak için bir araçtı.

Katliamda öldürülen Tutsilere ait kafatasları. Katliam, Tutsi destekli isyancı Ruanda Vatansever Cephesi lideri Paul Kagame'ye bağlı güçlerce, Hutu ağırlıklı hükümetin düşürülmesiyle son buldu. Fransa, soykırımı gerçekleştiren Hutu hükümetinin o dönemde en yakın dostu ve destekçisi olması sebebiyle Ruanda Soykırımı'ndan en fazla sorumlu tutulan ülkedir (Wikipedia'dan alınmıştır). Hotel Ruanda filmi bu katliamı konu alan etkileyici bir filmidir.

Çalıştığım ülkelerle ilgili çeşitli pullar biriktirdim. Mali halkı Hindistan'ı özgürlüğe kavuşturan Gandi'ye çok saygı gösteriyordu. Burundi bitki çeşitliliğini, Papua Yeni Gine kuş zenginliğini, diğer ülkeler ise kültürlerini pullara yansıtıyordu.

Barış Gönüllüleri (*American Peace Corps*) John F. Kennedy tarafından kuruldu. Vietnam Savaşı 25 yıl sürmüştü ve savaş döneminde kimyasal bombalar bölgenin ziraatını yok etmişti. “Plan Orange” ile Amerika kötü bir imaj edinmişti. Gönüllüler organizasyonu Amerika’nın *iyi kalbini* göstermek için kabul edilmişti ve genç, idealist uzmanlar “*fakir*” ülkelere gidip yardım edeceklerdi ve kötü imaja karşı mücadele edeceklerdi. O yıllarda Türkiye’ye de birçok “*American Peace Corps*” gönüllüsü gelmiş ve özellikle kırsal alanlarda çalışmalar yapmıştı.

Hollanda’ya bu program kapsamında gönüllü gelmiyordu. Aksine Amsterdam’da pek çok genç Amerikalı, Vietnam Savaşı döneminde askerlikten kaçanlar, yaşıyordu. Louise’nin evinde akşamları buluşup, büyük masanın başındaki konuşmalarımızı hatırlıyorum. Üniversitelerinde nasıl gizli öğrenci örgütü kurduklarını anlatıyorlardı. İstihbarat için çalışan öğrenciler onların adlarını polise vermişlerdi ve bunu haber alır almaz Amerikalı askerler Kanada’ya, İskandinav ülkelerine, Londra’ya, Paris’e ve Amsterdam’a kaçmışlardı. Bu ülkelerdeki radikal öğrencilerle birleşip, protestoya devam etmişler ve Amerikan konsolosluklarının önüne pankartlar koyup çevrede tepki oluşmasını sağlamışlardı. Biz de onları dinliyorduk ve destek oluyorduk. Louise onlara yemek yapıyordu ve onlar Hollanda mutfağını çok fazla süt ürünü olduğu için eleştiriyorlardı, nankör davranıyorlardı.

Birleşmiş Milletler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgele-ri serbest bırakma politikası uygulamaya başladı. İngiltere’de 19. yüzyılda kabul edilen köleliğe karşı kanun, Afrikalı köleler için çok etkili oldu. Fransa’daki Katolik misyonerler Cezayir’de 1885 yılında “*Beyaz Papazlar Enstitüsü*”nü kurdular. Kardinal Lavigerie (1867-1890), Fransız sömürgesinde başpiskopos idi. Amaç, köleliğe karşı durmak ve uygun yerlerde Katolik misyonlarını korumaktı. Uygun yerler derken Müslüman toplumlarından uzak yerleri kastediyordum; çünkü Müslüman toplumlar Afrikalılara marangozluk, inşaat, ziraat ve tıp öğretiyorlardı ve bu toplumların papazlardan bir beklentileri olmuyordu. Ayrıca Araplar Hindistan’dan Doğu Afrika’ya tropikal meyve ağaçları, mango, papaya, portakal, avokado, ananas, şeker kamışı getiriyorlardı. Başka bir sebep de Osmanlı sultanının, aynı zamanda tüm Arap dünyasının halifesi olması, dolayısıyla gücünün

Barış Gönüllüleri: ABD hükümeti tarafından uygulanan bir gönüllü programdır. Bu programın üç amacı vardır: Programın uygulandığı ülkelere çeşitli konularda teknik yardımlar sağlamak, bu ülkelere ABD kültürünün anlatılmasını sağlamak, bu ülkelerin kültürünü daha iyi anlamak. 1961 yılında uygulanmaya başlayan program günümüze kadar 135 ülkede, 215 binden fazla kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir.

- 1 Hidiv: Kavalılara mensup Mısır valiliklerine babadan oğula geçmek üzere 1867'de verilen resmî unvan.

bir etkisi vardı. Kuzey Afrika, Kuzey Sudan ve Somali'ye kadar ülkelerde Osmanlı'nın etkisi çoktu, özellikle Hidivler¹ üzerinde. İngiliz yazar Alan Morehead, *The White Nile* ve *The Blue Nile* adlı kitaplarında, bu konuları, İngilizlerin Afrika'daki Osmanlı valileriyle işbirliklerini, anlaşmalarını, savaşlarını detaylı olarak anlatıyor.

Maria Hilfe 1896 yılı, Zanzibar Adası'nın karşı sahilinde. İki Hollandalı papaz, 12 yaşındaki çocukları buradan almışlar (İsa gibi onlara "bizim ilk havarilerimiz" demişler) ve Burundi'ye giderken mallarını taşımaları karşılığında 100 köleyi özgür bırakmışlar. (Het Kruis Getlant, Pater Josef van Der Burcht, 1921.)

Papaz Josef van Der Burcht 1921 yılında orijinal 100 fotoğrafı da içeren 508 sayfalık kitabı *Het Kruis Geplant*'da bu konuları şöyle anlatıyor:

"Papaz Josef van Den Biesen ile beraber Zanzibar adasında pazardan 12 erkek köle aldık. Erkekler 12 yaşındaydı ve her erkek başka bir kabiledendi. Onları tercüman olarak kullanmayı düşünüyorduk."

Zanzibar adasının karşı sahilinde Maria Hilfe isimli bir misyon binası vardı. Sonra yüz köleyi daha taşıma işlerinde kullanılmak üzere özgür bıraktılar. Bu şekilde 1896 yılında yürüyerek 1000-1500 km yol almaya başladılar. O zaman en tehlikeli şey sıtma hastalığıydı ve Papaz Josef birkaç sene sonra öldü. Papazlar Afrika'da ortalama beş sene yaşayabiliyorlardı.

1900'lü yıllarda Avrupa'da kilise çok etkiliydi ve kıtada işsizlik problemi vardı. Bunun üzerine gençleri Afrika'ya göndermek için kiliselerde kampanyalar başlatılmıştı. *"Karanlıkta kalan zavallılara Allah'ın sevgisini gösterin,"* diyorlar ve ayrıca Afrika'yı büyük bir ru-

hani av alanı olarak görüyorlardı. Baş rolü Meryl Streep ve Robert Redford'un paylaştığı *"Out of Afrika"*, Türkçe'ye *Benim Afrikam* olarak çevrilen filmde Redford İngiliz bir lordun ikinci oğlunu (Dennys Finch Hatton) canlandırır ve büyük baş hayvan avcılığı yapmak için Kenya'ya gider. Bir sahnede, *"Bizim İngiliz aristokrasi sistemi çok berbat, bütün miras en büyük çocuğa kalıyor ve biz küçük kardeşler hiçbir şey alamıyoruz. Afrika bize büyük imkân sağlıyor, büyük baş hayvan avcılığı, macera... İngiltere'de böyle bolluk görmüyoruz,"* der.

Tropikal Afrikada Trypanosoma Brucei veya T. Congolense bakterilerinin neden olduğu büyük ve küçük baş hayvanlara çeçe sinekle-riyle taşınan kansızlık, ateş, zayıflama belirtilerine sebep olan, at, öküz, eşek ve inekleri olumsuz olarak etkileyen "tse tse" olarak da adlandırılan bir hastalık oldukça etkiliymiş. O zamanlarda bu hastalığın ilacı olmadığından zengin papazlar hamaklarda taşınyormuş. Papaz van Den Biesen'in gizli bir silahı vardı. Güney Hollanda'daki Boxtel Manastırı'ndan ayrılırken kız kardeşi ona Winchester marka makineli bir tüfek hediye etmişti. Van Der Burgt, *"Silah biz papazlara pek uymuyor; fakat 'bizim 12 çocuk' birer mavzer (mauser) taşırdı ve biz onları tehlikelere karşı kullanmaları için eğitmiştik,"* der. Burundi'de misyonerlik faaliyetleri için yeni bir bina yapmak amacıyla kaliteli ahşap için bol orman, içme suyu için bir dere, tarımsal faaliyetler için derin toprak, Hristiyanlığı yaymak için kalabalık bir toplum, sempatik liderler veya birbiriyle kavga eden liderlerin olduğu bir yer seçtiler.

Afrikalılar paraya değer vermiyor, en çok siyah hariç renkli boncuk, tekstil, küçük ayna ve bıçakları seviyorlardı. Taşlar ve ahşaplarla yeni Hristiyan Afrikalılar için güç inşa edilmeli, her köprü, yol, içme suyu onlarla birlikte yapılmalıydı. Bedava iş gücü bulunmalı, kilise, manastır ve misafirhane inşa etmek için her pazar günü duaya gelenler birer taş getirmeliydi. Adamlar ve kadınlar büyük taş, çocuklar ise küçük taş getirmeliydi. Yerli diller öğrenilmeli, haritalar yapılmalı, Avrupa'ya raporlar göndermeli; Katolik doktorlar, hemşireler, marangozlar, taş ustaları da Afrika'ya gitmeliydi.

Avrupa'nın Katolikleri oraya ulus olarak gitmediler; Katolik cemaat olarak oralarda görev aldılar. Ben Burundi'ye giderken misyoner etkisi hâlâ çok büyüktü. İspanyol ve Portekizli Katolikler de benzer

Danimarkalı zengin bir çiftçinin kızı. Karen Blixen (Meryl Streep), barones ünvanı almak için soylu baron Bror Blixen (Klaus Maria Brandauer) ile evlenerek kahve yetiştiriciliği yapmak üzere Afrika'ya yerleşirler. Yıl 1913'tür ve Afrika büyük ölçüde Avrupalıların sömürgesi durumundadır. Kocasının kendisini ihmal etmesi ve aldatması Karen'i sürekli yalnızlığa iter. Bu arada maceracı avcı Denys Finch Hatton (Robert Redford) ile tanışır ve ona âşık olur (Wikipedia'dan alınmıştır).

Afrika 1918-1920 yılları arasında beyaz papazların hakimiyetindeydi. 7 milyon kilometre kareden fazla toprak bu misyonerlerin kontrolündeydi. Bu topraklar Hollanda'nın şimdiki topraklarından 214 kat daha büyük, bu kadar büyük topraklarda yaşayanlar ise 15 milyondur. Tablo Cezayir ile başlıyor. 445 bin km². Fakat tüm 7 milyon km² alanda yalnızca 412 bin Hristiyan yaşıyordu. En büyük alan Sahara'ydı, 4,6 milyon km², fakat nüfusun çoğu Müslümandı, 1918'de burada yalnızca 312 Hristiyan yaşıyordu (Het Kruis Geplant, 1921).

VIII
Missingsgebieden der Witte Paters.

Apostolische Vikariaten, ééne Apostolische Prefektuur (Sahara), ééne Missie (Kabylië).

Mission-gebieden	Oppervlakte in Kilometer	Christenen 1 Jan. 1918 1 Jan. 1920	Katoliekennissen 1 Jan. 1918 1 Jan. 1920	Totaal 1 Jan. 1918 1 Jan. 1920
1. Noord-Afrika, Arabisch, Afrika, Kabilien	445000	1011 1373	185 102	1196 1475
2. Noord-Afrika, Arabisch, Ap. Prefektuur	404500	312	—	312
3. Noord-Afrika, Arabisch, Ap. Vikariat Nijal	74300	2046 3004	3052 3001	5098 6005
4. Egyptisch-Afrika, Ap. Vikariat Nijal	185000	4009 9420	7091 6053	11100 15473
5. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Barmeha	67220	2000 2400	2000 2400	4000 4800
6. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	21000	20437 5419	3048 21431	23474 32848
7. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	20400	14154 10736	7228 6223	21382 26959
8. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	111400	3031 7070	1130 12541	4161 19611
9. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	8200	2204 2003	6341 2540	2805 4543
10. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	14020	1101 1640	8708 1135	2199 2775
11. Egyptisch-Afrika, Ap. Vik. Tunesië	13000	1000 1000	1000 1000	2000 2000
Totaal	701000	27200 30000	10000 12000	37200 42000

1. De grootte der gebieden was tot 1918/19 100000 ha, tot 1920 100000 ha, tot 1921 100000 ha.
2. De grootte der gebieden was tot 1918/19 100000 ha, tot 1920 100000 ha, tot 1921 100000 ha.

şekilde Latin Amerika'ya misyoner örgütlerini taşıdılar. Afrika'da Guinee, Angola ve Mozambik'e de Portekizliler bu şekilde gittiler.

Afrika'daki çalışmalarda misyonerler köleliğe karşıydılar ve hümanisttiler. Ancak bunun bir yan etkisi oldu. 16. ve 18. yy'da Avrupalıların deniz güçleri Afrika'da yalnızca birkaç sahil bölgesini ele geçirmişti; Afrika'nın içine girememişti. Aydınlik çağ ve merak sonucu Avrupalılar Afrika'yı daha iyi tanımaya başladılar. Buraya bir not düşmek istiyorum; toplumlara etiket koymak ya da etiketlemek tehlikeli bir şey. Örneğin Afrikalılar "*cahil*", onlara yardım etmek fikri üzerinden aslında onlara hakim olmak amaçlanmıştır. Bilim ve araştırma da başka bir tali durumdur. Afrika gerçekten Darwin'in bahçesi konumundaydı. Aydınlik çağın cennetiydi. Nuh Peygamber'in gemisinde yüz bin çeşit kelebek yok muydu? Birkaç yıl içinde doğal şekilde bin çeşit daha yetişiyor ve her gün yeni bir tür ölüyor. Örneğin Uganda, Kenya ve Tanzanya'nın birlikte paylaştığı Victoria Gölü'nde, tropikal tatlı sularda, özellikle Afrika'nın ortasındaki büyük göllerinde dört bin farklı Haplochromis spp. canlısı yaşıyor. Neden tanrı o kadar farklı tür yarattı? Charles Darwin Galapagos Adaları'nda farklı kuş türlerinin gagalarını merak etmişti ve her gaga için farklı yemler buldu. Aynı şekilde dört bin tür "*cichlid*" familyasının her türü Victoria Gölü'nde farklı yem buluyor, birbirlerini yiyorlar; birisi zooplankton, diğeri su salyangozu, biri dişleriyle pul yiyor, öbürü gözleri, başka biri balığın yumurtalarını; birisi sağdan saldırıyor, diğeri soldan vs. Balıklarla ilgili bu gibi araştırmalar özellikle 1950li yıllarda İngiliz biyolog Humphry Greenwood tarafından Uganda çevresinde yapıldı. Britanya Doğa Tarihi Müzesi ve Hollandalı biyolog dostları G.Ch. Anker ve C.D.N. Barel, Leiden Zooloji Laboratuvarı'nda 1980li yıllarda neyi buldular? Afrika'da Victoria Gölü etrafındaki balıklar bu tür balıklara sadece "*furu*" adını verdiler, sanki bütün çiçek türleri "*çiçek*" adını taşıyormuş gibi.

Doğu Afrika neden Darwin'in bahçesiydi? Büyük Rift Vadisi her yıl bir milimetre, Avrupa ve Amerika arasında iki santimetre ayrılıyor, Arabistan tarafına kayıyor, kıtalar tabakalar olarak hareket ediyor ve depremler sürüyor. Bir milyon yıl sonra Rift Vadisi bir iç deniz olacak. Afrika'nın karası Etiyopya'nın yüksek platosunda yağmurun yüzde 70'i oraya yağıyor. Bu nedenle Mavi Nil Nehri'nin suyunun çoğunluğu o tarafa gidiyor. Türkiye gibi; Anadolu platosu tüm yerlerin yağışının yüzde 70'ini alıyor ve bu platoda dünyanın en büyük on nehrinden ikisi olan Fırat ve Dicle yer alıyor. Mısır Sudan'ın, Uganda'nın, Etiyopya'nın, Ruanda'nın, Burundi'nin Nil'in kaynağı olan yerlere baraj yapmasını istemiyor ve bunu bir savaş nedeni sayıyor. Mısırlı bir diplomat 1978 yılında bana, "Nil Nehri'nin yanındaki her damla su, hangi ülkede olursa olsun, Mısır'a aittir," dedi. Etiyopya birkaç senedir açlık yaşıyor, milyonlarca insan ölüyor; fakat onlar su varlığına sahip çıkamıyorlar ve suyun çoğu Mısır'a gidiyor. Büyük Rift Vadisi'nde her tür mikro klima var, yükseklik farklı, toprak farklı, o nedenle farklı türlerde bitki ve hayvan yaşayabiliyor. Tanzania'da, İngilizler 1950-80 yılları arasında araç kullanan, insan gibi dik yürüyen bir maymun türü (*homo habilis*) buldular. Omo Vadisi ve Turkana Gölü çevresinde iki milyon yıl öncesine ait kafatasları bulundu. Tüm insanoğlu bu "*Homo habilis*"ten evrilmişti ve buradan tüm karalara dağılmışlardı. Bilim adamları bu araştırmayı çok iyi bir şekilde belgelediler ve araştırmalarına devam ettiler. Afrika'dan Papua Yeni Gine ve Avustralya'ya gittiler. Araştırmacılara göre 50 bin sene önce oraya yürüyerek ulaşan "*Dravidian*"lar, kıvrık saçlı, siyah derili, Hindistanlılara benzemeyen ve bazen antropologlara göre Güney Hindistan'da yaşayan bu ilkel kabileler, buna bir örnek. Afrika 19. yüzyılda Avrupa'dan bir "*scramble*" (mücadele) süreci yaşadı. Kuzey Afrika'yı Osmanlılardan aldılar ve Sahra'dan Güney Afrika'ya kadar olan alanlar Fransızlara, en iyi alanlar ise İngilizlere kaldı; Nijerya ve Gana. Almanlar Batı Afrika'da Togo, Kamerun ve Namibya, Doğu Afrika'da ise Tanganyika, Ruanda, Burundi. Belçikalılar ise Türkiye'den üç defa büyük olan Kongo'yu sömürge yaptı. Güney Afrika'yı Hollandalılar ve İngilizler paylaştılar. İtalyanlar da Osmanlılardan Libya'yı aldılar. Etiyopya'yı da almaya gittiler; fakat alamadılar. Portekizliler Guinee, Angola ve Mozambik'i işgal ettiler. Osmanlıları birkaç yıl rahat bıraktılar, daha sonra da sıra yeni bir "*scram*" hırsı ile Osmanlı İmparatorluğu'na geldi.

Röntgen fotoğrafı. Her balığın ağız yapısı farklı. 4 bin farklı yapı var. O nedenle Charles Darwin'in evrim teorisi için balık araştırması çok önemlidir (Darwin's, Hofvijver Gold Schmidt, 1994).

Kolonyal devletlerin misyonerlerle yaptıkları işbirlikleriyle ilgili Belçika Kongosu üzerine araştırma yapan A. M. Delathuy, arşivde bulunduğu yazıya kitabında da yer veriyor. Katolik misyonerler Belçikalı Başvali Leopoldville'e (eski başkentin adı, Kral Leopold şehri) bir dilekçe yazmışlar. Dilekçede şunlar yazıyor:

- *Demiryolu kamplarında doğan çocukları verin, biz onlara bakacağız ve eğiteceğiz. Belçika Kongosu içinde her zencinin ayda 40 saat, yaklaşık sekiz gün, bedava işçi olarak devlet için çalışması gerekiyor; fakat o zaman yolculuk koşulları çok zor olduğundan bu işi yapabilmesi için ayda yaklaşık 16 gün harcıyorlar. İşçiler çoğunlukla taşıma işi yapıyorlar. Çünkü orada at, eşek, araç yolları bulunmuyor.*
- *Avrupa'dan evli uzman ya da memur gönderin.*
- *Eğer kadın Hristiyanlığı kabul ederse tek eşlilik mecbur olur ve o kadınlar çocuklara bakıp yemek yapmak dışında iş yapamazlar. Kadınlar bu koşullarda Katolik olurlar ve böylelikle çocukları da Hristiyan olur.*
- *Misyonerlerin silah taşımaya izin verin.*
- *Misyonerlerin alkol üretmesine izin verin (bira, cin vs.).*
- *Misyonerlerden vergi almayın.*
- *Dine ya da papaya herhangi bir şekilde hakaret eden kişileri dava edin.*

Biraz daha makro düzeyde kalırsak, felsefe, din, kültür düzeyinde, Hristiyan dininde bir "suç" sendromu vardır. Bence biraz daha derine inmek gerekiyor. "Suç" dinden kaynaklanan bir kavram. Tanrı Adem ile Havva'yı suçladı ve cennetten dünyaya gönderdi. Hazreti İsa insanoğlunun suçlamaları yüzünden çarmıha gerildi. Bu konuda Batı ülkeleri "fakir", "suçsuz", "bakir" ülkelere bakarak "yardım" için yol arıyorlar. Fakirlik kriterlerini onlar koyuyorlar. Çoğu zaman New York, Paris, Londra, Brüksel, Roma ve Cenevre'de memurlar, gerçek olmayan fakirlik tanımlarıyla yeni düzenler kuruyorlar. İkinci Dünya Savaşı'nda Holocaust'un ardından Yahudilere "İsrail'i verdiler; çünkü kendilerini suçlu hissediyorlardı. Fransız yazar Emile Zola Fransa Devleti'ne karşı "J'accuse!", suçluyorum, sloganıyla savaştı. Fransızca'da şöyle bir tabir vardır: *S'excuser c'est s'accuser: Kendi kendimi suçlamak için özür dilerim.*

Fransız yazar ve filozof Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) ideal kişileri “çobanlar” ve “kırsal alanda yaşayan fakir ve sade toplum”du. Rousseau'ya göre çobanlar en suçsuz kişilerdi. Yüzyıl sonra Avrupa'da fazla çoban kalmadı ve “ideal toplum”u başka bölgelerde aramaya başladılar. Friedrich Nietzsche kitabı *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te eski Pers İmparatoru Zerdüşt'ün toplumdaki davranışlarını anlatmayı tercih etti. Afrika'ya giden misyonerler hep cenneti, sade ve suçsuz bir toplumu aradılar ve tanrıdan yeni bölgeler kurmak için “yardım istediler” ve ilk önce “kölelik” bitmeliydi. Misyoner David Livingstone o nedenle İskoç Kilisesi'nden Afrika'ya gittiğinde Londra'daki işadamları ona en önemli hedefin Nil Nehri kaynaklarını bulup, her yere Britanya bayrağını dikmek olduğunu söylemişlerdi.

1969 yılında Çin'e çok meraklıydım. O zaman Çin hakkında çok kitap okudum. Böyle bir manzara hayal ederdim.

4 okt. 1969

BURUNDİ (1978 - 1980)

Balıkçılık Kooperatifleri Kurma ve Geliştirme

Burundi'de iki yıl kaldım. Çok sayıda kooperatif kurduramadım. Çünkü bizim projemiz yeniydi ve o dönemde Burundi'de hemen hemen hiç kooperatif yoktu. Sadece misyonerlerin kurduğu birkaç “tüketici kooperatifi” bulunuyordu. Bizim işimiz kooperatifleri yaygınlaştırmak, eğitim vermek ve kampanyalar organize etmektir. Ben dünyanın en derin gölü olan, ki bin 500 metre derinliği vardır, Tanganyika Gölü yakınındaki Rumonge kasabesindeki balıkçıları organize etmeye çalıştım.

Burundi Balıkçılık Projesi. Tanganyika Gölü dünyanın en derin ve en eski ikinci gölüdür. Burada benim de içinde yer aldığım projeye ilk balıkçılık kooperatifi kuruldu. Rumonge, benim rüyam. Orada kooperatif prensiplerini öğretmek ve balıkçıların kendi hayatlarına sahip çıkmasını sağlamak amacımızdı. 1970'li yıllarda Bodrum'daki çalışmalarım esnasında öğrendiklerimi bu projede kullanma imkânı buldum. Deneyimler, bilgiler bir şekilde işe yarıyor.

Orada gördüm ki balıkçılar zamanlarının yüzde 70'ini balıkları tüt-sülemek, güneşte kurutmak ve pazarlamak için harcıyorlardı. Kadınlar kurutma ve tüt-süleme işlerinde büyük rol oynuyordu. Eğer bu işlemleri yapmazlarsa balıkların yarısı bozuluyordu; çünkü soğuk zincirde tutmak için buz bulunmuyordu. O iklimde her şey çok çabuk bozuluyordu. Eğer balıkları taze olarak hemen tüccara verirlerse, kazancın yüzde 70'ini tüccar alıyordu. Ağları, motorları ve olta aksesuarlarını vergisiz alacakları bir kooperatif kurduk. Tan-

Burundili gençler. Afrikalılar çok espirili insanlar. Bir şakayı çabuk kavıyorlar ve hemen tepki veriyorlar.

Burundi'nin başkenti Bujumbura'da bir otelde spor kulübü üyeliği, 1980.

ganyika Gölü'nde orta büyüklükteki gemilerle sanayi balıkçılığı yapıyorlardı ki, bu sektör hep Yunan balıkçıların elindeydi. Aynı Victoria Gölü ve Nyassa Gölü'nde olduğu gibi aktif sanayi balıkçılığı yapıyorlardı.

Zaire'ye gitmiştim. Orada büyük bir Hutu sığınma kampında, *"hangi balıkçılık için nelere ihtiyaç olduğu"* üzerine bir araştırma, bir anket çalışması yaptım. Kimse o tarafa gitmek istemezdi. O yöreler çok tehlikeliydi. Tutsi askerleri yolları kesip haraç alıyorlardı ve çok sayıda cinayet işleniyordu. Ben öldürülmeyeceğimi düşünüp gittim. İnanılmaz derecede mağdur bir toplumla karşılaştım. Açlıktan insanlar sinek yiyorlardı ve göldeki su aygırlarını yakalamaya çalışıyorlardı. Onlara, *"Ellerinizle balık tutmak ister misiniz? Neye ihtiyacınız var?"* diye sordum. Onlar da bana, *"Mzungu (beyaz adam demek), gölde bolca küçük balık var; ama bizim ağımız ve lambamız yok,"* dediler. Gece lambasıyla balık tutmayı Yunanlılardan öğrenmişlerdi.

Benim hazırladığım bir rapor ve buna bağlı bir planım vardı. Bu kapsamda 400 bin dolarlık balıkçılık malzemeleri alabileceğim bir de bütçem. Bu bütçenin tamamı ağlar için kullanılabilir durumdaydı. Bu ağları almak için Birleşmiş Milletler'in kurallarına göre bu alımları açık ihaleyle yapmak gerekiyordu. Ağları ithal eden beş firma vardı ve ben beş firmaya da teklif vermeleri için davet mektubu gönderdim.

1978-1979 yıllarında Burundi'de garip bir hastalık yayılmaya başladı. Bir anda kilo kaybediyorsunuz ve doktorlar sizde hiçbir eksiklik görmemesine rağmen, sararıp üç hafta içinde ölüyorsunuz. Burundililer bunun cin, yani *"djinn"* işi olduğunu düşünüyorlardı; fakat birkaç yıl sonra Fransız doktorlar bu hastalığa "AIDS" adını verdiler. Yıllar sonra Kongo'da bu virüsü bir tür maymunda buldular. Fakat maymunlar bu virüsten etkilenmiyorlar.

MALİ (1980-1981)

Segou Bölgesinde Balıkçılık Kooperatifi Geliştirme Projesi

Mali, 1.2 milyon kilometrekare, 6 milyon nüfusa sahip, yarısı Sahra Çölü'nün içinde yer alan, yarısı da bozkır olan, sıcak ve dünyadaki hemen hemen en fakir ülke. Benim Afrika maceramın üçüncü yılı ve aynı zamanda en zor yılıydı. Avrupalılar bazı yerlerde yaşayamaz ve Mali de bu yerlerden birisidir. Ben ILO'daki işime Ekim 1981'de başladığımda bunu bilmiyordum. Bu büyük ülkenin tek bir hayat damarı var, o da Nijer Nehri. Batı Afrika'nın en büyük nehri olan Nijer'in kaynağı

Mali'de kuru ve füme balık taşımacılığının yapıldığı Nijer Nehri'nin kıyısı.

Fouta Djallon Platosu. Nehir her yıl temmuz-ekim ayları arasında Mali içinde büyük bir iç delta yapıyor. Nehrin etrafında ve deltada ziraat ve balıkçılık mümkün. Pamuk, pirinç, mısır, sorgum, sebze yetişirken, pek çok tatlı su balığı da nehrin suyundan beslenir. Balık istatistiklerine göre, Nijer Nehri'nin Mali kısmında “maksimum yıllık üretim” veya “maksimum sürdürülebilir üretim” oranı 90 bin tondur ve bu deltanın çevresinde yerel adları Bozo ve Somono olan iki balıkçı kabilesi yaşamaktadır. Eğer balıkçılar yılda 90 bin ton balık tutarsa, o zaman nehirdeki balık varlığı azalmaz. Bu önemli bir unsur. Birazdan bir kalkınma projesinin veya bir programın bu dengeyi nasıl bozabileceğini anlatacağım. Balıkçılar yarı-göçebe ve balık sezonu ile birlikte büyük, uzun sandallarıyla balık sürülerini takip ediyorlar.

Mali eski bir Müslüman ülkesi. 11. yüzyılda Fas ve Cezayir etkisiyle Müslüman olmuşlar. Bu ülke tarihte zengin bir imparatorluk kurmuş; adı Malinke (Bambara İmparatorluğu'nun başkenti Segou). Beni oraya götürdüler; çünkü ben Burundi'den “Gerçek bir balıkçı toplumla çalışmak istiyorum,” diye bir dilekçe yazmıştım. Fakat Mali'deki işim pek başarılı değildi. Bu bölgede tarihte deve kervanları-

Afrika'nın en büyük yedinci ülkesi olan Mali, 1,2 milyon km² büyüklüğündedir. Nüfusu ise 12 milyondur. Ülkenin yüzde doksanı Müslüman olup, yüzde 5'i Hristiyan, geriye kalan yüzde 5 de yerel ve Animist inancına sahiptir. Mart 2012'de ordudaki isyancı askerler ülkenin kontrolünü ele geçirdiklerini ilan etmişlerdir.

la Sahra Çölü üzerinden Fas, Endülüs, Kahire, Şam ve İstanbul'a köle, altın, fildişi, tuz, deve kuşu tüyleri gibi mallar taşınıyordu. Gemi ticareti gelişmeye başlayınca kervanlar azaldı ve bu bölge fakirleşti. Ben 1981 yılında Segou şehrindeyken o zengin tarihini zor fark ettim. Kilden ve kargı dokumadan yapılmış tek katlı evler gördüm, sadece güzel bir cami, tamamen kil ve palmye ağacından direkleri yapılmış bir bina, iki büyük su deposu, ilginç yapılar olarak duruyordu. Ne saray ne de medrese kalmıştı. Ayrıca yol kenarlarındaki Fransız sömürgesi zamanında dikilmiş olan çınar ve mango ağaçları harika görünüyordu. 19. yüzyılın sonlarından 1960'a kadar "French Soudan" Fransa'nın sömürgesiydi. Bu büyük alandan altı farklı ülke yarattılar: Senegal, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Nijer ve Çad. Bu ülkeleri genel olarak şöyle karakterize edebilirim: bozkır tipi bir bitki örtüsü var. Sahra Çölü bu iklimi etkiliyor, yağmur düzensiz yağıyor, çok farklı etnik gruplarda, Bozo ve Somono balıkçıları dâhil, yerel diller konuşuluyor. Göçebelik veya yarı-göçebelik var. Nüfus çok az, nüfusun yüzde 90'ı güney bölgelerde yaşıyor, okuma

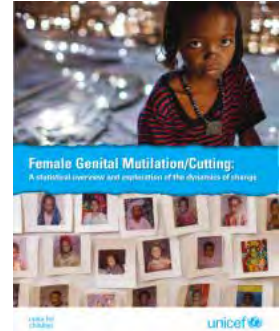
Anne ve çocuk.
Mali Segou, 1981.

yazma oranı çok düşük. Kadınların çoğunluğu “cliterodectomy”e, kadın sünnetine maruz kalıyor, hâlâ kölelik yaygın, özellikle Tuareg ve Fulani, toplulukları hayvancılık ve dolayısıyla çobanlık yapıyorlar, eskiden beri köle ticareti organize etmişler, kervan baskınlarıyla yaşamışlar ve bu işi bırakmak istemiyorlar. Irklar arasında çatışma var. Mali’de en son savaş 2012 ve 2013 yılında gerçekleşti.

Mali’nin zengin bir kültürü var. Harika elbiseler giiyorlar ve müzikleri inanılmaz derecede rafine. Bir anekdot aktarmak istiyorum. Bir akşam Segou’da lokantanın bahçesinde soğuk bir bira içiyordum ve etrafıma baktığımda gördüm ki müşteriler, Malililer, sadece soğuk fanta ve cola içiyorlardı. Bir an iki adamın sesi biraz yükseldi ve bağırarak yerlerinden kalktılar. Diğer kişiler onları sakinleştirmeye çalıştılar, fakat işe yaramadı. Derken bir anda tartışanlardan biri çok ciddi bir sesle geleneksel bir şarkı söylemeye başladı. Sakin ve harika bir ses tonu vardı. Sonradan öğrendim ki o bir “griot” müzigiydi. Etraftakiler onu alkışladılar. Karşısındaki kişi de sakinleşti ve yerine oturdu. O akşam Mali’nin güçlü bir kültürü olduğunu ve kültürün problemleri nasıl çözdüğünü görmüştüm.

Segou’ya gitmeden önce iki hafta Senegal’in başkenti Dakar’da bir eğitim aldım. Proje kapsamında Sahra Bölgesi’nde görev alan üçü Belçikalı, üçü Hollandalı ve biri de İsveçli yedi genç uzmanla birlikte proje planlarını hazırladık. Proje hazırlama döneminde moralim çok yüksekti. Ancak birkaç hafta sonra sahada gerçek durumlarla karşılaşınca moralim çok bozuldu.

1974’ten sonra Sahra Bölgesi’nde ciddi bir kuraklık başladı. Pek çok çiftçi ve çoban hayvanlarının yüzde 40’ını kaybetti ve insanlar açlıktan ölmeye başladı. O nedenle Dünya Gıda Programı (WFP) ve Cenevre’deki ILO, kooperatifleri destekleme projesi hazırladılar ve Norveç bu projeyi bir bütçeyle destekledi. Norveç ve birkaç ülke, mağdur toplumların ve WFP’den gıda desteği alan ülkelerin dışarıdan gelen gıdaya bağımlı kalacağı ve her zaman yardım bekleyecekleri konusuna dikkat çektiler. Bu şekilde Sahra ülkelerinin kalkınamayacağını, o yüzden de toplumu organize edip, iş birliği ve kooperatif organizasyonu konularında eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Gıda hediyelerini bir kaynak gibi kullanılıp, kooperatifler ürünleri kendileri yetiştirmeliydi ve halk bu şekilde

Temmuz 2013’te UNICEF tarafından “kadın sünneti” konusunda çok kapsamlı bir rapor yayınlandı. Bu uygulama Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde mevcut. 29 ülkede, yaklaşık 125 milyon kadın ve genç kızı kapsıyor. 27 milyonla Mısır, 24 milyonla Etiyopya, 20 milyonla Nijer ilk sırayı alıyor.

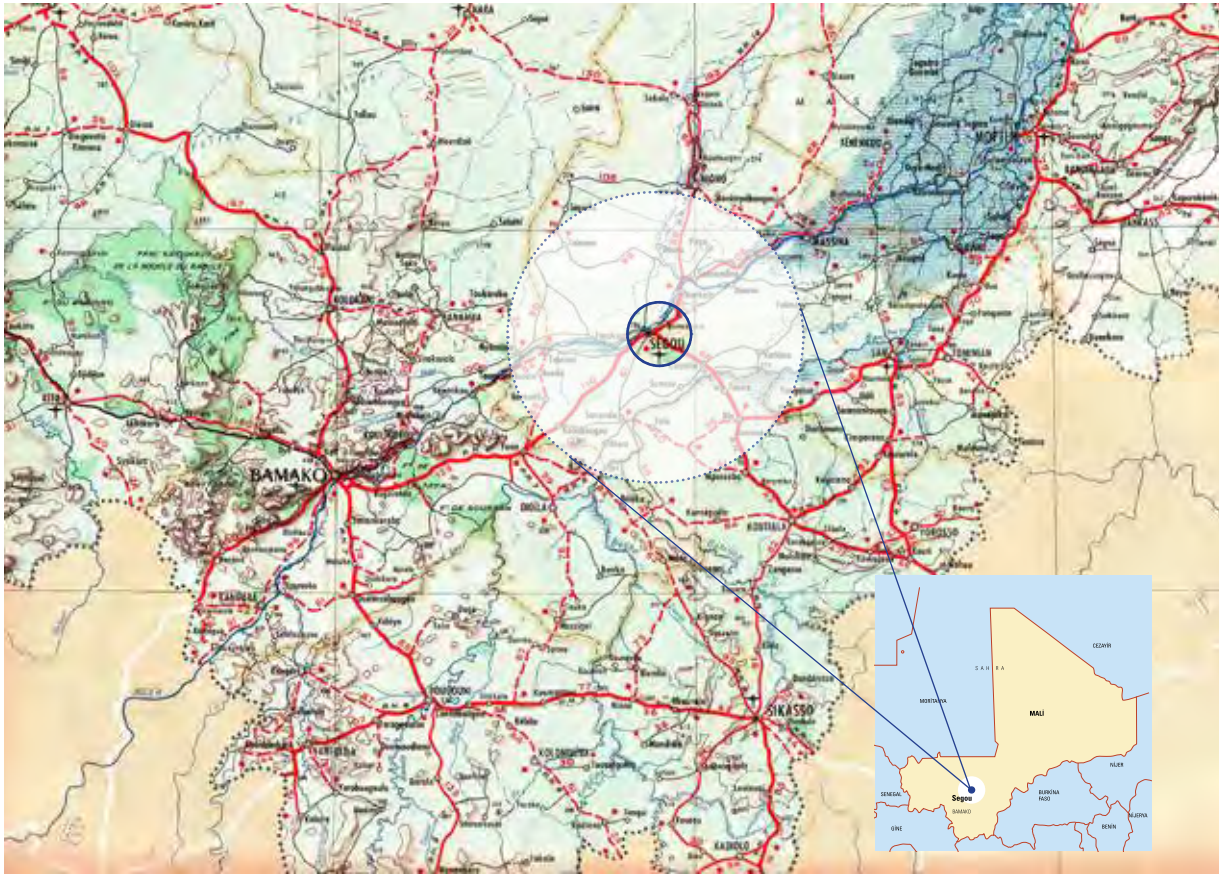
kendi imkânlarıyla açlıktan kurtulabilirdi. Bu programın adı Appui Coopératif au Activites de Développement assisté par le Programme Alimentaire Mondial, ACOPAM idi.

Fransızlar sömürge zamanında neredeyse her 7-10 senede periyodik olarak karşılaştıkları kuraklık ve açlık sorununu çözmeye çalıştılar. O nedenle tıpkı Türkiye'deki Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki GAP gibi Mali'nin deltasında büyük sulama alanları kurdular. Fakat bu sulama alanları barajlardan su alamıyordu. Çünkü Mali düzlük bir ülke ve bu yüzden çoğunlukla pompa sisteminden ve insan ya da hayvan gücünden yararlanılıyordu. Bağımsızlıktan sonra Mali'nin sulama sistemleri harap oldu. İki darbeden sonra devlet ciddi şekilde fakirleşti, dünyadan izole oldu, yardıma ihtiyacı vardı ve yeni devlet bu yardımı talep etti.

Sovyetler Birliği döneminde Küba'dan ve aynı zamanda Batı ülkelerinden yardım geldi. Özellikle Birleşmiş Milletler'e bağlı UNICEF, ILO ve onlarla çalışan sivil toplum kuruluşlarından yardım örgütleri buraya geldi. En çok da Fransa tarafından finans ve uzmanlık yardımı yapıldı. Bazı ülkeler, özellikle İskandinav ülkeleri, gıda destek programını konferanslarda ve tartışmalarda, dergilerde, belgesellerde, meclislerde ve meclisin koridorlarında, panellerde ciddi şekilde eleştirdiler. En önemli mesaj, "*Gıda hediyesi bağımlılık yapıyor, Afrikalıların inisiyatiflerini bozuyor,*" idi. Sadece gıda sorunu değil, sulama projelerinde de çok problem yaşadılar. İnsanlar kuyuları önce kendi güçleriyle kazdılar; 60 metre derinliğindeki kuyuları kendi iş güçleri veya hayvan gücüyle yaptılar. Sonra batıdan gelen sondaj makineleriyle bir haftada yeni kuyuları hazırladılar. Sonuç olarak her taraftan hayvan sürüleriyle birlikte fakir insanlar buralara gelmeye başladı ve gıda bağımlılığı yaratılmıştı. Çünkü gıda stoklarının ve dağıtım yerlerinin çevresinde yerel ekonomiden vazgeçmişlerdi.

Çoğunlukla ABD, Arjantin ve Kanada inanılmaz büyüklükte tarım stokları yaratıyor ve *fazlası* Afrika'ya gidiyordu. Bu üç ülke devlet sübvansiyonlarıyla petrolün bir yan ürünü olan suni gübreyi ve son teknolojiyle *fazla* üretiyorlardı. Unun fiyatını düşürmemek için onları depolarda tutuyorlar, yakıyorlar veya fakir ülkelere hediye olarak gönderiyorlardı. Bazı ABD parlamenterleri, gıdanın en uygun soğuk savaş stratejisi olduğunu söylemiştir.

Unun fiyatını düşürmemek için onları depolarda tutuyorlar, yakıyorlar veya fakir ülkelere hediye olarak gönderiyorlardı. Bazı ABD parlamenterleri, gıdanın en uygun soğuk savaş stratejisi olduğunu söylemiştir

Özellikle ILO, sivil toplum kuruluşları, “think tank”ler, entelektüeller, batı ülkelerindeki solcu parlamenterler ve gazeteciler birlikte bir alternatif aradılar ve yeni bir program başladı. Norveç 1978-1999 yılları arasında bu programla altı Sahra ülkesini 44 milyon dolarla destekledi. O ülkelerde 32 kooperatif projesi kurulmasını sağladı, gıda bankaları kurdu, köy sulama projeleri, mikro kredi, ağaçlandırmaya, yerel türler, özellikle “Neem” ağacı, (bir akasya türü), pamuk yetiştirme ve pazarlama yardımı sağladı. ACOPAM, 1980’li yıllarda WFP’yi terk etti ve Norveç kendi fonlarıyla bu programa devam etti. Bir değerlendirme raporuna göre ACOPAM projesi üç ülkenin, Mali, Burkina Faso ve Nijer’in kooperatif yasasını değiştirdi. Bu projenin desteğiyle devlet kooperatifleri değil, gerçek kooperatifler kuruldu.

Bamako’da bir hafta kaldım ve işe dâhil olan Malili memurları ve yabancı uzmanları tanımaya başladım. Kendi işlerim için de, güm-rükten, benim dört ayaklı devam yerine geçecek olan çok hoş, sarı

Segou, Mali’nin orta bölgesinde yer alan ve yüzde 5’ini oluşturan zengin tarım bölgesidir. Burada 2,3 milyon kişi yaşamaktadır. Balık endüstrisi ve pazarı oldukça gelişmiş olup, Nijer ve Boni nehirleri buradan geçmektedir.

renkli bir Renault 4 aldım. Gümrükten araba almak, yemek pişirmek için tüp almaktan daha kolaydı. Bu küçük arabanın Dakar-Bamako treniyle gelmesini bir hafta bekledim ve belki de o sevimli araç beni kurtardı. Çünkü Renault garajı yanındaki büroda çalışan Malili adam bana, *“Mösyö bu trene biz ‘le train peut etre’ (tren belki gelir) adını verdik. Çünkü üç gün geç gelebilir. Siz hangi otelde kalıyorsunuz? Kartvizitinizi bırakın, arabanızın ne zaman geleceğini size haber vereyim,”* dedi. Ben de o süre içerisinde proje raporlarıyla ilgilendim ve büroları ziyaret ettim. Gündüzleri çok sıcak oluyordu. Uzmanlar akşamları beni evlerine davet ettiler. Hemen hemen herkesin bahçeli, havuzlu bir evi vardı. Hizmetçiler, klimalar, adeta eski kolonyal dönemdeki gibi bir hayat yaşıyorlardı. Bana bekâr olup olmadığımı sordular. Kendileri evli olduklarını ama çocukların okula gitmesi gerektiği için onların eşleri Fransa’da, Belçika’da kaldıklarını söylediler. Bunun ikiye bölünmüşlüğü olduğunu düşünmüştüm; çünkü Afrika’ya gitmeden önce evleniyorlardı ve evlilik statüsüyle belli avantajlardan, daha çok maaş, tüm aile için uçak bileti gibi olanaklardan yararlanıyorlardı. Bence Afrika evliliği Avrupalılar için uygun değil, kadınların canı kocalarından daha çabuk sıkılır ve “tropikal delilik” başlar.

Mali’de balıkçılar. Bozo ve Somono kabileleri Nijer Nehri’nde balıkçılık ve gemi taşıyıcılığında adeta tekel konumundaydı.

ILO benim için Segou’da bir ev kiralamıştı ve benim Burundi’den uçakla gönderdiğim 600 kilo tutan kutuları, oraya ulaştırmıştı. *“Adres nedir?”* diye sorduğumda, bana, *“Adres yok; ama ikinci su deposunun yanındaki sokaktan sağa dönünce demir kapılı tek katlı bir ev göreceksiniz,”* dediler. *“Demir kapının rengi nedir?”* diye sordum. *“Rengi yok Carel, belki eskiden bir rengi vardı; ama şimdi pas rengi oldu,”* dediler. Kendi arabamla 225 kilometrelik Bamako-Segou yoluna çıktım. Yolun yarısında Fara Kasabası’nda durdum. Çok toz vardı ve ortalık çöl gibiydi. Fakirliği gördüm, insanlar zayıf

bir “baobab” ağacının altında kalıyorlardı. Baobab ağacı fazla gölge vermez. Onun gövdesi bir katedral gibi büyük ve kabuğu gri-beyaz renkte ve içinde binlerce kilo su depolayabiliyor. Afrika deyince pek çok kişinin aklına yabani hayvanlar gelir; fakat bence bu kıtanın

bitkileri çok daha ilginç. Her tür kuraklığa karşı kendi stratejilerini kullanıyorlar, tam bir Darwin bahçesi.

Segou'ya gelince evi kolayca buldum. Bir hizmetçi beni bekliyordu. Çok zayıf, çok siyah ve kafasında küçük bir fesle bana çok ciddi bir şekilde baktı ve *"İyi akşamlar patron, sizi bir aydır bekliyorum,"* dedi. Yaşlı değildi, sadece açlıktan yaşlı görünüyordu. Ona hemen bir görev verdim ve *"Mustafa, arabadaki kartonları mutfığa götür,"* dedim. Ev ufak, inanılmaz derecede sıcaktı. Elektrik üç günde yalnızca birkaç saat vardı. Bahçesi ufaktı, bahçede sadece bir Neem ağacı vardı; ama her dalı kesilmişti. Su derin bir kuyudan geliyordu. Fakat önce bir metre kazmak gerekiyordu ve sonra biraz çamurlu, ama serin su çıkıyordu. Su filtresi, petromax gazlı lamba ve birçok mum aldım. Ancak lamba sıcaklık yarattığı için mumlar sıcaktan eridiler. Pazardan deve yününden kilimler, pamuklu çarşaflar aldım ve bir terzi yastıklarımı yaptı. Yastıklar ve kilimler evin salonuna Bedevi çadırı gibi bir görüntü vermişti.

Bir kooperatif bürosu vardı ve oradaki memurlarla tanıştım. Bana açıkça, *"Bizim patron yeni ve kooperatif prensiplerini bilmiyor,"* dediler. Üç senede üç defa kooperatif şube müdürü değişmişti. Personele de, altı aydır maaş alamadıkları için motivasyonu çok düşüktü. Yaşamak için başka işler yapıyorlardı. Bana, *"Balıkçılar bizim bölgenin en zengin topluluğu, onlar tekneleriyle balıkçılığın yanında ticaret ve taşımacılık da yapıyorlar. Göreceksiniz ki mösyö bizim balıkçılar kralın öküzü gibi şişmandırlar. Hanımları da, balıkları güneşte kurutup satıyorlar, onlar da şişmandır. Onların gıdaya ihtiyaçları yok, yani Bozo ve Somono ırkları sağlıklı ve dev gibi insanlardır,"* dediler.

Önce inanmadım, *"Olmaz, bu proje için Cenevre'de ve Roma'da çok güzel bir program yapıldı, hepsi teori miydi? Yani benim hedef grubum yanlış mı, açlık yok mu? Olur mu böyle bir şey?"* dedim. Bu programda benim en güçlü silahım, raporları iyi okumam ve gerçek durumlarla test etmemdi.

ILO Cenevre, ILO Dakar, ILO Bamako sonrasında en ufak bölge olan Segou'daydım. Segou ili Hollanda'nın yüzölçümünün iki katı ve bu il Mali'nin en büyük tarım merkezi konumundaydı. Benden raporlar, yerel olgular, sayılar, istatistikler, kuraklık mağduru toplumun

Elektrik üç günde yalnızca birkaç saat vardı. Bahçesi ufaktı, bahçede sadece bir Neem ağacı vardı; ama her dalı kesilmişti. Su derin bir kuyudan geliyordu. Fakat önce bir metre kazmak gerekiyordu ve sonra biraz çamurlu, ama serin su çıkıyordu.

Mali’de avcılık kıyafeti giymiş avcılar. Ortadaki avcı kafasının üstünde bir geyik taşıyor. Afrikalılar ağır eşyaları ve malları hep kafalarında taşıyor ve çoğu zaman sırt sorunları yaşıyorlar.

Böyle önyargılara karşı mücadele etmeliydim ve tüm moral gücümle savaştım.

Bütün iş hayatımın en zor yılıydı. Neredeyse dayanamıyordum. Sanki bir çukura düşmüştüm. Hem fiziksel hem psikolojik olarak kötüleştim. Sağlıklı bir kişinin ne kadar hızla dengesini kaybedebileceğine tanık oldum. İnanılmaz bir sıcak vardı ve “harmattan” başladı. Bu ünlü kuru rüzgâr Sahra’da her yıl ekim-mart ayları arasında on mikromilimetreden küçük tozlarla birlikte esiyor. Toz rüzgârı o kadar güçlü ki, Türkiye’de Ege ve Akdeniz bölgelerindeki çiftçiler, “Bereket yağıyor, Libya bize gübre hediye ediyor,” derler. Toz Güney Amerika’ya kadar uzanıyor. Mali ve diğer Sahra ülkelerinde harmattan zamanında günlerce güneş görünmüyor, her yerde toz oluyor, gözler, burun, akciğerler tozla doluyor. Evler kapı ve pencereler ne kadar iyi kapalı olsa da toz oluyor, o yüzden kadın, erkek, çocuk herkes başörtüsü takıyor.

Segou’daki sulama alanlarında devlet kooperatiflerinin üyelerinin durumunun nasıl olduğu ve ne gibi eğitimlere ihtiyaç olduğuyla ilgili Mösyö Bah ile bir araştırma turu yaptık. Mösyö Bah, bir hukukçu ve kooperatif kanunları üzerine doktora yaparken benim iş arkadaşım oldu ve bana pek çok şey anlattı. Sağlık problemlerim başladı. Bir gün ateşim çok yükseldi ve dayanılmaz bir hal aldı. Mösyö Bah hayatımı kurtardı. Sıtma krizi geçirdiğimi anladı. Şiddetli bir baş ağrısı başladı ve istifra ettim. Hemen arabaya bindik ve beni hastaneye götürdü. Bir Mali kliniği, bir de Kübalı doktorların ve hem-

durumuna dair çıkarımlar, ispatlar, ku-raklıkla ilgili ayrıntılı bilgiler ve “Bir kooperatif bu topluma nasıl yardım edebilir, neler önerilebilir ve ileride gıda bağımsızlığı nasıl gerçekleştirilebilir?” sorularına yanıt istediler. Ben hepsini yaptım. Fakat Dakar ve Cenevre’deki patronlar Segou’daki balıkçıların zengin olduğu ve gıdaya ihtiyaçları olmadığı gerçeğini ifade etmemden memnun olmadılar. Hiyerarşide en ufak piyadenin terslik yaptığını, tembel, anarşist bir solcu Hollandalının işi yapmak istemediğini düşündüler.

şirelerin olduğu bir hastane vardı. Bah Marksistler'e güvendiği için beni onların yanına götürmek istedi. Ben, *"Onlar Fransızca konuşuyorlar,"* dedim. O da, *"Tabii ki konuşuyorlar, Malili hemşirelerle de çalışıyorlar, onların iğneleri daha temiz. Merak etme sıtma politik bir hastalık değil, sivrisinek enternasyonal bir parazit,"* diyerek benimle dalga geçti. Mösyö Bah gerçek bir entelektüeldi ve Mali'de böyle bir dostla tanıştığım için çok şanslıyım. Çünkü böyle kişiler kalkınma işinin alevini sürdürebilir. Sıtma, çok ciddi bir hastalık, özellikle "tropikal sıtma" beyne vuruyor ve tüm hayati fonksiyonları engelliyor; bir zombi gibi yaşıyorsunuz. Doktorun odasında bayıldığımı hatırlıyorum. Tek çare iğne ve biliyorum ki iğne temiz olmalı, yoksa tehlikeli bir mikrop bana bulaşabilir. Birçok Avrupalı bundan dola- yı ölmüştür. Hastane de çok sıcaktı. Sabah saat ona doğru Mali'de sıcaklık başlıyor, elektrik yok veya günde yalnızca iki üç saat var. Jeneratör her zaman kullanılamıyor, sadece ameliyat zamanında ve buzdolabı için rüzgâr enerjisi kullanılıyor. Kübalı doktor bana çok iyi baktı ve kurtuldum.

Segou'da bürodaki personel sabah saat ondan sonra eve dönüyor, öğleden sonra saat dörde kadar da geri gelmiyorlar. Gece sıcaklık 32 derece oluyor. Evin içi de çok sıcak oluyor ve tek çare olarak geceleri evin düz çatısında, bir sineklik altında yatıyorsunuz. Bah- çemde sadece bir ağaç vardı, ona çok su verdim ve bir ay sonra yaprakları açtı ve biraz gölge yapar oldu. Kendime bir de buzdolabı yaptım. Pazardan bir teneke kutu aldım. Marangoz bana telden bir dolap yaptı, tenekeyi onun içine koydum ve etrafını odun kömü- rüyle doldurdum. Okulda fen derslerinden öğrenmiştim. Su buhar- laştıktan sonra etrafı serin olur. Bu büyük dolabı bahçedeki tek ağacımın altına koydum ve aşçım saatte bir kömürlerin üstüne bir kova su dökmesini söyledim. Böylece dolabın içinde peynir, tereyağı ve çikolatayı 15 derecede "serin" tutabildim. Evin içinde 35 dereceyi 15 dereceye düşürmek önemliydi. Fanta, cola ve bira için başka bir şey yaptım. Benim evim Nijer Nehri'nin yanında olduğu için bir balıkçıya her sabah bir poşet şişe veriyordum. O da balığa giderken benim poşetimi suyun en derin yerine koyardı ve akşam da aşçım belli bir saatte nehir kenarına gidip o poşeti alırdı.

Kendime bir buzdolabı yaptım. Pazardan bir teneke kutu aldım. Marangoz bana telden bir dolap yaptı ve tenekeyi onun içine koydum, etrafını odun kömürüyle doldurdum.

Zor koşullarda yaşadım. İlk olarak anneme, babama, kız kardeşlerime ve dostlarıma stratejik mektuplar yazdım. *“Buraya gelin, ben burada sıkılıyorrum, uçak biletinizi de öderim, misafir odam var, aşçım var, balık bol, Afrika çok ilginç bir yer, Mali sıcak ama ilginç bir ülke,”* diyerek arkadaşlarımla, kardeşlerimi, annemi, babamı sürekli davet ettim. O zaman Mali’den mektup göndermek çok zaman alıyordu. Telefon zaten yoktu. Telgraf sadece acil ve kısa mesajlar için kullanılabiliyordu. 10 sözcüklü mesajlar riskliydi; çünkü yardım isteniyor gibi yorumlanabiliyordu. Bamako’da Birleşmiş Milletler’in merkezinde kişisel bir posta kutum vardı ve her ay arabamla oraya gider, mektuplarımla alırdım. Babam kitap ve balıklarla ilgili raporlar gönderirdi. Bir gün annem ve New York’ta Kolombiya Üniversitesi’nde okuyan kız kardeşim Sandra geleceklerini yazdılar. HEBE’den bir dostum mektubunda, *“Carel ben bu yaz evleneceğim, ne zaman dönüyorsun? Sağdıçım sen olacaksın ve lütfen bana Mali’den bir deve kuşu yumurtası getirebilir misin?”* diye yazmıştı. HEBE’deki arkadaşlarım her zaman mektuplarında, *“Geçmiş olsun! Paraya ihtiyacın var mı?”* derlerdi. Paraya ihtiyacım olmadı. Çünkü Ronald Reagan ABD Başkanı seçildiğinde doların değeri artmıştı ve ben maaşımı dolar olarak alıyordum. Ayrıca bir *“hardship post allowance”*, yani çalışma yaşamı zor olan ülkeler için maaşa ek bir zorluk parası da verdiler ve Mali’de olduğum dönemde çok para kazandım.

Kız kardeşim Sandra New York’tan geldi ve bana yardım etmek için Mali’de üç ay kaldı. İspanyolca konuşabildiği için, Kübalı doktor ve hemşirelerle dostluk kurdu. Beni onlardan uzak tuttu, çünkü ben soğuk savaş zamanında başka bir futbol takımını tutuyordum. Afrika’da Küba’nın rolünü biliyordum. Onların görevi komünist devletler kurmaktı.

Mali’de yaşayınca Burundi’yi bir cennet gibi gördüm. Orada bir Birleşmiş Milletler bungalovunda yaşamıştım. Aşçı, temizlikçi ve bahçıvan vardı. Ev iki odalıydı ve bahçede birçok büyük mango ağacı bulunuyordu. Misafirlerimi ağaçların altında ağırlardım. Burundi’deki bahçıvanım Andre, bambu kamışıyla ağaç içinde büyük bir platform yapmıştı ve bambu merdivenle öğle saatlerinde oraya çıkıp siesta yapardım. Ah Burundi!

Mali’deki aşçım Mustafa, güzel balık pişirirdi; fakat tozdan beni kurtaramadı. Bir gün bana, *“Mösyö, o toz değil, toprak ve hepimiz*

topraktan geldik, toprağa gideceğiz. Siz merak etmeyin, eğer toz varsa bana haber verin, ama toprak kalsın,” demişti. Mustafa'ya o zaman hak verdim, toz bulamadım evde, toprak çoktu; ama, kırmızı, killi, yapay bir toprak. Her gün siestadan sonra Nijer Nehri'nde yüzerdim. Fakat orada “bilharzia¹”, olduğunu bilmiyordum.

Mali'de dükkânlar boş, insanlar iskelet gibi ince ve çoğu zaman açlıktan ölüyorlar. İş yükünü taşıyan eşekler orada ortalama on sene, Türkiye'de 35 sene yaşıyor. Mali'de zamanımın yarısı kendime bakmakla geçiyordu. Yine de sağlık durumum kötüleşti. Issız, insanın olmadığı bir yerde yaşamın ne kadar zor olduğunu gören iyi bir örnek olabilirim. Kız kardeşim Sandra bana çok yardım etti. Beraber dokümanları satır satır okuduk ve soru-cevap metoduyla projenin detaylarına tekrar tekrar baktık.

ACOPAM programındaki eksiklikler gözüme takıldı. Nijer Deltası'ndaki balıkçılar çoğunlukla Bozo ve Somono kabilelerinden ve onlar kuraklık ve açlıktan en az etkilenen toplumlar. Bozolar hem balıkçılık ve kuru, tuzlu, füme balık pazarlaması hem de tüm Mali'de Nijer Nehri'ndeki gemilerin tekeline sahiplerdi. 20 metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde sandal ve kanolarla, başkent Bamako'dan Timbuktu ve Gao'ya (Mali-Nijer sınırı) kadar binlerce kilometrede ticaret yapıyorlar. İlk hafta Balıkçı Kooperatifleri Birliği Başkanı'nı ziyaret ettim. Adı “Baba Minta”. Fakat “baba”yı büyük B ile belirtmek gerekir. Çünkü 1.87 cm. boyunda, gerçekten dev gibi bir adam. Klimalı bir büroda çalışıyordu. Kendi jeneratörü yirmi dört saat çalışıyordu. Dört karısı, 23 çocuğu ve 42 torunu olan bir dev Bozo balıkçılık kaptanı, aynı zamanda politikacı ve tüccar.

Beni, “*Mösyö Zwollo, sizin gıda hediyelerinizi bekliyoruz, o yüzden kooperatif birliğini kurdum. Teşekkür ederiz, yıllarca bekledik, gıdalar ne zaman gelir? Kaç bin ton gelecek? Herhangi bir probleminiz varsa bana söyleyin, ben her şeyi sizin için halledebilirim. Zaten sizin kaldığınız ev de bana ait, memnun musunuz? Mustafa da benim en iyi aşçım. Siz Baba Minta'nın misafirisiniz,*” cümleleriyle karşıladı.

Şaşırdım, aslanın kuyusuna düşmüştüm. ILO'ya ciddi şekilde kızmıştım! Cenevre'den benim gibi bir piyadeyi nasıl olur da böylesine kirli bir suya gönderirler! Mont Blanc Dağı'nın yanındaki, bütün Af-

1 Bilharzia-Schistosomiasis parazit hastalığı su sirkülasyonlarının az bulunduğu göllerde suyla haşır neşir olma sonucu, tırnak arası veya hassas deriden vücuda geçen parazitin kalın bağırsak bölgesine yerleşmesi sonucu oluşur. Parazit bu bölgede yumurtalarını bırakır. Sonuçta parazit bağırsak bölgesindeki yumurtalar sebebiyle çoğalır ve teşhis erken konulmazsa büyük sağlık sorunları yaratabilmektedir. Bu sorunlar; iç organlarda büyük derecede tahribatlar, çocuklarda büyüme ve zihinsel gelişimin engellenmesi, sidik torbası kanseri vs. Paraziti bünyesinde barındıran tatlı su salyangozudur. Bu nedenle hastalığa “snail fever”, yani “salyangoz humması” da denmektedir. Hastalığın bulaşıcı özelliği bulunmamaktadır (Wikipedia'dan alınmıştır).

- 2 Stiftung Almanca'da "vakıf" demek ve F. Ebert solcu ve hümanist bir Alman idi.

rikalı diktatörlerin banka hesaplarının başkenti Cenevre'den Bozo balıkçılarının büyük şefinin hilelerini nasıl karşılayabilirdim?

1978'den itibaren Nijer Nehri'nin 200 kilometre aşağısında, Mopti şehrinde birkaç program ve projeye balıkçılara yardım edilmişti. Özellikle bir Alman sivil toplum kuruluşu olan "Friedrich Ebert Stiftung"² Bozo balıkçılarıyla bir kooperatif projesi kurmuş ve WFP onların gıda hediyelerini kooperatife vermişti. Gıdanın yanında sağlık ve eğitim de bunlara eklenmişti. İki yıl içerisinde çevredeki tüm balıkçılar Mopti'ye gitmişler ve kooperatife üye olup, gıda desteği almışlardı. O dönemde WFP Segou hariç her Mali iline gıda sağlamıştı. O nedenle tüccar, aynı zamanda balıkçı, nakliyecisi ve politikacı olan Baba Minta, Mopti gibi destek bekliyordu. Orası kâğıt üzerinde 10 bin ortağı olan (kooperatif kurmak için minimum yedi ortak gerekir, ne kadar ufak olursa işler o kadar iyi yürür) bir kooperatif birlikti. İlk ziyaretimde bürosunda iki saat kaldım ve ona bir dizi soru sordum ve her soruma dolaylı cevaplar verdi. Bana, "*Mösyö Zwollo siz kuralcı bir uzman gibi konuşuyorsunuz. Kooperatif kurallarını boşverin. Buradaki tüccar benim ve her şeyi ben yönetiyorum,*" dedi. Ben de ona, "*Önce üç ay araştırma yapacağım ve bir rapor yazacağım, eğer gerçekten yardıma ihtiyacınız varsa, o zaman size de yardım gelecektir,*" diyerek karşılık verdim.

Friedrich Ebert, Almanya'nın ilk Cumhurbaşkanı. Babası bir terzi ustasıdır. Meslek olarak saraçlığı öğrenmiştir. 1905 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde genel sekreter olarak görev almıştır.

Onun bürosunda başka Bozolu balıkçılar da vardı ve güzel boubou elbiseleri giymişlerdi. Ertesi gün onlardan biri beni aradı ve konuşmak istediğini söyledi. Sonra başka balıkçılar da beni ziyarete gelip, bana akıl verdiler. Ben, Baba Minta'nın onları beni sorgulamaları için gönderdiğini düşünüyordum. Fakat içlerinden birisi, "*Eğer siz Baba Minta ile iş yaparsanız, biz bu çalışmalara katılmayacağız,*" demişti.

Bir hızlı kırsal değerlendirmeye göre Segou'daki balıkçıların en önemli sıkıntısı gıda değil, kerestedir. Çünkü sandallar ve kürekleri tamir etmek için ahşabı yurtdışından getirtmek gerekiyor. Onlar büyük sandallar kullanıyorlar ve çürük parçaları sürekli değiştirmek zorundalar. Nehrin kenarında sazdan dokuma çadırlar yapıyorlar ve bunun için de kereste bulmakta zorlanıyorlar.

Bir strateji düşündüm. Baba Minta ile birlikte bir plan yaptım. Önce bir kooperatif sandal imalat atölyesi yapacaktık, ortaklar bu kapsamda gıda yardımı alacaktı ve sonra başka şeyler de yaparak,

daha çok ortağımız ve daha çok da gıdamız olacaktı. Baba Minta beni altın yumurtlayan bir tavuk olarak görüyordu. İşin yürüyeceğini düşündü; ama tam tersi oldu ve benim imkânım sadece 20 bin dolarlık küçük bir fondu. Araştırmama göre Segou balıkçılarının diğer meslek gruplarına göre (çiftçi, çoban, esnaf), beş kat daha iyi ekonomik gelirleri vardı. Onlar balıkçılığın yanında sebzecilik, taşımacılık ve ticaretle de ilgileniyorlardı. Yani balıkçılara gıda desteği gerekmiyordu. Bu detayı Baba Minta da biliyordu; ama bu durumu rapora yazdığımı bilmiyordu.

Bodrum'da olduğu gibi Segou'da da bir kaynaktan başka bir kaynağa atılıyorlardı. Bodrum'da turizm, Segou'da taşımacılık ve ticaret.

Mopti'ye gittim. Almanlardan WFP'nin Mopti'den çekildiğini öğrendim. Balıkçılar birbirleriyle rekabet ettiği ve bu yüzden de nehrin balıkları azaldığı için WFP geri çekilmişti. Bamako'da WFP'nin Belçikalı müdürünü ziyaret ettim. Bana, *"Biz Segou'da proje başlatmak istemiyoruz. Çünkü Mopti'deki gibi bir hata yapmak istemiyoruz,"* dedi. *"O zaman gıda yardımı olmayacak mı?"* diye sordum. *"Eğer siz Segou balıkçılarının en mağdur topluluk olduğunu kanıtlarsanız, yardım gönderilir,"* dedi ve raporun pozitif olması durumunda Roma'dan bir ekibin gelip raporu satır satır kontrol edeceğini belirtti. Ben de bunun üzerine, *"Benim balıkçılar diğerlerine göre beş kat daha zengin. Ne yapacağım?"* dedim. *"Onlar yanlış bir hedef grup. Siz daha gençsiniz, burada zaman kaybetmeyin. Mali'de her şey bozuk,"* diye karşılık verdi.

Bodrum'da olduğu gibi Segou'da da bir kaynaktan başka bir kaynağa atılıyorlardı. Bodrum'da turizm, Segou'da taşımacılık ve ticaret. Bodrum'daki küçük balıkçı kooperatifinin tek başarılı eylemi trata kaptanlarını Bodrum dışına Mersin'e göndermeleri oldu. Çünkü kanna göre kıyıdan üç kilometrelik bölümde trol balıkçılığı yasaktı. Kooperatifin gücü buradadır.

Segou Kooperatifler Birliği Başkanı'yla yaptığım görüşmeden sonra yavaş yavaş kalkınmadaki kendi rolümü yeniden düşünmeye çalıştım. Balıkçıların tek problemi tropikal kerestelerdi. Bu nedenle sandal imalatı için bir kooperatif atölyesi kurdurdum ve onlara 20 ton kereste ithal ettim. Kereste dört ton eksik geldi. Baba Minta ile hesap yaparken bana açıkça kendi komisyonunu ayırdığını söyledi.

O dönemde Segou'da çok az beyaz uzman vardı. Şimdi "beyaz" diyorum, belki Afrikalılar artık bu terimi açıkça kullanmıyorlardır. Ama

Amerika Birleşik Devletleri
Peace Corps Mali Şube
Müdürü gönüllü bir kızı
kurtardığım için bana teşekkür
mektubu gönderdi.

mizi yüksek tutmak için bir oyun oynadık. Hiç unutmam. Bir harf seçip, o harfle başlayan cümleler kuruyorduk. Benim adım Peter, Petersburg'ta doğdum, Pensilvanya'da büyüdüm, Panama'da çalışıyorum gibi. Belki de Afrika'da ilk defa iki kız, iki erkek yanyana yıldızların altında uyumuştum.

Marcha iyileşti ve benim Renault 4 arabamla Bamako'ya giderken yaşadığımız macerayı Amerikan Peace Corps müdürüne anlatmıştı. Döndükten üç hafta sonra müdür bana bir teşekkür mektubu gönderdi. Mektupta yolculuğu anlatmanın dışında ayrıca, *"Bay Zwollo harika bir şey yaptınız. Eğer ileride desteğe ihtiyacınız olursa lütfen Peace Corps'u aramaktan çekinmeyin,"* diyordu.

Afrika'da birçok beyaz, yolların berbat olmasından dolayı trafik kazasından, çeşitli hastalıklardan veya intihar sonucu ölüyordu. Ara sıra Avrupalı aileler ölen yakınlarının "intihar sebebini" saklamak için onların trafik kazasında öldüğünü söylüyordu. Sadece yakınları bu yalanı biliyorlardı. Mali'de benim Belçikalı iş arkadaşım Pierre van Espen, Kuzey Burundi'nin Ngozi yerleşiminde kooperatifler projesinde çalışıyordu. 1978-1981 yılları arasında aynı zamanda işe başlamıştık. Onun, trafik kazasında öldüğünü söylemişlerdi. Fakat

o zaman "siz Avrupalılar" demezlerdi, "blancs", Fransızca'da "beyaz", derlerdi. Segou'daki American Peace Corps'ta üçü kadın biri erkek dört genç vardı ve akşamları o çevredeki tek lokantanın bahçesinde birlikte yemek yerdik. Bir akşam oturuyorduk ve lokantanın bahçesine elinde bir mektupla Malili bir genç geldi. Çok yorgundu, yirmi kilometre yürümüştü. Bir American Peace Corps üyesi olan Marcha, acil yardım istiyordu, çok hastalanmıştı. Arabaya dört kişiden fazla binemezdik. Marcha'yla birlikte beş kişi olacaktık. Çok zorlu bir yoldu ve yağmur yağıyordu. Mali'de zaman zaman yağmur yağardı. Yirmi kilometrelik yolu yaklaşık dört saatte gitmiştik. Marcha evdeydi ve ateşi vardı. Hemen Segou'ya dönmek istedi; fakat biz de çok yorulmuştuk ve ona biraz temiz suyla ilaç verdikten sonra orada dinlenmeye karar verdik. Bahçede dört kişi yanyana yattık. Morali-

daha sonra kardeşi Michel van Espen'den gerçeği öğrendim: Pierre ailesiyle Belçika'ya dönmüş, üç ay depresyonda yaşamış. Bir sabah karısına ve çocuklarına akşam yemeğini kendisinin yapacağını söylemiş ve alışverişe gitmek istediğini belirtmiş. O gün Pierre arabasıyla çıkmış, büyük bir köprünün yanında durmuş ve 50 metre yüksekliğindeki bu köprüden Maas Nehri'ne atlamış.

Den Haag'daki memurun bana "Afrika'ya gitmeden önce evlen; çünkü Afrika yalnız bir kişinin moralini bozabilir, bir eşin desteği gerekebilir," dediğini hatırlıyorum.

Papuaların depresyona inanmadıklarını söylemiştim. Fakat ben de bunu Mali'de yaşadım ve ciddi bir durum olduğuna inanıyorum. Sonunda kendi imkânlarımla bu çukurdan çıktım. Den Haag'daki memurun bana, "Afrika'ya gitmeden önce evlen. Çünkü Afrika yalnız bir kişinin moralini bozabilir, bir eşin desteği gerekebilir," dediğini hatırlıyorum.

Annem de bana, "Carel çok güzel şeyler var burada, bol bol antika şeyler topla, tekstil, maske, boncuk al," demişti.

Altı ülkeye birer asistan-uzman gönderdiler. Üç Hollandalı, üç Belçikalı. Senegal'in başkenti Dakar'da proje müdürü olan Jef De Munck, altı ülkeye dağıtılan genç uzmanları, projeleri kontrol etmek için tek pervaneli küçük bir uçakla ziyaret ediyordu. Bana bir gün telgraf geldi. "Mösyö Zwollo yerel havaalanıyla gerekli işlemleri gerçekleştirin, biz yarın öğleden sonra 'Cessna' tipi tek pervaneli uçakla Segou'ya geleceğiz." Havaalanı otoriteleri bana inanmadılar. "Mümkün değil, buraya yıllardır uçak gelmiyor. Dakar'dan Bamako'ya trenle yolculuk yapılıyor ve tren de geç geliyor," dediler. Bay De Munck ve onun Belçikalı asistanı Dakar Spor Kulübü Havaalanı'ndan yolculuğa başladılar. Her şey iyi gidiyordu. Manzara çok güzeldi. Uçakta biraz fazla yük vardı. Çünkü De Munck şişman biriydi ve elli kilodan fazla da ACOPAM proje raporu, kitapçık, broşürleri taşıyorlardı. Benden sonra Nijer ve Burkina Faso'ya yolculuk yapmayı düşünüyorlardı. Senegal-Mali sınırında pırıl pırıl mavi bir gökte motordan "pıt pıt pıt pıt" sesleri gelmeye başlamış ve bir süre sonra da motor durmuş. Yakıt deposunda "sıfır" işareti belirmiş. De Munck, "Olamaz, ben bu sabah havaalanı personeline depoyu doldurmasını söylemiştim," demiş; ama para verdiği kişi yarım depo benzin koymuş. Pilot, De Munck ilk önce ağır şeyleri uçaktan aşağı atmış. 50 kilo ağırlığındaki ACOPAM broşürleri, kitapçık ve kooperatif eğitim malzemelerini Senegal-Mali arasında boş bir alana atmışlar. Sonra

Afrika'da proje ziyaretlerinde kullanılan pervaneli bir uçak. "Uçağın benzin deposunu doldur!" dedikten sonra onu kontrol etmeli. Havada bir sürprizle karşılaşılabilirsiniz ve acil olarak bir ormana veya çöle inmek zorunda kalabilirsiniz.

da kendi bagajındaki gereksiz şeyleri, pijamasını, diş macununu, hediyeleri, en zoru da viski şişesini atmış. Bir süre sonra uçak bir yer fıstığı tarlasına inmiş. Başka bir sorun çıkmamış. İnişten sonra Afrikalılar çok misafirperver davranmışlar. De Munck da geriye kalan bir-

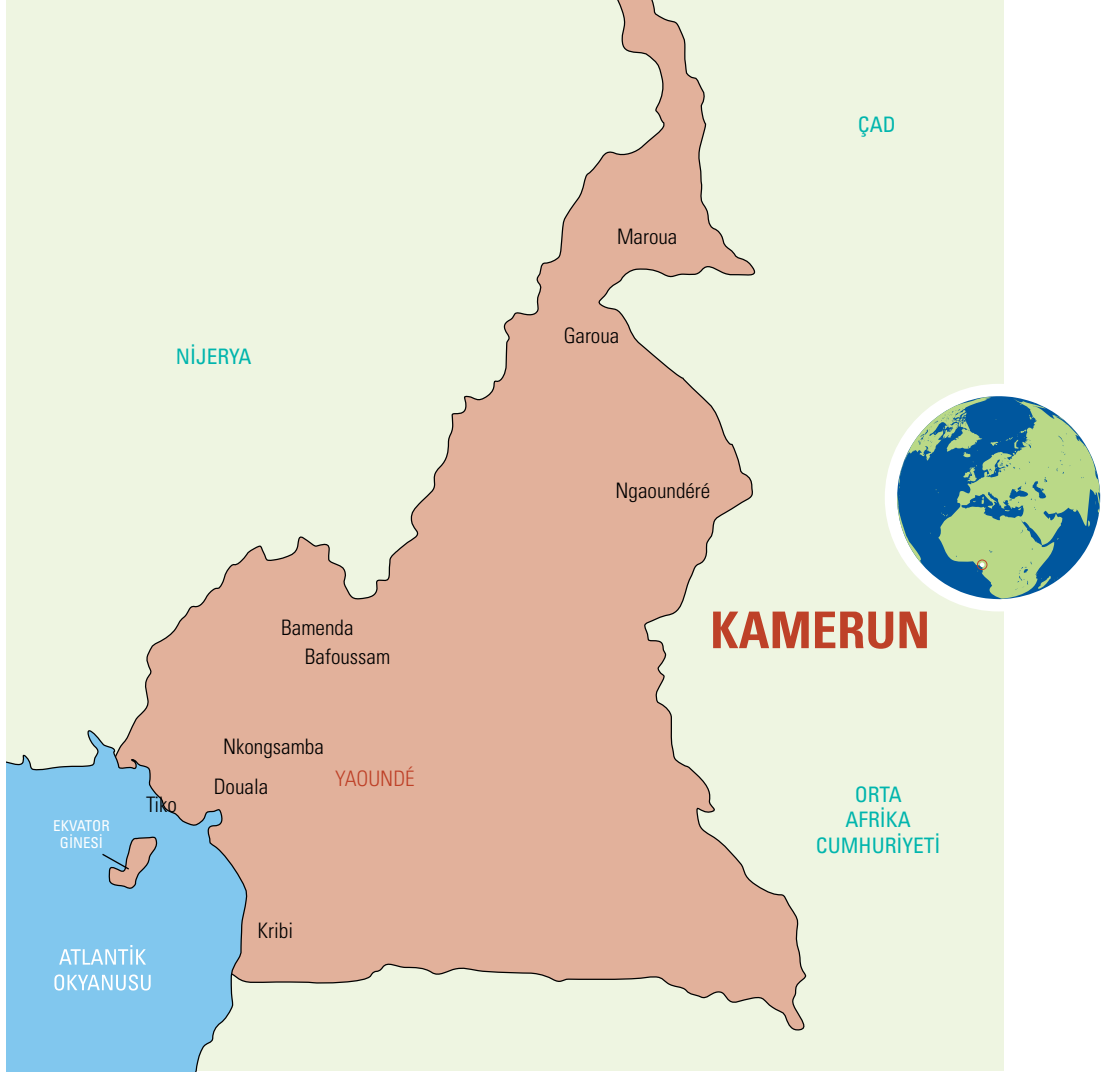
kaç şeyi, güneş gözlüğü, saat gibi eşyaları onlara hediye olarak vermiş.

ACOPAM programı 1999 yılına kadar devam etti. Ben 1981 yılından sonra oradan ayrıldım. Bir değerlendirme raporu okudum. Rapora göre Senegal, Mali, Nijer ve Burkina Faso devletleri kooperatif kanunlarını değiştirmişlerdi ve devlet tarafından kurulmuş kooperatifler kalmamıştı. Kuraklık ve açlığa karşı gıda bankaları kurulmuştu ve onbinlerce broşür, eğitim kitapçığı dağıtılmıştı.

Mali'de bir yıl kaldıktan sonra Hollanda'ya döndüm; fakat önce Cenevre'ye gittim. Orada görüldüğüm doktor Amsterdam'da kan ve idrar testi yaptırmamı önerdi ve *"Burada imkânlarımız az. Sizin memleketinizde tropikal hastalıklarla ilgilenen daha çok uzman var, orası daha güvenli,"* dedi. Testi yaptırdım ve bilharzia çıktı. Hemen kardeşim Sandra'ya onun da test yaptırması gerektiğini yazdım. Onun da test sonuçları pozitif çıktı ve hemen tedaviye başladık.

Hollanda'da ciddi şekilde depresyona girdim; çünkü istifa etmiş ve işsiz kalmıştım. Param vardı; ama işsiz ve evsizdim. Ailemin evinde kaldım. Babam hâlâ çalışıyordu. Çok şükür ki durumumu anlayan bir ailem vardı. HEBE'deki dostlarımı arayamadım. Şansım var diye düşünüyordum. Bir rapor hazırlayıp ILO'ya başvuracaktım. Ama raporu iyi düşünmek gerekiyordu ve mükemmel bir Fransızcayla yazdığım raporu Cenevre'ye gönderdim ve Den Haag için de bir kopya çıkardım. İki hafta sonra ILO'dan bir telgraf geldi: *"Raporunuz için teşekkür ederiz, sizinle aynı fikirdeyiz ve yeni işiniz Kamerun'da olacak."*

O zaman büyük haritada Kamerun'un nerede olduğuna baktım ve depresyon o gün bitti.

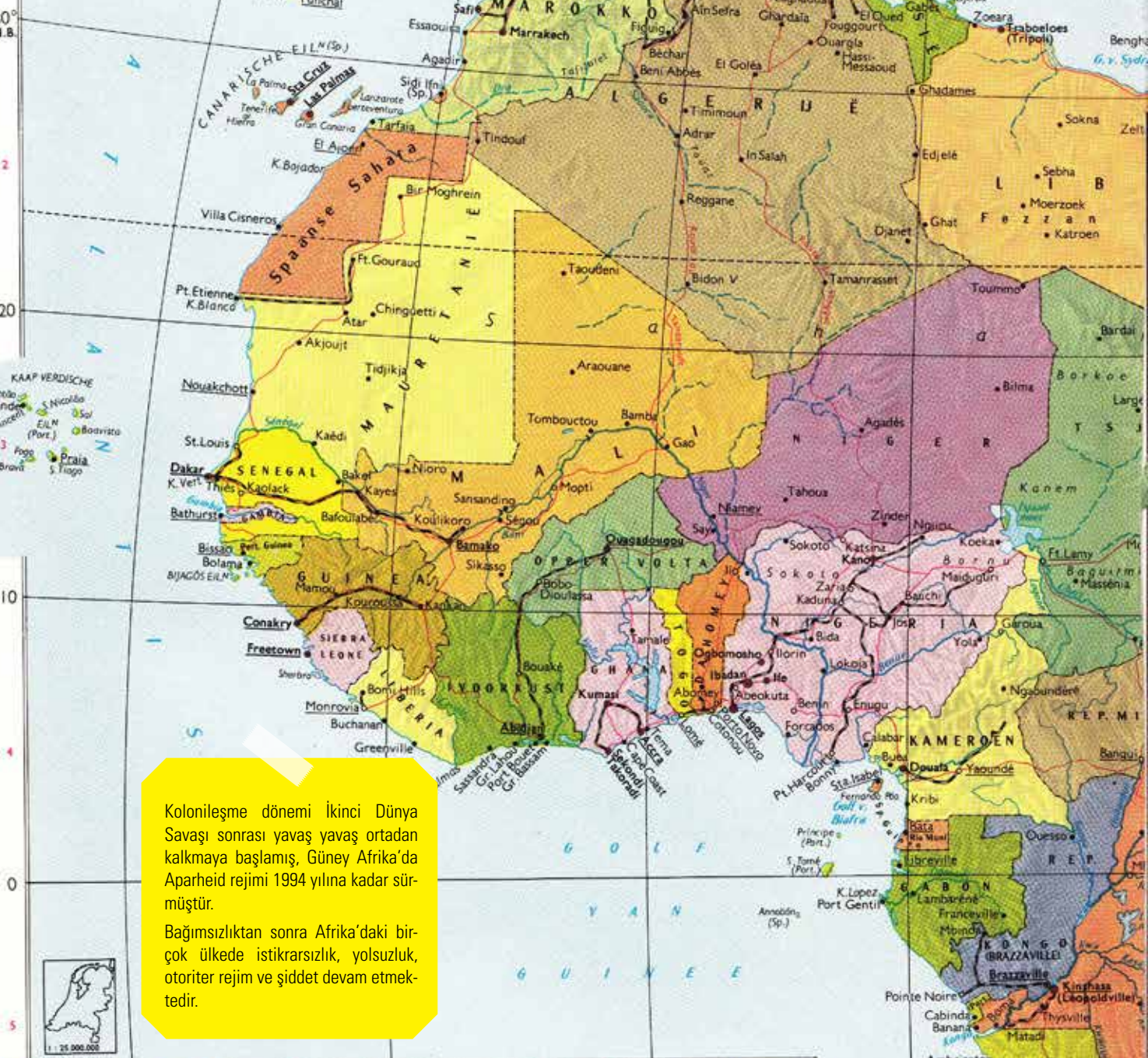
KAMERUN (1981 - 1983)

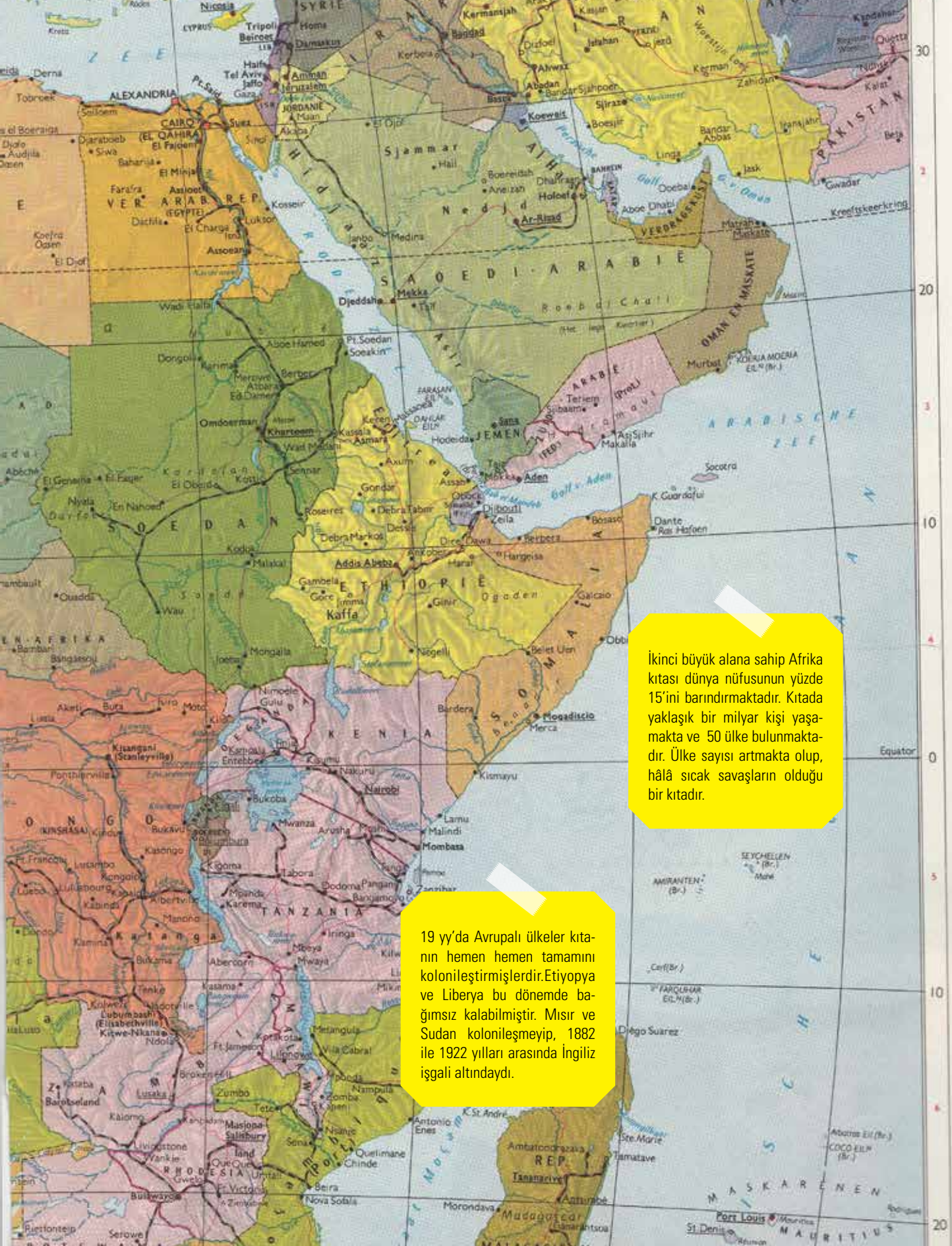
Kooperatifleri Geliştirme Projesi

Batı Kamerun'da eski volkanlar, rafya palmiyeleriyle okaliptus ağaçlarının olduğu yüksek bir platoya ve serin bir bölgeye götürdüler beni.

Burundi ve Mali gibi karayla kuşatılmış iki ülkeden sonra, deniz kenarında ve benim için nostaljik bir adı olan, "Gine Körfezi"ndeki bir ülkeye gitmiştim. Kamerun adı Portekizce'den geliyor. 15. yüzyılda gemiciler bu körfezde büyük ve lezzetli karidesler bulmuşlar. Bu nedenle bölgeye "Rio dos Camaroes" (Karides Irmağı) adını vermişler. Bu zengin bölge ilk olarak Almanlar tarafından sömürge altına alınmış, daha sonra ise Fransa ve İngiltere tarafından bölünmüş.

Eski sömürge devletleri sadece deniz kenarında bina ya da depo yaptılar ve iç ticareti, yerlilere veya melez-Afrikanlı tüccarlara, mis-

İkinci büyük alana sahip Afrika kıtası dünya nüfusunun yüzde 15'ini barındırmaktadır. Kıtada yaklaşık bir milyar kişi yaşamakta ve 50 ülke bulunmaktadır. Ülke sayısı artmakta olup, hâlâ sıcak savaşların olduğu bir kıtadır.

19 yy'da Avrupalı ülkeler kıtanın hemen hemen tamamını kolonileştirmişlerdir. Etiyopya ve Liberya bu dönemde bağımsız kalabilmiştir. Mısır ve Sudan kolonileşmeyip, 1882 ile 1922 yılları arasında İngiliz işgali altındaydı.

Batı Kamerun'da eski volkanlar, rafya palmyeleriyle okaliptus ağaçlarının olduğu yüksek bir platoya ve serin bir bölgeye götürdüler beni. 1960 yılında bağımsızlığını kazanmış ülkede 13,5 milyon kişi yaşamaktadır. Ülkede Bantu dillerini konuşan yüzden fazla topluluk yaşamaktadır.

yonerlere ve ordudaki coğrafya araştırmacılarına bıraktılar. Almanlar ve Belçikalı Kral II. Leopold, yeni kolonyalist (sömürgeci) kavramla, askeri bir bakış açısıyla yeni bölgeleri işletmeye çalıştılar. Ordu komutanı Gustav Von Zintgraff, Kamerun Dağı'nın dört bin metre yüksekliğinde zengin volkanik toprakları keşfetmişti. Dağın kuzeyi platoydu ve Adamawa Dağları hayvancılık için ideal meşarlar ve sulak alanlardan oluşuyordu. Yerel kabile reisleri bu antlaşmaları destekledi ve diğer zenci kabilelerle savaştı. Böl ve yönet stratejisi her yerde aynı; fakat burada bir fark vardı. Savaşın sonra

mahkûmlar zorla taşıma işi, yollar, taş binalar ve köprüler yaptılar. Zenci liderler Almanların ve diğer Avrupalıların kölelerine, fıl dişi ve altın aratıyorlardı; fakat Almanlar iç bölgelerde kalmak için işe altyapıyla başladılar. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa, hırsı yüzünden Afrika'da pek çok kurban verdi. Gine Körfezi'ne *"The White Man's Grave"* (Beyaz Adamın Mezarı) adı verildi; ama ölenler çoğunlukla siyahiydi.

Kamerun'u çok iyi tanıyorum; çünkü bu ülkede dört buçuk yıl çalıştım, farklı bölgelerde, iki farklı projede çalıştım. Kamerun hem büyük (Türkiye'nin yüzölçümünün hemen hemen yarısı) hem de iklim ve bitki türleri açısından Afrika standartlarına göre zengin bir ülke. Afrika'nın minyatürü gibi de denilebilir; çünkü yüzölçümü içinde tropikal ormanlar, serin platoda tropikal yaylalar, bozkır ve çöl var. Kamerun, Gine Körfezi'nin yanından başlıyor ve Çad Gölü gibi binlerce kilometre yukarıda bitiyor. Etnisite açısından da çok zengin bir ülke: 200'den fazla farklı dil, güney ve batıda Bantu halkları, kuzeyde Fulani halkları, melez Araplar, çoğunlukla Hristiyan ve putperest, bir de Müslüman azınlıklar var. Batı Kamerun'da Nijerya çevresinde İngilizce, diğer yerlerde ise genellikle Fransızca konuşuluyor. Kuzeybatı bölgesinin yönetim merkezi olan Bamenda'da büyük bir Kahve Üreticileri Kooperatifler Birliği var ve bu birlik, 35 bin ortaklı, 230 köyü kapsayan yedi birlikten oluşuyor. İlin en önemli ürünü kahve olduğu için, ILO eğitim ve yaygınlaştırma konusunda birliğe destek sağlıyor ve ben 1981 yılında kooperatif uzmanı olarak bu projede göreve başladım.

Kamerun sadece müzik, dans ve futbolla ünlü olan bir ülke değil. Maalesef insan hakları ihlalleriyle de tanınan bir ülke. Kamerun tecrübelerim hem pozitif hem negatif hem harika hem de karamsar hatıralardan oluşuyor.

Ünlü İngiliz yazar Graham Greene'nin *The Heart of The Matter* (So-runun Özü) isimli kitabı Sierra Leone'yi, oradaki İngiliz bir memurun yaşadığı problemleri, İngiltere'deki eşine sürpriz yapmak için Süryani bir tüccardan borç almasını ve o borcu geri ödeyememe konusunda yaşadığı sıkıntıları anlatıyor.

Birleşik Krallığın en güçlü zamanlarında yaşayan yazar Polonya kökenli Joseph Conrad, (Jozef Teodor Konrad Korzeniowski), kitaplarında bu tropikal bölgeyi anlatır. Özellikle *Almayer's Folly* (1895) eserinde bir Hollandalı, Borneo Adası'nda ticaretle uğraşır ve buradaki tropikal ormanı yok ediyor. *The Heart of Darkness* (Karanlığın Yüreği) (1899) adlı eserinde Kongo Nehri'ni, oradaki Belçikalı bir istibot Alman kaptanının (Mr. Kurtz) yaşadığı problemler, dolayısıyla onun nasıl yavaş yavaş çürüdüğünü, fiziksel ve psikolojik olarak mücadele etmesine rağmen başarılı olamayışını anlatıyor. Babam, Joseph Conrad'ın *Lord Jim* isimli kitabını başucu kitabı yapmıştı. *Lord Jim*, denizcilik üzerine yazılmış bir kitap. En çok gemideki mürettebat arasındaki sosyal dinamizmi ve nasıl kavga edip nasıl iş birliği yaptıklarını anlatması açısından önemliydi. Almanlar ve İngilizler problemleri farklı yöntemlerle çözüyorlardı. Almanların problemleri çoğunlukla teknik oluyor ve yine teknik olarak çözmeye çalışıyorlardı. İngilizlerin yaklaşımı ise daha çok insana yönelik oluyordu.

Almanlar ve İngilizler problemleri farklı yöntemlerle çözüyorlardı. Almanların problemleri çoğunlukla teknik oluyor ve yine teknik olarak çözmeye çalışıyorlardı. İngilizlerin yaklaşımı ise daha çok insana yönelik oluyordu.

Lisede okurken Sahra Çölü'ndeki bir uçak kazasını anlatan film izlemiştim. Yolcular arasından beş altı kişi kurtuluyor ve bir süre sonra su sıkıntısı yaşamaya başlıyorlar. Bir Alman ve bir İngiliz, tartışmaya başlıyor. Alman uçağı tamir etmek istiyor ve motoru tamir etmeye başlıyor. İngiliz ise tamamen farklı bir stratejiyi tercih ediyor. Onun planına göre iki kişi yanlarına su ve gıda alarak Bedevi kabilesi Tuareglerle karşılaşacak, çölde iz bulma ve yardım çağırma ümidiyle yürüyecekler. Bana göre iki yaklaşım birleştirilmelidir. Ancak sosyal antropolog olduğum için ikinci yaklaşımı tercih ederdim.

Afrika'ya dış ticaret için Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok vatandaş gönderilmiş. Ben Burundi'de Yunanlı, Mali'de Lübnan-

Yaoundé, Kamerun'un başkenti, 1982 - 1983. Kooperatif yayım ve eğitim proje ekibi. Bu proje Kamerun'da hemen hemen her kooperatife hizmet vermiştir. Projenin temel yaklaşımı: Eğer bir kooperatife ne kadar çok eğitim ve bilgi verirseniz, kooperatif ortakları kooperatifine o kadar çok sahip çıkarlar.

lı ve Kamerun'da Lübnanlı ve Suriyeli pek çok tüccarla tanıştım. Zambiya'da kısa süreliğine çalışırken (1984) başkent Lusaka'daki hemen hemen bölgenin en zengin ailesiyle tanıştım ve soyadlarının "*Küçükbey*" olduğunu öğrenince çok şaşırdım. İngilizler bunu "*koetjokbai*" olarak telaffuz ediyorlardı ve onlara sorduğumda bir göçmen ailesi olduklarını öğrendim.

"North West Cooperative Association - NWCA", 1950'de İngilizler tarafından kurulan büyük bir devlet kooperatifler birliğidir. Çiftçiler, kendi arsalarında Cava kahvesi (yüzde 80) ve Robusta (yüzde 20) yetiştiriyorlar ve devlet yeşil kahve ve kuru çekirdek ihraç ediyor. Kamerun'un Douala kahvesi çoğunlukla Almanya'ya ihraç ediliyor. Cava kahvesi 1.200 - 1.500 metre yükseklikteki tropikal dağlarda yetişiyor ve çiftçi bu kısa boylu ağacı faydalı büyük boy ağaçlarla birlikte yetiştirebiliyor. Dolayısıyla kahve aynı arazide iyi bir ek gelir sağlıyor. Bamenda bölgesinde yılda 9 milyon kilogram kahve üretilerek rekor kırılmış. Benim orada bulunduğum 1981-83 yılları arasında da kahve fiyatları önemli oranda düşmüştü. Dünyadaki kahve fiyatları her yıl değişiyor. Örneğin Brezilya'da bir yıl içinde kahve çok üretilmişse, fiyatlar düşüyor. O nedenle devlet üreticiyi korumak için taban fiyat koyuyor. Bamenda kooperatifi çiftçileri veya onların temsilcileri dünya pazarındaki fiyatları takip etmişler ve yüksek fiyat zamanında Bamenda kooperatif yöneticileri düşük fiyat verdikleri için çiftçiler şikâyet etmişlerdi. Bu sefer devlet, "*Stok yapıyoruz*" ya da "*Bamenda kahvesi kaliteli değil, o yüzden de düşük fiyat veriyoruz,*" dedi. Çiftçiler devlet politikasına inanmamaya başladılar, ağaçlar yaşlandı, farklı ürünler, sebze ve okaliptus ağacı yetiştirmeye başladılar. Ayrıca NWCA büyük oranda yöntem problemleri yaşadı.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü bu bölgeyi 1970 yılından itibaren destekledi. Özellikle o sene buraya bir Kooperatif Meslek Yüksek Okulu kuruldu ve yabancı uzmanlar çalışma yöntemi, ortakların hakları, muhasebe, kalite kontrol, standartlar, stoklama gibi konularda kooperatiflere eğitim verdi. 1981 senesindeki Projeye, 32 Kamerunlu personel ve 7 beyaz uzman, Yaoundé'den yönetilmişti, ülkenin tümünde benzer eğitimler verilmişti. ILO proje şefi Çekoslovakyalı bir hukukçuydu (fotoğraftaki en yaşlı adam).

O zaman soğuk savaş ciddi bir şekilde devam ediyordu ve bizim projenin patronu Mr. Slaby bir komünistti. Mr. Slaby'nin bir kızı vardı. O, hukuk okumuştı ve sık sık Prag'dan anne ve babasını ziyarete gelirdi. Sovyetler, Birleşmiş Milletler personeli olanlara ve onların ailelerine yurtdışına çıkma izni vermişti. Fakat o çevrede çok sayıda bulunan istihbaratçı birbirini kontrol ediyordu. Çünkü bizler Slaby'nin gri yeşil gözlerinden her zaman bir "geyik"te olduğu gibi korku okuyorduk. Soğuk savaş zamanında Sovyetler ve Çinliler Afrika'nın zenginliklerine hâkim olmak için batı ülkeleriyle oldukça ters düştüler. Bu sefer sömürgecilik değil, yeni kolonyalist yöntemleriyle... Afrika'dan ucuz hammadde alarak...

Slaby, kooperatifler konusunda biz yeni gelen uzmanlara bir hafta süren bir brifing verdi. Bir hafta bize çok uzun geldi. Biz bir an önce çalışacağımız bölgelere gitmek istiyorduk. Eğitimde bize kooperatifler birliğin üst düzey personelinin projeye sıcak bakmadıklarını söylemişti. O personel, kendi pozisyonuna kazanılmış hak olarak bakıyordu ve bizim projeyi sadece muhasebesel kontrol olarak görüyordu. Kooperatifin başkanları değil, özellikle yöneticileri bizleri korkutmaya çalışıyordu; çünkü onların maaşlarını devlet ödüyordu. Kooperatiflerde sorunlar vardı. Malları çalınıyordu ve Kamerun'un en önemli ihraç ürünlerinin geliri azalıyordu.

Değişimi sağlamak için gençlerden yeni bir kooperatifçilik ekibi yetiştirmek gerekiyordu. Çünkü eski yöneticiler bütün uygunsuz yolları biliyor ve onların üstesinden gelmek kolay olmuyordu. Mr. Slaby, bize konuyu oldukça detaylı olarak anlattı ve anlatırken orada sadece biz, "beyazlar" vardık. Hiçbir Kamerunlu odada bulunmuyordu. Sanki kooperatif eğitimi Kamerun için en hassas konuydu veya sadece Mr. Slaby bunu böyle görüyordu. Çünkü biz, batı ülkelerinden gelen kişiler o kadar şüpheli davranmıyorduk. Kamerunlularla açık açık konuştuk, her şeyi paylaştık. Eğer şeffaf olmazsanız, araştırma yapmanız ve Afrikalılardan bilgi toplamanız çok zor olur. Kamerunlular için gelmiştik ve onlara bu projeye yardım edecektik. Mr. Slaby bir tilki gibi kendi pozisyonunu korumak istiyordu. Benim daha farklı bir yaklaşımım vardı. Babam bana önemli bir ders vermişti ve bana, "Her iş için yerli bir 'mannetje', teknik konuları iyi bilen, dürüst bir uzman bul ve işi ona emanet et; fikirlerini onunla paylaş ve onu kontrol et," demişti. Tam bir kolonyalist yaklaşım; fakat çok etkili.

Babam bana önemli bir ders vermişti ve bana, "her iş için yerli bir 'mannetje', teknik konuları iyi bilen, dürüst bir uzman bul ve işi ona emanet et; fikirlerini onunla paylaş ve onu kontrol et" demişti. Tam bir kolonyalist yaklaşım; fakat çok etkili.

Kooperatifçilik projesini uyguladığımız Kamerun'un Bamenda ili ve çevresi.

İki hafta sonra küçük bir Chessna uçakla, Belçikalı iş arkadaşım Paul Lambers ve bir Fransız pilotla yola çıktık. Yaoundé'den Bamenda'ya gittik. 400 kilometrelik bir yoldu. Uçakla bir saat sürdü. O bölgenin kooperatif personeline önemli bir mesaj vermiştik: Bay Zwollo yerli otobüs, taksi veya sırt çantasıyla işe başlamıyordu. Bir hiyerarşi vardı. Ring Road Hotel'de kaldık. Bu ilde tüm şehirleri birbirine bağlayan sadece bir asfalt yol vardı, o yüzden adına Ring Road (çevre yolu) denmişti.

Yeni patronum Alex Lamtum'du. Kooperatif yayım ve yerli eğitim büro şefi Mr. Fred ve T. Acha da Bamenda Kooperatif Meslek Yüksekokulu'nun müdürüydü. The Bamenda College, 1970 yılında CENADEC - Birleşmiş Milletler, ILO ve Kamerun Hükümeti tarafından kuruldu.

20 bin nüfusa sahip olan Bamenda'daki ilk "Hill Station"da, sömürge döneminde İngiliz kolonyal memurlar kalıyorlarmış. Hapishane, emniyet müdürlüğü, adliye binası, hastane de o bölgede. İklim daha serin, bölgenin aşağısında, bir volkanik çukurda Bamenda şehri var. Etrafındaki dağlarda şelaleler vardı, yeşil ve serin bir yayla iklimini, rafya palmiyelerinin manzarasını, Mali'nin çölünden sonra çok sevmiştim. Paul Lambers ve pilot öğleden sonra geri döndüler. Çünkü tropikal iklimde çabuk karanlık oluyor ve Cessna karanlıkta uçamıyordu.

Bamenda şehrinin tek asfalt yolu "Commercial Avenue". Arkada görünen "Hill Station" çoğu zaman sisliydi, 1982.

Kooperatif Meslek Yüksekokulu

Gerald Durell'in *The Bafut Beagles* (1949) isimli kitabında bir biyolog, sadece bu bölgede yaşayan çok ilginç bir kurbağayı tasvir ediyor. Bu kurbağa 10 cm büyüklüğünde, tüylü, o nedenle "hairy frog" adı verilmiş. Resmî adı, *Trichobatrachus robusta*. Kurbağanın başka bir özelliği daha var: Kedi gibi tırnaklarını geriye çekebiliyor. Fakat tırnakları keratin değil, tüyleri de gerçek tüy gibi değil. Balık gibi solungacı var. Baba kurbağalar, tüysüz anne kurbağalar gezerken, su altındaki yumurtalara bakıyorlar ve sudan oksijen alıyorlar. Gerald Durell'in kardeşi Laurence Durell de ünlü bir yazar. *The Alexandria Quartet* kitaplarının konuları Ortadoğu'da, Mısır, İsrail, Ürdün ve Suriye'de geçiyor. İngilizler 1940-50 yıllarında o bölgeye hâkimdiler ve Durell "*Tunç*" (1969) isimli kitabında da Türkiye'yi anlatıyor. Ben, okuldaki tarih dersleri hariç, Türkiye'yle ilgili ilk bilgiyi o kitaptan almıştım. Kitapta İstanbul ve Anadolu'daki bir köy anlatılıyor. 1991 yılında Ankara-Çubuk-Orta ilçeleri arasında yolculuk yaparken, virajlı dar bir asfalt yoldan geçerken yolun kenarındaki kavak ağaçlarını, elma ağaçlarını ve eski bir çeşmeyi görünce, *Tunç* kitabını hatırlardım.

"*Commercial Avenue*", Ticaret Caddesi'nde bir kitabevi görmüştüm ve oranın sahibi John Ndi Fru ile tanıştım; "*ndi*", yerel dilde "*onurlu*" demektir. Herkes ona "*doktor*" diyordu. John, gerçek bir bilim adamı ve kütüphaneyi halkı eğitmek amacıyla kurmuştu. Beni ak-

Yerli kooperatif eğitim ve yayım personelinin evime davet ettim. Yerde bir Türk kilimi var ve o kilimi 1975 yılında İstanbul Kapalıçarşı'dan almıştım.

şam yemeğine davet etmişti ve evinin arkasında bir hayvanat bahçesi vardı. Bana her tür yerli hayvanın adını söyledi ve özelliklerini anlattı; fakat "tüylü kurbağayı" göremedim. Dr. John Fru yemekte nerede kalacağımı sordu. Ben de henüz belli olmadığını, ILO'nun verdiği adreste Mr. Lantum'un kaldığını ve patronumun ev sahibim olmasını tercih etmeyeceğimi söyledim. Müstakil bir ev aradığımı ve Hill Station'da değil de şehre daha yakın bir yerde oturmak istediğimi de belirttim. Bana, *"Evimde kalan Kanadalı uzman haftaya çıkıyor ve siz orada kalabilirsiniz,"* diye karşılık verdi.

Kamerun'da, kahve üreticileriyle bir toplantı.

John Fru, bilim adamı ve kitap satıcısı olmasının yanında, aynı zamanda da Kamerun'un en büyük muhalefet partisinde siyasetçiydi. Kamerun'un İngilizce konuşan sosyalist ve Protestan illerle, Fransızca konuşan Katolik ve İslamcı iller olarak ayrılması muhalefet için herhangi bir engel oluşturmuyordu.

1981 senesinde yeni kurduğum “*Mobile Team*”, kooperatif yayım grubu, Mr. Abety, Mr. Njokikang ve Nepalli BM gönüllüsü Mr. Kathri ile birlikte eğitim ve yayım turları, sistematik kampanyalar yaptık. Fakat 230 kooperatif ve 35 bin ortağa, kahve yetiştiricisi çiftçilere eğitim vermek bana biraz zor geldi. Bu nedenle “*radio eğitim programı*” adında başka bir sistem kullandık. Çiftçiler her gün Radio Buea dinliyordu ve biz de radyo programları hazırlıyorduk. İkinci olarak da her ay tüm kooperatif binalarına bir iki sayfalık bülten gönderdik. Ben bülten içerisine piyasadaki kahve fiyatlarını da koymak istedim; çünkü çiftçiler o tür haberlere çok meraklıydı. Fakat Mr. Acha bunu yapmamı engellendi. Ona göre kooperatifler devletle iş birliği içinde olmalıydı, bana göreyse ortakların hak ettikleri verilmeliydi. Bizim projenin çok imkânı vardı. Bir Lada Niva cip, bir motosiklet, eğitim filmleri için bir film projektörü, bir slayt makinesi ve son model bir kamera. Elektrik olmadığı için jeneratör kullanıyorduk ve bina olmadığı için de, ağaçların altında toplanıp, film veya slayt gösterimleri yapıyorduk, ardından da fikirlerimizi paylaşıyorduk. Çiftçilerin kırık İngilizcesini ben çok zor anlıyordum. Fakat onlar benim İngilizcemi anlıyorlardı. Bir süre sonra o bölgedeki ilkökul öğretmenlerinin ve rahiplerin konuşmalarında olduğu gibi, belli bir aksan, mimik ve vücut dili kullanmaya başladım. Yerel insanla-

Bizim proje kapsamındaki kooperatif ortakları yayım ve eğitimlere çok ilgi gösterdiler.

Tabii ki kadınlar, kahve ağaçlarını dikeyor, bakıyor ve ürünleri taşıyorlar. Genel olarak bütün dünyada olduğu gibi kadınlar Afrika'da da erkeklerden daha çok çalışıyordu.

Bamenda adliyesinde çalışan hakimın evini kiraladım. Tipik bir kolonyal bungalow, öndeki benim cipim ve garajdaki en sadık dostum Bursa'dan gelen Renault 12.

Akşamları soğuk oluyordu. Şömine üzerinde Hollanda kraliyet amblemi ve yerde zebra derisi vardı.

rın okuma yazma imkânları oldukça zayıftı. Ama kulakları çok iyi ve eğitimi şu şekilde vermek gerekiyor: “*Sayın kooperatif ortakları*”, dedikten sonra biraz bekleyip, onlar uzunca bir “*ehhhhhh*” dedikten sonra devam etmek gerekiyordu. Sonra da diyalog şöyle devam ediyordu: “*Kahve üretimini seviyor musunuz?*” “*Ehhhhhhhhhh!*” “*Bu yıl çok kahve fidanı diktiniz mi?*” Ara sıra karışık sesler geliyordu. Bu metotla çok az mesaj verilebilir; çünkü her zaman çiftçinin düzeyinde kalınmalıdır. Ben her zaman toplantıya giriş yaparken, ilgiyi topluyordum ve sonra konunun uzmanları teknik konuları anlatıyorlardı. Hiç acele etmeden herkese kulak veriyordum. Köyden ayrılırken de eksik bir duygu hissetmişim ve “*Bana ne kadar da saygılı yaklaşıyorlar, kendimi borçlu hissediyorum*”, diye düşünmüştüm. Her eğitim ziyaretinde hedef köyler seçtik; merkez bize problemlili köylerin listesini vermişti.

Ben “kolaylaştırıcı” rolünü üstlenmişim.

Bir gün Nso veya Bansa şehrinde kooperatif başkanlığı seçimi vardı. Sanki bir millî seçim gibiydi. Akşam yemeklerinde çok alkol kullanıyorlar ve sadece bira değil, pahalı ithal marka içkileri de içiyorlar.

Tabii ki bu tip masraflar NWCA bütçesinden çıkıyor ve sadece üst düzey personel kullanabiliyordu. Ayrıca böyle durumlarda komiserler, ilçe müdürleri, ziraatçılar ve ormancılar gibi imtiyazlı kişiler buraya geliyordu. Bir de bu bölgede Kamerunlular yüksek sesli müziği seviyorlar. Böyle bir akşamda Nepalli Budist iş arkadaşım Mr. Kathri'yle birlikte otelin lokantasında otururken bizim masamıza sekiz adet şişe koydular: viski, konyak, bira, şarap... Garson veya ev sahibi içki şişesini kapalı bir şekilde sizin önünüze koyuyor, sonra size, "Açayım mı bayım" diye soruyorlar. "Peki" dersanız, saygıyla yaklaşarak şişeyi açıyorlar.

Fakir çiftçiler kumda oturup yerel rafya palmyesi şarap, üst sınıfa mensup insanlar ise ithal viski içiyorlardı. Kamerun'da bir şeyi koklayarak yemek ya da içmek çok kötü bir davranış örneği ve bu davranış ikram yapan kişiden şüphelenildiğini gösteriyor. Ben de bunu öğrenmeden önce konyak şişesini koklamıştım ve bana sert bir şekilde, "Beyaz adam, pasaportunuzu verin ve buradan hemen ayrılın, burası Kamerun," demişlerdi. Önce bu saldırgan tavrı anlayamadım ve otel odama gittim. Ertesi gün eşyalarımı da aldım ve Bamenda'ya istihbarat şefinin ofisine gittim. Mr. Kathri de benimle geldi. Mr. Slaby'ye telefon etmek istedim. Fakat en yakın telefon 80 kilometre uzaklıktaki Baffousam şehrindeydi. Olayın olduğu akşam ev sahibi John Fru'nun da fikrini sordum. O da, "Sana mütevazılık yapmışlar. Çünkü eğer misafir olan bir kişi yemeğini veya içeceğini koklarsa 'zehir testi yapıyor' gibi algılanır," dedi. Ben de, "Ama bu çok saçma. Zehir kokudan anlaşılmaz ki! Roma İmparatorluğu zamanında bile zehir testi için mahkûmlar kullanılırdı," diye cevap verdim. Bunun üzerine John Fru, "Önemli değil, maalesef bizim ülkede insanlar birbirini zehirliyor," dedi. Bense bu olayı ırkçılık olarak yorumladım. Kamerunlular milliyetçi değil, ırkçı bir halk da değil. Onlar eski kolonyalistleri, yani beyazları ezmek istiyorlar. Atalarına yapılan haksızlığı bizlerin burunlarından getirmeye çalışıyorlar. Beyaz ve onlardan daha eğitilmiş kişilere karşı önyargıyla yaklaşıyorlar.

Tabii ben olaydan dolayı fazla korkmadım, pasaportumu onlara vermedim, sadece bir fotokopisini ilettim. Bamenda otoriteleri diplomatik bir kavga yaratmak istemişlerdi. Patronum Slaby bu olayı diplomatik dilde şöyle yorumladı: "Carel, böyle şeyler gerekli değil (unnecessary)". Başka bir şey de söylemedi. Fakat bölgedeki valiye telefon etmişti ve sonra hiçbir problem yaşamadım.

John Fru'nun evinde bir yıl kaldım, sonra daha hoş bir müstakil eve taşındım. Ev tipik bir dört odalı kolonyal bungalovdu, arkada mutfak ve personel odası vardı. Şömineyi her akşam yakıyordum. Çünkü hava sıcaklığı geceleri 12 dereceye kadar düşüyordu. Yeni ev sahibim Bamenda adliyesinde hakimdi ve hakimın evinde olduğum için kendimi daha çok güvende hissediyordum. Bir de iş arkadaşım Fred Abety bana "*Billy Bones*" adlı bir köpek hediye etmişti.

Bir gün köpeğim Billy Bones'un cesedini hizmetçim Cornelius bahçede buldu. Bir hırsız onu uzun bir mızrakla öldürmüştü ve o mızrak benim Burundi'den getirdiğim koleksiyonumun bir parçasıydı. Daha sonra o koleksiyonumu yeğenim Michael'a verdim. Çünkü o deniz kuvvetlerinde subaydı ve silah koleksiyonu yapıyordu.

Patronum cipi özel ihtiyaçlarım için kullanmama izin vermediği için kendime bir Renault 12 aldım. Yeni arabam Bursa'dan ithal edilmişti. Türk malıydı. O araba benim en sadık dostum oldu. Oradan ayrılırken onu ev sahibim hakim Layu'ya sattım.

Oradayken Hollanda'dan misafirlerim geldi. İlk önce ağabeyim Tom, benim yanımda üç hafta kaldı. Tom, zehirli yılanlara çok meraklıydı ve bölgeyi en iyi bilen "*Peter the Snake Man*" ile orman turları yaptı. Bu adam yılanları seslerinden tanıyordu. Bir hayvanat bahçesi kurmuştu ve orada çeşit çeşit yılanlar vardı. Apeldoorn'dan dostum Peter Donker van Heel, yüksek lisans tezini kooperatifler üzerine hazırlıyordu. O da üç ay benimle kaldı. Onun dışında Hollanda kökenli Amerikalı arkadaşım Peter Frelinghuysen iki ay kaldı. Yaz tatilinde kız kardeşim Sandra'yla birlikte gelmişlerdi. Annem de geldi ve oradan boncuklar satın alarak koleksiyon yaptı. Yaoundé'den de iş arkadaşlarım ziyaretime geldiler.

Bölgedeki Fulani İslamcı çobanlar için yeni bir kooperatifin kurulmasına destek verdim. Bir gün ofisime çobanların temsilcisi Mr. Ali Satou Abdou geldi, güzel bir "boubou" elbise giymişti ve bir kooperatif kurmak istediklerini söyledi. Radyo programından Bamenda'da ILO'nun kooperatiflere destek projesi yapıldığını duymuşlardı. Ben de onların dağ köyüne gittim.

Bir Fransız veteriner onların ineklerini muayene etti, fakat farklı bir desteğe ihtiyaçları vardı. Bir araştırma yapmaya başladım ve

Bir gün yerli bir iş arkadaşım bana hediye getirdiğini söyledi. Hediye bir köpekti. Köpeğin adının Billy olduğunu söyledi. Sekiz yaşındaki oğlu bir kitap okumuş ve orada gördüğü Billy isimli köpeğin ismini ona vermiş.

Kendi çizimimde köpeğim Billy.

Köpeğimin aşı kartı.

Köpek büyümüş ve arkadaşımın oğlu da korkmaya başlamış. Bundan dolayı bana hediye etmeye karar vermişler.

Ben önce köpeğin bir sokak köpeği olduğunu sandım. Bir veterinere götürdüm. Bu köpeğin iyi bir ırk olduğunu söyledi; Golden Retriever. Aşılarını yaptırdım. İyi beslemeye başlayınca harika bir köpek oldu. İyi bir bekçi ve yürüyüş köpeği. Bir sabah evimin bahçesinde ölü olarak bulundu. Hırsızın biri ben evde yokken evimdeki mızrakla onu öldürmüştü. Umarım fazla acı çekmeden ölmüştür. Onun ölümüne çok üzuldüm.

Kamerun'da çoban çocuklar, 1982.

bir ay sonra kooperatifin kurulmasını uygun buldum. Kooperatifin ana sözleşmesini onlarla satır satır yazdık. Büyük problemler yaşamışlardı. Özellikle çobanlarla çiftçiler arasında arazi ve su kaynaklarıyla ilgili sorunlar vardı. Fulanilerin en büyük problemi hayvancılık yapmaktı, pazarlama değil. Çiftçiler sulak alanları arazi olarak kullanmak ve dereleri kurutmak istiyorlardı. Fulanileri bölgeden ve su kaynaklarından uzak tutmaya çalışıyorlardı. Bu tip kavgalar 1960 sonrasında nüfusun artması sonucu Müslüman çobanlarla Hristiyan çiftçiler arasında yaşanmaya başlamıştı ve Fulaniler, Arap-Afrikanlı melezler azınlık olarak mağdur olmuşlardı. Kendilerinin ortak kabile arazileri bulunmuyordu. Sadece inekleri ve atları vardı. Kooperatif kanunları Fulanilerin haklarını koruyacaktı. Herkes birer inek sattı ve o paralarla bir banka hesabı açtı. Hollanda Büyükelçiliği 10 bin dolar fon desteği sağladı ve çalışmalar başladı. Özellikle mera içindeki kuyuları ve sulak alanları korumak için çalışmalar yapıldı. Ayrıca çevrecilerden de destek aldık; çünkü sulak alanların zengin bir flora ve faunası vardı. Fulaniler Bamen-da'da zengin bir toplum; ama izole kalmışlardı.

Yeni kooperatifin ikinci projesi palmye yağıyla ilgiliydi. Amcam Rienus Zwollo Hollanda'daki Wageningen Tropikal Ziraat Enstitüsü'nde çalışmıştı ve Bamenda'daki zengin palmye yağının kaynağını araştırmak için buraya gelmişti. Burada doğal uzun "dura" palmyesi mevcuttur. Fakat amcam sanayi ve pazarlama için kısa boylu "tenera" palmyesinin daha verimli olduğunu söylemişti.

Fulani Müslümanlar dünyanın en geniş etnik göçmen grubudur. Birçok ülkede bulunmaktadır. Özellikle Batı Afrika ve Orta Afrika'nın kuzeyinde yaşıyorlar. Benim çalıştığım yerde kendi mera haklarını korumak için bir kooperatif kurmak istediler. İnekler dışında harika atlar yetiştiriyorlar, 1982

Fidanlık kurmak, ağaçların bakımını yapmak ve pilot bir bölgede küçük bir palmye yağı fabrikasıyla işe başlamak gerekiyordu. Hollanda'daki Hivos (Humanist Institute for Cooperation with Developing Countries – Gelişen Ülkelerle İnsani İşbirliği Enstitüsü) örgütünün bir projesini burada uygulanmasına olanak sağladım. Ngie-Widikum bölgesindeki Teze köyünü pilot köy olarak seçmişlerdi ve orada Mr. T. Enokoh bu projeyi

destekledi. Hivos, Kamerun Hükümeti'nden kendi bütçesiyle Ngie ve Widikum bölgeleri arasında Bamenda karayol şubesinin yönerge ve standartlarına uygun toprak bir yol açmasını talep etti. Ben Hivos'un delegesi rolündeydim. Bir gün Nepalli ve Kamerunlu iş arkadaşlarımla birlikte Teze köyüne gittik. Yolun yarısını yürüyerek gittik. İnanılmaz güzellikte doğal bir manzarası vardı. Özellikle bu proje için Hollanda Hivos'la çalışan teknik uzmanlar ve Mr. Enokoh arasında koordinasyon rolünü üstlendim ve bağlantıları kurdum. Fabrika için Hollanda'daki ITA şirketi, küçük bir yarı-gönüllü elektrikçiler birliği, profesyonel bir iş yaptı. Fabrikanın bütün makinelerini, aksesuarları, kabloları, ağır işler için malzemeleri Hollandalı uzmanlar Winschoten'de 15 tonluk bir konteynere koydular. Benim temel görevim ön hazırlığı yapmak, özellikle yerli elektrikçi, kaynakçı bulmak ve onlara destek olmaktı.

Konteyner bir kargo gemisiyle Douala Limanı'na geldi. Fakat Teze köyüne nasıl ulaşacaktı? 15 tonluk konteyner olmayan bir yoldan tropikal ormanın içinde yer alan köye nasıl ulaşacaktı? Yol yapıldı ve konteyner köye ulaştı.

İş arkadaşım Katrey, ailesiyle Nepal'e geri döndü. Fred Abety İngiltere'deki Loughborough Üniversitesi'nde bir burs buldu ve Simon Njokikang de kooperatif bülteniyle meşguldü. Simon Njokikang dürüst, sakın ve çalışkan birisiydi; fakat Fred Abety gibi karizması ve dinamizmi yoktu. O yüzden yeni bir uzman aradım. NWCA merkezinde böyle bir kişi görev yapıyordu. Isaiah Tammanjong orada muhasebeci olarak çalışıyordu. Fakat işinden memnun değildi. Patronu B.F. Wara onu bana vermek istemedi. Bense çok ısrar ettim ve iki ay onlara baskı yaptım. Sonunda Mr. Tammanjong "Mobile Team"e (Seyyar Ekip) atandı.

Bu güçlü, eğitilmiş, hoş ve dürüst Kamerunlu adam her kötü tecrübeyi gölgede bıraktı ve birlikte çok başarılı işler yaptık.

Sosyal hayatında biraz fazla "Don Giovanni" tipliydi; fakat Kamerunlular böyle adamlara saygı gösteriyorlar. Isaiah bana çok şey öğretti.

Palmiye yağı projesi için yeni bir yol yapıldı. Hollandalı ve Kamerunlu ustalar hemen işe başladılar, 1982.

Fabrika çalışmaya başladı. Solda kooperatif başkanı T. Enokoh, sağda onun asistanı ve ortada "his highness" Ngie bölgesinin şefi. Arkada palmye yağı ağaçları, 1982.

HUMANISTISCH INSTITUUT
VOOR ONTWIKKELINGS-
SAMENWERKING

HUMANISTIC INSTITUTE
FOR CO-OPERATION WITH
DEVELOPING COUNTRIES

INSTITUT HUMANIST
DE COOPÉRATION AVEC
LES PAYS EN VOIE DE
DÉVELOPPEMENT

INSTITUTO HUMANISTA
PARA LA COOPERACIÓN
CON LOS PAÍSES
EN DESARROLLO

Palmiye yağı üretim projesi için Hivos'tan teşekkür mektubu.

Carel Zwollo
c/o Provincial Chief Coop/Mut
BAMENDA
N.W.P.
Cameroon

REF. 3426326/120183

AFDprojecten

Den Haag, 19 mei 1983

Beste Carel,

Ik moet me allereerst verontschuldigen voor het feit dat ik recentelijk niets van mij heb laten horen. Zoals gewoonlijk hebben we het hier razend druk met van alles en nog wat. Verder wil ik je bedanken voor al je medewerking aan het Teze project. Kielman heeft me net gebeld en verteld dat ze zonder je optreden op het vliegveld waarschijnlijk heel wat problemen hebben gehad.

Ik zou je willen vragen of je zin en gelegenheid zou hebben om nog een Nederlands bezoekje enigszins te begeleiden. Zoals je wellicht weet, is het Teze project geadopteerd door het Centrum Ontwikkelingssamenwerking Haarlemmermeer (COSH). Op basis van dit project wordt in de gemeente mondiaal vormingswerk gedaan en de verwachting is dat ook wat fondsen worden ingezameld voor de regio Teze.

Als voorbereiding op een inzamelingscampagne in het najaar zou het COSH een bezoek aan Cameroon willen organiseren, met een verblijf van 3 à 4 dagen in Teze. Hun bezoek is gepland voor de periode 22/7 - 10/8, waarvan het bezoek aan Teze aan het eind zou kunnen plaatsvinden.

De vraag is dus of je tegen die tijd in Cameroon bent (wanneer ga je met vakantie?) en of je überhaupt tijd hebt om ze een beetje wegwijs te maken. Blaak zal een introductiebriefje voor Enoko meenemen als hij straks in de 2e / 3e week van juni naar Teze gaat. Laat het alsjeblieft gauw weten, want het is allemaal kort dag.

Groetjes,

Manuela Monteiro,
projectmedewerkster.

Teze köyünde başlayan proje; Hollanda'da bir NGO tarafından desteklendi. Ayrıca NGO'nun bulunduğu Hollanda'daki köy bu köyü "kardeş köy" olarak benimsedi.

STICHTING HIVOS
BEEKLAAN 387
2562 AZ DEN HAAG
HOLLAND

TEL. 070 - 63 69 07
POSTGIRO 716.000
TELEGRAMADRES:
HIVOS DEN HAAG

Bir hafta sonu Isaiiah'ın köyüne gittik. Onun ihtiyar babası, 40 yaşında olanlara Kamerun'da ihtiyar diyorlar, 50 yaşındakiler ise çok yaşlı, eski Oku dağ ormanında yaşıyordu, adeta bir aslan gibiydi. Yöre fakir ve izole kalmıştı. Oku ormanı bir trajedi yaşamıştı. Oku'daki dağcılar, özellikle kadınlara ısrarla ağaçları kesmelerini, yerine sulak alanlar yapmalarını çünkü oralarda sebze, özellikle de patates yetiştirebileceklerini söylemişlerdi. Merkezden izin gelince ormana dozer ve kepçe girmişti. Sonra herkes pişman olmuştu. Çünkü heyelan başlamıştı ve her yıl seller tarlalara ve köylere zarar veriyordu.

Başka bir hafta sonu Isiah Tammanjong beni başka bir bölgeye götürdü. Arabayı yolda bıraktık. Ormanın içinde sadece taşlı yollar vardı, orada küçük dereler içinden çok zor yürüyorduk. Bir saat sonra bir yaylaya çıktık. Hayatımda bu kadar güzel bir yayla görmemişim. İngiliz bir aile sömürge döneminde orada bir at çiftliği kurmuştu. Güzel bir taş ev vardı ve boş olduğu için içine girdik. Evin salonunda büyük bir şömine bulunuyordu. O küçük yayla o kadar güzeldi ki, öyle bir yeri sadece 1994 yılında Artvin-Borçka'da gördüm. Böyle yerler görmek insanın morali için her zaman iyi bir ilaç gibidir. Orada Isaiiah'a, *"Ben yakında Kamerun'dan ayrılıyorum. Sen bana çok değerli bir armağan verdin. Bu manzarayı hiçbir zaman unutmayacağım,"* dedim. Yayladan dönüşte bana ahşap bir heykel hediye etti. Bu heykel Oku köyünün ormanındaki ağaçlardan yapılan bir ahşap çanakaktı ve üstünde bukalemun vardı. Bukalemun onun üyesi olduğu kabilenin kutsal putuydu. Bu tahta heykel şimdi Amsterdam'daki evimde bulunuyor.

Afrika'da geçirdiğim bu beş sene yeterliydi. 1983 yazında Cenevre'de ILO'nun merkezine gittim ve sağlık testi yaptırdım. Sağlıklıydım. Sonra uzmanlara çalışmalarım ile ilgili brifing verdim. ILO personeli emeklilik ofisine de gittim. Oradaki orta yaşlı İsviçreli adam bana Amsterdam'ın merkezinde ucuz bir ev veya depo alıp restore etmemi önerdi. 40 sene sonra o evin çok değerli olacağını söyledi.

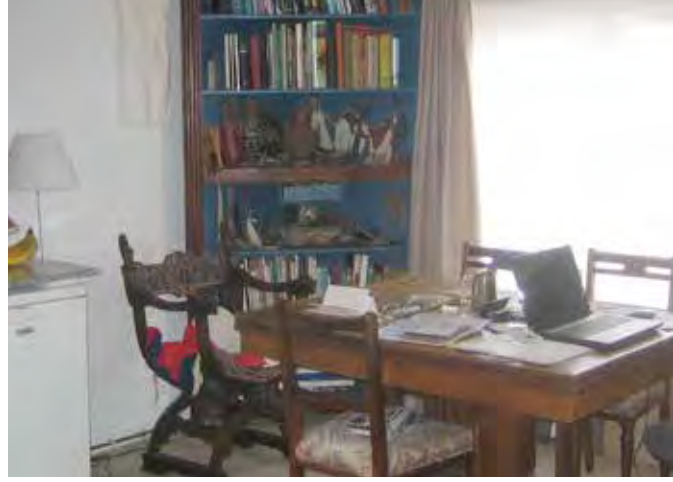

Mr. Isaiiah Tammanjong, 1982. Bu eğitmen kooperatif eğitim ve yayım işlerimi çok kolaylaştırdı. Karizmatik, çalışkan ve güçlü biriydi. Bir antropolog için ideal bir iş arkadaşı. Kendi âdet ve kültürlerini açık bir şekilde anlatıyordu. Isaiiah Tevrat'ta bir peygamber ismi; çok yolculuk yapan kişi anlamına geliyor.

Kendisi yurt dışına gitmek için istekliydi. Ancak onun patronu ben referans vermeme karşın ona izin vermedi. Onun gibi iyi bir elemanı hep yanında tutmak istedi.

Amsterdam'daki evimin penceresinden görülen 17. yüzyıla ait evler.

Evimdeki çalışma köşesi.

HEBE'den dostum Chris van Eghen'e ve eşi Femke'ye bir akşam yemeğinde İsviçreli memurun bana söylediklerinden bahsettim.

Ertesi gün arkadaşşımdan bir telefon geldi ve bana, *"Carel, eski bir sabun, ruj ve dudak boyası fabrikası şehir merkezinden taşınıyor. Bir grup sanatçı bu fabrikayı satın aldı ve restorasyon için belediyeden de izin aldılar. Temeli 1640 yılında atılmış, 1850 yılından kalma eski bir tuğla bina, çok büyük, 40 daireye bölmeyi düşünüyorlar. Sana buradan sorumlu kişinin telefon numarasını vereceğim. Çok ucuz, bu fırsatı kaçırma,"* dedi. Ben, *"Ama Chris, ben sanatçı değilim,"* deyince de, *"Sen hayat sanatçısısın,"* diye karşılık verdi. Ben de tavsiyelerini dinledim ve dairem Gietersstraat 43'ün restorasyonu için üç Türk usta buldum.

Eski fabrikanın sabun kokusu her yerden çıkıyordu. Bina bir Rijks Monument, tarihsel kamu binası olarak tescil edildi. Dairem Gietersstraat 43 ve restorasyonu için bulduğum Türkiyeli ustalardan biri Kayserili marangoz Salih Karaduman ve onun karısı Ankaralı Filiz ve çocuğu Emre'yle hâlâ görüşüyorum. Salih, 1983 yılında Hollanda'ya geldi ve Filiz'le evlenmek istedi. Fakat Filiz'in annesi Fikret hanım bu evliliğe karşı çıktı. Çünkü Salih parasızdı. Ben onun evliliğini kolaylaştırdım. Filiz'in annesi de Salih'i kabullendi ve böylece evlendiler.

Hollanda’da amcam Rienus Zwollo, 23 sene Wageningen Ziraat Enstitüsü’nde çalıştı. Uluslararası Tarım Merkezi (International Agricultural Centre-IAC) tüm dünya üzerindeki tarımsal kalkınma projelerine önerilerini sunuyor, ayrıca kurslar veriyordu. Wageningen Üniversitesi’ne bağlı akademisyenler az gelişmiş ülkelerdeki öğrencilere iki, üç aylık kurslar veriyor ve onlara yurt imkânı sunuyordu.

1984’te babam 65 yaşındayken bir grup gençle birlikte bir “*Çalışma Grubu*” kurdu. Grubun çoğunluğu su ürünlerine meraklı biyologlardan oluşuyordu. Bir genel sekreter seçtiler ve sadece o maaş alıyordu, diğerleri ise gönüllüydü. Fakat bir proje olduğunda gönüllü grup içinden birkaç biyolog uzman olarak yurtdışına gidiyordu. Her grup, gönüllü çalışan bilim adamlarını değerlendiriyordu. Küçük bir balıkçılık grubu daha vardı. Ben orada altı ay maaşlı çalıştım. Bu iş birliği çok iyi gitti ve profesyonel bir proje çıktı. Devlet, FAO, Avrupa Topluluğu, Dünya Bankası ve özel firmalar bu projeye finansman sağladılar.

Çalışma Grubu’yla IAC arasında bazen problemler de çıktı. Çalışma Grubu kendi imkânları olmadığı için telefon, elektrik, sekreterlik, fotokopi gibi hizmetlerin enstitüden sağlanması gerektiğini savunuyordu. Bir gün IAC müdürü telefon faturalarının çok yüksek olması, sürekli fotokopi çekilmesi ve uzmanların yolculuk yapmaları sebebiyle grubu kapatacaklarını söylemişti. O zaman küçük balıkçılık grubunun genel sekreteri Petra Spliethof müdüre, “*Tamam müdür bey, eğer siz bizleri bu şekilde tehdit ederseniz, o zaman ben de bugün bir kamyonet kiralıyorum ve tüm dokümanları kendi evime götürüyorum,*” demişti. Müdür de buna karşılık, “*Dokümanlar bize ait, bizim fotokopi makinemizi kullandınız,*” demişti. Petra da, “*Eğer skandal istiyorsanız, şimdi bir gazeteci çağıracağım ve şantajınızı ona anlatacağım,*” diye karşılık vermişti. Tabii yalnızca grubu korumaya çalışıyordu. Bir süre sonra bayan Spliethof FAO’dan Çin kültür balıkçılığı konusunda bir burs aldı ve altı aylığına Wuxi’ye gitti ve yerine benim geçmemi istedi.

Altı ay Amsterdam’dan Wageningen’e trenle gittim, geldim. Ekonomi Bakanlığı Kalkınma Müdürlüğü için proje uzmanlarıyla birlikte resmî bir not yazdık. Hollanda dünya üzerindeki küçük balıkçılık sektörüne nasıl en iyi yardımı yapabilir? Tabii bu not takım işini

vurguluyordu ve ben koordinasyonda rol oynadım. Altı ay içinde pek çok kişiyle tanıştım. Petra hanım Çin'den gelmişti ve eşi Hans'la birlikte Zambia'ya gittik, bir *"Food Strategy Plan"* (Gıda Strateji Planı) geliştirdik. Petra bana bir isim listesi bırakmıştı. Ben de iş arayanların uzmanlara ulaşması için çalışıyordum.

Petra Hanım'ın sezgisi çok iyiydi. 1984 yılında devlet çalışma gruplarını koordine etmek için yeni bir organizasyon kurmuştu. Bunun başına da müdür olarak Jan Dorenbosch'ı atadı ve ben onu 1991 yılında Ankara'da tanıdım. Çünkü o, FAO'nun Türkiye'deki temsilcisiydi. Ben de o zaman ODTÜ'de öğretim görevlisi ve Türkiye Kalkınma Vakfı'nda uzman olarak çalışıyordum.

Lagdo Gölü Balıkçılık Projesi (Kamerun - 1986 - 1988)

Hollanda'da iki sene kaldım. O zaman önemli iş bağlantıları kurdum. Küçük balıkçılar için kurulmuş Wageningen'deki bir NGO'da biyologlar Petra Spliethof ve Hans De longh'la tanıştım. Hans babamla Endonezya'da ton balıklarının göçüyle ilgili bir araştırma projesi uygulamıştı ve Endonezya devletine önerilerini sunmuşlardı. Endonezya ve Hollanda bu sektörde ve başka sektörlerde yıllardır iş birliği içinde ve iki kalkınma özel şirketi Euroconsult, -şimdi adı Arcadis oldu- ve Haskoning bu araştırma projesini uyguladılar. Biyolog Hans o zaman Haskoning şirketinde çalışıyordu. Bir gün beni çağırdı ve bana, *"Carel, seninle beraber yeni bir proje önerisi yazacağız, sen Kamerun'u iyi tanıyorsun, bana yardım et,"* dedi.

Kuzey Kamerun'da Nijer Nehri'nin en büyük kolu olan Benue Nehri'nde, 1982 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin yardımıyla bir hidroelektrik santrali inşa edildi. Barajın gövdesi Lagdo köyünün üst bölümündeydi ve setin arkasında çok büyük bir göl oluşturdu. Kamerun devleti ondan üç yıl öncesinde kötü bir deneyim yaşamıştı. Lagdo'nun kuzeyinde bir baraj yapılmıştı ve her taraftan buraya balıkçılar gelmişti. Suyun periyodik olarak azalması ve yapay göl Maga'nın varlığı Kuzey Kamerun'daki büyük Logonne Gölü balıkçılarının verimliliğini olumsuz etkilemişti. Logonne'un fazla yağmur yağması sonucu taşmasıyla dönemsel olarak tamamıyla sele kapılan geniş ovaların şimdi bir kısmı sudan etkileniyordu. Bu yüzden profesyonel balıkçılar Maga Gölü'ne gitmeye başladılar ve 1985'te göl aşırı derecede sömürüldü. Kayıtlı beş bin balıkçı kendilerinin de ifadesiyle gölde balık bırakmadılar.

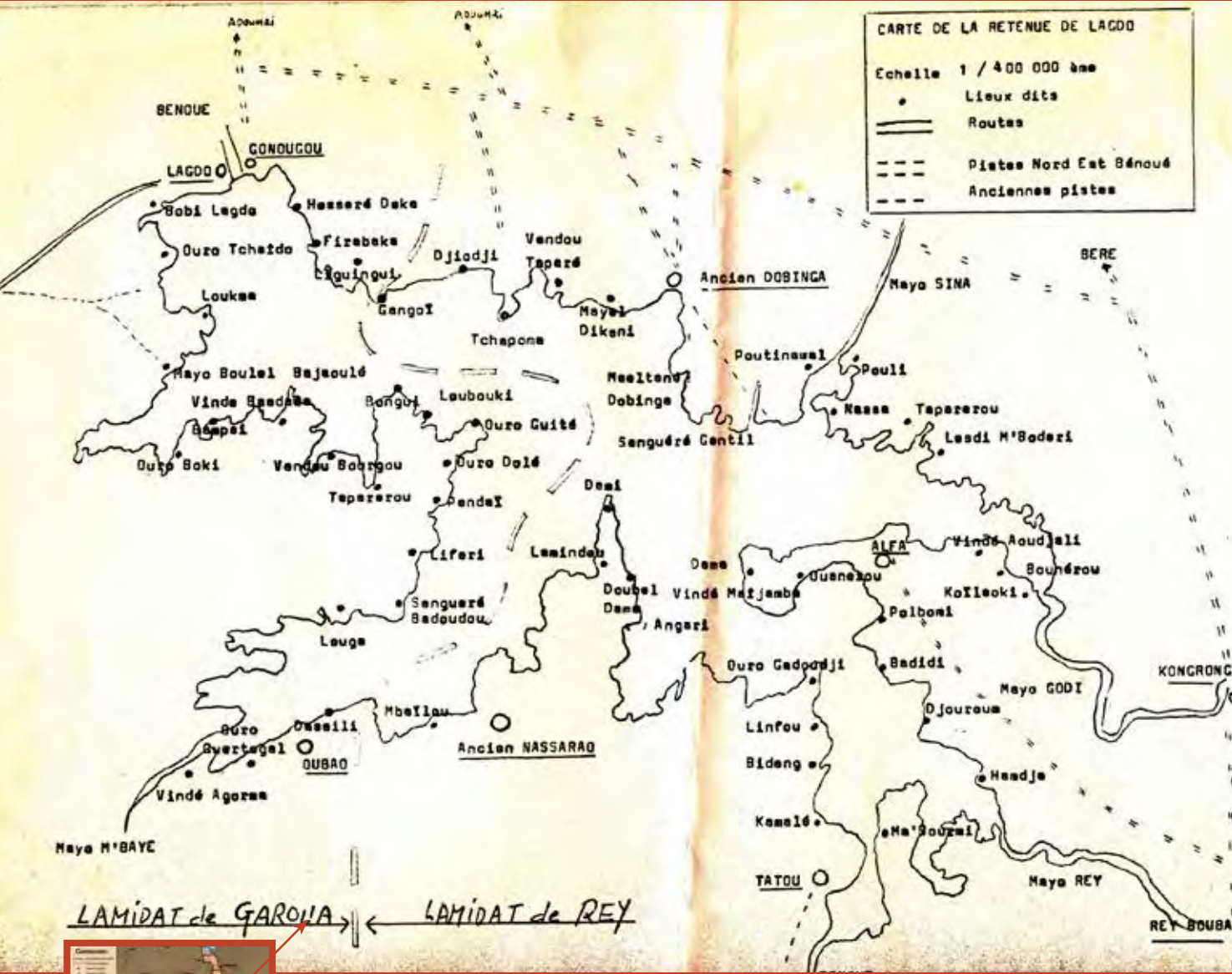
Kamerun Hükümeti böyle bir hatanın tekrar edilmesini istemiyordu ve diplomatik kanallardan yardım istendi. AB bu konuda bir projeyi ihaleye çıkardı. AB'nin STABEX adında bir kalkınma fonu bulunuyordu. Bu fon üçüncü dünya ülkelerinden yapılan hammadde ithalatının iyileştirilmesi, piyasa fiyatlarının düzeltilmesi konularında kullanılıyordu. Çünkü Afrika ülkeleri ucuza hammadde ihracatı yapıyorlar, ama pahalıya mal ithal ediyorlardı. AB, gölün çevresinde bir kalkınma programıyla toplumu geliştirmeye yönelik bir örgüt (MEAVSB: Mission d'Etude et d'Aménagement de la Vallée Supérieure de la Bénoué) kurdu. Esasen küçük çaplı bir Güneydoğu Anadolu Projesi gibi. Programa göre bu örgüt kapsamlı bir şekilde hareket etmeli, yeni altyapı kurmalı, su altında kalan köyleri ve göl etrafında yerleşen toplumu araştırmalı, sosyal ve ekonomik hizmetler verilmeliydi. Yeni gölün çevresinde her bölgeden, Nijerya, Çad ve Orta Afrika'dan gelenler vardı. En çok Benue Nehri'nin aşağısından, Kamerun ve Nijerya'ya göç olmuştu. Devlet yabancıları hoş karşılamadı ve göldeki balık bolluğunu kabul etmek istemedi. Lagdo Gölü'ndeki balıkların varlığı her yıl önemli ölçüde arttı. En çok yararlanan ise Nijeryalı Djukun kabilesi balıkçılarıydı. Başlangıçta böyle değildi. Fakat proje araştırmasında ne kadar yararlandıkları belli oldu. Onların payı yüzde 30-40 arasındaydı.

Neden Nijeryalılar bu alanda o kadar başarılıydı? Çünkü Nijerya devleti tekne motorlarını ve ağıları vergisiz olarak kooperatif ortaklarına satıyordu. Ayrıca Nijeryalılar Kamerunlulardan daha tecrübeliydi ve daha profesyonel çalışıyorlardı. Göç eden balıkçı aileler Lagdo Gölü etrafında gecekondu evlerine yerleşmişlerdi. Onların her konuda yardıma ihtiyaçları vardı. Okul, sağlık ocağı, market ve yol yoktu. AB projesi için beş firma teklif sundu. Hans De Longh da proje teklifi hazırlamak için beni görevlendirdi.

İlginç bir şeyden bahsetmek isterim. Afrika'da bazı ülkelerde insanlar protein ihtiyacını balıklardan karşılıyor ve en çok Gana balığı yeniyor. İnsanların yüzde 64'ünün tüm hayvansal protein ihtiyacının balıkla karşılandığı bölgede Kamerun'un oranı yüzde 29. Afrika ülkeleri iki doğal ekolojik etken dolayısıyla balık bolluğundan pozitif etkileniyor. Birisi Gine Körfezi'ndeki "Up Welling System" (deniz veya okyanusta soğuk su aşağıdan yukarıya doğru yükselir, besin açısından zengin ortam oluşur);

Kamerun'da kadın balıkçı. Kuzey Kamerun'da balık tutmak erkeklerin, balık kurutmak ve füme yapmak ise kadınların işi.

Kuzey Kamerun'da Lagdo Gölü Balıkçılık Projesi'nin uygulandığı yerleşimler. Proje kapsamında balıkçılık teknikleri, sandal, kano, balık kurutma, füme teknikleri geliştirme, limanlar, okul, sağlık ocakları ve çeşitli araştırmalar yapıldı. Fakat büyük sorunlarla karşılaştık. Yağmur yağdığıında göl üç, dört kat büyüyordu. Balıkçılar su seviyesini takip ediyordu. Çünkü balıklar da mevsimlik göç ediyorlardı. Her şey geçiciydi. Bu harita gölün mevsimlik su seviyesini gösteriyor. Yağmurdan sonra göl genişleyince çalılar, eski ağaçlar, ölü hayvanlar gölde çürüyordu. Bu da balıkların işine yarıyor, onlar için besin oluyordu.

okyanusun derinliklerindeki oksijen oranı yüksek soğuk akıntılarla kıyılardaki plankton oranı yüksek sıcak suyun karışımı müthiş bir balık varlığı yaratıyor. İkinci fenomen ise, taşkın ovalar, tropikal doğal göller ve baraj gölleri. Baraj gölleri yapımından sonra ilk 7-10 yıl içerisinde baraj gölündeki balık miktarı şaşırtıcı şekilde artıyor. Bir hektar alanda 50-400 kg arasında balık varlığı oluyor. Türkiye’de ve diğer Avrupa göllerinde soğuk su olduğu için hektarda yalnızca 23-30 kg balık bulunuyor. Daha sonra bu göllerde ürün miktarı azalıyor ve belirli bir düzeye geliyor. Genel olarak buradaki balık azaldığı için göldeki biyolojik denge bozuluyor. Plankton ve “detritus” (organik kalıntılar) yiyen balıklar çoğalıyor, özellikle tatlı su balığı “tilapia” türü.

1982 yılında Lagdo Gölü’nün varlığı, barajın aşağısındaki Benue Nehri’nin taşkın ovalarındaki hidrolojik dengeyi bozdu. Bundan dolayı Benue balıkçıları Nijerya’da, dönem dönem nehir boyunca taşkın ovalardan göç ederlerdi. Nijerya’da da balık sayısında ani bir azalmayla karşılaştılar ve Lagdo Gölü’nün kıyısına taşındılar. Bu kaynak yönüne doğru görülen göç hareketinin dışında, Kamerun’un kuzeyindeki balıkçıların düzenli göçleri 1983 senesinde başladı ve hâlen devam ediyor.

Tabii yeni baraj gölü bitki örtüsünü de olumsuz yönde etkiliyor ve balıklar için yem oluşuyor. Gölün etrafındaki balıkçı aileler geçici kamplara yerleşiyor ve gölün çevresindeki balık göçünün izini sürüyorlar. Çünkü haziran-ekim arasında o bölgede yağmur sezonu var ve bu yarı-çöl memlekette tüm doğa muazzam ölçülerde yenileniyor. Yeni baraj ayrıca nüfus yoğunluğunu da önemli ölçüde etkiliyor. Lagdo Vadisi’nin nüfusu kilometrekareye 30 kişiye çıktı. Garoua ilinde ise 19 kişi. Kamerun’un genelinde ise 17 kişi. Bu yoğunluk ziraat ve hayvancılık alanında büyük bir erozyona neden oldu. Balıkçıları balıkların çoğunu tütsüleyerek pazarladılar. O nedenle de gölün çevresindeki ağaçları ve çalıları kestiler ve bu durum çevre problemleri yarattı. Ayrıca bir diğer problem de “mevsimlik seller” oldu. Sadece Benue Nehri’nin suyu değil, en az üç derenin suyu da göle dökülüyor ve her yıl kaç milyon metreküp su debisi geldiği konusunda belirsizlik yaşanıyor. Bütün bu sebepler dolayısıyla bölgede nasıl bir kalkınma projesi organize edileceğine karar vermek çok zor.

Kamerun’daki Balıkçılık Projesi, 1986.

Kamerun’da balıkçıları için geçici konutlar sazdan, mısır veya buğday saplarından basit olarak yapılıyor. Bu konutlar bir günde yapılabilir ve siz oraya hemen taşınabilirsiniz, 1986.

Ben projeyi 1985 yılında Haskoning Şirketi'ne yazdım ve onlara bu yeni tropikal baraj gölü için üç yaklaşım önerdim: Gölün biyolojik ve ekonomik araştırmaları, balıkçılıkta teknik iyileştirme, gemiler, ağlar, kafesler, balık kurutma ve tütsüleme satışları ve bir alt yapı, limanlar, yollar, su altındaki ölmüş ağaçların limana çıkarılması. Çünkü tekne trafiğini bu ağaçlar engelliyordu. Ayrıca içme suyu sondaj kuyuları. Haskoning Şirketi adına yazdığım bu proje kabul edildi. Yeni bir proje taslağı hazırlamak her zaman bir takım işidir. Her proje önerisinde üç önemli parça vardır: Teknik yaklaşım, ücretlendirme ve uzmanlar. Benim için büyük bir heyecan başlamıştı. Çünkü ilk defa bir şirket için çalışacaktım. Haskoning, Doğu Hollanda'da, Apeldoorn'un 40 km güneyindeki Nijmegen'de bulunan eski bir mühendislik şirketi idi. Şirkette çoğunlukla inşaat mühendisleri ve teknikerler çalışıyordu. Sosyo-ekonomik projeler için ayrılan küçük bir bölüm vardı ve bu bölüm sosyolog Joop De Goede tarafından yönetiliyordu. En çok destek veren kişi biyolog Hans De Longh idi.

Yeni baraj yapılmadan önce bir Fransız biyolog olan Garoua Cuvier, 18. yüzyılda yaşamış ünlü Fransız zoolog ve paleontolog Baron George Cuvier ile aynı soyadını taşıyor, Benue Nehri'ndeki balık varlığı üzerine bir araştırma yapmıştı. Garoua'da daha önce de gönüllü olarak prestijli Fransız araştırma grubu "ORSTROM" için çalışmıştı. O tüm 1979 ve 1982 yılları arasında Benue Nehri'ndeki balık türlerini tespit etmiş, balık pazarı üzerine araştırmalar ve anketler yapmıştı. Garoua'danın iletişim bilgilerini buldum ve ondan bir randevu aldım. Kendisi Paris'te ailesiyle yaşıyordu. Bana güvenmiş olacak ki topladığı her tür bilgiyi benimle paylaştı. Ayrıca coğrafi bilgi sistemiyle ilgili bilgiler de verdi. Haskoning Şirketi bu büyük AB projesini kazandı ve 1985 senesinde işe başladı. Hollanda'dan üç uzman gönderildi. Ben gitmek istemedim; çünkü yine aşırı sıcak olan Sahra Bölgesi'nden korktum. Lagdo Gölü projesinde üç gönüllü biyologu da orada bizim projeye dahil ettiler. Birisi Fransız, diğer ikisi de American Peace Corps'tan bir kadın ve bir erkekti. Ayrıca dört Kamerunlu balıkçılık teknisyeni vardı. Lagdo köyü ile Garoua arasında 50 kilometrelik asfalt bir yol vardı. Lagdo hidroelektrik santrali ve gölün setlerinin yanında çok izole bir köydü. Pozitif yönden bakarsak, elektrik, bol miktarda balık ve kendi sebzelerini, ördeklerini, domuzlarını yetiştiren Çinli uzmanlar vardı.

Yeni bir proje taslağı hazırlamak her zaman bir takım işidir. Her proje önerisinde üç önemli parça vardır: Teknik yaklaşım, ücretlendirme ve uzmanlar. Benim için büyük bir heyecan başlamıştı.

Projeyi Kamerun'un Kuzey Bölgesi'nin yönetim merkezi Garoua'da Kamerunlu bir müdür, "liman adam", bir Belçikalı uzman, "Vincent de Visscher", (Flemenkçede "de Visscher" balıkçı demek) yönetiyordu. Fakat o otoriter adamın balıklar hakkında hiçbir bilgisi yoktu ve başkent Yahounde'de ise bir Alman AB temsilcisi Madame von Brokovsky ve onun Hollandalı asistanı Mr. Sicco Roorda Van Eysinga koordine etti. Sicco'nun dedesi Endonezya'da sömürge döneminde halkın eğitimi konusunda önemli bir role sahipti.

O yıllarda kız kardeşim Sandra New York'tan Paris'e taşındı ve Fransız kocasıyla, Rue Violet 18'de bir apartman dairesi kiraladılar. Paris'e gittiğimde onlarda kaldım. Amsterdam tren istasyonundan trene bindim ve dört saat sonra "Gare du Nord"a vardım. Bir metroya bindim ve Afrika balıkçılığıyla ilgilenen Cuvier'i ziyaret ettim. O çekingen genç, anne ve babasının apartmanında yaşıyordu. Fransızları hiçbir zaman apartman dairesinde ziyaret edemezsiniz. Genellikle onlar misafirlerini dışarıya davet ederler. Benimkisi biraz acil bir ziyaretti. Apartmanın her tarafı doluydu. Mobilyalar, porselenler, boncuklar... Genç biyolog Afrika'ya dönmek istiyordu. Ancak annesi ona izin vermemişti.

AB, Brüksel'de kalkınma projelerine 1980li yıllarda başladı ve genel olarak o dönemde balıkçılık sektöründe pek tecrübeli değildi. Teknik destek için sadece bir Alman biyolog olan Cornelia Von Nauen bize destek verebilirdi. AB, ona "balıkçılık bülteni" hazırlamak için iş vermişti. "Bülten" yazmak çok önemli bir iş, gençler kariyerlerine bu işle başlayabilirler. Bir başka nokta da AB, FAO'daki balık uzmanlarından yardım istemedi ve o dönemdeki 12 üye ülke özel kalkınma şirketleriyle çalışmayı tercih etti ve sivil toplum örgütlerindeki gönüllüleri o şirketlere dâhil ettiler.

İlk yıl projede önemli bir yöntem sorunu yaşandı. Çok fazla sayıda biyolog olduğu için yalnızca balık araştırması yapıldı. Hem Kamerun devleti hem de AB'nin şikâyet etmesi sonucunda Haskoning

Kamerun Balıkçılık Projesi. Ortadaki gözlüklü kadın Marga Kerklaan. 1986'da proje ile ilgili bir belgesel hazırladı. Kendisi KRO (Katholic Radio Omroep) elemanı. Fotografla belgeseli çeken Hollandalı ekip ve balıkçılar, gençler, onların torunları. Torunlara "Gelecekte balıkçılık yapacak mısınız?" diye sorunca hep birlikte "hayır" yanıtını veriyorlardı.

Kamerun Balıkçılık Projesi ekibi. Çin tarafından inşa edilen Lagdo Hidroelektrik Santrali yemek salonu. Lagdo'nun domuz eti yenilen tek yeri. Çinli mühendisler zaman zaman bizi yemeğe davet ediyorlardı. Kuzey Kamerun'da Müslümanlar yaşadığı için yalnızca Çinliler domuz yetiştiriyorlardı. Ortadaki bıyıklı biyolog Hang De Longh, sağda ben ve diğer üç kişi Hollanda Katolik Radyo ve Televizyon Derneği'nin çekim ekibinden. Hollanda'da kamunun yanında şirketlerin, sivil toplum kuruluşlarının da TV ve radyoları bulunmaktadır. Hollanda'da dört grup TV ve radyo vardır: Laik ve liberal, solcu, Protestan ve Katolik. Bunlar devletten destek alıyorlar. Bu ve diğer örgütler Hollanda'nın çoğunluğunu yansıtıyor.

Şirketi'nden bana projeyi kurtarmam için talep geldi. Ekip içinde de çatışmalar oluyordu; proje müdürü Leendert Hartsuyker proje önerisini adapte etmek istiyordu ve AB koordinatörü Vincent De Visscher bunu kabul etmiyordu. Benim oraya gidip proje müdürü olmamı istediler.

1986-1988 yılları hiç kolay geçmedi. Fakat Afrika'daki hiçbir proje kolay değildir. Kendime güvendim ve tekrar kuzey Kamerun'a gitmeden önce şunu düşündüm. Şikâyetçi olan AB ve Kamerun devleti biraz haklı çıktı. Çünkü sanki mimar bir ev planı çizmiş, ancak evinin bir katını eksik yapmış ve müşterinin şikâyetinden sonra mimar şöyle bir tepki veriyor, *"Evet, sayın müşterimiz iki katlı ev için ödeme yaptınız, ancak tek katlı ev sizin için daha uygun, isterseniz bu ev böyle kalsın"*.

Oraya bir lider gerekiyordu. Ben bu rolü üstlenebilir miydim? Bunu öğrenmek için bir valizimi liderlikle ilgili kitaplarla doldurdum. Machiavelli'nin *"Il Prensi"* kitabı da onların içindeydi. Ön araştırma için çok az zamanım vardı ve bir liderin en önemli rolünün "hizmet" olduğuna karar verdim. Çünkü bu şekilde rol model olabilecektim. Tabii ki bende biraz "sömürge kanı" da var ve ben Lagdo'ya gelince ilk önce yerel liderle konuştum ve onların desteğini aradım. Lag-

do Gölü bölgesinde geleneksel iki “Lamido³” var. Göl yapılıncı o iki Lamido çok arazi kaybetti ve gölü ikiye böldüler; güney parça muhteşem Lamido Rey Bouba’ya ait ve kuzey parça muhteşem Lamido Rey Garoua’ya ait oldu. Rey Bouba “Mayo Rey” deresinin yanındaki sarayda yaşıyordu ve o bölgede 36. bin kilometre karelik bir alanın, Hollanda’dan daha büyük bir alanın, reisiydi. Nüfusu 150 bindi, 500 dönüm büyüklüğünde bir arazinin içinde ve yedi metre yüksekliğinde kuru kil duvarla çevrili bir sarayda yaşıyordu ve bin civarında geleneksel “dogari” askerleri onu koruyordu. Proje teknesiyle muhteşem Lamido’yu ziyaret ettim. Teknenin arkasında yedi metre uzunluğundaki balıkçı sandalını hediye olarak götürmüştüm. Dört saat bekleme salonunda oturdum. Sadece bir hizmetçi bana içinde üç adet muz ve bir fantanın olduğu bir sepet ikram etti. Sonra muhteşem Lamido beni çağırdı, tercümana ihtiyacımız yoktu. Lamido hem İngilizce hem de Fransızca konuşabiliyordu. Üniversiteyi Londra’da okumuştı. Onun yüzünü göremedim. Çünkü müslinden yapılmış bir örtü tüm yüzünü kapatmıştı ve beş metre uzaktaki bir koltukta oturuyordu. İlk önce hediyemizden bahsettim ve proje raporunu kendisine verdim. Bana, *“Teşekkür ederim; ama tekne biraz dar, benim geniş koltuğum onun içine sığmaz. Hizmetçiler ölçüsünü aldılar, ancak bir yastık üzerinde oturabilirim. Fakat yine de sağolun,”* dedi. Projenin amacını açıkladım ve yardım istemek için geldiğimi söyledim. *“Nasıl yardımcı olabilirim?”* diye sordu. *“Biz balıkçılık alanında araştırmalar, istatistikler yapıyoruz, ağ ve diğer balıkçılık metotlarını topluyoruz; ama bu işi balıkçılar sevmiyorlar ve bizden şüpheleniyorlar. Oysa ki onlar sizin dogari askerlerinize saygı duyuyorlar (aslında korkuyorlar), onları bizim işlerimizi kolaylaştırmak için gönderir misiniz? Bunun karşılığında ben de size yardım edebilirim; projemizin yarattığı pek çok imkânımız var: Sağlık, tekneler, motorlar, ağlar, kamyon, araba vs. İhtiyacınız olduğunda Lagdo’daki büroya bir kişiyi gönderebilirsiniz,”* diye cevap verdim. Biraz Lamido kedi, ben fare ilişkisini oynadım. Onun yüzünü göremedim, fakat bu iyi de oldu. Onun “sıcak sesi” bana iyi geldi. Beyaz müslin baş örtüsünün altından bana *“Sağ-*

³ Batı Afrika’daki Müslüman toplumların geleneksel liderleri için Fula dilinde kullanılan bir tabir.

Kooperatif yayım ve eğitim proje ekibi.

“Biz balıkçılık alanında araştırmalar, istatistikler yapıyoruz, ağ ve diğer balıkçılık metotlarını topluyoruz; ama bu işi balıkçılar sevmiyorlar ve bizden şüpheleniyorlar. Oysa ki onlar sizin dogari askerlerinize saygı duyuyorlar (aslında korkuyorlar), onları bizim işlerimizi kolaylaştırmak için gönderir misiniz?”

Kamerun'da balıkçılık araştırmaları. Yeni fırın teknolojileriyle daha az odun kullanarak ve çevreye daha az zarar vererek balık kurutma çalışmaları geliştirildi, 1986.

lun, biz çok problemler yaşıyoruz,” dedi.

Lamido ayrıca, “Kamerun devleti bizim liderlik rolümüzü ve statümüzü ciddiye almıyor, hidroelektrik barajı yaptılar ve arazide elektrik bağlantısı için söz verdiler. Gelin görün ki elektriğimiz yok, hâlâ bekliyoruz,” dedi. Lamido bizden hiç yardım istemedi, ama bize çok yardım etti. Lagdo’da küçük bir Katolik cemaat ve de bir pa-

paz vardı. Ben oraya yerleştikten sonra hemen haber almışlardı. Bir papaz benim evime geldi ve “Hoş geldiniz, sizi tanımak istiyorum,” dedi. Nasıl da haber hızla yayılıyor diye biraz şaşırdım. Fakat o izole bölgede yeni bir beyaz yüzün hemen fark ediliyor olması normal gelmeye başladı. Papaza ilk söylediğim şey, “Ben Katolik değilim, Protestanım,” oldu ve onu bir daha görmedim.

Özetlemem gerekirse, Kamerun’da 1982 yılında, Çin Halk Cumhuriyeti’nin desteğiyle Benue Nehri’nde Lagdo köyünde bir hidroelektrik santrali kuruldu. Bölge bir anda 697 kilometrekarelik, 29 metre derinliğinde, 70 kilometre uzunluğunda ve 47 kilometre genişliğinde bir tropikal göle dönüştü. Çin devleti vapurla binlerce işçi göndermişti ve tipik Mao Zedong dönemi gibi karınca misali kürekle, kum torbalarıyla işe başladılar. Kamerun Cumhuriyeti’nin Başbakanı Paul Biya bu duruma son verdi ve Afrikalı iş gücünü kullanmak istedi. Binlerce Çinli Çin’e geri gönderildi. Baraj seti bitince, bir sava ve göl havzası içindeki tepeler yavaş yavaş su altında kalmaya başladı. Köylüler, büyükbaş hayvanlar, filler, zürafalar, bufalolar, maymunlar, leoparlar kaçtılar; ancak bazı küçükbaş hayvanlar göl içindeki tepelere sığındılar ve maalesef oralarda açlıktan öldüler veya su altında kaldılar. Çevreciler hiçbir yardım kampanyası düşümediler. Çinliler bu barajın ikinci amacı olarak sulamayı önerdiler ve ilk olarak pirinç tarlalarında bunu gerçekleştirdiler. Pirincin üretim maliyeti Tayland’daki pirincin iki katından fazla olduğu için, bir fiyasko oldu. Elektrik de yerleşimlere 1985’te verilmeye başlandı.

Aslında Kuzey Kamerun Projesi ile ilgili ayrı bir kitap yazabilirim. Orada çok şey denedik, çok az şey gerçekleştirebildik. En azından başladık. Yeni, daha dayanıklı bir model balıkçı teknesi yaparak, çevreye verilen zararı önlemek için yeni balık kurutma fırınları yaptık. Balıkçılık araştırmalarıyla ilgili yeni bir model oluşturduk; gözlemlerimize göre dört farklı etnik grup dört farklı metot kullanıyordu. Mesela Nijeryalı Djukalar güçlü motorlu sandalları kaçak olarak Nijerya'dan getiriyorlardı, ağ ve kafesleri profesyonelce kullanıyorlardı ve balıkçı başına günde 40 kilodan fazla balık tutuyorlardı. Kabawa ve Haoussa kabileleri de aynı şekilde başarılıydılar. Yerli Rey Bouba toplumu yani hem balıkçılık hem de ziraat ve hayvancılık yapanlar kişi başı sadece günde 10 kg balık tutuyordu. Onlar amatör balıkçıları, daha çok ziraatçiydiler.

Devlet tarafından proje istatistiklerini onlara göstermemiz konusunda bize baskı yapılıyordu. Nijeryalı Djukaların göllerini boşalttıklarını düşünüyorlardı. Biz, *"Nijeryalı balıkçılar Kamerun pazarı için çalışıyorlar,"* diyorduk. Kurutulmuş ve tütsülenmiş balıklar her gün kamyonlarla Lagdo'dan Güney Kamerun'a yollanıyordu. Kamyonlar giderken de polis ve zabıta tarafından birkaç kez durdurulup onlardan "vergi" isteniyordu. Nijerya'da kaçak olarak birçok Kamerunlu çalışıyordu, o yüzden diplomatik düzeyde iki devlet arasında problem olmaması gerekirdi. Ayrıca Kamerun baraj gölünü yaptı ve o yüzden Nijeryalı balıkçıların kaynağı kesildi ve onlar da Lagdo'ya göç ettiler. Afrika'da sınırlar adeta süzgeç gibidir.

Araştırmamıza göre Lagdo Gölü'nde balık miktarı giderek arttı. Önce 400 balıkçı (1985) oraya yerleşti, iki yıl sonra 700 ve bu günlerde bu rakam 1200'e yükseldi.

Antropolog olarak bölgede ayrıca bir araştırma daha yaptım. Balıkçılar bana, *"Lütfen bize yardım edin, devlet memurları bizi çok eziyorlar ve bizden rüşvet istiyorlar,"* dediler. Onlara kulak verdim ve balıkçılara, *"Size ne yapıyorlar ve siz onlarla nasıl mücadele ediyorsunuz? Mutlaka bir yönteminiz vardır, değil mi?"* diye sordum. Bu rüşvet sistemini araştırdım ve ilginç sonuçlara ulaştım. Bu bulgular herhangi bir resmî raporda yazılamaz. Orada her kabile farklı metotlar kullanıyordu. Polis ve jandar-

Zararlı böceklerle karşı bir kurutma yöntemi olarak tütsülenmiş balıklar.

Kamerun'da balık kurutma çalışmaları, 1987.

Kamerun'da göl kenarında kurutulmuş balık pazarı, 1987.

Kamerun'da balıkçılık yapan bir aile, 1986.

madan en çok zarar gören Kuzey Kamerun'daki (Çad Gölü) bir kabileydi. Çünkü onlar Lagdo'nun ana yolu üzerinde ve göl limanı yakınlarında yerleşmiş bir gecekonduya yaşıyorlardı. Kabile Şefi Diauro polis felaketine karşı koyun kurban edip, dua ediyordu. Bir yoruma göre onlar yeni Müslüman oldukları için hâlâ putperest metotlar kullanıyorlardı. Başka bir metot olarak da, polis gelince bir bitkiyi, belirli bir ağaçtan bir yaprak kopararak ceplerine koyuyorlar ve böylece polis onları rahat bırakıyordu. Çünkü inançlarına göre bitkinin etkisi çok güçlüydü. Başka bir kabile her balıkçıdan haftalık bir miktar para topluyor; batık fon (*sinking fund*) oluşturuyor ve polisler

rüşvet almaya geldiklerinde bu fondan rüşveti veriyorlar, daha sonra da bir ay rahat ediyorlardı. Rüşvetçilere karşı en başarılılar Nijeryalı profesyonel balıkçılarıydı. Polis ve jandarma onlardan daha çok para istiyor, yoksa da kimlik kartlarını alıyordu. Balıkçılar da bu konuda bekçileri görevlendiriyordu. Bekçiler polise, “*Bizim paramız var, ama burada değil. Bizimle kampa gelin,*” diyorlar ve tekneye bindirip polisleri teknelerle ıssız bir yere götürüyorlar, polisleri “*yüzme dersi veriyoruz*” diye su altında bazen onları boğuyorlardı.

Yerli balıkçılar problem yaşamıyordu. Çünkü onlar muhteşem Lamido Rey Bouba ve Lamido Garoua'nın geleneksel askerleri “dogari” tarafından jandarmaya karşı korunuyorlardı. Ben ara sıra göl etrafında çeşitli araştırmalar yaptım. Kendi ekibimle, yastıklar, çadırlar, sineklere karşı cibinlikler ve şezlongları tekneye taşıyorduk. Akşam üzerlerinde benim favorim gecekondu Djukunlardı. Onlar benden bir zarar görmediler. Biliyorlardı ki proje müdürü için soğuk bir bira rüşvet değildir. Bir balık kafesi içinde, uzun bir ip, gölün derin ve serin yerine bira şişelerini koyuyorlardı ve ben akşam üzeri, güneş battıktan sonra, çadırın önünde şezlongda bira içiyordum ve kampın şefinin karısı da iyi pişmiş bir balık ikram ediyordu. Ondan sonra bize soru soruyor ve anlattıklarımıza kulak veriyorlardı.

Djukunlar bana, “*Raporunda bizimle ilgili kötü bir şey yazma,*” demişlerdi. Çad'dan gelen Kabawa ve Shoa Kabilesi balıkçıları “part-time” idi. Onlar aslında hayvancılık yapan kabilelerdi. Sadece kısa süreliğine balık bolluğundan faydalandılar ve kazandıkları parayla kendilerine inek aldılar. Onlar işçileri köle gibi çalıştırıyorlardı. Lagdo Gölü çevresinde çimento ve güneşte pişmiş kil tuğlayla evler yapıp geçici olarak orada kalıyorlardı.

Bence projenin başlangıcındaki tartışmaların nedeni kişiliklerin farklı olması ya da Haskoning'ın projeyi uygulama yöntemi değildi. Daha derinde bir neden vardı. İdeolojik olarak MEAVSB Proje çalışanları, özellikle V. De Visscher tarafından temsil edilen taraf, modern batıdaki balıkçılık teknolojilerinin direkt olarak Lagdo Gölü'ne yerleştirilmesini istiyordu. Haskoning takımının ise bir araştırma yaklaşımı vardı ve bu ekonomist E.F.Schumacher'in tanımladığı yaklaşımdan etkilenmişti. Schumacher, 1973 yılında yayımlanan kitabında şöyle demişti: *"Small is beautiful; a study of economic as if people mattered"* (Küçük güzeldir). Ekonomik araştırmalar insana önem vermelidir. Bu kitap, o zaman tüm kalkınma çalışmaları için önemli bir kaynaktı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yayımlanan en etkileyici yüz kitap arasında yer alır. Bu yaklaşım, bölge halkının yüz yıllık süre içerisinde neler yaptığını görmeye ve bu temeli varolan yapıyı bozmadan yeni teknolojiye adapte etmeye çalışır. AB görevlileri ise, *"Daha fazla araştırma yapmayın, bize sadece yolları, botları, balıkçılık malzemelerini, klinikleri nereye yapacağımızı söyleyin,"* diye yakınıyorlardı. Bizim cevabımız ise, *"Bekleyin, biz balıkçıların nerede yaşayabileceğini ve gölün taşıp taşmayacağını henüz bilmiyoruz. Eğer çok yağmur yağarsa tüm yapılanlar su altında kalabilir,"* oldu. Açıkçası eğer AB yerine FAO proje finansörümüz olsaydı, bu araştırma temelli yaklaşımımız için daha uygun olurdu. AB ve Kamerun Hükümeti olabildiğince çabuk parayı harcamak istiyordu. Daha önce de belirttiğim gibi AB Balıkçılığı Geliştirme Programı deneyimsizdi ve alandaki tek uzman biyolojik ve balıkçılık araştırmalarıyla birlikte kadınların balıkları saklama ve pazarlama konusundaki önemli rollerine de sıcak bakan biyolog Bayan Cornelia Von Nauen'di. Fakat onun, o dönemde Brüksel'deki *"big and quick"* (büyük ve hızlı) harcama taleplerine karşı sesini yükseltmeye gücü yoktu. AB, onun arkasından *"new rich"* (yeni zengin) gibi hareket ediyordu ve o zaman 12 farklı AB üyesi ülkedeki şirketler de lobi oluşturmuyordu.

Biz tabii ki yalnızca araştırma yapmadık. Ben Bobi-Lagdo'da suyun altındaki ağaçların çıkarılmasını organize ettim ve bir de bunun için ihale dosyası hazırladım. İki şirket teklifleriyle bana yanıt verdi. Biri Fransız şirket, diğeri ise Lagdo Gölü'nde çalışan Çinlilerin kurduğu Chinese of Lagdo. Ben Çinli ustaları seçtim. Çünkü onların teklifi *"small is beautiful"* anlayışına daha yakındı. Çelik kablolarla ağaçları tek tek çıkardılar. Balıkçılar ağaçların çıkarıldığını görünce neredeyse savaş çıkıyordu. Herkes orada yaşamaya devam etmek

Kamerun'da balıkçılık çalışmaları kapsamında yerel teknelerin iyileştirilmesine yönelik çalışmalar da yaptık.

Dr. Süha Şatana, ekonomist. Başta Dünya Bankası olmak üzere birçok kuruluşa ekonomik analiz, etki değerlendirme, fizibilite gibi konularda danışmanlık yapmaktadır.

istiyordu; ama bir istasyon ve kapalı çarşıyla birlikte bir liman kurulacağını da biliyorlardı. Biz balıkçı teknelerini, balık tütsüleme fırınlarını geliştirdik ve bir Japon Yamaha motor firmasıyla Lagdo'da motor ve yedek parça dükkânı açılması konusunda anlaştık. Bir eğitim organize ettik ve sıtmayla mücadele için, sinek yavrularını yiyen balıkların pirinç tarlalarına yönlendirme projesinin başlatılmasını sağladık. O dönemde balıkçıları ve ailelerini bilharzias (Schistosomiasis) konusunda eğiten, *Sınır Tanımayan Doktorlar* (Doctors Without Borders) örgütü vardı. Bu proje çok deneyim sağladı. Umarım tüm Afrika, Güney Amerika ve Asya'daki yeni barajlar inşa edilirken baraj gölünün aşağısındaki toplulukları da dikkate alırlar.

Garoua'da lüks bir otel olan Novotel vardı. Her pazar yabancı uzmanlar aileleriyle birlikte orada olurlardı. Ben de orada benim için çok önemli olan bir kişiyle tanıştım: Dr. Süha Şatana. O, Türkiye'den gelen bir ziraatçı ve iktisatçı, Amerikan tohum projesinin şefiydi. Eşiyle birlikte oradaydı ve biz onunla hemen arkadaş olduk. Yedi sene sonra da, 1994-1995 yıllarında Ankara'da IFAD'ın (International Fund For Agricultural Development) Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi'nde birlikte çalıştık. Hollanda'ya dönünce serbest danışmanlık yapmaya başladım ve birçok ülkede çeşitli kalkınma projeleri uyguladım.

Hem profesyonel işlerim hem de yalnızca gezmek için o kadar çok yolculuk yaptım ki, 13 yaşında çizdiğim göçebe toplum resmi ve çocukluğumun hayalleri gerçekleşti. Pasaportum vizelerden dolayı hemen doluyordu.

Carel Zwollo

Tayland'da genç bir Budist ile sohbet.

Yemen, Sri Lanka, Tayland: Kalkınma Projelerinde Danışmanlık (1989-1990)

YEMEN (1989)

Küçük Balıkların İhracatını Geliştirme

1982 senesinde Kamerun'daki kalkınma projeleri sırasında Froukje isimli bir kadınla tanışmıştım. O, bir "kadın ve çocuk" projesi için gönüllü olarak Stichting Nederlandse Vrijwilligers (SNV), Hollanda'nın en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri adına çalışıyordu ve başarılı bir kariyer yapmıştı. Çünkü 1989 yılında SNV'nin Den Haag'daki merkezinde çalışmaya başlamıştı.

İkimiz kalkınmacı olarak sık sık fikir alışverişi yapıyorduk. Froukje bir gün bana, "Carel, sen hem balıkçılık hem de kooperatif konularıyla ilgileniyorsun. Bugün SNV merkezine Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, (Güney Yemen, o zaman bu ülkenin resmî adı buydu) Balık Zenginliği Bakanlığı'nın yardımı ihtiyacı olduğuna dair bir faks geldi. Bir kooperatif balıkçılığı uzmanına ihtiyaçları var, bu da tam senin iş profiline uyuyor. Gitmek ister misin?" dedi. Ben de, "Vay be, yanında harita var mı? Nerede bu ülke acaba? Ailemle birlikte çocukken Aden Limanı'ndan geçmiştik. Aden Yemen'in başkenti değil mi?" diye sormaya başladım. "Evet, ama iki farklı Yemen var, kuzeyde SNV tarafından birçok proje yönetiliyor, güneyde ise hiç yok. Orası kapalı bir ülke. Yarın Den Haag'a gel, büroda müdürümle konuşursun. Özgeçmiş, pasaport ve sağlık raporu da getir. Senin için hemen bir bilet alabiliriz," dedi. SNV, o dönemde Hollanda'nın en büyük sivil toplum kuruluşuydu. Dört binden fazla gönüllü ve uzman orada çalışıyordu. Dünyadaki elli farklı az gelişmiş ülkede kalkınma

projeleri yürütüyorlardı. SNV merkezleri bu ülkelerde Hollanda'nın "fahri konsoloslugu" gibi çalışıyordu. Kuzey Yemen fakir ve az gelişmiş olduğu için SNV oraya da önem vermişti ve sağlık, eğitim ve teknik alanlarda birkaç proje yönetiliyordu. 1989 yılında ayrıca Kuzey Yemen, (başkenti Sana) ile Güney Yemen'in (başkenti Aden) birleşmesi gündemdedi.

Ertesi gün Den Haag'a gittim ve SNV'nin müdürüyle konuştuk. Froukje'nin referansı dolayısıyla müdür bana güvenmişti. 10 yıldan fazla bir tecrübem vardı, öz geçmişim bir "doküman" niteliğindedi.

Ben, *"Dünyada ekonomik ve teknik kalkınma konusunda bir noktaya geldik. Batıdan gelişmemiş ülkelerin gelişmesi için oralara kalkınma çalışmaları götürüldü, büyük firmalar ve örgütler çoğu zaman başarısız ve etkisizdi. Aynı zamanda da çevreyi bozuyor ve toplumu eziyorlardı, yani tam bir neo-kolonyalizm meydana gelmişti. O ülkelerin istatistikleri takip edildiğinde, nasıl mutlu olabilecekleri ölçü alınmamış, sadece batı modelinin ne ölçüde yerleştirilip yerleştirilemeyeceği kriterine önem verilmişti. Yemen de başarısız ülke olarak etiketlendi. O yüzden de strateji değiştirilmeliydi; daha çok tabandan, yoksul halkın da katılımıyla pilot-projeler başlatma, model oluşturma, sonra da yaygınlaşabilirlik metoduna inandık. Kalkınmada 'toplum için' bir şey yapılmalı, sadece teknik bir çalışma değil, yani yukarıdan aşağıya değil, toplumla beraber karar verilmeli,"* dedim.

Müdür ise bana, *"siz 1975'te Türkiye'de yüksek lisans teziniz için benzer bir araştırma yapmışsınız. Biz Güney Yemen'e yardım etmek istiyoruz. O ülkede petrol yok, yani, hemen hemen hiç yok, çok izole kaldı. Fakir, kapalı, kireçli toprağa sahip bir yer orası; fakat zengin bir kültürü var. Yemenli Araplar tarihte çok başarılı denizci ve tüccarlardı, Doğu Afrika, Zanzibar Adası ve eski Tanganyika, Hindistan, Malezya ve Endonezya'yı sömürdüler ve tüccarlar Arap ve İslâm medeniyetini ilk olarak o bölgelerde yaygınlaştırdılar. Şimdi o bölgenin neden bu durumda olduğunu merak ediyoruz. Oraya gitmek istiyor musunuz?"* diye sordu ve araş-

Yemen'deki çocuklar köpek balıklarının yüzgeçlerini kesiyorlar, geriye kalan etler plajda çürüyor. Bu nedenle Yemen'in Balıkçılık Bakanlığı'na The Ministry of Fish Wealth adını verdiler, 1989.

Yemen'de küçük ve ahşap teknelerle yapılan balıkçılık. Ahşabı Hindistan'dan veya Doğu Afrika'dan ithal ediyorlar. Bu durum 2000'li yıllarda da hiç değişmedi, 1989.

Yemen’de Dünya Bankası tarafından yaptırılan bir fabrika. Bu fabrika bir balıkçılık kooperatifine bağlı. Ancak yönetim sorunlarından dolayı battı, Al Mahra, 1989.

Yemen’de balıkların stoklanacağı tesisler, 1989.

tırma için Aden’deki bakanlıktan üç aylık izin almanın yeterli olacağını söyledi. *“Pek çok kişi Aden’de İngilizce konuşabiliyor; çünkü İngilizler orasını 1830’da Osmanlılardan aldılar, 1967’de de serbest bıraktılar,”* dedi.

Bu projeyle ilgili çarpıcı birkaç şey söylemek isterim. Benim görevim asıl Güney Yemen’in en uzak ve ıssız, Umman-Yemen sınırındaki ili Al Mahra’daydı. Orada, Hint Okyanusu’nun yanında büyük bir balık frigofrik stoklama yeri inşa edilmişti. Bu Dünya Bankası projesiydi ve Danimarkalı bir firmaya anahtar teslim bir proje yaptırıldılar. Bu projenin en önemli bölümü deniz suyundan tatlı su elde etmektir. Tüm kaliteli balıklar bir balıkçılık kooperatifinden geliyordu ve balıkların değerlendirilmesi gerekiyordu. Ancak bazı sorunlar vardı. Benim aynı zamanda üç senelik anlaşma karşılığında Hollandalı veya başka ülkeden bir SNV uzmanının böyle bir yerde başarılı olup olmayacağını, bu iş için nasıl bir profilin oluşturulması gerektiğini belirlemem ve raporlamam gerekiyordu. SNV bu projeyle bu ülkeye bir giriş yapabilir miydi? Eğer bu proje başarılı olursa SNV başka kalkınma projeleri de organize edebilir ve Aden’de bir şube açabilirdi.

1989 Ocak ayında San’a’da işe başladım. Bir hafta SNV’nin misafirhanesinde kaldım. SNV Bölge Müdürü Jan de Witte dört katlı

harika bir konakta yaşıyordu. Uzmanlarla birlikte toplantılar yaptım, onlardan fikirler aldım. Hollanda büyükelçisini ziyaret ettim. UNDP'deki bölgesel raporları topladım ve bunların yanında bir de doktora gittim. Çünkü başım çok ağrıyordu. Doktor bana, “San’a’nın serin bir iklimi var. Rakımı çok yüksek ve 2 bin metre. Sizin ağrınız ondan kaynaklanıyor ve bünyenizin havaya alışması gerekiyor,” dedi. Birkaç gün sonra Aden’e gideceğim ve Aden deniz seviyesinde olduğu için alışmam gerekmeyecek, diye düşündüm.

San’a’nın çok ilginç bir mimarisi var; eski konaklar harika, insanların yaşam biçimi, yani geleneksel Arap kültürü değişmemiş. Toplum tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgileniyor. SNV sadece Hollandalı uzmanlarla çalışmıyordu. Yerel ve farklı uyrukta kişilerle de, örneğin Hindistanlı bir sağlık proje müdürüyle de çalışıyordu. Böylelikle tabandan itibaren toplumla yakın ilişki içindeydiler ve Arapça öğreniyorlardı. Çantam belgelerle dolu bir şekilde uçakla Aden’e gittim ve limandaki ünlü Crescent Hotel’de klimalı bir oda tuttum. Otel sanki otuziki yıl önce İngilizler tarafından terk edilmiş ve sonra da hiç dokunulmamış gibiydi. Ara sıra lobide elinde eski model bir elektrikli süpürgeyle bir hizmetçi görüyordum. Restoranın menüsünde her gün ıstakoz vardı. Yakında bir Çin restoranı bulunuyordu ve ben çoğunlukla orada yemek yiyordum. Gittiğim diğer restoran ise sosyalist kardeşler tarafından işletilen “Balkan” adı verilen yerdi ve orada şiş kebab ve döner yerdim. Benim odam iş odası olmuştu. Her yerde raporlar, fotokopiler ve kitaplar duruyordu ve hizmetçiye, “Bak Süleyman, ben odamı kendim temizliyorum, bu kâğıtların hiçbiri dokunma lütfen,” dedim. O da bana, “Ne iş yapıyorsunuz?” diye sordu. “Sizin ülkeniz için çalışıyorum, yeni balık türleri arıyorum,” dedim. Bana saygıyla baktı ve gitti. Tam olarak yalan söylemiş sayılmazdım. Çünkü kooperatif projesi raporumda yeni balık türlerini uluslararası balık pazarına kazandırmak konusunda birçok tavsiyeye yer verdim. Ülkenin tek zenginlik kaynağı balıktı.

O günlerde bilgisayar yoktu. Bu yüzden başka bir çalışma yöntemi bulmuştum. Notların ve raporların fotokopilerini makasla kestim, sonra parça parça tutkalla A-4 kâğıtlara yapıştırdım ve raporum bu şekilde oluştu. İlk günden itibaren dükkân dükkân daktilocu aradım. “Sizde daktilo bilen var mı? Benim notlarımı yazabilirler mi?”

Yemen’de balıkçılar tarafından tutulan ve satılan balıklar. Maalesef bu değerli balıklar soğutma sistemleri olmasından dolayı yeterince pazarlanamıyor, 45-50 °C’lik ortamda hızla bayatlıyordu, 1989.

San’a’nın çok ilginç bir mimarisi var; eski konaklar harika, insanların yaşam biçimi, yani geleneksel Arap kültürü değişmemiş. Toplum tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgileniyor.

Sayfa başına bir dolar veriyorum,” diyordum. Eski bir volkanik çukur içinde bulunan Crater Mahallesi’nde, Hintli bir kırtasiyeci buldum. Kırtasiye sahibi mükemmel İngilizce konuşuyordu. İngiliz bir centilmen gibi giyinmişti. Notlarımı tanıdığı bir kişiye verdi ve haftada bir temize çektiklerini ondan alıyordum. Ona, “Aden, şimdi nasıl bir şehir?” diye sordum. “Ohhhhhh, çok farklı. İngilizler zamanında çok kalabalık bir limandı, şimdiyse ara sıra bir Sovyet gemisinin geldiği bir yer,” dedi. Aden Limanı’nda işten sonra sık sık gezerdim ve orada adı “Odessa” olan büyük bir gemi görmüştüm.

Otelde başka ülkelerden gelen uzmanlar da vardı. Mısırlı bir uzman ILO için Aden Limanı’ndaki işçilerle ilgili bir araştırma yapıyordu. Orta yaşlı, uzun boylu, açık renk gözlü o adamı, Karadenizli bir Türk’e benzetmiştim ve bir gün, “Siz Mısırlısunuz; ama daha çok bir Türk’e benziyorsunuz,” dedim. “Evet, zaten ben genetik olarak Memlûklü bir aileden geliyorum,” dedi. “Limandaki işçilerin durumu nasıl?” diye sordum. “Çok tehlikeli; çünkü Güney Yemen’de Sovyet sistemine göre işsizlik yok, o yüzden her görev için bir kişi yerine on kişi çalışıyor, yani çalışmıyorlar, oturuyorlar, yürüyorlar ve kavg ediyorlar. Her limanda olduğu gibi Aden Limanı’nda da çok tehlikeli araçlar var, yerde yağ, zift ve her tür yanıcı veya zehirli madde mevcut. Herkesin disiplinli çalışması gerekiyor; ama ben bunu göremiyorum burada. Ancak neyse ki limana gemi gelmiyor, o yüzden de sakin. Siz de biliyorsunuz ki sadece büyük bir kargo gemisi var ve o da bozuk sanıyorum; çünkü hiç hareket etmiyor,” dedi.

Balık, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti için en önemli protein kaynağıydı ve aynı zamanda develerin de önemli yemiydi. Sardalya,

Balıkçılık kooperatifi yöneticileriyle birlikteyim, 1989.

Yemenli balıkçılar Hint Okyanusu plajında balık taşıyorlar, 1989.

Ahşap bir tekne. Motor hariç sanki üç bin yıllık bir geçmişi var gibi, 1989.

yani hamsi türü balıklardaki protein ve fosfor, develerin kaliteli süt vermelerini sağlıyor. Halk hamsi yemiyor; çünkü ona “hayvan yemi” diyorlardı. Güney Yemen 336 bin km² yüzölçüme sahip bir ülke ve sadece iki milyon nüfusu var. Kuru sıcak bir iklime sahip ve siyah-mor renkli volkanik dağlar, kayalar ve çölle çevrilmiş. Bölgenin insanları ilk olarak deveyi evcileştirmiş ve tek bir zenginlikleri var, o da balık varlığı. Güney Yemen’in kıyı çizgisi 1,550 km uzunlukta ve Muson rüzgârlarının sağladığı “Up Welling” (dördüncü bölümde bu fenomeni anlatıyorum) ile balık varlığı zenginleşiyor. Kıyı yanından sıra dağlar başlıyor, sonra bir plato ve çoğunluğu kayalık olan bir çöl. Birkaç yerde, mesela Hadramawt bölgesinde, “wadi” gibi bir nehir ve oasis gibi ovalar var.

Yemen’de balık temizleyen balıkçıları. Asya’daki pazar için yavru köpek balıklarının yüzgeçlerini kesiyorlar, 1989.

Arap tüccarların gemileri çoğunlukla ahşaptı. Doğu Afrika ve Hindistan’dan tik ve beyaz kereste ithal etmişlerdi ve bu durum hâlâ devam ediyordu. Fakat Rusya’nın yardımıyla büyük balıkçılık gemileri demirden, Danimarka’nın kalkınma desteğiyle ise küçük geleneksel gemiler polyesterden yapılmaya başlandı. Arap reisler Muson rüzgârlarıyla geceleri yıldızları takip ederek, Hindistan, Malezya, Endonezya, Filipinler, Brunei, Zanzibar ve Doğu Afrika’ya ulaşıyorlardı.

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’nde ziraat hemen hemen hiç yoktu. Tarımsal ürünleri çoğunlukla Kızıldeniz üzerinden, Etiyopya’dan ithal ediyorlardı. Osmanlılar “kahve”yi Kuzey Yemen’de bulmuşlar. Araplar onu bir Etiyopya bölgesi olan “Kaffa”dan getiriyor ve ünlü bir liman olan “El Mokha”dan ihraç ediyorlarmış. Türkler de bunu önce İstanbul’a, sonra Paris’e ve ardından da Viyana’ya götürmüşler. Paris’te kahve içmek 17. yüzyılda moda olmuştu.

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’ndeki FAO tespitlerine göre balık varlığı şöyleydi. Pelajik, yüzeyde yaşayan balık, mevcut stok 200-500 bin ton arasında, hamsi, önemli oranda ton balığı, beş farklı türde ve demersal, denizin dibinde ve kayalar üzerinde yaşayan balık; mevcut stok 300 bin ton. Demek ki bu ülkede yılda 150 bin ton pelajik ve 50 bin ton demersal balığı tutulabiliyor. Küçük bir

³ Sovyetler Birliği'nde üretimin, mülkiyetin ve tüketimin kolektif olduğu bir örgütlenme biçimi.

ülke için bu önemli bir kaynak. Fakat nüfus az olduğu için tutulan balıkların çoğunu ihraç etmek gerekiyor. O nedenle Dünya Bankası Uluslararası Kalkınma Yardımı (IDA) Düşük Faizli Kredi Programı'yla 1980li yıllarda balıkçılık filosu, frigo ve balık pazarlama ofislerini finanse etmişti. Soğuk zincir sistemi kurularak tüketiciye taze balık sevkiyatı olanağı yaratılmıştı. Ayrıca Arap Fonu, Abu Dhabi Fonu, hükümetin kendi bütçesi ve UNDP fonları da buna ilave edilmişti. Maalesef bu pahalı yüksek teknoloji yatırımından IDA 1, IDA 2, IDA 3'te vazgeçildi. Demirden yapılan gemiler rutubet ve tuzlu iklimden dolayı çok çabuk paslanıyorlardı. Al Mahra balıkçıları her tür desteğe rağmen, FAO proje uzmanlarının desteklediği ve Yemen Balıkçılık Bakanlığı memurları konuyla ilgili çeşitli eğitimler alma-

larına rağmen -hem fiziksel olarak hem de kalite bakımından-yeterli kalitede balık sağlayamadılar. Çoğu Sovyet malı olan bu yeni yüksek teknolojiyi inşa eden balıkçılık filosu, sahildeki geleneksel balıkçılarla rekabet ediyordu. Kavgalar ve korsanlık başlamıştı.

Bence kalkınma çalışmalarında her zaman "Small is beautiful, big is ugly" (*küçük güzeldir, büyük ise çirkin*) mottosunu hatırlamalıyız. Bu yüksek kaliteli balık pazarını kazanmak için Yemenli Araplar hazır değildi. Bunu neden IDA 1'den sonra kimse söylememişti? IDA 2 ve 3'te de aynı şekilde devam etti. Ayrıca IDA 4 de hazırlık aşamasındayken iptal edildi.

Nishtun, Yemen, 1989.

Oradaki büyük frigoya Nishtun adı verilmişti. Çünkü yanında Nishtun köyü vardı. Al Mahra ilinin yanındaki Al Mukalla ilinde daha başarılı bir balıkçılık kooperatifi bulunuyordu ve ben orada bir araştırma yaptım. Zaten faaliyetler gerçek kooperatifler gibi yürütülüyordu. Hem Yemen devletinin hem de Sovyetlerin etkisi vardı. Orada "Kolhoz"³ zihniyeti mevcuttu. Planlar yukarıdan aşağı yapılanlamalarla hazırlanır, uygulamalar ve muhasebe çok önemli değildir; çünkü "kâr" gerektirmiyor. Herkese iş ve yemek sağlamak için Sovyetlerin uyguladığı bir model niteliğindedir. Kooperatifteki muhasebe sistemi çok ilginçti. Ortaklardan balık fiyatı üzerinden rutin olarak yüzde yirmi kesinti yaptılar. Balıkçılar eski Nishtun ahşap gemilerini 1967 senesinde ağalar ve şeyhlerden, yerel adıyla seyidlerden almışlardı. Bazıları otuz senelik, yarı çürük "khadija" ve "sambuk" gemilerini hiç değiştirmemişlerdi. Onları balıkçılar ken-

Kat çiğnemek Yemen’de geleneksel bir durum. İnsanı uyuşturuyor. Etiyopya’da doğal olarak yetişen kat bitkisi, Yemen’de köylüler tarafından üretiliyor. Size kat sunulduğunda eğer istemiyorum dersiniz, erkek adam olmamakla itham edilirsiniz. Bir antropolog bazı şeyleri kabul etmeli! Sağ yanağımla kat çiğniyorum, 1989.

dileri tamir ediyorlardı. Nishtun frigo, balıkçılardan hâlen balığın fiyatının yüzde 20’sini kesmeye devam ediyordu. Ayrıca kooperatif, kanun gereği balıkçılardan balıkların bir kısmını alıyor ve kalanların kendileri tarafından pazarlanmasına izin veriyordu. Bu ILO’nun kooperatif kanunlarına aykırı bir durumdu. Bunun sonucunda balıkçılar taze olmayan balıkları kooperatife vermeye ve kaliteli olanlarını da kendileri dışarıda satmaya başladılar. Nishtun balık fabrikası böyle balıkları kabul ediyordu. Eğer memurlar balıkçılarla aynı kableden geliyorsa balıkların kötü olduğunu görmüyorlardı. Bu şekilde balıklar nasıl ihraç edilebilirdi? Bu konudaki başka bir sorun da, fabrikanın balıkçılara peşin para vermemesiydi. Balıkçılara bir fiş veriliyordu ve ay sonunda o fişle paralarını alıyorlardı. Bu bürokratik sistemi balıkçılar sevmiyordu. Bir kalkınmacı antropoloğun rolü her zaman halkın tarafında olmaktır; fakat araştırmacının rolü ise herkesin bakışını değerlendirmektir. En zor iş ise tarafsız kalmaktır. Denizde o kadar çok ton balığı var ki! En çok da *Euthynnus affinis*, ufak ton balığı, geleneksel metotlarla tutuluyor ve maalesef bu ton balığı türü uluslararası pazarda bulunmuyordu. Çok değerli *Thunnus tonggol* (bluefin) ve *Thunnus albacares* (yellowfin) türleri de yıllık göç ediyorlardı. Bakanlık tarafından onların ne zaman bölgeye geldiği ve nasıl tutulması gerektiği konularında yeterli araştırma yapılmamıştı. Geleneksel balıkçılar ekim ve ocak ayları arasında birçok ton balığı ve köpek balığı tutuyorlardı ve maalesef bu uygun balık kaliteli bir pazar bulamıyordu.

Bence kalkınma çalışmalarında her zaman “Small is beautiful, big is ugly”, küçük güzeldir, büyük ise aptal, mottosunu hatırlamalıyız.

Fakat imkânsız diye bir şey yoktur. Mesela ıstakoz balığı, kafeslerle tutuluyor, bir Yemen firması tarafından başarılı bir şekilde ihraç ediliyordu. Ben Yemen’de kaldığım üç ay içerisinde biraz fazla ıstakoz yedim; kahvaltıda, öğle ve akşam yemeklerinde. Şimdi de ıstakozdan bıkmış durumdayım tabii.

Aden’de bir UNDP ofisi vardı ve başkan yardımcısı Türk’tü. Aden’de eski Osmanlı yapıları bulunuyordu ve en önemlisi de su, dağlardaki kaynaklardan geliyordu. Aden’in içme suyu hâlen dağlardan gelir.

Aden’den ayrılmadan üç gün önce raporumun daktiloyla yazılmış halini Hintli kırtasiyeciden aldım, bakanlıkta müdür yardımcısına götürdüm ve ayrıca kendisine, *“Eğer herhangi bir bölüm veya konuyla ilgili olarak sorunuz ya da beğenmediğiniz noktalar olursa, beni arayabilirsiniz,”* diyerek Crescent Oteli’nin telefon numarasını ve oda numaramı verdim; fakat ayrılana kadar hiçbir telefon gelmedi. Bir sabah taksiye bindim ve havaalanına gittim. Yolda üzgün bir şekilde şöyle düşündüm: İlk defa yeni bir ülkeye giriş yaptım ve güçlü bir adam ya da bir kadının desteği olmadan çalıştım. Sadece birkaç kez bir istihbaratçının beni takip ettiğini fark ettim. Hatta bir gün bir Çin restoranında adam bana yaklaşıp, *“Benim görevim sizi takip etmek, biliyor musunuz?”* demişti ve ben de ona, *“Hayır, göreviniz gizli olduğu için sizi fark etmedim,”* demiştim. Cevabımı beğenmiş olacak ki, bana gülümseyerek karşılık vermişti. Daha sonra o adamı hiç görmedim. Belki de başka birini görevlendirmişlerdi.

Havaalanına ulaştığımda da belki bir kişinin sürpriz yapıp beni uğurlamaya geleceğini düşünmüştüm, ama kimse gelmedi. Kendimi, limandaki o zavallı Odessa gemisi gibi hissetmiştim. Tabii bir farkla. Ben gidebilirim, ama o bozuk bir halde limanda kalmaya devam edecek. Bekleme salonunda pek çok gurbetçi vardı. Yemenliler para kazanmak için Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine gidiyorlardı. Kendi ülkeleri çöl ve kayalık olduğu için, yurtdışında çalışma mecburiyeti Ortaçağ’dan bu yana hiç değişmemişti. Uçağa bindim ve bilgilendirme ve sağlık muayenesi için San’a’ya gittim. Çok fazla protein tüketmişim. Istakoz ızgara, mayonezli ıstakoz, ıstakoz püresi, ıstakoz füme ve “mousse de langouste”. Kolesterolüm artmış olabilirdi; ama çok sağlıklıydım. Yalnızca iki kilo almıştım ve SNV misafirhanesindeki arkadaşlarımla karşılaştığımda, *“Sizce değişmiş miyim? Bende biraz ıstakoz havası var, değil mi?”* diye sormuştum.

Bekleme salonunda pek çok gurbetçi vardı. Yemenliler para kazanmak için Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine gidiyorlardı. Kendi ülkeleri çöl ve kayalık olduğu için, yurtdışında çalışma mecburiyeti Ortaçağ’dan bu yana hiç değişmemişti.

Sri Lanka, Hint Okyanusu'nda bulunan bir ada ülkesidir. Hindistan'a uzaklığı 31 km'dir. 1972 yılına kadar Seylan olarak bilinen ülkede 21 milyon kişi yaşamaktadır. 1983 yılından beri hükümet güçleriyle Tamil Kaplanları arasında gerçekleşen iç savaş 2009 yılında hükümet güçlerinin lehine sonuçlanmıştır. Tamil Kaplanları, ülkenin kuzey ve doğusunda Tamil Eelam isimli bir devlet kurma amacındaydı. Ülkenin yüzde 74'ü Singala, yüzde 7'si Sri Lankalı Moor, yüzde 4,6'sı Hintli Tamil, yüzde 4'ü Sri Lankalı Tamil'dir.

SRI LANKA (1989)

Acil Yardım ve İstihdam

Yemen'den Hollanda'ya dönerken düşündüm de herkes Güney Yemen'in çok egzotik bir yer olduğu görüşündeydi. Yemen halkı için ben daha egzotiktim. Amsterdam'da eski dostum Dr. Lucien Beckle karşılaştım. Dokuz sene önce aynı dönemde Afrika'da ACOPAM projesinde çalışmıştık. Ben Mali'deydim, o Nijer'deydi. Bana, "Şu an çalışıyor musun Carel? Cenevre'den yeni geldim, ILO acil olarak Sri Lanka'ya göndermek için bir sosyolog arıyor. Dünya Bankası 20 milyon dolar fon veriyor 'şok terapi' için, UNDP bir milyon daha ilave ediyor ve ayrıca diğer fonlar da var," dedi. "Şok terapi için mi?" diye sordum. Çünkü sosyo-ekonomik yardım için ilk defa bu psikolojik terminolojiyi duymuştum. Fakat entelektüel çevrede metaforlar adeta bir hobidir. Bir ülkenin durumunu sağlıklı veya hasta bir kişiye benzetmek eski bir davranıştır. Genellikle tıptan örnek alıyorlar;

psikoloji veya psikiyatriden. “Evet”, diye cevap verdi ve “Acil yardım gerekiyor, ülkenin ekonomisi grevler dolayısıyla durmuş durumda. Her gün yüzlerce kişi öldürülüyor ve ülkede darbe tehlikesi var. Yine de gitmek istiyor musun?” dedi. “Tehlikeli mi?” diye saf bir şekilde sordum. “Aman Carel, utanmıyor musun? Böyle bir soruyu senden beklemiyorum, orası tehlikeli değil, yabancılar hedef değil, Hintliler hariç,” dedi.

Birkaç yıl önce Hindistan tarafından Tamil etnik grubunu korumak için, altmış bin askerlik Hint Barış Ordusu Sri Lanka’ya gelmişti. Çünkü Hintlilere göre Sri Lanka arka bahçeydi ve Güney Hindistan’daki Tamil Nadu Bölgesi, Sri Lanka’daki Tamil kardeşlerini korumak istiyordu. Dünyanın en güçlü dördüncü ordusu olan Hint ordusu komşu ülkede “denge”yi korumaya çalışıyordu. 1989 yılında, ekim ayında, eski adı Seylan olan Sri Lanka 16 milyon nüfusa, 60 bin km² yüzölçümüne sahip tropikal bir ada ülkesiydi. Kararımı vermeden önce Lucien’e, “Dostum, bu ülkeyi anarşiden nasıl kurtarmak istiyorlar, 20 kûsur milyon dolar bunun için az bir miktar değil mi?” diye sordum. Şöyle ilginç bir cevap verdi ve Lucien bu cevap karşısında hemen evet diyeceğimi hissetmiş olmalı. Lucien son derece manipulator biri ve beni iyi tanıyor, “Carel hâlâ maceracıysan, yeni ülkeler tanımak, bir şey yaratmak istiyorsan bu inanılmaz bir şans, Washington’da Dünya Bankası’nda çalışan bir Hint iktisatçı olan Om P. Nijhawan, kurtarma misyonu için on kişilik takımıyla Sri Lanka’ya gidecek ve takımda üç antropolog istiyor. Onlardan birisi sen olabilirsin. Mahatma Gandi’yi hatırlıyor musun?” dedi. “Gandi’yi biliyorum tabii ama konumuzla ne ilgisi var?” diye sordum. Cevap vermedi. Sonra bana, “Adam Smith’in ‘An Inquiry Into The Wealth of Nations’ (Ulusların Zenginliği) isimli kitabını okudun mu?” diye sordu. “Hayır, okumadım,” diye yanıtladım. “Carel, Dünya Bankası’nın gerçek adı ne biliyor musun? The Bank of Development and Resurrection. Son kelime çok önemli, diriltmek anlamına geliyor. Neden antropologları istiyor, diye soruyorsun; çünkü Sri Lanka ekonomisi durdu ve şu anda halkın çoğunluğu işsiz. Bu proje de ‘iş’e önem veriyor. Karl Marx, Adam Smith, J.M. Keynes gibi önemli filozof ve ekonomistlerin işçilere bakışları ve eğitimin insan için ne kadar önemli bir kaynak olduğu görüşlerinden yola çıkarak 20 milyon doları direkt olarak Sri Lanka’nın en önemli sivil toplum kuruluşlarına enjekte etmek istiyorlar. Dünyada hiçbir ülkede bu kadar büyük bir miktar bir

“Şok terapi için mi?” diye sordum. Çünkü sosyo-ekonomik yardım için ilk defa bu psikolojik terminolojiyi duymuştum. Fakat entellektüel çevrede metaforlar adeta bir hobidir. Bir ülkenin durumunu sağlıklı veya hasta bir kişiye benzetmek eski bir davranıştır.

anda sivil toplum kuruluşlarına verilmedi. Belki Güney Amerika’da; ama oraya hiç gitmedim,” dedi ve “Sen daha önce bir sivil toplum kuruluşunda çalıştın mı?” diye sordu. Ben de, “Evet, Hollanda’da ve Yemen’de çalıştım,” dedim. Bana, “Seylan’ın meclisi Jana Saviya isimli yeni bir program başlattı ve bu programa göre en önemli sivil toplum kuruluşu olan ‘Gramodaya Mandala’, 1981 senesinde kurulmuş, istihdam sağlayabilir. Seylan’da 36 sivil toplum kuruluşu var,” dedi. “O kadar çok mu? Orada kaç ay kalacağım?” diye sordum. “Carel, 36 çok az, Hindistan’da binlerce NGO var. Biliyorsun ki Dünya Bankası her zaman ‘quickly quickly’ çalışıyor. Bir ay içinde tüm örgütleri tanırsın ve ay sonunda da raporunu ve önerini bekliyor olacağız ve Seylan’da balık, hem deniz hem de tatlı su balıkçılığı çok önemli, o yüzden senin tecrübelerin bizim için bir kazanç,” dedi. “Bu işe nasıl başlayabilirim, özgeçmişimi kime götürmeliyim?” diye sordum. Bana, “Özgeçmiş önemli değil, ben yarın Cenevre’ye telefon edeceğim ve sonra gidebileceksin,” dedi.

Ertesi gün öğleden sonra bir telefon geldi. Telefondaki Cenevre ILO EMP/INFRA⁴ başmüdürü H.Watzlavick’ti ve bana, “Bay Zwollo, Amsterdam’da havalar nasıl? Biraz konuşabilir miyiz?” dedi. Sonra da telefonu Mr. Jensen’e bağladı ve o da Mr. Hertel’e bağladı, bir saat boyunca “Seylan Projesi”yle ilgili görüştük ve birkaç şey öğrendim. Bana, “Om Nijhawan bir Hint gurusu değil, çok tecrübeli bir iktisatçı ve antropologlarla çalışıyor. Önceleri NGO personelinin çoğunluğu sosyal bilimci, küçük entelektüel, idealist gruplardan oluşuyordu, şimdiyse 1980li yılların sonundan itibaren her meslekten NGO çalışanı var, eski sosyal bilimci kadro profesyonelleşti. En üst düzey toplantı masalarında oturuyorlar ve hem taban örgütlenmesi konusunda hem de alan çalışmalarında deneyimliler. Kırsal inşaat sektöründe, küçük banka kredilerinde, NGO’lar en önemli istihdamı sağlayan ‘örgütler’ oldu. Diplomalı, ‘az tecrübeli’ kırsal nüfus, önemli bir emek kapasitesi sunuyor. Gençler, NGO’larda önce gönüllü çalışıyorlar, sonra maaşlı devam ediyorlar veya kendi özel şirketlerini kuruyorlar. 1989 yılında Seylan’ın yüzde 60’ı kırsaldı ve tropikal bölgede o kadar az toprak kaldı ki, toprak sahipleri aynı sahayı üç farklı aileye kiriliyor ve arsalar o kadar küçüldü ki daha doğrusu ‘bahçe’ oldu.

Seylan’da bir ailenin yaşamak için günlük yarım dolarlık gelire türlü ek işi bulması gerekiyor ve ailelerin yüzde 17’si kadınların sorum-

4 International Labor Organization Employment and Infrastructure Programmes: Uluslararası Çalışma Örgütü – İstihdam ve Altyapı Programları.

luluğu altında; erkekler ya gurbete gidiyor ya da kayboluyor. Kadınlar ailelerine bakmak zorunda oldukları için her tür 'erkek' işini de, yani inşaat işini de yapıyorlar," dedi. Ben öylece dinledim ve bana ders mi veriyorlar, yoksa iş mi verecekler, diye düşündüm. Herkes tarafından bilinen bir deyiş vardır: Söz gümüşse sükût altındır. Bana ayrıca, "Zaten Bay Zwollo, fakir toplumlar için ayrılan yabancı fon her zaman NGO'lara veriliyor; çünkü hükümetler suiistimal edebilir," dedi ve nihayet ardından gitmek isteyip istemediğim sorusu geldi. Ben de bir soru sormak istediğimi söyledim ve orada yolların nasıl verimli hale getirilebileceğini, sürdürülebilir bir altyapının nasıl sağlanacağını sordum. "Sadece yollar değil, sulama havuzları, kanallar, pirinç terasları, ağaçlandırma programları vs. Hem Dünya Bankası hem de ILO bir sözleşme hazırladı ve derseniz dokümanları size hemen gönderebilirim," dedi. Karardan sonra hemen Amsterdam Üniversitesi kütüphanesine gittim ve Sri Lanka'yla ilgili kitaplar ve makaleler okumaya başladım. Ekonomist arkadaşlarımla görüştüm. Hollanda'da olup Sri Lanka'da çalışmış birçok kişi vardı, onlarla görüştüm.

Ada ülkesi Seylan'a gitmeden önce oranın filler, tropikal ormanlar, çiçekler, tarçın ve baharatla dolu olduğunu düşünürdüm. Eski Seylan kültürü adanın değişik yerlerine dağılmış durumda, iç bölgelerde pirinç terasları, su tutmak için havuzlar inşa edilmiş. Seylan'da ayrıca Tayland, Endonezya (İslamiyet etkisinden önce), Myanmar ve Güney Çin'in etkisiyle Budizm yaygınlaşmıştı. Nemli tropikal iklimde sıtma hastalığı tehlikesi vardı. Fakat buna rağmen baharat türleri ve hindistan cevizi yetişen bu alanlara önce Araplar, sonra da batıdan gelen tüccarlar yerleşmişlerdi. 1658-1776 yılları arasında Sri Lanka, Hollanda'nın sömürgesiydi, Hollandalılar orayı Portekizlilerden almışlardı. Napolyon Hollanda'yı işgal edince, İngilizler Asya'daki tüm Hollanda sömürgelerini ele geçirmişti. Hollanda'nın en önemli etkisi adalet, evlilik, kadın ve çocuk hakları, tek evlilik ve özel mülk kapsamında tapu, iş ve ticaret kanunlarının çıkarılması oldu. Sri Lanka'da birçok doğal park ve endemik hayvan, kuş türü var. İlk önce aç insanların onları yiyebileceğini düşündüm. Ama bölgedeki en büyük iki etnik gruptan Sinhala ve Tamiller vejeter-yandır. Yalnızca bunların en altındaki kast grubu ile Müslüman ve Hristiyan azınlıklar et yiyorlardı.

Eski Seylan kültürü adanın değişik yerlerine dağılmış durumda, iç bölgelerde pirinç terasları, su tutmak için havuzlar inşa edilmiş. Seylan'da ayrıca Tayland, Endonezya (İslamiyet etkisinden önce), Myanmar ve Güney Çin'in etkisiyle Budizm yaygınlaşmıştı.

6 Kasım 1989 tarihinde konuyla ilgili Cenevre'deki ilk toplantıda Kanadalı Jean Payen, bana bir brifing verdi. ILO binasına girdiğimde harika bir manzaraya sahip toplantı odasında nostaljik bir duyguya kapılmıştım. Çünkü en son onbir yıl önce oraya gitmiştim. 1978 yılında geldiğim zaman genç ve tecrübesizdim. Uzmanların kapılarını bile tereddütle çalıyordum. Onbir yıl sonra gittiğimde ise kendimi uzman hissediyordum; “*antropoloğum*” demek yerine, “*kalkınmacıyım*” diyordum. Bu süreçte kalkınma makinesinin bir ürünü olmuştum. Danışmanlık mesleğinde bir risk vardır; bir gün bir şeyin önemli olduğunu düşünür, gerçeği göremezsiniz ve bir gün bir ülke ölümcül olur, bir sağlık problemi ya da yapılan bir hata işinize son verebilir. Yoğun bir danışmanı kurtaracak bir yol vardır. Güzel bir ülke seçmek, bir NGO için çalışmak ve sakın bir yaşam sürmek. Aksi halde iki havaalanı arasında bir yaşam, otel giriş çıkışları, kötü yollarda cip ya da Land Rover’la gezmek, bir daha hiç karşılaşmayacağınız insanların sorunlarını dinlemek, konuşmak, rapor yazmak ve çözüm bulmak çok yorucu olabiliyor.

Jean Payen ile tanıştım. Bizi ILO tarafında Sri Lanka projesi için seçmişlerdi. Payen bir inşaat mühendisiydi ve ILO kırsal kalkınma projeleri için çalışmaya birkaç sene önce başlamıştı. Om P. Nijhawan bizi diğer takım uzmanlarıyla, UNICEF, FAO ve özel danışmanlarla birlikte başkent Kolombo’daki Hilton Otel’inde bekliyordu ve bize, “*9-11 Kasım 1989 tarihlerinde Seylan’daki memurlarla otelin Safari Odası’nda görüşeceğiz,*” demişti. Dünyanın neredeyse o tarihte en tehlikeli ülkesinde işe başlamıştım ve bizim kalkınma takımı bir ay hapisteymiş gibi yaşadı. Otel dışındaki bakanları, müdürleri ve NGO genel sekreterlerini “gizlice” ziyaret ediyorduk. Emirates Havayolları ile Dubai üzerinden Kolombo Havaalanı’na indik. Cumhurbaşkanı Ranasinghe Premadasa zor durumdaydı. Hint ordusu ülkelere dönme sözü vermişti. Halkın muhalefete karşı bir manevra yaptığını düşünüyordu. En büyük muhalefet partisi JVP, halkı Hint düşmanlığıyla harekete geçirmişti. Grevler ve ölümler azalmış, halk sakinleşmişti. Hilton Otel’inin yanında, deniz kenarında, eski bir İngiliz kolonyal oteli vardı. Maalesef orada kalmak mümkün değildi. Kolombo çok tehlikeliydi, Om Nijhawan bize tam üç kez, “*Aman, otelden izinsiz çıkmayın,*” demişti. Om Nijhawan bir akşam bizi bir Hindistanlıyla Hyatt Otel’de yemek yemeye davet etti. Hilton’un önündeki park alanında bir ağacın altında, bitkilerin arasında bir ceset gördük. Ertesi gün Om, bu Seylanlı yaşlı uzmanın

Gençlerin işsiz olduğu her ülkede sosyal sorunların çıkması normaldir. Çünkü insanlar boş kalmak istemiyorlar.

kalp krizi sonucu öldüğünü söyledi, biz inanmadık ve çevremizde karamsar bir atmosfer oluşmaya başladı. Aynı zamanda çok da çalışıyorduk. Dünya Bankası projelerinde bir avantaj vardır; en üst düzey memurlar toplanıp, bir günde beş altı farklı toplantı yapıyordu. Seylan'da kalkınma örgütleri, hükümet ve özellikle NGO genel sekreterleri, batı ülkelerinin temsilcileri, her ülkede farklı bir ilde çeşitli kalkınma projeleri uyguluyordu. Araştırma enstitüleri, üniversite raporları aracılığıyla kısa zamanda ülkenin durumu hakkında iyi bir röntgen çekebilirsiniz; çünkü o kadar çok rapor, o kadar çok uzman vardı ki raporları okumak, uzmanlarla konuşmak yeterliydi. Maalesef proje dokümanları ve istatistikler bir "tropikal" ormana dönüşmüş durumda olduğu için en önemli rehber yine Dünya Bankası'nın Washington'da hazırlamış olduğu bir memorandumdu; Aide Memoire, dört sayfalık bir doküman. Sri Lanka'da en fakir kişi ayda 700 Rupı, yani 20 dolarlık bir devlet desteği alıyordu. Ayrıca haketmedikleri halde destek alan yüzde 30'luk bir grup vardı. Bu yüzden gerçekten ihtiyacı olanlar yardım alamıyordu. Biz bu kapsamda yardıma muhtaç hassas grupları en çok kırsal alanda tespit ettik ve Seylan'da kırsal alan kurak ve yüksek dağlardan oluşuyordu. Kuru alanlarda pek çok sulama havuzları ve kanallar yapılmıştı. Havuzlar bakımsızdı ve kumla doluydu. Buralara projenin fonuyla hızlıca girebildik. Bu konuyla ilgili ILO'nun standart formülleri vardı; bir dozer veya kepçe bir günde 225 metreküp kum taşıyabilir veya bir işçi, kadın veya erkek yarım metreküp kazı yapabilirdi. Bir gün bir kliniğe gittiğimde doktor bana, *"Bizim fakir toplum vejeteryan ve yıllarca aç kaldıkları için, onların çalışacak gücü kalmadı. Bence kadınların veya erkeklerin yarım metreküp kazı yapması mümkün bile değil. Yoksa sizin proje kırsal alandaki birçok kişinin ölümüne sebep olabilir. Bir işçi günde 20 Rupı -o zaman 50 Rupı bir dolar değerindeydi- alıyor. Proje bütçesinden hem işçilere hem de kırsal alanda mağdur olan diplomalı gençlere iş vermek gerekiyor. Onlara maaşlı iş verebilirsiniz ve onlar inşaat mühendislerinden eğitim alabilirler,"* dedi. Ayrıca, *"İşsiz eğitilmiş gençler devlet için en tehlikeli grup; çünkü çabuk siyasileşiyorlar,"* diye ekledi. Bu konuyu Hilton Oteli'nin Safari odasındaki toplantıda proje müdürüne ilettim; ama bana bunları söyleyen doktor hanımdan kimseye bahsetmedim. Kaynakları gizli tutmak, antropologların kişileri korumak için kullandığı en önemli metottur. Bunun üzerine Om, *"Teşekkür ederim Carel, bana bir argüman daha verdin; antropologlar alan çalışmalarını biliyorlar,*

Sanata yoğun ilgi duyduğum zamanlarda yaptığım bir karakalem çalışması.

o yüzden de benim takımında üç antropolog var. Fakat ağır araçları boş bırakmaya gerek yok. Kayaların taşınması için yine dozer ve kepçeye ihtiyaç var; fakat bu makineler eğer yüzde 50 işi yaparsa, diğerini halk, gençler yapabilir. Kırsal kesimdeki gençleri motive etmek şart ve bunun için gerekli önemi göstereceğiz,” şeklinde karşılık verdi.

İnşaat projelerinin planlama sürecine halkın katılımı bugün için normal karşılanıyor; Yalnızca planlama düzeyinde, uygulamada ise yine büyük araçları kullanmak gerekiyor. Fakat Seylan’da insanları mecburen kazma ve kürekle çalıştırdık. Sri Lanka’daki doktor hanım ben tıpcı olmadığım için, empati yoluyla bana projeye ilgili önemli bilgileri verdi. Zaten Sri Lanka’nın nüfusunun yüzde 40’ı genç ve 1989 yılında da yüzde 50’si işsiz veya zaman zaman iş buluyorlardı. Gençlerin işsiz olduğu her ülkede sosyal sorunların çıkması normaldir. Çünkü insanlar boş kalmak istemiyorlar.

Tayland (1989-1990)

Göllerde Balıkçılık Yönetimi

Türkçe’de hiçbir dilde rastlamadığım bir kelime vardır: “Dost, dostluk”. Ben iş hayatımda da hep dostlarımla iş birliği yaptım. İş anlaşmalarımın çoğu resmî başvuru prosedürleriyle değil, ilgi alanlarımın ortak olduğu arkadaşlarım vasıtasıyla olmuştur. Benim Kuzey Kamerun’daki projemi takip eden biyolog Hans De Iongh babamla Endonezya’da balıkçılık araştırma projesini uygularken başka çevreleri de merak etmişti.

Hidroelektrik baraj nehirleri, “floodplain” (taşkın ovası) balık varlığı ve biyolojik zenginliğin kaybı, 1980li yıllarda herkesin konuştuğu bir “hot topic”, oldu. Çevreci gruplar bu durum karşısında eylemler gerçekleştirdiler. FAO tarafından 1987 yılında yapılan araştırmaya göre, balığın bir insanın protein ihtiyacını karşılamadaki önemini göstermek isterim. Dünya’da balık stoğu yıllık 69.6 milyon, domuz varlığı 59 milyon, sığır 47,7 milyon, tavuk ve diğer kanatlılar 31,4 milyon, yumurta 30,5 milyon, süt 15 milyon, koyun ve keçi 8 milyon tondur.¹

Belirttiğim gibi, De Iongh çok meraklı bir insandı ve her zaman tehlike altında olan hayvanları korumak isterdi. Endonezya’da kaplanları, Yeni Gine’deki “dugong”u ve Tayland’da Mekong Nehri’ndeki dev yayın balığını merak ediyordu. Bu inanılmaz derecede büyük yayın balığını (400 kg) Japon İmparatoru Hirohito da fark etmişti. İmparator Hirohito kendisi deniz biyoloğu olduğu için Japonya’da Tayland’daki balık varlığından faydalanmak için destekleyici projeleri kendi parasından finanse ediyordu.

Bugünkü Japon İmparatoru Akihito da deniz biyoloğudur. Kaya balığı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmaktadır. O dönemde Batı ülkelerinin liderleri arasında, biyolojik çeşitliliğin korunması için iş birliği yapıldı. Hollanda Prensi Bernard da Dünya Doğayı Koruma Vakfı’nın (WWF) başkanıydı ve ağabeyim Prens Bernard’ın özel koruması olarak onunla birlikte Kenya’ya gitmişti.

1 Newsletter 1993
International
Agricultural Centre,
Wageningen, the
Netherlands.

Çevre sorunlarını ben de merak ediyordum. Afrika'ya tekrar gitmek istemedim. Maalesef özgeçmişimde de hep Afrika'daki tecrübelerim yer alıyordu. Babam bana, *“Carel, bir “desk study” yap ve sosyo-kültürel bakımdan Asya'daki gıda sisteminde balığın önemine dikkat çek,”* dedi. Ben de kütüphanelerden, enstitülerden bilgiler topladım. Tropikal bölgelerdeki çok işlevli barajlar, geleneksel balıkçılığı, yani kırsal alanlarda yaşayan insanların protein ihtiyacını tehdit ediyordu. Az gelişmiş ülkelerde planlama bakanlıkları sanki bir lokomotif gibi durmadan baraj yapıyorlardı.

Tayland'ın iç bölgelerinde köylüler tatlı su ürünleri tüketiyorlardı; balık, kurbağa, tatlı su kereviti, salyangoz gibi. Budizm'de hayvan öldürmek günah olduğu için, Taylandlılar balıkları sudan çıkarırlar ve kendi kendilerine ölmelerini beklerler. Biz bu davranışı ikiye bölünmüş olarak değerlendiririz. Balığın Asya kültüründe önemli bir rolü vardır. Balık yumurtaları Muson yağmurları zamanında törenlerle nehirlerle ve göllere bırakılır. 1292 yılına ait ünlü bir yazıtta, Kral Ramkhamhaeng şunları söyler: *“Bu memlekette suda balık ve tarlada pirinç var,”* yani iki en önemli gıda.

Yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş bir ülke olan Japonya'da da halkın yarısından fazlası protein ihtiyacını balıktan karşılıyor. Tayland'da Sulama Bakanlığı (Ministry of Irrigation) tarafından 1960-1990 yılları arasında yüzlerce baraj kuruldu. Özellikle sulama projeleri ve kırsal alanların su ihtiyacını karşılamak için. Bu program balık varlığı için zararlıydı ve “floodplain” (taşkın ovası) zenginliği de bu yüzden azaldı. Tayland'da iki mevsim vardır: Kurak dönem, yağmurlu dönem. Muson yağmurları zamanında yağmur sellere neden olur. O nedenle evler yüksek ahşap direkler üzerine inşa edilir.

Mekong Nehri'nin havzasında 1100 tür balık bulunmaktadır. Tayland'da doğal bir nehirde yüzden fazla balık türü bulunur; fakat bir baraj gölünde, ancak baraj inşa edildikten yedi sene sonra, yirmiden daha az balık türü oluyor. Sadece çeşit olarak değil, verimlilik anlamında da aşırı derecede azalma oluyor ve bazen gölet tamamen yararsız otlarla doluyor. Hans De Iongh, Haskoning Şirketi için Tayland'da 1988-1989 yılları arasında önemli bir araştırma yaptı. Hem FAO literatürü hem Bangkok'taki Balıkçılık Bölümü ve Kesaset

Tayland'da ahşap direkler üzerinde inşa edilmiş evler.

Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin Mekong Nehri Sekreterliği, Thai Balık Enstitüleri'nden hem de Belçika'da Leuven Üniversitesi'nde çalışan iki profesör, Shimon Tal ve A. De Bont'dan destek almıştı. Belçikalı biyologlar Tal ve De Bondt da Zaire'de, özellikle iç göller, "floodpain" ve baraj gölleriyle ilgili olarak birçok araştırma yapmıştı. Thai devleti zaten yıllar süren bir program uygulamıştı. Baraj gölleri fakirleşiyordu, o yüzden alternatif olarak devlet her bölgede, her ilde bir balık yavruları üretim istasyonu (fish seed production centre) kurdu. Köylülere, okullara ve belediyelere kendi havuzları, pirinç tarlaları ve göletler için her yıl 1-2 cm büyüklüğünde, 12 farklı türde balık sağlanıyordu. Fakat bu balıklar en çok vejetal plankton, bitkisel plankton yiyen sazan türleriydi. Hükümet balık yavruları dağıttı veya köylülere ucuz fiyata sattı. Bu şekilde kültür balığı yavruleme merkezleri baraj göllerini ve göletleri zenginleştirdi. Tayland ve diğer Asya ülkelerinin özel bir durumu var. Pirinç

Tayland'da balıkçılık yapılacak toprak havuzlar. Hollanda Hükümeti tarafından desteklenen bu projede damızlık merkezi kuruldu. Orada yetiştirilen küçük balıklar köylülere verildi. Hollanda bu bölgeden hayvan yemi için manyok ithal ediyor. Bunun karşılığı olarak kalkınma projelerine destek veriyor, 1990.

dört beş ay su altında kalıyor ve balıklar doğal olarak bu tarlaların içine geliyor veya yavruyorlar. Köylüler tarlanın yanına bir çukur kazıyorlar ve tarlanın kuru olduğu zamanlarda balıklar oraya sığınıyor. Birkaç ay bekliyorlar ve çukuru bir su pompasıyla boşaltıp balıkları topluyorlar. Bunun sonucunda diyebiliriz ki, ABD ve Avrupa ülkelerinde göller sadece turistik amaçlı, oysa Asya'da daha çok üretim için kullanılıyor. Wageningen'deki arkadaşlarımla sık

sık konuşurdum ve tartıştığımız konular arasında her zaman çevreyi korumak ön planda olurdu. Zaten biyolojik çeşitliliği korumak için parklar, doğal alanlar ve sitler yetmiyor, fakir Asya toplumları bu çeşitliliği beslenmek için kullanıyorlar. Onlar ormandaki her canlıyı "et" olarak görüyorlar. Asya'daki kırsal alanda Muson yağmurları döneminde tarlalar yarı sulak alan haline geliyordu. Barajlar artık suları tuttuğu için kırsal alanlardaki bu yerler yağmur zamanlarında bile kurak kalıyor ve mecburen köylüler kente göçüyorlar. Büyük kentlerdeki sanayileşme için köyden göçen köylüler iş gücü bakımından olumlu olmasına karşın, bu durum her zaman

Chirdsak, the farm manager who projects 35 million fingerlings for 1994.

Earthen ponds, like a giant checkerboard, stretch away into the horizon. In a concrete enclosure nearby, long shredded strips of multi-coloured plastics float on water, pretending to be weeds and tricking the common carp to lay their eggs among them.

Artificial insemination goes on in the laboratory. Fish are also injected with hormones. "We call it induced spawning," explains Dr Zwollo. "Thailand is one of the leading countries in this technique."

In another pond, with a concrete wall in the centre, pumps can be turned on to force the water around the wall and create a fast-flowing stream in which certain types of fish swim against the current and spawn.

"The production output," according to Chirdsak, "will be eight million fingerlings in 1991, 12 million in 1993, and 35 million in 1994."

The cost to raise a fish from an egg to a three-inch fingerling is 15 stang and they are resold to private fish farms at 20 stang each. "However, DoF subsidises the fingerlings which we provide to the farmers," says Chirdsak.

Objectives

On a white board leaning against one wall in the administrative office, the wide-ranging objectives of the centre are neatly written out:

"Fingerling production for private fish farmers, public water bodies, extension to private fish farmers, pond preparation, handling species selection, food requirement, disease control, so-

Catching the fingerlings in one of the earthen ponds. The Yasothorn Fish Seed Centre can be seen in the background.

Dr Zwollo, extension specialist, and Kamthorn, biologist, at one of the experimental pens in a lake next two remote villages.

cial development programmes, community ponds, pilot project, school ponds, green E-sarn project, Tung Kularonghai project, applied research, breeding techniques of indigenous species with market value, fish stocking programme for utilisation of unused food niches in reservoirs, reservoir management services, stock assessment, fingerling supply, data collection and analysis, on-the-job training, scholarships, fellowships, and workshops."

Says Chirdsak: "We will concentrate on developing new technologies, products and intensive farming systems as part of our long-term objective."

Pilot project

A pilot project which is an extension of

the Yasothorn Fish Seed Centre is stocking fingerlings in pens at a lake in Khor Wang, one of the districts located in the poorest area in Yasothorn. "This is pen-culture-based fisheries enhancement," explains Dr Zwollo.

"If the results are satisfactory, especially in the fields of fish nursing and lake management," adds Dr Zwollo, "development activities of the centre will have a much wider spin-off in the northeast and the Mekong Basin."

The pilot project which will continue for two-and-a-half years in collaboration with the fish farm and will try to find a model which is self-sustaining to improve fish production in water bodies. "But, of course, with the active participation of the surrounding villages," stresses Dr Zwollo.

Tayland'da uyguladığımız balıkçılık projesinde arazi çalışmaları, 1990.

geçerli değildir. Bu nedenle köylülere yardım etmek, yeni projeleri onlarla birlikte planlamak ve uygulamak gerekiyor. Yalnızca koruma anlayışından uzaklaşmak ve kaynakları sürdürülebilir bir şekilde yönetmek gerekiyor. Bu durumda köylülere yardımcı olabiliriz. Bu fikirler şimdi günümüzde artık normal karşılanıyor; ama 1980li yıllarda oldukça yeniydi.

Ben o zamanlar evden çalışıyordum ve telefonu çok kullanıyordum. Bilgisayar ve internet o zamanlar henüz yoktu. Bir aylık telefon faturam ortalama bin florin, yani 450 Euro civarındaydı.

Wageningen Üniversitesi'nden Profesör Huisman'ın bir notu bizim küçük balıkçıları kalkındırma örgütümüz içinde bomba etkisi yarattı. Huisman'ın mektubu balık yetiştiriciliğini destekliyordu. Havuzlarda yetiştirilen kültür balıkları gelecekte pazarlarda hakimiyet sağlayacaktı; çünkü deniz balıkları dünya nüfusu arttıkça azalıyordu. O, daha önce küçük balıkçılığın sona ereceğini ve geleneksel balıkçılık metotlarının da müzeliğe olacağını söylüyordu. Bu yeni bir yaklaşımdı ve kötü haber getiren elçilerin sonu gibi biz de elçiye öldürdük. Huisman'ı gerçekten öldürmedik tabii ki; ama yazışmalarımızda verdiğimiz tepkilerle bu etkiyi yarattık; fakat o haklıydı.

Kültür balığı yetiştirmek Tayland'da eski bir meslektir. Özellikle Çin'den gelen toplum için Bangkok çevresinde 1980li yıllarda balık etine talep o kadar yükseldi ki, pek çok çiftçi kendi pirinç alanlarını balık yetiştirmek amacıyla havuzlara dönüştürdü. Tarlanın etrafındaki setleri yarım metre yükselttiler ve pirinç üretimi yerine, tatlı su kereviti ve balık yetiştirmeye başladılar. Özellikle dev kerevit (*Macrobrachium* sp.), Tayca "Gung yai", çok değerlidir. Tayland tropikal bir ülke, suyun derecesi ılık ve bu yüzden balıklar hızlı büyüyor. Ufak balıkları fermentasyon için kullanıyorlar, balıkları büyük küplere baharatla birlikte koyuyorlar ve bu, ünlü Thai Balık Sosu oluyor. Çinliler "soya sosu"nu, Taylandlılar "balık sosu"nu yemeklerinde bol bol kullanıyorlar.

Tayland, dünyaya açık bir ülke. Dünyanın en çok pirinç ihracatı yapan ülkesi. Hiçbir zaman da Batı ülkelerinin veya Japonya'nın sömürgesi olmadı. Emperyalizme karşı 1855 yılında İngiliz elçi Sir John Bowring, Thai kralıyla bir ticaret anlaşması yapmıştı (Thailand, Buddhist Kingdom as a Modern State, Charles F. Keyes, 1989). O yıldan itibaren Siam, Tayland'ın eski adı, dünya ticareti-

ne açıldı. Thai kralları Ortaçağ'da kendi güçleriyle büyük bir Budist İmparatorluğu kurdular. Bangkok'un yanındaki eski şehir kalıntıları Sokuthai ve Ayutthaya krallıkları temsil ediyor. Sadece Burma (Myanmar) bir engel oluşturuyordu. İngilizler 18. yüzyılda Burma ve Malezya'yı işgal ettiler, Fransızlar ise Vietnam, Kamboçya ve Laos'u; fakat Tayland'ı serbest bıraktılar. ABD özellikle Vietnam Savaşı zamanında Tayland'ı hem tampon ülke olarak (hava alanları, yollar ve savaş için diğer alt yapı hem de askerler için dinlenme ve iyileşme yeri (rest and recuperation) olarak kullandılar. Bu durum negatif bir izlenim yarattı. Kırsal alandaki fakir ailelerin kızlarını Bangkok'a götürüp, orada çalıştırıyorlardı. Tayland'ın müşterisi eskiden "asker" iken, şu an "turist" olarak değişti. Eskiden orası bir afyon bölgesiydi ve askerler uyuşturucu alıp ülkelerine dönerlerdi. Vietnam Savaşı'ndan sonra da bu sorun olmaya devam etti. Bazı turistler Tayland'ı yalnızca afyon ve seks yeri olarak görüyor. Tayland'ın en zengin bölgeleri, Çao Phraya Nehri Havzası, Mekong Nehri Havzası ve Bangkok, 15 milyon nüfusa sahip bir endüstri ve ticaret merkezi. Tayland sanayileşmiş bir ülkedir aynı zamanda.

Hollanda ile Tayland arasındaki ilişki çok yoğundur. Bunun bir sebebi var. Hollanda'nın toprağı az, fakat hayvan varlığı çok; inek, domuz, tavuk... Bunlar için bol miktarda hayvan yemine ihtiyacı var. Tayland'ın en fakir olan Kuzeydoğu'daki Isan Bölgesi'nde Khorat Platosu'nda yarı kil-yarı kum toprağında manyok üretilmektedir. Tayland dünyanın en çok manyok üreten ülkesi ve dünyadaki payı yüzde 43 olan bu üretimin çok büyük bir kısmı Hollanda'ya ihraç ediliyor².

Isan Bölgesi'nde toplum Tayca konuşuyor; fakat kültürleri eski Laos kültüründen geliyor. Bugün Tayland'ın nüfusu 75 milyon ve Isan toplumu bunun yüzde 30'unu oluşturuyor. Thai toplumunun homojenliğinden söz edilirken aslında çok konuşulan "dil" ve "resmî eğitim"e vurgu yapılıyor. Tayland, yüzde 95 ile Asya'nın okuma yazma oranı en yüksek ülkesi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'den gelen göçler devlet tarafından yasaklandı ve sanayi iş gücü özellikle Isan Bölgesi'ne gelmeye başladı. 1989 yılında Hollanda hükümeti tarafından kalkınma programı kapsamında bir milyon florin, (450 bin Euro), özellikle Isan Bölgesi için tahsis edildi. Oradaki Yasothon ilinde bir balık damızlık merkezi eksikti. Hans De Iongh araştırmalarında bunu göstermişti ve bir yazısında, "Göller yıllık olarak

- 2 Manyok (Manihot esculenta), sütünleğengiller familyasından bir bitkidir. Tropikal ve yarıtropikal Amerika'da yetişen bu bitkinin yüz elliden fazla çeşidi vardır. Kökünde bol miktarda nişasta bulunduğu için yerlilerin beslenmesinde büyük önem taşır; ayrıca nişastasından tapyoka (fekül) yapıldığı için ticari yönden de önemi büyüktür. Manyokun kökleri, hayvan yemi olarak da kullanılır; özellikle simit ya da un halinde satılan manyok, küçük danaları ve domuz yavrularını beslemekte kullanılan, sindirimi çok kolay bir besindir (Wikipedia'dan alınmıştır.)

Tayland'da halk protein için böcekleri de tüketiyor, 1990.

Göldeki Balık Varlığı Yönetim Konferansı. Tayland, 1990.

Tayland'da yavru balıkları göle bırakırken, 1990.

Tayland'da balıkçılık faaliyeti, 1990.

yavrularla stoklanıyor; fakat o kadar başarılı değil, biz Haskoning'de bir pilot projeye ve de köylülerle birlikte göllerdeki balık varlığını nasıl artırtabileceğimizi gösterebiliriz", diyordu. Longh, inceleme raporunda (Ecological studies, 1989) göllerin neden etkili olmadığı konusunda önemli sebebi şu şekilde açıklıyor: "Yavrulama merkezlerindeki milyonlarca bir cm'lik balıkların göllerde sağ kalma olasılığı çok düşük; çünkü göllerde doğal olarak yaşayan etçil balıklar bu yavruları yiyorlar."

Onun raporu şu sloganla bitiyor: "The Thai Ministry of Fisheries programme of yearly stocking (yavrulama) of inland waters is like feeding the carnivorous fish." Tayland Balıkçılık Bakanlığı'nın programına göre, göllerin yıllık yavru balıklarla zenginleştirilmesi pek etkili değildir. Çünkü göllerde yaşayan etçil balıklar o yavruları yemektedir. Bu kadar kaba ifade etmiyor. Fakat Longh bana, "Carel sanki bu programda kurtlar kuzularla besleniyorlar. Aslında meranın otu ile kuzuları beslemek gerekiyor, bu çiftçi için de faydalı. Ama burada kurtlara kuzu veriyorlar, bunu değiştirmek gerekiyor," dedi. Ben de, "Bunu nasıl yapacaksınız?" diye sorduğumda, "Göllere ve göletlere daha büyük 1-2 cm değil, 2-3 cm balıkları koymak ve balıkçıları organize etmek gerekiyor. Yavruları gölün içindeki 30 metrekaarelik kafeslerde besleyip sonra göle bırakmak lazım; ama bunun için bir sosyal antropoloğa ihtiyacımız var. Çünkü 'insani boyut' burada çok önemli ve o yüzden de seni Tayland'a götürüyorum," diye karşılık verdi ve birkaç gün içerisinde oraya gitmek için hazırlandım.

Teklifi hem Den Haag hem de Thai Balıkçılık Müdürlüğü'ne bıraktık. O taraftan, "Olmaz, bir santimetreden büyük yavrular bizim bütçemiz için fazla. Yem pahalı ve merkezin yerleri dar," şeklinde bir dönüş oldu. De Longh ise, "Bu sistem merkezler

Tayland'daki balıkçılık projesi ekibi. Balığın durumunu ölçüyor, kontrol ediyor. Buradaki çiftçiler, balıkçılar gönüllü, 1990.

için değil. Köylüler, yani balıkçılar organize edilecek, yavrular onlara verilecek ve onlar da kendi göl ve göletlerine balıkları bırakacaklar. Aynı zamanda etçil balıkları tutmak için olta, zıpkın, sepet ve kafeslerle tutma kampanyaları organize edilecek,” şeklinde cevap verdi. “Biyolojik Çeşitlilik” grubundan da eleştiriler geldi. “Siz bu projeyle sadece insanın kazanacağı proteini düşünüyorsunuz, balık çeşitleri azalıyor,” diyorlardı. De Jongh da bunun üzerine kendi araştırmasını ve FAO balık biyologlarının araştırmasını onlara gösterdi. Zaten baraj gölleri balık çeşitliliğinin dengesini bozuyordu ve 7-10 sene sonra etçil balıklar kendi kendilerine azalacak ve pek çok küçük baraj ve gölet otlarla dolacaktı.

Bunun sonucunda Haskoning ve Thai devleti beraber yavrulama merkezi inşa ettiler ve bir pilot projeye bana iş verildi. Benim görevim, beş köyde toplumla birlikte göletlerde kafesler yapmak, yavruları 2-3 cm'ye kadar koruyup, beslemek ve etçil balıkları tutmaktı. Bunun için gerekli olan eğitim kampanyaları ve organizasyonları düzenledim. 1990 yılını Yasothon ilinde bu çalışmaları yapmak üzere geçirdim.

Carel Zwollo

TKV'nin Van Proje Müdürü Malik Baransel ile birlikte arazi incelemesi.

**Yeniden Türkiye:
Kırsal Kalkınma Çalışmaları (1992-1999)**

Tayland'dan döndükten sonra Amsterdam'da, şehir merkezindeki dairemde tatil yaptım. O dönemde kız kardeşim Monika Brezilya'dan hasta olmuş şekilde Amsterdam'a dönmüştü. Ona yardım etmek istedim, annemle babam tarafından da bana hafif bir baskı vardı. Bana, *"Carel sen zaten her zaman yurtdışında çalışıyorsun, bu kez de kız kardeşine yardım edebilirsin ve en uygun yardım da onun senin dairende kalması olur,"* denmişti. Ben bu mesajı aldım. Ancak dairemi kız kardeşimle paylaşmak yerine bu zor durumdan *"kaçmak"* istedim. Türkiye benim kaçış yolumdu. İlk olarak Türkiye'yi tekrar görmek istedim, mümkünse birkaç sene çalışabilirim, diye düşündüm. Bir sivil toplum kuruluşunda iş bulabilirim, belki eski bir taş ev satın alırım ve küçük bir köye yerleşip, okuma yazmaya daha fazla zaman ayırabilirim diye düşündüm. Ayrıca Türkçeyi daha iyi öğrenip, Türkiye Cumhuriyetler'de danışmanlık yapabiliirdim. O yıllarda, Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra, hem eski Sovyet ülkelerinde hem de Türkiye'de neo-liberal bir atmosfer vardı. Türkiye eski Pan-Türk veya Turan hayalini sonunda gerçekleştirmiş gibiydi. Sovyetler Birliği dağılınca ilk önce Türkiye'nin komşuları Kafkasya ve Ukrayna'dan ziyarete gelmişlerdi. Zihinlerindeki *"özgür, batılı, zengin Türkiye"* imajı Hopa, Kars, Erzurum'a gelince kırıldı. Karadeniz üzerinden gelenler bölgedeki şehirlerde tam olarak açık bir batı ülkesi göremediler. Batıya doğru, Adapazarı, Kocaeli, İstanbul'a gitmeleri gerekiyordu. Aynı şekilde Türkler, *"kayıp kardeşleri"* olan Azeri, Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgızları görünce şoke olmuşlardı. Bu topluluklar daha çok Moğollara benziyor, Rusça konuşuyor ve genellikle laiklikten farklı olarak dinsiz konumda bulunuyorlardı.

Batı Avrupa'daki çevreciler de şaşkındılar. Çünkü eski Sovyet ülkelerinde toprak, hava, su sistemleri oldukça kirliydi. Son derece hantal ve bakımsız bir sanayi ve tarım sistemi vardı ve halk ya da hiçbir sivil toplum örgütü bu duruma karşı tepki gösterememişti. Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında çok hızlı bir şekilde iş birliği başladı; ticaret, organizasyon yöntemleri, hukuk, kültür gibi. Yeni bir sayfa açılmıştı ve Batı'daki danışmanlık firmaları özellikle Doğu Almanya ve Polonya başta olmak üzere bu boşlukları doldurmaya başladılar. Türkiye de eski Sovyetler Birliği içindeki Türkiye Cumhuri-

Türkiye eski Pan-Türk veya Turan hayalini sonunda gerçekleştirmiş gibiydi. Sovyetler Birliği dağılınca ilk önce Türkiye'nin komşuları Kafkasya ve Ukrayna'dan ziyarete gelmişlerdi.

riyetler ile sıcak bağlantılar kurdu ve yeni jeo-stratejik önemi arttı. 1920 senesinde çıkan bir kanunla “Türki” kelimesi yasaklanmıştı. Çünkü Sovyetler Birliği Türk dil, din ve kültürünü bir engel gibi görüyordu¹.

İlk önce mimar arkadaşım Haldun Ertekin’e telefon ettim. Haldun Ertekin ve onun o zamanki nişanlısı Buket Uzuner (bir biyolog ve daha sonra meşhur bir yazar oldu), Amsterdam’a beni ziyarete gelmişler ve birlikte benim evimde kalmışlardı. Onlarla Amsterdam’ın Reguliersdwaarsstraat, Rembrandt meydanı yanında bir sokakta bulunan ünlü kafe Oblomov’da uzun uzun konuşmuştuk, sonra bir Endonezya lokantasında Haldun’la benim on yıldan fazla olan dostluğumuzu kutlamıştık. Daha sonra Buket bombayı patlatmıştı ve bana, “Ben, Haldun’dan ayrılmak istiyorum, eğer onunla hayatı paylaşmak istersem, onun lokomotifinde yalnızca bir vagon olacağım, oysa benim bir mesleğim var, ben bir biyoloğum. Finlandiya’da bir üniversitede iş buldum; ancak esas yapmak istediğim şey kitaplar yazmak. Haldun’la beş ay Cezayir’de kaldım. Yeni romanlar yazmak için Türkiye’den bir daktilo getirdim, hiç kullanamadım. Birlikte yazmak mümkün değil. Şimdi sakın bir yer arıyorum yazmak için,” demişti.

Ona, “Ne yazmak istiyorsun; romanlar, makaleler, tiyatro oyunları mı?” diye sorduğumda, “Ben feministim, Türkiye’deki kadının zor durumunu değiştirmek istiyorum, Haldun ve ben Türkiye’nin ‘kayıp kuşak’ çocuğuyuz, artık karanlık çağ bitti, yaşamak istiyoruz,” demişti. Buket ile Haldun Amsterdam’da benim evimde ilişkilerine son verdiler ve ayrıldılar. Buket’in Finlandiya’ya gitmesi için uçak parasını ben ödedim. Haldun bir ay sonra bu borcu bana ödedi. Aslında buna gerek yoktu; çünkü Haldun 1970li yılların ortalarında Bodrum’daki araştırma esnasında bana çok yardım etmişti. Asıl benim ona borcum vardı.

1990 yılında Haldun’a tekrar telefon ettim. Ona bir hafta tatilim olduğunu söyledim ve onunla Ankara’nın tipik bir lokantasında buluştum. Lokantada beyaz örtüler, masanın üzerinde kül tablası, sürekli etrafımızda olan garsonlar, sigaramız bitince küllüğü hemen alıp ve yenisini bırakıyorlardı. Böyle bir hizmeti sadece Türkiye’de gördüm. İran’da bir beyefendinin Orta Çağ’daki “köle ve hizmetçi” ve farklı ırkları değerlendirirken şöyle yazdığını hatırlıyorum: Tüm

1 Baymirza Hayit, “Sovjetrussischer kolonialismus und Imperialismus in Turkestan”, Anthropological Publications, Oosterhout, Netherlands, 1965 - p. 39.

Orta Asya ırkları arasında size yardımcı olarak her zaman bir “Türk” seçin; çünkü onlar en sadık, en temiz olanlardır ve size iyi bakarlar.

Telefonda Haldun’a, *“Senin egon, benim egom, Türkiye’nin egosu, dünyanın egosu hep değişiyor ve ben bu değişim içerisinde, bu yeni açık Türkiye’de yeni bir rol oynamak istiyorum. Lütfen bana tekrar yardım et,”* dedim. O da bana, *“Tabii, Çankaya, Ahmet Mithat Efendi Sokağı’nda, Atakule’nin yanında, geniş bir daire kirliyorum, orada kalabilirsin, sana Ankara’da bir iş de bulabiliriz dostum. Ahmet Mithat’ı tanıyor musun?”* dedi. *“Evet Haldun, ama o öldü, değil mi?”* diye sorduğumda da, *“hayır, milliyetçilere göre hâlâ yaşıyor,”* diyerek esprili bir cevap verdi ve ayrıca *“Dikkat et, Türkiye hâlâ kapalı, tarihe, geçmişe bakmıyorlar, Türkler tam Karl Marks gibi. Tarihi boş ver, tarih yapmak lazım,”* dedi.

“Evet Haldun; fakat Karl Marks bir işçi cenneti öngörüyordu. Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla neo-liberal bir tarih yazılmaya başlandı, işçi kalmadı ve işlerin çoğunu bilgisayarlar yapıyor. Türkiye’de bürokratlar ve askerler kendileri için bir cennet yaratmak istiyorlar, neo-liberalizm onların düşmanı” dedim ve telefonda bir saat sohbet ettik.

Ankara’ya geldiğimde Türkiye eskisi gibi değildi. Sanki sadece Berlin Duvarı yıkılmamıştı, Türkiye de hızla değişmişti. İstanbul ve İzmir hızla büyümüşü, “boom towns” olmuştu, ekonomik durum iyileşmişti. İstanbul’da bir borsa açılmıştı ve Türk şirketleri sadece devlet bütçesi veya yabancı kaynakların parasına bağlı değildi. Kendileri borsadaki şirketlerle para bulmaya başlamışlardı.

Kalkınma konusunda terminoloji de değişti. Birinci, ikinci, üçüncü dünya kavramlarından vazgeçildi; çünkü ikinci dünya, komünist ülkeler ve bir büyük Asya bloğu, Güney Amerika ve Afrika da yavaş yavaş açıldı. Mesela Küba, “sosyalist misyonerliği” Afrika ülkelerine bıraktı. Türkiye ne üçüncü dünya ülkelerine ne de az gelişmiş ikinci dünya ülkelerine benziyordu. Çünkü Türkiye sömürge olmadı, tam tersi Türkler Osmanlı İmparatorluğu zamanında yüzlerce yıl dünya-daki toprakların yüzde 20’sine sahiptiler.

Daha çok Arjantin, Şili, Venezuela veya Endonezya ülkelerinde ordu-bürokratik devlet karakterini görebiliriz. Bu ülkelerde demokrasi gelişmeye başladığında adeta lalenin açma zamanından önce

Buket Uzuner ve Haldun Ertekin; Cezayir’de bir Türk mimarlık ekibiyle üniversite inşa ettiler. Bu fotoğrafı o zaman bana vermişlerdi.

darbelerle kesilmesi gibi, *lale düğümünü zamanında kestiler*. Türkiye’de hemen hemen her on yılda bu lalenin sabırla büyümesine izin vermediler. Lale düğüm gibi bir bitki, bir soğan toprak altından büyüyor, açtıktan sonra güzelliği bitiyor ve tekrar soğandan yeni lale doğabiliyor. Türkiye’de başka durumlar adeta “rutin” gibi. Türkiye’de bizim âdetlerimiz, bizim dinimiz, bizim geleneklerimiz, diyorlar; fakat ben bunların kalıplaşmış sözler olduğunu düşünüyorum. Ben, “*burası Türkiye*” sözünü de negatif bir söz olarak kabul etmiyorum. Yeni bir şey yaratmak için önce kaos gerekir. Eski Yunan’da Tanrı Chaos ve Tanrı Kronos (kronoloji kelimesi oradan geliyor) vardı ve ikisinin de güçlü yaratıcılar olduğuna inanılırdı.

Birtakım dolambaçlı yollara rağmen Türk halkı yetmiş yıl demok-rasi yaşadı ve bu durum büyük bir orta sınıf yarattı. Aynı zamanda toplumda eğitimsiz ve fakir nüfus oranı da fazlaydı ve bu kesim hızla büyüyordu. İşsiz çiftçiler ve eğitilmiş kişiler Avrupa’ya göç ettiler. O süreç de durdu. Şimdi (1991) Kronos ve Chaos zamanı geliyor.

Batı, Türkiye için “*Türkiye, Batı ve Doğu arasında bir köprü*” klişesini yarattı. Galata Köprüsü önceleri dardı ve altında yüzlerce balıkçı balık tutardı. 2000 yılından sonra köprüyü değiştirdiler, genişlettiler ve bugün batı nerede bitiyor ve doğu nerede başlıyor belli değil. İstanbul bir megapol ve “Türk” kimliği farklı farklı anlamlar taşıyor. Aynı şekilde New York’ta Amerikan kimliği 150’den fazla farklı etnik kimliği tanımlar. İstanbul, New York’a göre onbeş kat daha eski bir tarihe sahip olduğu için, çok daha zengin bir sosyo-kültürel alt yapısı var. Eğer halk bu tarihi zenginliği iyi kullanırsa, eğer hükümet ve belediye sosyo-kültürel dinamizmi pozitif görürse, İstanbul, Paris gibi moda, barış, spor, ekoloji, mutfak, turizm, ticaret, teknoloji ve diğer pek çok konuda merkez olabilir. İstanbul, eski Yunanca’da “*eisten*” veya “*isten polis*” yani “*şehre gitmek*” demek. Demek ki burada eskiden çok millet toplanmış. Eski krallar Boğaziçi’ni jeo-stratejik olarak gördüler. Tarihte Rusya’daki St. Petersburg hariç hiçbir ülkede krallar saraylarını deniz kenarına inşa etmemiştir.

Türkiye 1990 yılına kadar, hemen hemen yetmiş sene kendi ayakları üzerinde durdu. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra modernleşti ve akıllı manevralarla İkinci Dünya Savaşı’ndan da sağ çıktı. Savaş değil, barış büyük bir başarı olarak değerlendirilmeli. Türkiye

Datça’daki evimde çalışırken.

Türkiye 1990 yılına kadar, hemen hemen yetmiş sene kendi ayakları üzerinde durdu. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra modernleşti ve akıllı manevralarla İkinci Dünya Savaşı’ndan da sağ çıktı.

1 Dükkanların önünde müşteriye kendi dükkanından alış-veriş yapmasını sağlamak üzere dükkan önünde duran ve çığırıklık yapan kişilere verilen isim. Otogarda, turistik yörelerde bu kişilere çokça rastlanmaktadır.

o dönemde barışın sembolü güvercin rolünü oynadı. Fakir ve aç kalan Avrupa ülkelerine buğday ihraç etti. Atatürk'ün amacı, ekonomik olarak, özellikle gıda bağımsızlığıydı. Bu anlamda Türkiye tipik bir Orta Doğu ülkesi sayılamaz. Coğrafi olarak Asya Galata Köprüsü'nden sonra başlıyor, Coğrafya bakımından veya biyologlara sorulduğunda onlardan şöyle bir cevap gelebilir: *"Eşeklerin rengine bakılırsa, Avrupa Suriye'de bitiyor; çünkü Türkiye'deki eşeklerin rengi 'doğal' olarak kahve/gri. Arap ülkelerindeki eşekler çoğunlukla beyaz."* Antropologlara Avrupa'nın nerede bittiğini sorduğumuzda, *"İran, Suriye, Irak sınırında"* derler. Çünkü o ülkelerde dükkanların önünde "Schlepp"ler¹ vardır. Bu kelime Yahudi, Polonyalı ve Almanlarca kullanılan "schleppen", Hollandacada "slepen" kelimesinden gelir ve bir sosyal durumu anlatır. Yahudiler genellikle bir gettoda yaşarlardı ve yan yana çok küçük dükkanları olurdu. Terziler bir sokakta bulunurdu ve sokağa bir müşteri geldiğinde kapıdaki bir adam müşteriye dükkana sokmak için çabalardı. Türkiye'de bu genellikle turizm yörelerinde turistler için yapılan bir uygulama. Ancak eğer bir turist, taciz iddiasıyla polise şikâyetinde bulunursa bu dükkan sahibine ceza verilebilir. Yahudiler bu ve benzeri ticaret âdetlerini yüzlerce yıl önce Orta Doğu'dan Avrupa ve Amerika'ya taşıdılar.

Eğer savaş zorunlu ise o zaman en az zararla bu savaştan çıkmak gerekir. Savaştan çıkarken bile bir "zafer" gibi çıkılmalıdır. Türkiye hem savaşa katılmadı hem de bir bölge kazandı; Hatay. Antakya önemli bir şehir (eski adı Antiochia) ve İskenderun önemli bir Akdeniz limanı. Tarafsız kalmak bir kazançtır. On sene sonra Türk diplomatlar Kore Savaşı'nda Türkiye için *"Marshall Yardımı"* aldılar ve Türkiye'yi NATO'ya üye yaptılar. Bunun sayesinde batı kulübüne girdiler ve daha sonra da Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini başlattılar.

İkinci Dünya Savaşı'nda bir gerçek vardı; Bakü'nün petrol kaynaklarını işgal etmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan da hatırlanacağı üzere, Anadolu'nun dağları en önemli engeli oluşturuyordu. İstanbul'dan Hopa'ya yalnızca dar bir yol söz konusuydu. Burada Türk askerleri konvoyları engelleyebilirdi. 2005 yılında Gelibolu'yu gezerken oradaki müzede bir Avustralyalı askerin mektubunu görmüştüm. O genç asker anne ve babasına yazdığı mektupta şöyle

Ofiste çalışırken

diyordu: “Sevgili anne ve baba, İngiliz subaylar bize dediler ki, ‘Türk askerleri korkak, ufak boylu, bizi görünce kaçacaklar’, ama sevgili anne ve baba tam tersi oldu. Türkler kocaman ve cesaretli, bizi burada tuzağa düşürdüler, sizin moralinizi bozmak istemiyorum ama çok korkuyorum, çıkış yolumuz yok.” Bu yüzden Hitler Bakü’yü almak için Rusya, Ukrayna yolunu seçti. Ruslar Almanları, İtalyanları ve Rumenleri Stalingrad’da durdurmuşlardı. Rus ordusunun yanında güçlü bir tanrı vardı: “Kronos” tanrısı. Olimpos dağlarından kar, buz ve -40 derece rüzgârlar götürmüş ve bir ay sonra “Kaos” tanrısı yine iktidara gelmişti. Fakat Türkiye Cumhuriyeti başbakanı İnönü, Hitlerin düşmanlarına karşı diplomatik bir jest yapmıştı ve Samsun ve Trabzon limanındaki buğday depolarını Karadeniz’e boşaltmıştı. Bunu yaparak Almanlara kendilerinden yardım beklememesi mesajını vermişti.

Türkiye, 1991 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu hariç hemen hemen bütün uluslararası örgütlere katılım sağladı. Bana Ankara’ya geldiğim 1991 yılında sürekli olarak bu soru soruluyordu, sanki ben bu cevabı verebilecekmişim gibi. Nasıl bir cevap verdiğimi hatırlamıyorum. Fakat bugün, 22 sene sonra cevabım şudur: Avrupa içinde olan İsviçre, Avrupa Birliği’ne üye değildir. Kesinlikle de üye olmak istemiyor. Çünkü bağımsızlıktan yararlanıyor. Kendisinin bir limanı yok; fakat komşu ülkelerin limanını kullanıyor. Bu durumu akıllı diplomatlar yaratıyor. Belki Türkiye bu durumdan bir ders alabilir. Avrupa’dan bakınca Türkiye bir “doğu” ülkesi; fakat Orta Doğu’dan bakınca bir “batı” ülkesi. Hem coğrafik hem de sosyo-ekonomik olarak...

Türkiye’de resmî istatistiklerin dışında işsizlik oldukça yüksek. Özellikle gizli işsizlik. Mesela kentlerde kadınların çoğu çalışmıyor. Kadının ekonomik gücünden vazgeçiliyor. Mecliste kadınlar yeterince temsil edilmiyor. Demokrasi yalnızca erkeklerin işiymiş gibi duruyor. Eğitimsizlik, özellikle meslekî eğitimin yetersizliği hem farkırlık yaratıyor hem de demokratik hakların kullanımını engelliyor. Örneğin subay ve astsubaylar dışında jandarma ve askerler maaş almadan zorunlu olarak görev yapıyor. Eğer Avrupa Birliği ülkelerinin bazılarında olduğu gibi bu askerler maaşlı olsaydı yedi yüz bine yakın kişi bir buçuk yıl işsiz olarak sayılmalıydı.

Türkiye’de resmi istatistiklerin dışında işsizlik oldukça yüksek. Özellikle gizli işsizlik. Mesela kentlerde kadınların çoğu çalışmıyor. Kadının ekonomik gücünden vazgeçiliyor. Mecliste kadınlar yeterince temsil edilmiyor.

Eskiden bir popülist politikacı her köyde telefon ve elektrik kampanyası yaptı, daha sonra başka bir popülist politikacı herkese biri ev, diğeri araba için iki anahtar dağıtacağını söyledi. Bir başka popülist lider ise en az üç çocuk ve hatta daha fazlasını istiyor.

Eski Sovyetler Birliği, ki dünya topraklarının yüzde 30'una sahiptir, Türkiye gibi çok sayıda köyleri bulunmaktadır. Türkiye'de 70 bine yakın kırsal yerleşim sözkonusudur. Ancak Eski Sovyetlerin büyüklüğü Türkiye'nin 40 katıdır. Eskiden popülist bir politikacı her köyde telefon ve elektrik kampanyası yaptı, daha sonra başka bir popülist politikacı herkese biri ev, diğeri araba için iki anahtar dağıtacağını söyledi. Bir başka popülist lider ise en az üç çocuk ve hatta daha fazlasını istiyor.

Türkiye'nin jeofiziksel yapısına bakınca yüzde 70'i yüksek dağlar ve onların içinde platolardan oluşuyor. Fakirlik bu yapı içinde dikey olarak dağılmış durumda. Köyler veya mezralar denizden ne kadar yüksekte ise fakirlik de o kadar fazladır. Bu yerler aynı zamanda eğitim, sağlık, ulaşım olanaklarından da yoksundur. Kırsal yerleşimler çok fazla ve bunların arasında orman köyleri en fakir olanlarını oluşturuyor. 19. yüzyılda Avrupa'daki kır-kent nüfus değişimine baktığımızda Avrupa ve ABD bu iç göçünü sanayileşme için kullandı. Türkiye'de ise bu göç süreci çok daha sonra başladı. 1960lı yıllardan sonra köylüler genellikle batı illerine göç ettiler ve burada kapıcılık, taksicilik, inşaatçılık, dönercilik, simitçilik, garsonluk, berber, lokantacılık, bakkal ve belediyelerde hizmetçilik işlerinde çalıştılar, iş buldular; ancak gerçek mesleği öğrenemediler. Türkiye, köyden kente göç sürecini planlayamadı ve kentler oldukça dağınık yerleşimler haline geldi. Bazı kentlerde aynı ilçeden, aynı köyden insanlar yine aynı mahalleye yerleştiler. Bu da aslında kentlerde yeni köyler yaratmak anlamına geliyor. Eğer kanunlar işlemiyorsa yüzbinler "Schleppeci"lik yapıyor. Bu dağınıklığı, (ki bu kelimenin kökeni dağ kelimesinden geliyor) Avrupa şehirlerinde göremiyoruz. Örneğin İsviçre de Türkiye gibi dağlık bir ülke ve orada da oldukça fazla sayıda köy ve mezra var. İsviçre'de eğer bir aile veya kişi yoldan uzak bir yerde yaşamak istiyorsa, altyapı giderlerinin önemli bir kısmını karşılamak durumunda kalıyor. Bu yasayla köylerde yaşayan kişi sayısı azaldı, köylülerin terk ettiği yerler doğa koruma alanı oldu. Kosta Rika, Orta Amerika'da bir ülke. Topraklarının yüzde 40'ı doğa koruma alanı. Türkiye'nin de çok büyük bir kısmı doğa koruma alanı olabilir, insanlar burada yaşayabilir; ancak devlet bu insanlara doğrudan altyapı hizmeti vermemelidir.

Bu kavram ve fikirler 1991'de Hollanda'da da vardı. Norveç eski başbakanı Gro Harlem Brundtland, Birleşmiş Milletler adına *Ortak*

Geleceğimiz üzerine bir raporun hazırlanmasına koordinatörlük yaptı ve bütün dünyanın dikkatini bu konuya çekti. Raporda dünyanın kaynaklarını gelecek kuşaklar adına kullandığımız konusuna vurgu yaptı. Ben Türkiye'ye geldiğimde Atatürk Caddesi'nde taş binada hizmet veren Orman Bakanlığı, ormancılıkla ilgili her şeye karar veriyordu. Daha sonra Çevre Bakanlığı'yla birleştiler. Bu birleşme başlamadan önce Orman Bakanlığı Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) ve Birleşmiş Milletler Gıda Örgütü (FAO) ile birlikte Türkiye'de ilk defa geniş kapsamlı bir *"sosyal ormancılık projesi"* başlattı. İsviçre Hükümeti bu projeye 10 sene finansal destek verdi.

O yıl (1991) Haldun'a en az bir sene Türkiye'de kalmak istediğimi söyledim. Çevre için kalkınma işi yapmak istiyordum. Dünyanın çeşitli ülkelerinde sosyal kalkınma projeleri hazırlamış ve uygulamıştım. Türkiye halkına borcum vardı. Prof. Fatma Mansur, Salih Köksalan, Haldun Ertekin ve Bodrum halkı 12 sene önce bana yardım etmişti ve o borcu fazlasıyla ödemek istiyordum.

Haldun ilk olarak, *"Türkiye'den daha az gelişmiş ülkelerde çalıştın, moralini bozmak istemem; ama senin Türkçen de yeterli değil. Nasıl çalışmayı düşünüyorsun?"* dedi. Ben de ona, *"Haldun lütfen, bana tekrar yardım et, sen Mithat Efendi Sokağı'nda yaşıyorsun, o zaman sen de bir 'efendi' oluyorsun,"* diyerek onu *"charm offensive"* ile karşıladım.

Bu kez bana, *"Tamam, belki ODTÜ'de sosyoloji öğrencilerine antropoloji dersi verebilirsin; çünkü o üniversitede eğitim İngilizce. Aynı zamanda bir sivil toplum kuruluşu ile beraber iş de yapabilirsin. Onlar senin saha tecrübenden faydalanabilirler. Özellikle 'Community Development' (Toplumsal Kalkınma) anlamında. Türkiye değişti Canel, hızlı bir şekilde geliyor, önce seni birkaç kişiyle tanıştıracam. Bir iki ay benim dairemde kalabilirsin,"* dedi. Haldun'un yanında bir süre kaldıktan sonra aynı sokakta bir daire kiraladım.

Haldun beni ilk önce ODTÜ'de öğretim üyesi olan sosyolog Adnan Akçay'la tanıştırdı. Adnan Akçay benim özgeçmişimi görünce, *"Bizim fakültede genellikle antropoloji dersi veren yabancı misafir doçentler teoriye ağırlık verirler, pratik azdır. Sen farklısın, pek çok farklı ülkede çalışmışsın; fakat çok az teorik kitap veya doküman*

"Haldun, lütfen bana tekrar yardım et, sen Mithat Efendi sokağında yaşıyorsun, o zaman sen de bir 'efendi' oluyorsun" diyerek onu *"charm offensive"* ile karşıladım.

Adnan Akçay, ODTÜ.

Datça'nın Eski Mahallesi'nde satın aldığım taş evin metruk durumu, 1990.

Altan Ünver (1939-2005). Konya'da doğan Ünver, Robert Kolej Kimya Bölümü mezunudur. 1960'lı yıllarda toplum kalkınması ve kardeş köy uygulamalarına katılmıştır. TKV'nin kurucularından biridir. TKV'nin çalışmalarını *The Road Less Chosen-A Book on Rural Development* kitabında anlatmıştır.

yazmışsın. Belki dersleri birlikte verebiliriz; ben teori üzerinde dururum, sen de pratik,” dedi.

İkinci olarak Haldun beni Datça'ya gönderdi. Çünkü ODTÜ'den mimar ve şehir planlamacısı arkadaşları orada bir tatil köyü inşa etmişlerdi. Eski Datça'da bir mimar, Çine'li bir taş ustası ekibiyle beraber ikinci ve üçüncü derece sit alanı içindeki yıkık evleri restore ediyordu. Datça'da, Bodrum'dan sonra eski bir ODTÜ yuvası vardı. Küçük bir bohem çevre, özellikle İskandinavyalılar, İstanbul, İzmir ve Ankaralılar vardı. Datça, Yunanca'da Dadya, eski Cnidos (Knidos) ve bu büyük Yunan şehri çok ünlü bilim adamları ve sanatçılara ev sahipliği yapmıştı. Bunlardan birisi olan Praxetiles, Afrodite'nin ilk çıplak heykelini yapmıştı.

Eski Datça'daki evimi fotoğraftaki haliyle 1990 yılında satın almıştım. 1990 yılında Türkler arsalarını ve evlerini satarak Eski Datça'yı terk etmişler ve deniz kenarında beton evler inşa etmeye başlamışlardı.

Datça'dan döndükten sonra Türkiye Kalkınma Vakfı'nın kırsal kalkınma bölümü yöneticisi Ahmet Saltık ve vakfın kurucusu ve genel sekreteri Altan Ünver'le görüşmek için bir randevu ayarladım. Ahmet Saltık Strassburg'da sosyoloji doktorası yapmıştı ve dolayısıyla görüşmede Fransızca konuştuk. İki vakıf yöneticisi de bana, “*Senin tecrübelerinden faydalanabiliriz. İlk önce Hollanda'da Wageningen Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki Profesör Niels Röling'le konuşmalısınız. O, TKV işlerini iyi bilen birisi,*” dediler. Altan Ünver ise maaşımı TKV'ye destek veren Hollanda FMO (Fonds voor Mede Financiering) fonundan ödeyeceklerini söyledi. Bu önemli fon Hollanda'nın genel bütçesinden geliyor, ticaret ve bilimsel çalışmaları desteklemek amacıyla kullanılıyor. Aynı zamanda esnek kullanımı da söz konusu. Buradaki amaç, Hollanda'nın dünya ticaret pozisyonunu yükseltmek ya da en azından mevcut düzeyini korumayı öngörüyor.

Altan Ünver, Wageningen Üniversitesi'nde ve Hollanda'daki birçok yüksekokulda konferanslar vermişti. Onun kurucusu ve yöneticisi olduğu vakıf, Türkiye'de arıcılığı ve tavukçuluğu geliştirme mo-

delleri üzerine çalışıyordu. Hollandalılar Altan'ı altın yumurtlayan tavuk gibi görüyorlardı. Altan, Hollanda'daki üniversite sistemine çok şaşıırıyordu. Çünkü Wageningen'deki hocalar okula bisikletle gidiyorlar ve öğrencilerle birlikte yürüyorlardı. Hocaların yüzde 40'ının doktorası bulunmuyordu. Onlar yalnızca yüksek lisans yaparak orada ders veriyordu. Profesörlük Hollanda'da sadece ders zamanında kullanılıyor, üniversitede hocalık bitince onların unvanı da gidiyor. Türkiye'de ise hayat boyunca profesör kalınıyor ve her makaleye "Prof. Dr." ünvanlarını yazıyorlar.

Ahmet Saltık ve Altan Ünver ile görüşmemin ertesi günü bir TKV danışmanı olan Nejat Erder ile konuştum. Nejat Bey, 1975 yılında tanıştığım Profesör Fatma Mansur'un eski eşiydi. Nejat bana TKV'nin "toplumsal kalkın-

ma" yaklaşımıyla iyi sonuç aldığını ve bu modeli çevre koruma çalışmalarları için de kullanabileceğimizi söyledi. Eski kırsal kalkınma modellerinden vazgeçmeyip, sosyal ormancılık çalışmasını yeni açılacak proje müdürlüklerinde deneyeceklerini söyledi.

Hollanda'ya dönünce Profesör Niels Röling'le görüşmek için bir randevu aldım. Ertesi gün Wageningen Üniversitesi'ne gittim, kendisiyle TKV hakkında konuştum ve profesöre TKV'nin nasıl bir örgüt olduğunu ve benim tecrübelerimden faydalanıp faydalanamayacaklarını sordum. O da, "Tabii, TKV Türkiye'deki en başarılı vakıflardan biri, esasen en etkili kalkınma örgütü. TKV uzmanları çiftçilerle birlikte çalışıyorlar, Tarım Bakanlığı'ndaki çalışanlar gibi veya özel şirket yöneticileri gibi otoriterlik yapmıyorlar. Türkiye'de tarım çevresi çok bürokratik ve hiyerarşik, biz tamamen yeni bir yaklaşım deniyoruz," diyerek karşılık verdi. Profesör Niels Röling tarım projelerinde katılımcılığa önem veriyordu. Bu, 1990 yılında Türkiye'deki kırsal alanlarda yeni bir paradigmaydı. Profesör ayrıca, "Tamam Carel, bugün faksla senin için bir referans mektubu göndereceğim," dedi. Enformel bir şekilde TKV işini aldım ve dört sene o vakıfta çalıştım.

Ocak 1991'de Haldun Ertekin ve Adnan Akçay Amsterdam'a beni ziyarete geldiler ve benim Ford Fiesta ile (biz ona şaka olsun diye

Türkiye Kalkınma Vakfı, 1969 yılında, yoksul köylüleri kalkındırma amacıyla kurulmuş, kâr amacı olmayan bir kalkınma kuruluşudur.

Ahmet Saltık, 1940 yılında Bulgaristan'ın Razgrad Kasabası'nda doğmuştur. 1980'li yıllardan itibaren TKV'de çalışmaya başlayan Saltık, çok uzun bir süre kırsal kalkınma bölümünün yöneticiliğini yapmıştır. (Sürkal web sitesinden alınmıştır).

Prof. Niels Röling, Sosyolog, Wageningen Üniversitesi, Hollanda.

- 2 Fatalizm, yazgıcılık, kadercilik, tüm eylemlerin ya da olayların evrendeki yasaların boyunduruğunda olduğunu vurgulayan bir felsefi öğretilerdir.

kendi aramızda Ford Fiasko derdik) Paris, Milano, Venedik, Zagreb, Bükreş, Selanik ve İstanbul üzerinden Ankara'ya döndük. 21 Ocak'ta eski Yugoslavya yolundayken radyodan Irak Savaşı'nın başladığını öğrenmiştik. Saddam Hüseyin bu çatışmanın *"the mother of all wars,"* yani, *"bütün savaşların anası"* olduğunu söylemişti. Edirne'deki bir petrol istasyonundaki bir adam bize, *"Beyler siz yanlış yöne doğru gidiyorsunuz, orası Ortadoğu ve orada savaş var. Saddam Hüseyin 'Fırat Nehri'ndeki barajlarınızı bombalayacağız,' diyerek Türkiye'yi tehdit etti,"* dedi. Ama biz yolumuza devam ettik. Çünkü bunun blöf olduğu çok açıktı. Eğer Irak Türkiye'nin Fırat'taki barajlarını bombalarsa, on saat sonra Bağdat sel altında kalırdı.

Haldun'un Ahmet Mithat Efendi Sokağı'ndaki dairesinde bir aydan fazla kaldım. Ankara o zaman daha sakin bir şehirdi. İlk defa büyük bir şehirde çalışacaktım. O durumun avantajlarını çabuk fark ettim. Ankara'da büyük bir Birleşmiş Milletler binası vardı. Orada FAO ve ILO çevresini tanıdım. FAO'nun "representative resident"i yani, daimi temsilcisi olan J. Dorenbos ile Wageningen'de tanışmıştım. Hollanda Büyükelçiliği Tarım Ataşesi Cees Roele, benim Devlet Su İşleri ve Tarım Müdürlüğü'ndeki memurlarla görüşmem için gerekli ayarlamaları yaptı. Onlarla Türkiye'deki balık sektörü ve balık yetiştirme potansiyeli hakkında konuştuk. Tarım müdürü Ali Eryılmaz ilk toplantımda Tayland'daki projeyi anlatmaya başladığımda hemen benim konuşmamı kesti ve *"Bay Zwollo, bizim ülke soğuk, Ankara kışları soğuk, doğuya gittikçe hava daha soğuk olur. Balıklar, hem göllerimizde, barajlarımızda hem de nehirlerimizde çok yavaş büyürler,"* dedi. Ali Bey, genel olgulara önem veren bürokratik bir memurdu. Fakat Türkiye çok farklı iklimlere sahip. Aynı bölgede farklı mikro iklimler var ve bunu köylülerle birlikte değerlendirmek gerekir. Detayları bilenler onlardır.

Türkiye'deyken birçok kez *"burası Türkiye"* tabirini duydum. Böyle bir şeye hiçbir ülkede rastlamadım. Sanki bu iki kelimeyle Türklerin kendi hayat biçimlerinden bahsetmek istediklerini anlıyordum. Bu aynı zamanda bir fatalizm² ve Türkiye ile ilgili özel bir durum. Benim bu tabire biraz alerjim var.

Ali Bey de gökkuşağı alabalığının soğuk ve oksijenli suya ihtiyacı olduğunu biliyordu. İtalya'da, ilk olarak 19. yüzyılda alabalıkların

Türkiye'deyken birçok kez *"burası Türkiye"* tabirini duydum. Böyle bir şeye hiçbir ülkede rastlamadım. Sanki bu iki kelimeyle Türklerin kendi hayat biçimlerinden bahsetmek istediklerini anlıyordum.

yavrulamak için soğuk yerlere gittiklerini, sonra da bol sinek, kurt, salyangoz ve su bulmak için derelerden, nehirlerden aşağıya göç ettikleri, ertesi yıl ise tekrar derenin yukarısına döndükleri tespit edilmişti. Ziraatçı memurlar ve üniversite hocaları bu konuda çiftçileri eğitmemişlerdi. Ne Köy Hizmetleri ne de Tarım Bakanlığı'ndaki ilgili bölümler veya Ziraat Bankası'ndaki uzmanlar balık üretimi kapsamında küçük derelerde toprak havuz modelini ortaya koyamadılar. Küçük çiftçi ve küçük su kaynaklarıyla ilgilenmemişlerdi. Sadece büyük ölçekli, örneğin yılda 30 ton alabalık üretebilecek kapasitede tesislerle, çok pahalı, eski bir inşaat modeli uyguladıklarını gördüm. Havuzlar, su kanalları hep betondan yapılmıştı. Aslında Doğu Anadolu küçük köy tipi alabalık tesisleri için bu hantal model uygun değildi. Fırat ve Dicle nehirlerinin yüksek havzalarında binlerce dere bulunuyor ve aşağı doğru akıyorlar, dağların çatlak kalkerli yerlerinde artezyen kaynakları vardı. En büyük eksiklik küçük çiftçilere olan yaklaşımdaydı (Talk with the farmer: Çiftçi ile konuş).

En büyük eksiklik küçük çiftçilere olan yaklaşımdaydı (Talk with the farmer: Çiftçi ile konuş). Fırat ve Dicle nehirlerinin yüksek havzalarında binlerce dere bulunuyor ve aşağı doğru akıyorlar, dağların çatlak kalkerli yerlerinde artezyen kaynakları vardı.

TKV'de dört sene çalıştım. İlk olarak Sosyal Ormancılık Projesi'ne katıldım. Bu proje (Development of Appropriate Methods for Community Forestry in Turkey, GCP/TUR/045/SWI), İsviçre hükümeti kalkınma fonlarıyla desteklendi ve projeyi Orman Bakanlığı'nın Erzurum ve Sinop bölge ve işletme müdürlükleriyle beraber uyguladık. Projenin hedefi Türkiye'nin 17 bin orman köyü için bir sosyal ormancılık modeli geliştirmektir. Orman Bakanlığı önce Erzurum ilini proje kapsamına almak istemedi. Ancak İsviçreliler hem batıdan hem de doğudan bir bölge, yöre seçilmesinde ısrar ettiler. Batıdaki uygulama yöresi Sinop-Durağan ve doğuda ise Erzurum-Uzundere idi. O zamanın Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Devlet Su İşleri (DSİ) ve Orman Bakanlığı pilot illerinden Erzurum'u barajların yüksek havzalarını koruma amaçlı olmasından dolayı kabul ettiler. Yüksek havzadaki orman ve meralar şiddetli erozyonla su sistemlerini taş ve toprakla dolduruyor ve barajların su tutma kapasitesini azaltıyordu. Ormanlık alanlarda ağaç kesme ve meraların aşırı kullanımı bir sosyal ormancılık projesiyle önlenmeliydi. Erzurum-Uzundere Çoruh Nehri yüksek havzasında yer alıyordu ve bu yöreye dokuz adet baraj yapılması planlanmıştı. Aynı zamanda Sinop-Durağan'da Altinkaya Barajı yapılmış ve erozyonla her yıl su tutma alanı daralmaktaydı.

1969'da çizdiğim bir orman resmi. Gençken hep böyle bir orman hayal ederdim. Erzurum - Uzundere'deki Sosyal Ormancılık Projesi'nde bu hayalimi köylülerle birlikte gerçekleştirmek istedim.

Kanadalı sosyal ormancılık uzmanı olan D'Arcy Davis, *Community Forestry Field Manual* ve *Community Tool Box* kitaplarını yazmıştı. Onun yazdığı kitaplar ve modeller bizlere ilham verdi.

Orman köyleri genel olarak Türkiye'nin en fakir yerleşimlerdir. Buralarda toprak az ve verimsiz, dolayısıyla bu köyler, potansiyel erozyon alanlarıdır. Bu köylerden çok göç olur. Orman Bakanlığı 1990lı yıllarda orman köylerini kalkındırmak için Orman Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü'nü (ORKÖY) tekrar faaliyete geçirmişti. Bu genel müdürlük ülkenin birçok yerinde faydalı çalışmalar yapmıştı. Ancak Sosyal Ormancılık Projesi bu genel müdürlüğün yaklaşımından biraz daha farklı bir yaklaşıma sahipti. ORKÖY'ün temel hedefi ormanları korumak ve özellikle keçilerin sayısını azaltmak-

Sinop-Durağan'da Proje alanında köylülerle birlikte, 1992.

tı. TKV'nin amacı ise, fakir bölgelerdeki çiftçi ailelerin gelirlerini ve sosyo-ekonomik durumunu geliştirmek ve bunun için de yöredeki doğal kaynakları -orman, mera, toprak ve suyu- entegre bir şekilde kullanarak korumaktı. Bizler köylerin avukatları, ORKÖY ise ağaçların temsilcileriydi. Ormancılar ağaçsız, şiddetli erozyona maruz köylere ilgi göstermiyorlardı. TKV özellikle o köylere bir "challenge" (iş, temel uğraş) olarak bakıyordu. Orman Bakanlığı ile beraber ağaçlandırma programı planladık. Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü (AGM) TKV'nin orman köylerine bedava fidan vermişti. Biz bundan çok hoşlanmadık ve köylülere hangi tür fidan istiyorsunuz, diye sorduk ve özellikle gelir getiren fidanlar için de sembolik bir fiyat koyduk. İkinci olarak köy alanında gezdik ve hangi fidanın nereye dikilebileceğini değerlendirdik. O zaman yeni bir erozyon haritası ortaya çıktı ve bambaşka bir türde ağaç ihtiyacı oluştu. Orman Genel Müdürlüğü (OGM) köylüleri korkutmuştu. Onlar devletin hazine arazilerini orman yapmışlardı. Çiftçiler "hazine" kavramını kabul etmiyorlardı. Kendi âdetlerine göre her ağacın bir sahibi ve bakıcısı vardı; köydeki "maço" çiftçiler bunları tüfekle koruyordu.

Sosyal Ormancılık Projesi köylülerle her adımı birlikte planladı. Özellikle Sinop-Durağan'da ve Erzurum-Uzundere'de ormancı ve

Bizler köylerin avukatları, ORKÖY ise ağaçların temsilcileriydi. Ormancılar ağaçsız, şiddetli erozyona maruz köylere ilgi göstermiyorlardı. TKV özellikle o köylere bir "challenge" (iş, temel uğraş) olarak bakıyordu, 1992

Sinop-Durağan'da bir lokanta. Ortada, benim solumda siyah ceketli ile Ertan Karabıyık, kahverengi deri montu ile Rahmi Demir, TKV'nin proje müdürü ve üç ziraatçi mühendisi. En soldaki ziraatçı Alptekin Karagöz, o zaman Anadolu Tohum Bankası Proje Müdürü olarak çalışıyordu, 1992.

tarımcılarla birlikte Türkiye'nin durumuna göre bir program uygulandı. Orman çevresinde, uzmanlar ve çiftçi aileler arasında yoğun bir diyalog başladı ve bu yıllarca sürdü. TKV'den önce Türkiye'deki tarım projeleri pilot projeler olarak uygulanmıştı. Bir köyde birkaç "model" çiftçi seçilip onların arazisinde özel testler yapılmıştı. TKV sosyal ormancılık projesinde çalışan orman mühendislerinin farklı bir yaklaşımı vardı. Celal Çoban deneyimli bir orman mühendisi ve TKV ile Orman Bakanlığı arasında önemli bir denge sağlayan kişiydi. Zaman zaman TKV'nin yaklaşımını bürokratlara anlatmak gerekiyordu. Kapsamlı yaklaşım bürokrat çevrede panik yaratıyordu. TKV, köylülerle kamu arasında barışçıl bir ilişkinin kurulması için önemli bir rol oynadı ve yüz binlerce fidanın dikilmesine destek verdi. TKV'nin ikinci uzmanı olan Ertan Karabıyık da bir orman mühendisiydi. Ertan, klasik ormancılığın yanında, çevreye de önem veriyordu. O, Yücel Çağlar'ın öğrencisiydi, TEMA Vakfı'yla bağlantısı vardı ve çevre konusunda uluslararası hareketleri takip ediyordu.

Bir Birleşmiş Milletler sözleşmesi tüm üye ülkelerin az gelişmiş bölge ve topluluklarını geliştirmesini zorunlu kılar. Çoğu gelişmiş ülkede azınlık kavramı etnik çeşitlilik olarak görülür. Birçok eski sömürge, ulus devlet inşası sürecindedir ve bu ülkelerin hükümetleri için sınırları içindeki nüfusun standartlaştırılması çok önemlidir. Nüfus çeşitliliği ülkenin bütünlüğünü zayıflatan bir olgu olarak görülür. Bununla birlikte ülke nüfuslarının sosyal ve kültürel çeşitliliğinin ekonomik az gelişmişlikle ilintili olması tesadüf değildir. Dünyada hâlâ diyalektler dâhil yaklaşık üç bin dil, tarikatlar dâhil yaklaşık beş bin mezhep ve din vardır. Yoksulluk, izolasyonu besleyip, sosyal ve kültürel gelenekleri muhafaza etmektedir.

O yıllarda çevrenin korunmasına ilişkin düzenlenen Rio de Janeiro Konferansı'nda "Agenda 21" ortaya çıkmıştır. Önergenin altına çoğu ülke tarafından imza konmuş ama asıl anlamı kavranamamıştır. Birleşmiş Milletler 50 yıl önce halkları korumak, çoğu ilkel ve vahşi olarak tanımlanan toplulukların ekonomik ve sosyal gelişimi için sömürgeciliğin ortadan kaldırılması üzerine yoğunlaşırken,

bugünlerde vahşi hayvanların ve bitki türlerinin korunması üzerine yoğunlaşmaktadır. UNESCO'nun insanlık mirasının izleri olarak değerlendirilen sanat eserlerini koruduğu çalışmaları görmüştük. Şimdi ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP'nin belirli ormanları, mangrovları ve başka alanları koruma üzerine oluşturulan programlarını görüyoruz. Önemli olan BM'nin koruma politikasındaki etkinliği ve verimliliğinin yanı sıra bu konudaki sürekliliğidir.

BM, tek taraflı olarak yoksulluğun sistemden mi kaynaklandığı ya da sürekli mi olduğu tartışmasından kaçınmakta, yoksulluğu geçici ve mücadele edilebilir olarak değerlendirmektedir. Ancak, son dönemde çevreye yaptığı vurguyla BM, nüfus artışının bir sınırı olduğunun farkındadır.

Gözlemlerime göre Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra (1989) gelişmiş ülkeler çevreyi ön plana koydular. Fakir toplumlar çevreyi, doğal varlığı tehdit ediyordu. Kuşkusuz gelişmiş ülkeler de özellikle sera gazı, fosil yakıt kullanımı konusunda fakir ülkelerden daha fazla etki yaratıyorlar.

Katılımcı sosyal ormancılık yaklaşımı ilk defa TKV'nin de içinde yer aldığı projeye başlatıldı. O zamanlar özellikle erozyon konusunda TEMA Vakfı kamuoyunu aydınlatma bakımından çok etkiliydi. Ancak bizler uygulama yapıyorduk. Türkiye'de yeni bir sayfa açılmıştı. Çok az kişi bu önemli değişimi ve etkilerini değerlendirebiliyordu. Yaklaşım düzeyinde önemli bir fark vardı. Çiftçiler ile konuşmak imkânsız görünüyordu. Oysa ki biz çiftçilerden yardım

Proje, yeni yaklaşımıyla hem köylüleri hem de ormancıları şaşırtmıştı. Sinop-Durağan'da köylülerle yapılan katılımcı bir planlama toplantısı, 1994.

Sinop, Durağan'da bir köy. Benim solumdaki tarım uzmanı şeker hastasıydı ve birkaç ay sonra vefat etti. Ortada orman mühendisi Celal Çoban. Celal, tüm iş hayatı boyunca Orman Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. Emekli olduktan sonra da TKV'de çalıştı. TKV ile OGM arasında bağlantılar kurdu. Sibel Demir kadın programları uzmanıydı. Orman köylerinde kadınlar da "kaçak" olarak ağaç kesiyorlardı. Ormancılar kadınlara dokunamıyorlardı. Bu nedenle de erkekler bu işi genellikle kadınlara yaptırıyordu, 1992.

istiyor ve birlikte erozyonu nasıl önleyebileceğimizi araştırıyorduk. Memurların yaklaşımı ise dilekçe okuyup, muhtarlara emirler vermektir. Arka perdede de köy muhtarının hangi partiye bağlı olduğu sorulurdu ve yardım ona göre yapılırdı. Bizim model bir değişim etkisi taşıyordu, fakat sadece Erzurum ve Sinop'ta.

Sosyal Ormancılık Projesi
Sinop-Durağan Pilot Bölgesi.
Köylülerle bir kış günü
değerlendirme toplantısı
sonrası. Ahmet Saltık (oturan
ve elinde çay bardağı olan
kişi), bana her konuda destek
verdi ve onunla çok güzel
çalışmalar yaptık. Onun
liderliğinde Türkiye'de kırsal
kalkınma çalışmaları oldukça
etkili oldu, 1992.

Ben TKV Sosyal Ormancılık Projesi'nde özellikle Erzurum'daki su potansiyelini değerlendirdim. TKV Uzundere'de proje müdürü, olan Muharrem Karakuş ve ekibiyle birlikte köyleri ziyaret ettik. TKV'nin sosyal ormancılık alanındaki pilot köyleri Tortum Vadisi'nde bulunuyordu. Köylerin denizden yüksekliği 850 metre civarındaydı. Bu durum yörede özel bir mikro iklim yaratıyordu. Çünkü Erzurum kent merkezi 1.850 metre yüksekliğindeydi. Burası yüksek olduğu için kış ayları sert ve uzun oluyor. Tüm orman köyleri şiddetli erozyon altındaydı, tarım arazisi yeterli değildi, büyük kentlere göç yoğunluğuydu; fakat üç köyde, Sapanca, Kirazlı ve Gölbaşı'nda, bol su vardı. TKV Proje Müdürü Muharrem bana, *"Eğer TKV burada başarılı olursa her yerde başarılı olabilir. Orman Bakanlığı bize en zor bölgeyi emanet etmiş,"* demişti. Dağdaki kaynaklardan gelen sular dereleri besliyordu. Köyler de yüzyıllarca bu derelerin kenarında yer alıyordu. Derelerin çok temiz, bol oksijenli suyuyla dere kenarına yapılacak ve tabanı killi olan toprak havuzlarda alabalık yetiştiril-

mesi uygundu. O köylerde harika manzaralar gördüm. Derelerde doğal bir alabalık türü olan *Salmo trutta*, yani kahve renkli alabalık vardı. Bu tür çok lezzetli, ama yetiştiriciliğini yapmak için uygun değil; çünkü çok saldırgan bir tür ve kapalı bir alanda stresten ölüyor. Suni yemle de fazla büyümüyor. Fakat “*Salmo gairdneri*”, yani gökkuşağı alabalığı ise Türkiye’de birçok yerde yetiştiriliyordu.

Uzundere’ye bağlı Sapaca köyü muhtarı ve çiftçileriyle bir toplandı yaptık. TKV yöneticisi Muharrem Karakuş’un konuşmalarını takip ettim. Çok şaşırmıştım; çünkü burada ilk defa farklı bir kırsal kalkınma uzmanı görüyordum. Konuşması, vücut dilini kullanışı, köylülerin bilgilerini kendi bilgileriyle birleştirmesi karşılığında köylüler ona saygıyla ve bir lider gibi yaklaşıyorlardı. Uzmanlar genellikle bir harita, not defteri kullanarak sabırsızca ve köy kahvesinin önüne park ettikleri arabalarının yanından seslerini yükselterek konuşurlar. Köylüler onlara genellikle bir şey sormazlar. Sadece onların köylülere emirleri vardır. Muharrem, köylülerle birlikte saatlerce oturur, bilgi alışverişi yapardı. Bu yaklaşım sayesinde güçlü bir “bağlantı” kurulmuş olurdu.

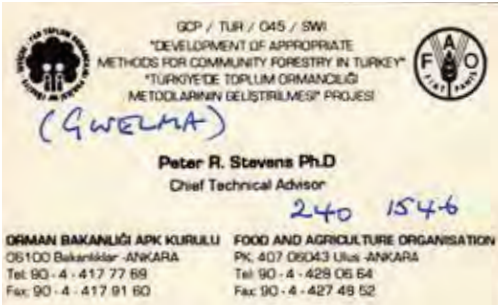
Erzurum’daki Atatürk Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi’ni ziyaret ettik. Profesör M. Sıtkı, Doçent İhsan Akyurt ve onun asistanı Soner Tarım, yüksek lisans derecesi vardı, bizim projemizle birlikte doktora çalışmasını yaptı, projedeki teknik konularda bize destek sözü verdiler. İhsan Akyurt, Muharrem Karakuş ve ben 1994 yılında Sapaca Köyü’nde beş aileyle birlikte dere kenarlarına bir günlük kiralaran kepece ve küreklerle balık yetiştiriciliği için toprak havuzlar kazdırdık, alabalık yetiştirme tesisini kurduk, plastik boruları kullanarak havuzlara su getirttik. 25 bin *Salmon gairdneri*, (gökkuşağı alabalığı) yavrusunu da Isparta’daki özel bir alabalık şirketinden satın aldık. Atatürk Üniversitesi su ve yem kalite analizlerini yaptı, büyüme hızı ve diğer parametrelerle ilgili bizlere destek sağladı. İlk olarak Kahramanmaraş’tan getirttiğimiz yemin kalitesi düşük olduğu için, İzmir’den daha kaliteli balık yemi almaya başladık. Çünkü yavru alabalıkların ilk aylarda yüzde 40 protein içeren yeme ihtiyacı vardır.

İlk yıl Sapaca köyündeki bu beş aile ortalama 170-300 gram ağırlığında dört-beş ton alabalık yetiştirdi ve rahatça pazarladı. O dönemde İran-Türkiye arasında yüzlerce tır şoförü Uzundere yolu ke-

TKV yöneticisi Muharrem Karakuş’un konuşmalarını takip ettim. Çok şaşırmıştım. Çünkü burada ilk defa farklı bir kırsal kalkınma uzmanı görüyordum. Konuşması, vücut dilini kullanışı, köylülerin bilgilerini kendi bilgileriyle birleştirmesi karşılığında köylüler ona saygıyla ve bir lider gibi yaklaşıyorlardı.

Erzurum-Uzundere ve Sapaça Köyü: Alabalık Yetiştiriciliği Projesi'ni bu köyde gerçekleştirdik, 1994.

Birleşmiş Milletler FAO Baş Teknik Yöneticisi olan Avustralyalı toprak uzmanı Peter Stevens, orman köylerinin kalkınması için yeni arayışlara her zaman açık biriydi.

narındaki lokantalarda mola verirdi ve özellikle taze alabalık pankartlarını görünce dururlardı. Daha sonra da Erzurum'daki orta sınıf aileler hafta sonları çocuklarıyla Tortum Gölü'nü gezmeye geldiklerinde Sapaça köyündeki alabalık üretilen toprak havuzları görmeye başladılar. Bir keresinde bir annenin, *"Biz batıdan buraya kocamın görevi dolayısıyla geldik, sanki bir ceza gibi. Erzurum çok soğuk bir yer ve her yerde kara kargalar uçuyor. Ama Tortum'a gelince sanki cennete gelmiş gibi hissediyoruz. Sadece 70 km yol ile 800 metre aşağı iniyoruz, bol su, çeşit çeşit ağaçlar ve şimdi de bu alabalık projesiyle çocuklar köyleri gezmeyi çok seviyorlar,"* dediğini hatırlıyorum.

Atatürk Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin desteğiyle TKV'nin proje köyü olan Sapaça'da alabalık üreticileri kendi yavru gereksinimlerini karşılamak için yavru üretme istasyonu kurdu. Çünkü her yıl alabalık üreten köylü sayısı artmaya başladı ve yavruya olan talep doğal olarak arttı. Bizim en büyük engelimiz balıklar satıldıktan sonra yeni yavru talebini karşılayamamaktı. Bu istasyonun kurulması için FAO'dan ilave fon buldum. Avustralyalı bir toprak uzmanı, Dr. Peter Stevens, Sosyal Ormanlık Projesi'nin FAO adına baş yöneticisiydi. Orman Bakanlığı adına sosyal ormanlık ve toprak koruma için çalışıyordu, bizi bu projede destekledi. Geniş ufuklu bir kişiydi ve onun pozitif yaklaşımı bize yardım etti.

TKV'nin projedeki en önemli hedefi, fakir köylülere ekonomik gelir sağlamaktı. Orman Bakanlığı ise, orman köylerindeki yasa dışı ağaç kesimini önlemek ve TKV'nin tecrübesiyle Türkiye'deki 17 bin orman köyü için bir kalkınma modeli çıkarmak istiyordu. Ormanlılar ve TKV uzmanları arasındaki Ankara'da ve de bölgede

İlk olarak çok sade toprak havuzlarla işe başladık.

Birinci hasattan sonra alabalık üreticileri kendi kazançları ile toprak havuzları taş duvarla güçlendirdiler.

Sapaca köyünde ilk sonuç: 20 gramlık yavru beş ay sonra 200 gram alabalık oluyor, bir ay sonra da en büyükler satılmaya başlıyor.

Sapaca köyünde balıkların ağırlık/uzunluk ölçümlemlerini yapan bir genç bana, "Ben ileride Profesör İhsan gibi Su Ürünleri Bölümü'nde okumak istiyorum. Balıklara çok meraklıyım, balıklar o kadar hassas hayvanlar ki, havuza gelince benim sesimi fark ediyorlar. Türkiye'deki köy gençliği ülkenin en önemli kaynağıdır; fakat onları motive etmek gerekiyor," demişti.

yapılan birkaç toplantıya katıldım. İki tarafın da birbirine güvenmediğini düşünüyordum. Orman Bakanlığı o dönemde döner sermayeyle çalışıyordu. Ağaçlandırma, ağaç kesme ve satışla kendi bütçesinin bir kısmını karşılıyordu. Binlerce memur ve işçinin maaşını ödemek zorunda olan devlet içinde adeta bir devlet gibiydi. Türkiye'de ormancılar arasında *çevreci* bir zihniyete çok nadir rastladım. Memurlarla işçiler arasında bir ayrımcılık vardı. Tabii ki her orman işçisi, memur olmak istiyordu. Onlara göre zeytin ağacı bir ağaç değil; çünkü o ziraatçılara göre bir ağaç. İspanya veya Fas'taki Orman Bakanlığı erozyona karşı yüz binlerce dönüm zeytin ağacı dikmişti. Bu ağaç kuru iklim için idealdir ve teraslı yaptığınız taktirde toprağı korur. Bakım masrafı da azdır, çiftçi bu ağaçlara kendisi bakabilir. Türkiye'deki ormanların çoğu çam ve çiftçilere göre çam pek yararlı değil. Türkiye, 1992 yılında Avrupa ülkeleri arasında en çok ormana sahip ülkeydi.

Ertan Karabıyık, TKV çalışma ofisinde, 1992.

Kırsal Çevre ve Ormanlık Sorunları Araştırma Derneği. 1989 yılında kurulan dernek, başta ormansızlaşma olmak üzere kırsal çevre sorunlarının belirlenmesine ve çözümlenmesine yönelik önerilerin geliştirilmesi; bu öneriler doğrultusunda kamuoyu oluşturulmasına katkıda bulunabilecek araştırma, eğitim çalışmaları ve yayın yapmaktadır.

Sosyal Ormancılık Projesi'nin yanında çok farklı küçük bir projeye daha destek verdim. Tıpkı babamın uyguladığı, babamdan öğrendiğim dersler gibi: Bir kişi her konuda uzman olamaz. Babam bana her zaman bir usta bulmamı söylerdi. TKV'de çalışırken benim bu şekilde küçük projeler uygulamam konusunda yöneticiler hep destek verdiler. Ankara başkent olduğu için, FAO, ILO, elçilikler, Devlet Su İşleri, ODTÜ ve diğer üniversiteleri ziyaret ettim. Oralar da fikir alışverişinde bulundum. Sohbet ettiğim kişilerin telefonunu aldım ve onlarla daha sonra da iletişimde oldum.

Ertan Karabıyık beni Yücel Çağlar'la tanıştırmıştı. O, Milli Prodük-tivite Merkezi için çalışıyordu, aynı zamanda da Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği'ni kurmuştu. Bir gün Ertan bana, "Yücel Çağlar Artvin Camili Köyü projesi için seni görmek istiyor," dedi. Yücel'in ofisine ilk girişimde onun enerjisini ve heyecanını hissetmiştim. O sıradan bir memur değildi. Sıradan olmadığını odasından anladım. Küçük bir odası vardı ve oda tamamen kitaplar, dosyalarla doluydu. Odasına girince ortamın biraz kaotik bir görüntüsü vardı. Bu kaos hoşuma gitti. Genellikle baskıcı, diktatör olanların çalışma ortamı büyük ve temiz bir görüntü verir. Çünkü onlar güç gösterisi yaparlar. Çocukken annemin derslerinden hatırlıyorum; bana, "Carel, bir profesör fikirlere çok önem veriyor ve o konuda çok titizse, eğer kelimeyi yanlış yere koyarsan sana kızabilir. Fakat elbiseye, eve, iş yerine, arabaya önem vermiyorsa, o işleri eşine veya hizmetçiye bırakıyor," demişti. Doğru, Çağlar Hoca bir anda "patlayabilirdi" ve "bağırabilirdi". "Nasıl böyle bir şey söyleyebilirsiniz Carel, olur mu böyle, sen erozyondan anlamıyor musun yoksa?" diyebilirdi.

Artvin Borçka yöresinde tarih öncesine dayanan bir orman bulunuyor. Orada yüzlerce endemik bitki ve hayvan mevcut. Eğer etçil ve otçul hayvanlar arasında bir denge varsa, o zaman orman da sağlam demektir. Borçka'da 40 metre yükseklikteki ladin ve göknar ağaçları adeta katedraller gibiydi. Orada dört beş köy var ve köylüler ormana saygı duyuyorlar. Evler ahşap ve her ev için adeta bir orman kesilmiş. Bir ev için 50-60 ağaç kullanılmış. Her yıl bir hane sekiz ağacı sobada yakıyor. Her köyde de en az 40 hane var. Buralarda hayat ormana bağlı.

Orman Bakanlığı'nın ağaçları daha önce niçin kesmediğini sorduğumda, "çünkü yol yok" gibi yetersiz bir cevap aldım. Borçka Orman

İşletme Müdürlüğü yol bütçesi için yıllarca Ankara merkeze baskı yapmıştı, ama destek alamamışlardı. O yüzden de acilen tüm ormanı ve içindeki köyleri, flora ve faunayı korumaya dair bir proje yazmamız gerekiyordu. Envanter araştırması için bana ihtiyaçları vardı ve bir fon bulmam gerekiyordu. Yücel Çağlar'a, *"Tamam, ama bir şartım var, oraya seninle gitmek istiyorum,"* dedim. Bana, *"Memnuniyetle, gelecek hafta birkaç ormancı, birisi de Ertan Karabıyık ve bir biyolog hanımla beraber Camili Köyü'ne gideceğiz. Sen de gel istersen,"* dedi.

Bu proje için ilk olarak FAO bize 40 bin dolar verdi. Birkaç yıl sonra Dünya Bankası Borçka'yı *"dünyanın en değerli bio-çeşitliliği zengin orman"* listesine ekledi ve koruma için daha büyük bir fon, yaklaşık bir milyon dolar ayırdı. Nedir Borçka'nın özelliği? Borçka, dünyada Türkiye'nin coğrafik pozisyonunu iyi bir şekilde temsil ediyor; buradaki ormanlar doğal ormanlar. Ayrıca Avrupa ve Orta Asya'nın en büyük buz çağından ve ılıman iklim zamanından sonra kalan geniş yapraklı ağaçların oluşturduğu bir kalıntı. Bir başka deyişle İran-Turan iklim tipinin bir orman örneğini burada görebilirsiniz.

İlginç bir nokta var ki, buz çağından günümüze bazı alabalık türleri de kaldı. Çünkü cins olarak alabalık türleri tuzlu su, yani deniz somon balığından geliyorlar. Buzlar milyon yıl önce eridi ve dağlarda doğal olarak göl ve sulak alanlar kaldı. Somon balığı da tatlı suya adapte oldu. Ancak her iki tür de aynı karakteristikleri taşıyor.

Artvin-Borçka'da uyguladığımız bu proje benim yalnızca Türkiye seyahatimi, gördüğüm yerleri zenginleştirmede. Ankara'da Artvinli bir aileyle tanışmıştım; İbrahim, eşi Emriye ve çocukları Mustafa ve Hazal'la. Onlar 1990 yılında Yusufeli'nden Ankara'ya göç etmişti. Demir ailesi, benim Türkiye'deki yaşamımda önemli bir yere sahip. HEBE Kulübü, öğrencilik dönemimde nasıl bir sığınma yeriye, İbrahim'in Anıtkabir'in karşısındaki evi de benim için bir barınak olmuştur.

İbrahim Demir'in Yusufeli'ndeki Esendal köyüne çok gittim. Orası inanılmaz derecede güzel bir köy. Kaçkar Dağları arasındaki derin bir vadi, dere kıyısında, kocaman ceviz ağaçları yanında eski bir yerleşim yeri. Demir ailesinin ataları her metre kare toprağı değer-

Yücel Çağlar, Orman Mühendisi. Yaşamını Türkiye ormanlarının korunması, geliştirilmesine adanmış. Her fırsatta yazarak, araştırarak, yürüyüş yaparak, konferanslar vererek bunu yaptı ve hâlâ yapmaya devam ediyor.

İbrahim Demir'le Yusufeli-Esendal köyündeyim. Kendi bahçesinden üzümleri toplama zamanı, 1992.

Esendal köyünde burkulmuş ayağının durumu. Ertesi gün bu geleneksel tedaviyle ayağımdaki şiş azaldı. Beni Gazi Canel Paşa gibi bir divanın üzerine yastıkların arasına oturtular ve tüm köy ziyaretime geldi. İbrahim, köylüler benimle konuşurken, genellikle yabancıların Türkçe bilmemesinden dolayı, *"Canel sağır değil, yüksek sesle konuşmak zorunda değilsiniz,"* diyordu.

lendirmişler. Artvinliler toprak erozyonuna, mevsimlik susuzluğa karşı taş setler, su kanalları ve yabani hayvanlara karşı, özellikle aylara da çözümler bulmuşlardı. Orada trekking yaparken *"tanko"* gibi özel şeyler de öğrendim. Derelere küçük bir demir veya teneke parçası koyuyorlar ve *"tanko tanko tanko"* sesi çıktıkça ayları kaçırdıkları. Onlar güçlü bir toplum. İnsanlar burada çok uzun yaşıyorlar. Onlar adeta bir cennette yaşıyor gibiler. Her şey doğal, her türlü sebze ve meyve yetişiyor; çünkü orada dağ içinde bir mikro-iklim var. Herkes Pasifik Okyanusu'ndaki ıssız adaları merak eder, Artvin'deki köyler oradaki adalar gibi, sadece palmye ağaçları ve Hindistan cevizleri yok. Köyün yolları oldukça dar ve Yusufeli'ne bir minibüsle gidiliyor. Yusufeli'ndeki eczaneler Esendal köyünden genellikle müşteri bulamıyorlar. Çünkü köylüler geleneksel tedaviye inanıyor ve bu konuda oldukça deneyimliler. Ben de buna inanıyorum.

Esendal'da bir gün yaylaya çıkmıştık ve benim sol ayağım burkulduğunda köylüler geleneksel yöntemlerle beni iyileştirdiler. Köyde bir sağlık ocağı, bir hemşire vardı ve ilk tedavi orada başladı. Ancak ertesi gün ayağım daha çok şişti. Ben de korktum. O günlerde Ordu-Giresun'da uygulanacak olan kırsal kalkınma projesinde danışmanlık için sözleşme imzalamıştım ve sadece dört günüm kalmıştı. Esendal'a gittim ve orada Emriye, İbrahim ve birçok yaşlı kadın, benim ayağımı çim, ıslak toprak ve yarım kilo tuz dolu bir poşetle sardılar ve beni bir divana oturtular. İnanılmazdı, kendi gözlerime inanmadım, ertesi gün şişlik gitmişti ve 42 numaralı ayakkabı giymeme karşın, Yusufeli'nde şişmiş ayağım için satın aldığım 45 numaralı tek bir ayakkabıyla rahatça yürüyebildim. Sanırım Yusufeli'nde müşteri bir çift değil de bir tek ayakkabı almak istiyorsa satıcılar şaşırıyorlar. Çünkü dükkân sahibi bana normal bir ses tonuyla, *"Normalde bu ayakkabının bir çiftinin fiyatı 50 lira, ama sizin için 30 lira; çünkü siz yalnızca tekini alıyorsunuz beyefendi,"* dedi. Başka hangi ülkede bir çift ayakkabının tekini satıyorlar, diye merak ediyorum. Buradaki ilk seyahat tecrübelerimi Artvin'deki bir derneğin aylık yayını olan Livane Dergisi için yazdım.

Artvinli aile gibi Çankırı'nın Orta ilçesinde de bir aile buldum. Orta'ya gölet ve dere balığı tutmak için gitmiştim. Orta'da TKV'ye bağlı olan ve etlik piliç üreten Köy-Tür şirketinin bir uzmanı ilçenin büyük Canbaz ailesindendi. Merak ettim, bakmaya gittim. Kendi

arabam Ford “Fiyasko” köy kahvesinde çok ilgi çekti. Çiftçiler bana hemen balıkları göstermek istediler. Ben de onlara sırayla, defterime çizerek, balık türlerinin orada olup olmadığını sordum. Sonra tarlaya gittik. Bir süre sonra çiftçiler ellerinde yayın balığı ve sazanla çamurdan çıktılar. Ne olta ne ağ ne de kepçe-ye gerek vardı. Orada Cevat Canbaz ve oğlu Mahmut beni misafir ettiler. Birlikte Orta’nın su kaynaklarını konuşarak değerlendirdik. Orası balık yetiştirmek için uygun değildi. Orta ilçesi Hollanda’nın inekleri için daha uygun bir yerdi. Orta’da yedi yıl önce yoğun hayvancılık için Dünya Bankası’nın bir kırsal kredi programından yararlanılmıştı. Yüzlerce çiftçi evlerinin yanına ahır inşa etmişti ve yoğun hayvancılık projesi için kredi almışlardı. Fakat eğitim ve yayım hizmetleri yetersiz olduğu için, birkaç yıl sonra verimli süt ineği olan Holstein Friesian ve eti için tercih edilen Montofon inekleri hep yerli Anadolu ırkıyla melezlenmişti. Kamu, Dünya Bankası kredisini iyi kullanamamıştı.

Çankırı’nın Orta ilçesinde süt inekçiliği uygulanan proje ve kooperatifin yedi ortağı.

Canbaz’larla beraber küçük bir proje yazdık. Hollanda Büyükelçiliği’nden destek aldım ve Hollanda’dan yedi hamile inek ithal ettik, Orta’ya gönderdik ve birkaç aile özellikle Cevat Canbaz’ın ailesi bundan çok faydalandı. Kooperatif kanunlarına göre kooperatifi kurmak için minimum yedi ortak gerekiyor. Gerçek bir kooperatiften önce bir enformel “kooperatif” kurdurdum. İsmail, Harun, Cevat, Mahmut ve üç çiftçiyle iş birliği yaptık. Bana, “*İlk doğan yavruya Carel ismini vereceğiz,*” dediler.

Kooperatif kurarken kanunlara ve ILO sözleşmelerine göre kurucu ortakların arasında aynı soyadını taşıyanların olmasına izin verilmiyor. Bu nedenle de listeye sadece isimlerini yazdım. Fotoğrafta Canbaz ailesi üyeleriyle inekler gelmeden önce ahırın durumuna bakıyoruz. Cevat iki oğlunun arasında oturuyor, ayakta solda Ali, sağda Mahmut, yanında yeğeni Harun var. Mahmut’un oğlu bana, “*Ben ineklere en iyi şekilde bakmak için hazırım Carel amca,*” demişti. Çok heyecanlıydı. Başımdaki şapkayı ona verirken, “*Hollanda’da inekler en çok mavi rengi seviyorlar,*” demiştim. Yıllar sonra bana gelip, “*orta okuldayken hocam ineklerin yalnızca siyah ve beyaz renkleri görebildiklerini söyledi,*” dedi.

Kooperatif kurarken kanunlara ve ILO sözleşmelerine göre kurucu ortakların arasında aynı soyadını taşıyanların olmasına izin verilmiyor.

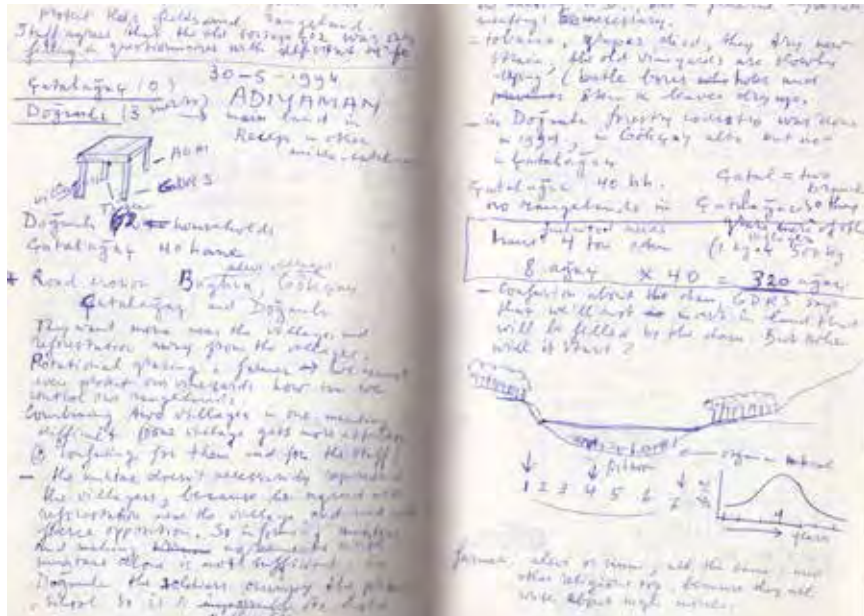
dı. Onlar başka şekilde ek kaynaklar buldular. Veterinerler, ziraat mühendisleri, teknisyenler sürekli büro işleri yaptıklarından mesleklerine dair pek çok şeyi unutuyorlardı. Türkiye’de bitkisel üretim ve hayvancılığın durumu, sosyo-ekonomik durumla doğrudan ilgili. Orta ilçesinde çok şey öğrendim. Bu ilçede sadece tarım potansiyeli kaldı, çiftçiler tarım ve hayvancılık işini bıraktılar. Canbaz ailesiyle yine yeni bir bilgiye, kaynağa ulaşmıştım. Bu sefer bulduğum aile oldukça geniş bir aileydi. 19. yüzyılda doğudan Horasan dağlarından buraya, Çankırı’ya göç etmişlerdi. Buralar eskiden ormanmış. Köylüler çam ve meşe ağaçlarının son köklerini kepçelerle çıkarmışlar. Biliyorsunuz 1400lü yıllarda Moğol Şahı Timurlenk Osmanlılarla yapılacak savaş için fillerini Çubuk ve Orta ilçelerindeki ormanlarda saklamış. Ağaçlar gidince toplum da göç etmeye başlamıştı.

TKV, 1970 ve 80’li yıllarda köy düzeyindeki fakirlikle mücadelede bitkisel üretim ve hayvancılık konularında kalkınma modelleri geliştirmişti. Bu modeller genellikle çok fakir bölgelerde uygulandı.

TKV, 1970 ve 80li yıllarda köy düzeyindeki fakirlikle mücadelede bitkisel üretim ve hayvancılık konularında kalkınma modelleri geliştirmişti. Bu modeller genellikle çok fakir bölgelerde uygulandı. Daha sonra 1991 yılında TKV bu yaklaşımla Erzurum ve Sinop’ta, çok farklı disiplinlerle beraber sosyal ormancılık projesi başlattı. TKV’nin kırsal kalkınma deneyimi, özellikle doğal kaynakları koruma alanıyla yeni bir boyut kazandı. Bu sefer, özellikle Orman Bakanlığı TKV’nin işlerine daha pozitif bakmaya başladı ve bence Dünya Bankası Yukarı Fırat Havzası Rehabilitasyon Projesi’ni, Elazığ, Malatya ve Adıyaman illerinde uygulama konusunda TKV’den ilham almış oldu. Çünkü toprak kaybı sorunu ile ilgili, Ağaçlandırmaya Genel Müdürlüğü (AGM), Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KGHM), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü çiftçiler ve çobanlarla birlikte çözüm bulma çalışmalarına başladı. Proje bütçesinin tamamını kullanamadılar. Çünkü projede kullanılan tüm araçları (dozer, kepçe gibi) kamu kendi imkânlarıyla karşılıyordu. Böylece daha az faiz ödemiş oldu. Dünya Bankası tarafından bu projeye bir sosyal bilimcinin katılması konusunda çok ısrar edilmişti. Kamu tarafından ise buna gerek görülmedi. Ancak daha sonra kabul ettiler ve bu sosyal bilimci ben oldum.

Ben bu projede 1994 yılından itibaren çalışmaya başladım. AGM projeler müdürü İsmail Küçükkaya oldukça geniş görüşlü ve “*new style*”, Rio de Janeiro konferans tartışmalarını iyi bilen bir orman

mühendisiydi. Benim mevcut durumu anlama, sorunu saptama ve çözüm geliştirme konusunda kullandığım ‘sor, sapt, çöz’ metodlarımı beğenmiş ve, “Biz bu projede ağaç kesmiyoruz, ağaç dikiyoruz!” sloganımı da kabul etmişti. Sadece, “Biz çam ağacı dikmiyoruz, siz köylülerin tercih ettiği ağaçları da, örneğin meyve ağaçları ve kavak fidanlarını da dikeceğiz,” bölümünden hoşlanmamıştı. O zamanki TKV modelleri başarılı mıydı? Evet, başarılıydı. 1970-1980 yılları arasında TKV, “yalnuz bir koyun” gibiydi. Dar bir alanda sonuçlar almıştı; fakat TKV bir vakıftı, genel anlamda bir sivil toplum örgütüydü. Bu konuda Türkiye’nin 1990-2013 durumuna dair bir noktaya değinmek istiyorum. Türkiye 1983’ten itibaren çok hızlı bir şekilde gelişti. Her dört kişiden üçü büyük şehirlerde yaşıyordu. 1993’ten sonra en çok göç Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden oldu. Büyük kentlerdeki sivil toplum kuruluşları hızla çoğaldı. 1996 yılında Habitat II- İnsan Yerleşmeleri üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı İstanbul’da organize edildi ve orada Türkiye’nin gönüllü örgütleriyle ilgili ilk rehber kitap yayımlandı. Türkiye bu konuda Batı Avrupa gibi bir ülke oldu; fakat bir fark görüyordum. Bu görüşüme neden olan olayları ilk olarak 1970li yılların ortasında Bodrum’da anlamıştım. Bodrum’da balıkçılık yapan kaptanlar tek bir kaynaktan başka kaynaklar da kullanıyorlardı. Bu durumu Türkiye’de genel

Dünya Bankası'nın faizli krediyle desteklediği Yukarı Fırat Havzası Rehabilitasyon Projesi'nde tuttuğum notlar ve çizimler.

olarak başka yerlerde göremedim. Türkiye’de bir beyin göçü oldu ve Avrupa ve Amerika’ya giden kişilerin çoğu o ülkelere yerleştiler. Bu Türkiye için büyük bir kayıp oldu. Türkiye içinde de beyin göçü vardı; ama yurtdışına olan beyin göçünden farklıydı. Örneğin Hollanda’daki beyin göçünün yoğunluğu gönüllü sivil toplum örgütlerindeki tecrübelerden sonra hem özel hem kamu hem de yurtdışında ticaret alanında iş buldular ve profesyonel eleman oldular. Eski çıraklık sistemine benzer bir şey bu. Eskiden tüm Avrupa ülkelerinde çıraklar işi ustalarından öğrenirlerdi. Meslek okulları Avrupa’da 19. yüzyılda eğitime başladı, bu sistemden sadece “staj” veya “pratik” anlayış kaldı. Sanayiden sonra gönüllü dernekler de bu sisteme devam ettiler. Ama Türkiye bu gemiyi çoktan kaçırmıştı. Eğer Türkiye’de elli bin sivil toplum örgütü varsa (1994) neden o örgütler önemli bir genç iş gücü yaratamadılar ve neden hem ülke içinde hem dışında bütün bu gençlere iş imkânı sağlayamadılar?

Bunun bir sebebi var: Hollanda’da kamu kurumları azdır, özel sektör ise çoktur ve meslek okulu da oldukça fazladır. Türkiye’de durum bunun tam tersi. Türkiye’de gençler yoğunlukla üniversite diplomasını meslek okullarına tercih ediyorlar ve lisans diplomasıyla devlette iş arıyorlar. Fakat lisans sadece lisenin devamı anlamına geliyor, gerçek bir akademik beyin ortaya çıkaramıyor. Kamu “lisanslı” kişiyi “akademik” gibi görüyordu. Hollanda’da “lisans” değil, yüksek lisans mantıklı bir ölçek olarak kabul edilir ve doktora ilk gerçek tezdır. Gönüllü örgütlerin tecrübeli elemanları bu konuda çok avantajlıdır; çünkü, onlar tecrübe yaratıyorlar, hiyerarşileri çok az, serbest bir ortamda bilgi alışverişi yapıyorlar. Bazen maaşsız çalışma da büyük bir avantajdır aslında. Eğer gönüllü kişi işi beğenmezse tüm edindiği tecrübelerle birlikte o kurumdan çıkıp gidebilir. Ayrıca gönüllü kişi hiçbir zaman maaşsız kalmaz. Önce masraf karşılığı işlere başlar, sonra en faydalı elemanlar maaşlı olur ve sonunda genellikle gençler özel sektörde iş bulurlar. Hollanda’da yaşlıların da sivil toplum örgütlerine desteği hâlâ devam ediyor. Yaşlılar gelişmiş ülkelerde önemli bir “beyin gücü” anlamına geliyor.

Başka bir örnek vermek isterim. Hindistan Türkiye’ye hem benziyor hem de benzemiyor. Beyin göçü konusunda benziyor. 2012 yılında ablam Karian ile Hindistan’a gittim. Kerala’nın Kochi şehrinde ocak ayında ilk Uluslararası Sanat Bienali organize edildi. Kochi’nin eski

Hollanda’da “lisans” değil, yüksek lisans mantıklı bir ölçek olarak kabul edilir ve doktora ilk gerçek tezdır. Gönüllü örgütlerin tecrübeli elemanları bu konuda çok avantajlıdır. Çünkü, onlar tecrübe yaratıyorlar, hiyerarşileri çok az, serbest bir ortamda bilgi alışverişi yapıyorlar.

Hintli gençler ve ablam.
2012 yılında ablamla
birlikte Hindistan'a tatil için
gittiğimizde onlarla sohbet
etme imkânı bulduk.

belediye başkanı K. J. Sohan, şehir planlamacısı ve aynı zamanda bir kooperatifin genel sekreteri. Sanat Bienalin'nin organizatörlüğünü de o yapıyordu. Kendisini ziyaret ettiğimde ona Türkiye'deki beyin göçünü anlattım ve Kochi'deki gençlerin diplomalarını aldıktan sonra ne yaptıklarını sordum. Bay Sohan bana şöyle cevap verdi, *"Maalesef bizim gençlerin akrabaları, onları para kazanmaları için yurtdışına gönderiyorlar ve en hızlı para Kör-*

fez ülkelerinde, Suudi Arabistan'da kazanılıyor. Orada üç beş yıl çalışıyorlar, paralarını ise anne ve babalarına gönderiyorlar. Onlar da burada ev, buzdolabı, televizyon alıyorlar ve oğulları dönünce de onun için gelin adayı buluyorlar. En son para düğün için kullanılıyor ve bizim gençler yine tekrar sıfırdan başlıyorlar, eski dersleri unutuyorlar. Çünkü Suudi Arabistan'da Dubai'de bambaşka şeyler yaşıyorlar. Sadece üçüncü kuşaktan ekonomik durumu iyi olan aileler bu muhafazakâr çevreden kaçabiliyor ve istedikleri konuları seçebiliyorlar. Mal varlığı olarak zengin değiller; ama düşüncede zengin olmayı amaçlıyorlar."

ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde 1991-1993 arasında öğretim görevlisiydim. Adnan Akçay'la birlikte birinci ve ikinci sınıf sosyoloji ve psikoloji öğrencilerine antropoloji dersleri verdik. Bahattin Akşit, Sencer Ayata ve Yakın Ertürk hocalarla sık sık fikir alışverişi yaptım. ODTÜ'de çok hoş bir hoca-öğrenci ilişkisi içinde güzel bir atmosfer ve yüksek akademik standartlar olduğunu hatırlıyorum. Öğrencilerime ilk önce şu dersi vermiştim: Bir antropolog üç defa yaşayabilir. Önce bebek olarak belli bir kültürde doğar ve büyür, sonra meslek olarak farklı bir kültürü, sanat ve dil dâhil öğrenir, eğer tehlikeli meslekî çalışmalar ve yolculukta geçen süreçler sonunda hâlâ yaşıyorsa, o zaman kendi kültürünü unuttuğu için onu tekrar öğrenmeye başlar. Mesela ben Yeni Gine'de doğdum, Hollanda'da büyüdüm, Türkiye ve onun halkını öğreniyorum ve sonra tekrar Hollanda'ya yarım-Türk olarak dönmeyi umuyorum. Tabii günümüzde dünya çok küçüldü. Fakat 1991 yılında internet, Google, Facebook, Twitter gibi şeyler yoktu.

Akademik çevre, ODTÜ’de hocalık, TKV’de kalkınmanın saha çalışmaları ve Datça’da eski bir evi restore etme işlerinin o yıllarda çok faydasını gördüm. Beni zenginleştiriyorlardı. Üç farklı şapka, yoğun bir fikir alışverişi yaratıyordu. Aynı zamanda Ankara’daki sosyal hayatı da yaşadım. ODTÜ kampusunda öğretim görevlisi arkadaşlarım Adnan ve Bahattin’le tenis, Haldun ve Salih’le Sheraton Oteli’nin kapalı spor salonunda squash oynardık.

Hollanda Büyükelçiliği’ndeki diplomatlar ve onların eşleri birlikte yemek yemek için beni ziyaret ediyorlardı. Datça’daki evimin restorasyonu bitince bir gün Marmaris’ten bir telefon geldi. Robin Snouck Hurgronje, Leiden Üniversitesi’ndeki ünlü antropoloğun torunu, *“Carel biz Marmaris’teyiz, üç farklı ülkenin diplomatları olarak eşlerimizle birlikte bir yelkenli kiraladık, üç gün sonra Datça limanını ziyaret edeceğiz, sen orada olur musun?”* diye sordu. O zaman TKV’deki patronum Ahmet Saltık’la konuşup üç gün izin aldım ve Ford Fiyasko ile 800 km yolculuk edip, bir gecede Datça’ya ulaştım. O zaman Denizli-Muğla ve özellikle Marmaris-Datça yolu çok zorluydu ve uzun sürüyordu.

Muşlu Sırrı, karısı Zehra ve oğulları Aydın’la, Aydın o zaman 14 yaşındaydı, gidip bir kuzu aldık ve ertesi gün Finlandiyalı, Belçikalı, Hollandalı ve Türk arkadaşlarımı Datça Limanı’ndan alıp evime getirdim. Robin, ağabeyimin Kraliyet Ordu Deniz Okulu’ndan (Koninklijk Instituut voor de Marine), sınıf arkadaşıydı. Bütün bunları organize etmek ve hazırlamak için bana en çok Muşlu komşularım yardım ettiler. Kuzu kesmeyi, pişirmeyi bilmiyordum. Ben bir Hollandalı komşu olarak Aydın için farklı bir dünya görüşü ve farklı bir pencereydim. Beni bir *“rol model”* olarak yıllar sonra çok iyi değerlendirdi.

Sürdürülebilirlik konusunda ODTÜ’deyken akademik bakıştan faydalandım, aynı zamanda FAO Ankara’daki kütüphanede bulunan çok sayıda makale, bilim insanlarının yeni fikirleriyle eski durumları yeniden değerlendirmeme yardımcı oldu. Örneğin sosyal ormanlık konusunda G. Hardens’ın kitabı *The Tragedy of The Commons (Ortak Malların Trajedisini)* bana ilham verdi. Bu kitap ufkumu açtı. Her çiftçi ortak malı bencil şekilde kullanırsa, köydeki mera alanları yok olur ve hayvanlar aç kalırdı. Sadece meradaki otlar değil,

Bütün bunları organize etmek ve hazırlamak için bana en çok Muşlu komşularım yardım ettiler. Kuzu kesmeyi, pişirmeyi bilmiyordum. Ben bir Hollandalı komşu olarak Aydın için farklı bir dünya görüşü ve farklı bir pencereydim. Beni bir *“rol model”* olarak yıllar sonra çok iyi değerlendirdi.

ormandaki ağaçlar, toprak, güzel turistik yerlerin kaynakları temiz su, yeşillik, manzara gibi... Eğer plansız bir şekilde herkes kendi menfaatini takip ederse, her kaynak eninde sonunda yok olur. Genel olarak, üç farklı ortak mal vardır: *Open access resources* (ortak, açık, serbest erişim kaynakları), *commonly held resources*, *res communes* (ortak mülkiyetli kaynaklar) ve de *nation-state property res publica* (kamu mülkleri). Birinciye okyanustaki balık varlığı ya da hava, ikinciye köydeki mera alanı, üçüncüye ise hazine arazileri içindeki orman ve mera alanları örnek olarak verilebilir.

1993 yılında fabrikalar ve büyük tarım alanlarındaki drenaj suları nehirleri kirletiyordu. Anadolu'nun zengin köylerindeki meraları çoğunlukla traktörle sürüp tarım alanı haline getirdiler. Bu konuda Türkiye tarımı 1940-70 yılları arasında çok başarılıydı; fakat mera alanları daha yüksek tepelerde ve yaylalarda kaldı. Aynı zamanda çiftçilerin hayvanları hazine alanı ve ormanları işgal etmeye başladı. Birçok çiftçi, “Bizim meralar tepelerde kurudur ve koyunlarımız boş mideyle oralarda dolaşıyor,” der. Köylüler hayvanların ahırlarını ilkbaharda geç açsalar, sonbaharda da erken kapatsalar tepelerdeki kuru meralarda biraz daha ot kalabilirdi. Ancak çobanlar kar eriyip de otların ilk filizleri çıkınca hayvanlarını bu alanlara serbest olarak bırakıyorlardı.

Doğuda toprakların yüzde 70'i tapusuzdur. Özellikle kışın Adıyaman, Malatya, Siirt, Bitlis, Muş ve Elazığ'daki orman köyleri hayvanlarına kuru meşe yapraklarını yem olarak veriyorlar. Meşe ağaçlarının hazine alanında olduğunu ve gerçek yem olmadığını hepsi biliyor, ancak sadece hayvanlar aç kalmasın diye onları veriyorlar. Eski muhtarlar ve köy heyetleri tarım ve hayvancılık işini iyi değerlendirmişler. Bu konuyla ilgili antropolog Paul Stirling Kayseri, Uzunyayla, Bünyan'dan (1965) bir örnek veriyor: Her koyun çiftçisi aynı zamanda hasat da yapmalı. Çünkü hasattan sonra hayvanlar kalan sapsarı yiyecek ve tarlalar da doğal gübreyle ve nadas sistemiyle zenginleşmiş olacaklar.

Yukarı Fırat Havzası Rehabilitasyon Projesi'ndeki zayıflıklarla ilgili şunu söyleyebilirim. Köydeki erozyona sebep olan hedef grup, tarımsal arazileri kullanan köylülerle ve de meraları kullanan çobanlarla az uğraşmadık. Birkaç yıl içinde ne kadar meranın zenginleşebile-

Eğer plansız bir şekilde herkes kendi menfaatini takip ederse, her kaynak eninde sonunda yok olur.

ceğini Adıyaman'da (Temmuz 1996) gördük. Hayvanların otlamasına kapatılan alanlara hiç hayvan girmediği için inanılmaz derecede zengin bir mera olmuştu. Orada da doğal olarak nerede, hangi otun yetiştiğini gördük. Bu projede hem devlet hem de özel sektör bölgedeki işsiz gençlerle ortaklaşa çalışabilirdi. Köylerdeki gençlere, “*Size imkân verilse, hayvancılık ve mera ıslah işini yapabilir misiniz?*” diye sorduğumda, hemen “*hazırız,*” demişlerdi. Fakat o köydeki gençlerin çok büyük kısmı kentlerde, mevsimlik işlerde çalışıyorlardı ve köyde yalnızca yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kalıyordu.

Adıyaman'dayken Tarım İl Müdürlüğü'nün misafirhanesinde kalıyordum. Bina şehrin biraz dışında yer alıyordu. Bir yaz akşamı yalnızdım ve şehre doğru bir yürüyüş yapmak istedim. Yoksul bir mahalleden geçerken hiç unutamayacağım bir manzarayla karşılaştım. Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerini taşıyan bir kamyon boşaltılıyordu. Kamyonun yanında birkaç eşek, at ve de Adıyaman'da yaşayan akraba ve komşulardan alınmış el arabalarıyla bekleyen insanlar vardı. Mevsimlik işçilere, geçici olarak, evlerine yerleşmeleri için yiyecek çuvalları, yatak, yorgan, giysi, tabak çanak gibi eşyaları taşımaları konusunda yardım ediyorlardı. Ertesi gün, erkekler, kadınlar, çocuklar Besni'deki pamuk tarlalarına ot temizlemeye gidecekler, Eylül'de de hasat için tekrar oraya gideceklerdi. Dağda yaşayan bu insanların yoksulluğunu ve iş birliği ruhunu görünce çok şaşırmıştım. Bu manzarayı izlemek hem şaşırtıcı hem de sevindiriciydi. Kamyonu bir yana bırakırsak, yüzyıl öncesindeymisiniz sanırdınız. Ne kadar kazandıklarını sordum. Bir erkek işçinin günlük yevmiesi o zaman 450.000 TL, kadın işçinininki 350.000 TL ve çocuk işçinininki ise 250.000 TL idi. Haziran 1996'da 1 \$ 79.000 TL'ye denk geliyordu. Yani bir erkek işçi günlük 5.6 \$ kazanıyordu. Çok net söyleyebiliriz ki bu şartlar altında çalışan insanlar çok fakirdi.

Proje kapsamında birçok köyde topluma ulaştık ve beraber arazi, mera, kuru tepeler, su kaynakları, yollar, köprüler, setler, bağ ve bahçeler üzerine değerlendirmeler yaptık. Orman Bakanlığı'nın haritalarına bakıp, yeni taslak haritalar çıkardık. Bu işi özellikle genç ormancılar yaptılar. Maalesef genellikle köydeki en güçlü çiftçiler, aynı zamanda ovadaki sulu arazi sahipleri her toplantıya katılıyor, kaynakları kendilerine yönlendirebiliyordu. Proje bütçesinin yüzde 70'ini ağaçlandırma müdürlüğü almıştı ve onların ihtiyacı köylü-

lerle birlikte ot değil, ağaç dikmekti. Mevcut yabancı armut, elma ve Antep fıstığını iyileştirmek, meşe ve çam ağaçlarını dikmekti. Yani projenin en önemli hedefi olan erozyona maruz alanlara ulaşamadık. Buna rağmen projenin yine de başarılı yönleri vardı. Çünkü ilk defa Elazığ, Malatya ve Adıyaman illerinde üç devlet kurumu çiftçi ailelerle birlikte yeni planlar yapmıştı.

Bu projeden sonra işsiz kaldım. Yeni, daha ucuz bir daireye taşındım. Hollanda Tarım Ataşesi Rieks Clevering ve onun Türk asistanı Uğur Işık'la sık sık görüşüyordum. Bir gün Güneydoğu Anadolu Projesi'nden (GAP) söz etti ve bana, *"O proje içinde bazı sosyo-ekonomik projeler var, senin tecrübelerini kullanabilirler. UNDP'nin daimi temsilcisi Paul Van Hanswijck de Jonge'u tanıyor musun?"* dedi. *"Hayır, ona nasıl ulaşabilirim?"* diye sordum. Bana randevu için Hollanda Büyükelçiliği'ndeki arkadaşımız Birinci Sekreter Robert Bosscher'den destek alabileceğimi söyledi.

Türkiye'de buna benzer randevular genellikle negatif anlam taşımaktadır. Buna torpil adını veriyorlar. Bizde ise bir elçilik elemanının vatandaşı için yaptığı bir görev olarak görülmektedir. Rob benim için bir randevu ayarladı ve 1996 yılının aralık ayında bir sabah Paul Van Hanswijck de Jonge ile görüştüm. Ankara'daki Birleşmiş Milletler'in ofisine girer girmez ondaki Endonezya kökenini görmüştüm. Hollanda, 400 senelik kolonyal tarihinde çok karışık bir toplum olmuştu. Bana önce, *"Oturun Bay Zwollo,"* dedi ve Türkiye'de neler yaptığımı, hangi projelerde çalıştığımı sordu. Kendisi oturmadı ve konuşurken pencerenin yanında hep ayakta durdu, zaman zaman da bir gemi kaptanı gibi sürekli yürüdü. Sanki ayakta oluncu düşünceler daha iyi geliyordu. Ara sıra pencereden dışarıya baktı. Onun bürosu oldukça küçük ve gösterişli değildi. Odasında ne dosya ne de kitap vardı. Görüşme esnasında sekreterini çağırdı ve dosyaları istedi. Benimle İngilizce konuştu. Oysa her ikimiz de Hollandaca biliyorduk. Kendi kişisel durumuna çok önem veriyordu. Bana çok soru sordu. Hiç not almadı. Benim cevaplarımı kafasında tuttu. Bir süre sonra da heyecanlı ve hafif kızgın bir ses tonuyla, *"GAP İdaresi bölgesinde sürdürülebilir kalkınma programına toplam 3 milyon dolar bütçe verdik, Türk uzmanlarla beraber (FAO, UNICEF, ILO, UNDP, UNESCO) üç farklı sektörde 28 proje adı belirledik. Ama bugüne kadar projeye ilgilenen olmadı. Nedenini anlamıyorum, bü-*

yük ihtimalle GAP İdaresi'nde proje yazmayı bilen yok. O zaman siz bizim UNDP formatına göre model projeler üzerinde çalışabilirsiniz. Rob Bosscher'le konuştum, o sizi tavsiye etti, senelerce proje hazırlama ve uygulama konusunda çalışmışsınız. Türkçe de öğrenmişsiniz. Bu işi yapmak ister misiniz?" dedi.

İlk defa birileri GAP'taki sulama arazisi ve hidroelektrik gücünden, teknik ve inşaat işlerinden hiç söz etmemişti. Tam tersine, GAP'taki dokuz ilin "sosyal" durumu ön plandaydı.

Bu ilk konuşma bana çok ilham verdi. İlk defa birileri GAP'taki sulama arazisi ve hidroelektrik gücünden, teknik ve inşaat işlerinden hiç söz etmemişti. Tam tersine, GAP'taki dokuz ilin "sosyal" durumu ön plandaydı. Buradaki toplumun yüzde 40'ının arazisi yoktu, yüzde 50'sinin tapusu bulunmuyordu. Şehirdeki atık suların yüzde 90'ında arıtma yoktu ve kız çocuklarının yüzde 40'ı sekiz yıl kesintisiz okula gitmiyordu. Diyarbakır'ın nüfusu bir senede 300 binden bir milyona yaklaşmıştı. Onbinlerce sokak çocuğu vardı. Sağlık koşulları ve eğitim durumu çok zayıftı.

Almanya'nın en önemli kalkınma kuruluşu olan GTZ, Diyarbakır'da bir proje yapmıştı. Meslekî Eğitim ve Küçük Sanayii Destekleme Vakfı MEKSA'nın verdiği eğitimlerle üç yılda 2 bin 500 oto tamirci ustası yetiştirildi. Oto tamirci ustaları herhangi bir sektörde mekanik işi yapabilirler. O yüzden de Almanlara göre, oto sanayi az gelişmiş bir bölgenin motoru olabilir, çıraklık sisteminden de faydalana-bilirler. Fakat 1997 yılında diplomalı ustaların çoğu Diyarbakır'dan İstanbul'a, Ankara'ya ve İzmir'e göç etmişlerdi.

GAP İdaresi'nde Texas Houston Üniversitesi Su Ürünleri Mühendisliği Bölümü mezunu Olcay Ünver başkandı ve Proje Koordinatörü Kaya Yaşınok'tu. Ocak 1997 ile Haziran 1999 yılları arasında GAP Projeler Koordinatörü'nün asistanlığını yaptım. Benim rolüm GAP İdaresi elemanlarına Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı proje formatını öğretmektir; uygulama değil, yeni bir projeyi ayrıntılarıyla yazması ve uygulaması için Türkiyeli uzmanları bulmaktır. Proje nasıl ortaya çıkarılabilir, hangi problemler mevcuttur, sorunlar nasıl çözülmeli, hangi strateji uygulanmalı, BMKP ve GAP'ı hangi sonuçlar bekliyor, kim bu projeyi uygulayacak, bu kişileri nerede bulabiliriz, ne kadar masraf olur, hangi pilot bölgeyi neden seçiyoruz.

Maaşım ile ilk olarak taksitle bir Renault 12 Toros Station satın aldım. Bu arabayı Datça'da yaşayacağımı düşünerek almıştım. UN-

DP'de kurum başkanıyla değil, onun asistanı Danimarkalı Jens Frandzen Toyberg'le birlikte çalıştım. Fakat ilginç bir durum vardı. Ben UNDP elemanı idim. Ancak benim bürom UNDP'nin ofisinin bulunduğu Atatürk Caddesi'nde değil, GAP Koordinatörü Kaya Yaşınok'un Köroğlu Sokağı'ndaki bürosunun yanındaydı. Benim ilk projem, GAP bölgesinde ekonomik kalkınma ajansı GAP Girişimciliği Destekleme Merkezi GAP-GİDEM'in kurulmasıydı ve ikincisi ise Fırat Nehri'ndeki en sondan bir önceki baraj olan Birecik Barajı bittikten sonra Şanlıurfa-Halfeti'deki kırsal kentsel bütünleşme programıydı. Bir yıl sonra GAP İdaresi binası başka bir yere taşındı. Yeni taşınan yerde bana bir oda verdiler, ancak odamın bana ait olduğuna dair ismimi kapının girişine yazmadılar. Çünkü GAP İdaresi'nde yabancı birinin çalıştığını göstermek istemediler. TKV'deki işlerimi özlediğimi hissettim, o çevre beni hiçbir zaman bir yabancı olarak görmedi, benim yalnızca işime değer verdi.

GAP İdaresi'ndeyken dostum Lütfü Solakoğlu ile tanıştım. Devlet Su İşleri'nden emekli olduktan sonra danışman olarak GAP-DSİ bağlantılarını kuruyordu. 2012 yılında 81 yaşında vefat etti. Lütfü ve eşi Esin bana çok destek oldular. Datça'daki özel doktorum Sadettin Yıldırak, Bonn Üniversitesi mezunuydu ve hem Almanya'da hem de Ankara'da ultrason uzmanlığı yapmıştı. 2009 yılında sol böbreğimde bir tümör tespit etti. Den Haag'taki ikinci muayenemde, *"Sizin Türk doktorun gerçekten kartal gibi gözleri var, tümör çok ufak; ama kötü huylu olabilir. Hemen ameliyat olmanız gerekiyor,"* dediler. Ankara'ya döndüm, moralim çok bozuktu. Yaşlı dostlarım Lütfü ve Esin bana ağabey ve abla gibi yardım ettiler. Lütfü tüm randevuları ayarladı. Artvinli dostlarım da bana moral desteği verdiler ve ameliyattan sonra onların evinde bir haftada iyileştim. Ameliyata giderken İbrahim ve Emriye de yanımdaydı; anesteziyen uyanırken İbrahim ve Lütfü benim odamda bekliyorlardı. Sonra da kartal gözlü doktor Sadettin altı ay boyunca beni kontrol altında tuttu. Düşünüyorum da Türkler bana sadece Bodrum'da araştırma yeri, Ankara'da iş yeri, Datça'da tatil yeri ve dostluk vermedi, benim hayatımı da kurtardılar!

İki buçuk sene GAP İdaresi'nde çalıştım, altı proje yazdım. Sonra da idare personelinin bu işe rahatça devam edebileceklerini düşünmeye başladım. GAP İdaresi iki yıl içinde çok büyüdü. 1997'de 35 kişiydiler, 1999'da 157 kişi oldular. Fakat genç Türkler, üniversite

lisans diplomalarıyla tecrübesizce işe başlıyorlardı. GAP, bir “proje”ye benzemiyordu. Devlet Planlama Teşkilatı bu idareyi yarattı ve sonra kendi kendine bıraktı. Neden GAP İdaresi binlerce vakıf ve dernek elemanına iş veremedi? Güzel bir hayal yaratılmıştı ve o hayaller güzel broşürlerle dağıtılmıştı. GAP-Ankara merkezi ve GAP-Urfa merkezinde iyi bir koordinasyon havası bulunmuyordu. Siirt ve Şırnak proje kapsamında sanki üvey illerdi.

GAP’tan önce ve sonra iki projede daha çalıştım. Birisi, Kırgızistan’daki IFAD/Dünya Bankası Koyunculuk Projesi. Merinos cinsi koyun yetiştirme projesi. İkincisi, Türkmenistan’daki Dünya Bankası/FAO ekolojik ve biyolojik sürdürülebilir metotlar projesi. Temel faaliyet, pamuk üretiminde zararlı böceklerle karşı yabancı arıların kullanılma projesi. Türkmenistan’da 135 küçük ve basit laboratuvarı yabani arı yetiştiriliyordu. Eski kolhoz ve solhoz çiftliklerine uygun sezonda bunlar dağıtılıyordu. Sovyetler Birliği döneminden sonra o sistem çöktü, çiftçiler batıda olduğu gibi kooperatiflere ortak oldular.

2000 yılında Ankara’dan ayrıldım ve Datça’ya yerleştim.

Türkmenistan’daki projede arazi çalışması.

Türkmenistan’da biyolojik mücadele konusunda çalışanlarla bir değerlendirme anı.

(Ankara) ODTÜ'de sosyoloji bölümü öğrencilerine ders verdim. TKV'nin genel merkezinde uzman olarak çalıştım. Ayrıca UNDP - GAP İdaresi proje koordinatörlüğü asistanlığı yaptım.

(Çankırı-Orta) Hollanda Büyükelçiliği'nin finansal desteğiyle süt inekçiliği projesi uyguladık.

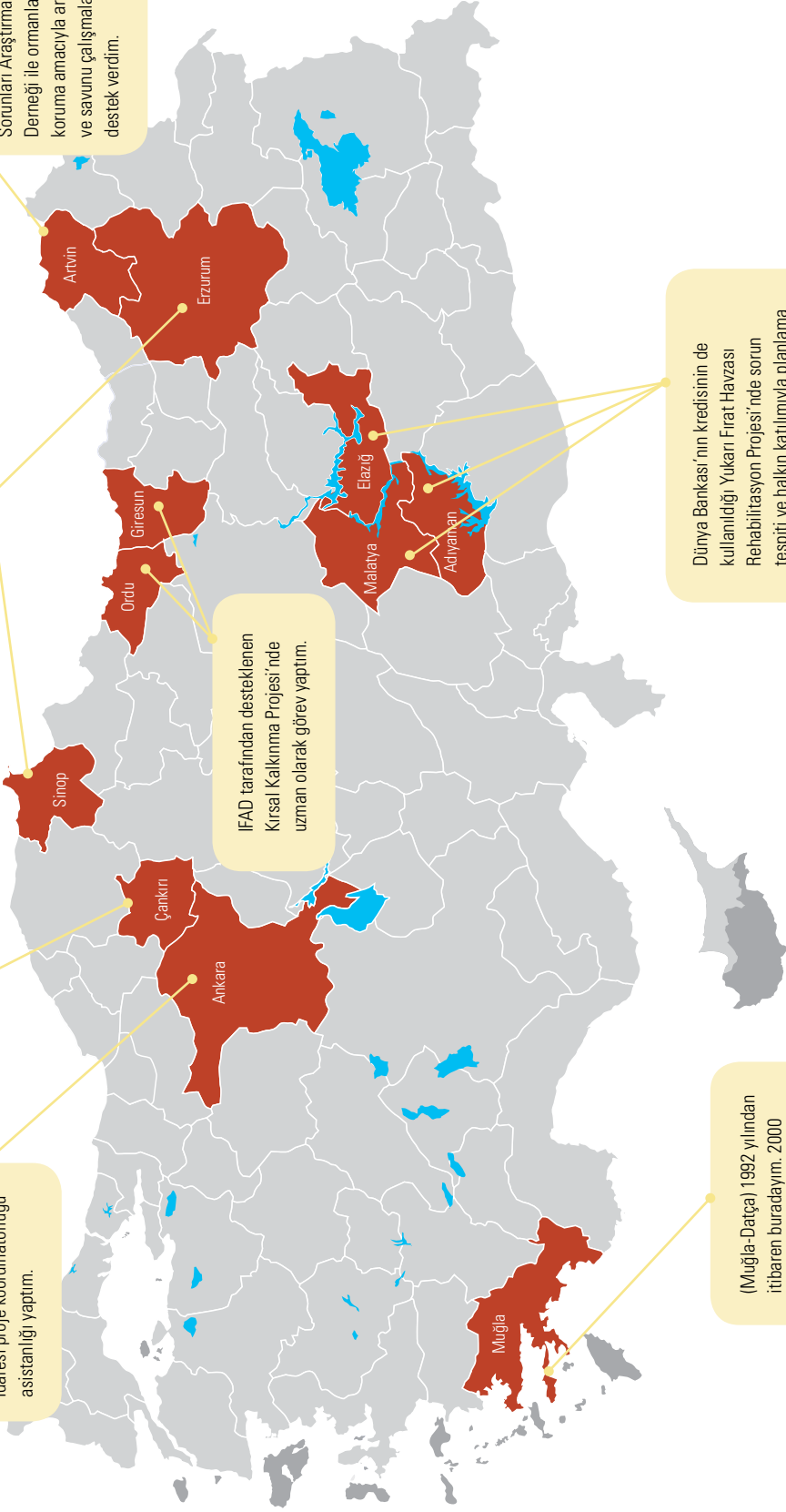
Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Sosyal Ormanlık Projesi'nde kırsal kalkınma uzmanı olarak çalıştım.

(Artvin-Borçka) Kırsal Çevre ve Ormanlık Sorunları Araştırma Derneği ile ormanları koruma amacıyla araştırma ve savunma çalışmalarına destek verdim.

IFAD tarafından desteklenen Kırsal Kalkınma Projesi'nde uzman olarak görev yaptım.

Dünya Bankası'nın kredisinin de kullanıldığı Yukarı Fırat Havzası Rehabilitasyon Projesi'nde sorun tespiti ve halkın katılımıyla planlama çalışmalarına katıldım.

(Muğla-Datça) 1992 yılından itibaren buradayım. 2000 yılından beri de zamanımın büyük bir bölümünü orada geçiriyorum.

Carel Zwollo

Datça'daki evimde inşaât ustalarıyla sohbet ederken.

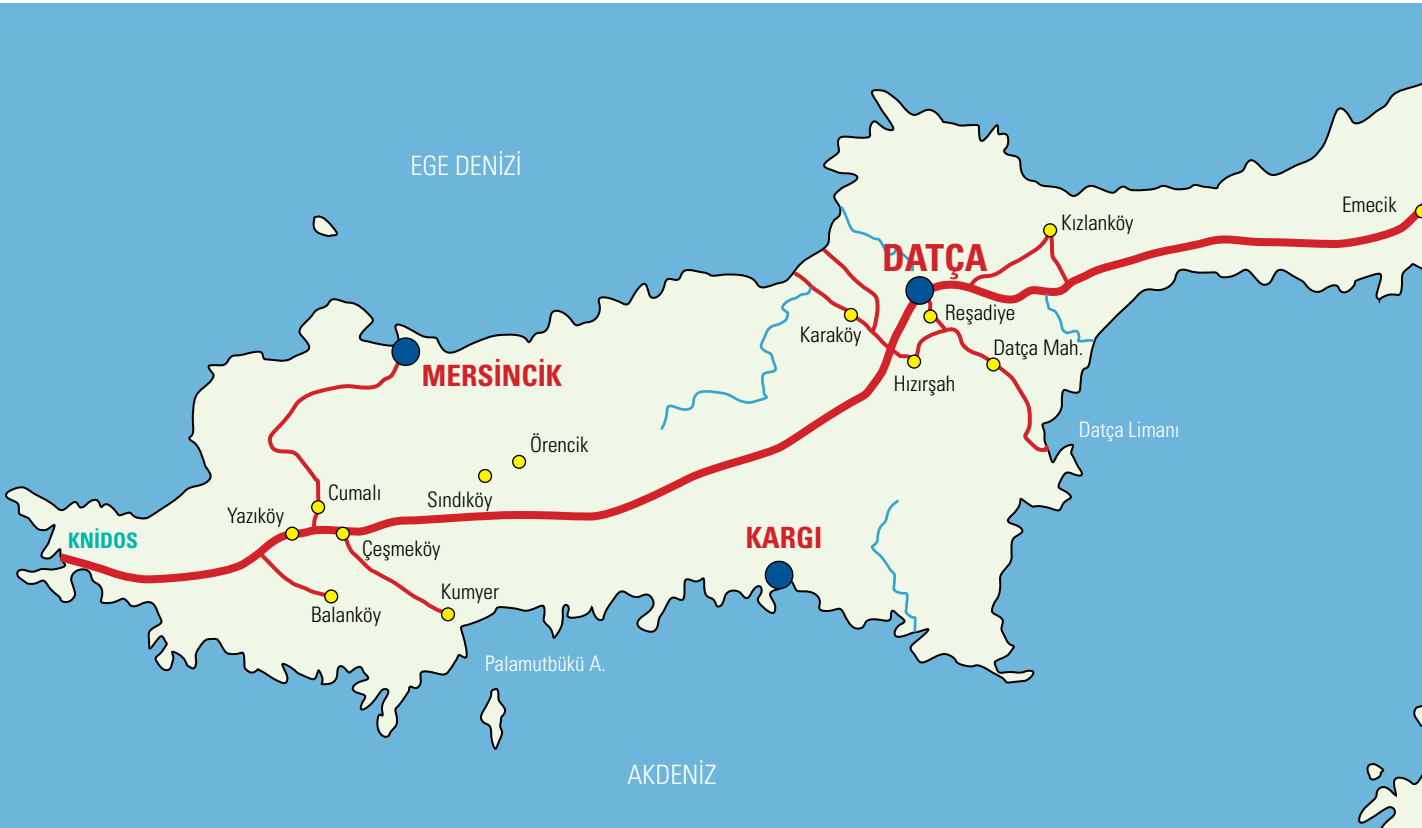
Datça'yla Yeniden Tanışma ve Orada Yaşama (2000-2013)

Prof. Dr. Numan Tuna, ODTÜ.

1975 yılında Bodrum'a yüksek lisans tezime ilgili çalışmak için giderken Muğla'dan geçmiştım ve iki tarafı denizle çevrili, yüzde 70'i ormanla kaplı olan harika bir şehirle karşılaşmışım. Bu şehir tarihinde Ege ve Akdeniz'deki adalar, Halikarnassos, Kos, Knidos, Rodos arasında yapılan deniz ticareti için bir geçiş görevi taşımış. Yazılı tarihte insanlar üç bin yıl, Türkler ise bin yıl önce buralarda sahne almışlar. İlk gerçek tarihçi, (çünkü yazılarında kendi tanıklıklarına yer verir, ondan önceki metinler hep "Tanrılar böyle der" veya Atalarımız şöyle söyler" şeklindedir) olan Herodot burada yaşamıştır.

Datça'da Numan Tuna, ODTÜ'lü arkeolog, 1990 yılında Datça'nın klasik Yunan limanı çevresinde, Burgaz kazılarına başladı ve bulunan eserler Marmaris ve Bodrum arkeoloji müzelerinde sergileniyor. Arkeologlar burada milattan önce yaşayan toplumun kullandığı araçların kültürünü araştırıyorlar. Antropolog olarak ben bugün yaşadığım Datça'daki toplum üzerine araştırmalar yaptım. Milattan önce Knidos'un nüfusu 20 binden daha fazlaymış. Şu anda, 2013 yılında tüm Datça ilçesinde o kadar insan yaşamıyor. 1980'den itibaren Muş ve Ağrı'dan gelen Kürtler Eski Datça'nın boş evlerine

yerleştiler. Çünkü sadece bu mahallede boş evler ve arsalar bulunuyordu. Eski Datça çoğunlukla yabancılardan ve Kürtlerden oluşan bir mahalle oldu. Yerlilerin çoğu ise iskele tarafında yaşamaya başladılar ve buraya göç edenler yeni beton evler inşa ettiler. Estetiğe fazla önem vermediler. Onlar için ne kadar ucuz, ne kadar hızlı, ne kadar geniş ise evler o kadar güzeldi. Kürt çevresinde çırak düzeniyle iyi inşaat ustaları yetişiyor; fakat her yeni gelen işçi hemen, “Ben ustayım,” diyor.

Bu yanlış uygulamalar dolayısıyla iskele bölümü beton evlerden oluşan sıradan bir mahalleye dönüştü. Fakat köyler hâlâ güzel ve Datça Yarımadası hâlâ inanılmaz güzellikte doğal bir park alanı gibi. Datça’nın yerlileri Reşadiye, Hızırşah, Kızılan ve Karaköy köylerinde çiftliklerini kurdular, yörenin kendi mimari tarzı evlerini ve arsalarını kullanıyorlar.

Eski Datça’da ODTÜ mezunu Ahmet Gürkan, Aydın-Çine’den gelen taş ustası ekibiyle beraber yıkık evleri, yeni ev sahipleri için restore etti. Benim evim onun ikinci projesiydi. Kürt inşaat ustaları Ahmet’in işlerini takip ediyorlardı. Onlardan birkaç iyi taş ustası ye-

Datça Yarımadası Ege Bölgesi’nde yer alan dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Yarımada’nın yarısından fazlası ormanlarla kaplıdır. Oksijen bakımından zengin olan yörenin nem oranı düşük olup, güneşli gün sayısı 300’dür.

Yarımada’da yaklaşık dört bin yıl öncesine dayanan yerleşim yerleri söz konusudur. Yarımada’nın en ucunda Knidos antik kenti yer alır. Burası önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında kültür ve sanat merkezi konumundadır. Yarımada aynı zamanda Özel Çevre Koruma Bölgesi niteliğindedir. Eski Datça Mahallesi, evlerin restore edilmesiyle üçüncü derece tarihi sit statüsündedir.

- 1 Ferdinand Braudel: "The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II," 1949, revised edition:1966.
- 2 Martin van Bruinissen: "Agha, Shaikh and State, the social and political structures of Kurdistan" 1992.

tişti: Ağrılı ustalar Ercan, Erhan Bayram, İhsan Birlik ve diğerleri. Muşlular içinde Muhammed Çıplak ufak, yıkık bir evden son derece güzel bir mini konak yaptı. 20 yıl önce oradaki iki kahvehanede Muşlular, Ağrılılar, Urfalılar ve Datçalılar her akşam ayrı masalarda okey oynarlardı. İş yaşamlarında da Muşlu müteahhitler Urfalılara iş vermezdi ve bir Urfalı bir Ağrılıyla çalışmak istemezdi. Türkiye’de 1983’ten itibaren müthiş gelişmeler yaşandı: Sanayileşme, altyapı, ticaret, nakliye ve taşımacılık, tarım, sağlık, eğitim, elektrik, doğalgaz, dijital altyapı... Fakat sosyal konularda hâlâ sorunlar yaşıyor: Adalet, etnisite, eşitlik, çevre, çocuk işçiliği, sosyal haklar, laiklik-din...

Eskiden Akdeniz’deki dağlar “ucuz işçi” hazinesiymiş. Tarihçi Ferdinand Braudel bu konuya, *Akdeniz ve II. Philip Döneminde Akdeniz Dünyası*¹ isimli kitabında değiniyor. İspanyol Kralı II. Philip zamanında ticaret özellikle Akdeniz’deydi; çünkü Avrupa’nın gemileri henüz Asya’nın uzak ülkelerine gidemiyordu. İpek yollarının son durakları olan Akdeniz limanları gemilerin en çok uğradıkları yerlerdi; İstanbul, Lazkiye, İskenderiye, Selanik ve diğer limanları, kentleri kullanıyorlardı. Osmanlılar da o çağda bu ticarete yöneldiler. Fas, Cezayir, Tunus’un Atlas dağlarından, İtalya’nın fakir Alpplerinden Akdeniz limanlarına, Fransa’nın yüksek platosu Ardecheden, Anadolu’nun Toros Dağlarından Ceyhan ve Seyhan, önceleri Sihun ve Lihun olan nehirlerin suladığı zengin ovalara kadar pek çok yerde çalıştılar.

1983 senesinde Türkiye’nin batı bölgelerinde özellikle yazlık konutlar için hızla inşaatlar başladı. Muş, Ağrı ve Urfa’dan gelen ucuz işçilik doğu ve batı toplumunun birbirlerini tanıması bakımından önemli bir gelişmeydi. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerin sosyal ve siyasal yapısıyla ilgili Hollandalı sosyolog Martin van Bruinissen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*² isimli kitabı kaleme aldı. Bu araştırma o bölgelerin en derin analizidir. Özellikle Irak tarafında yaşayan Kürtlerin yakın tarihi konusunda önemli bir kaynaktır. Datça Yarımadası’yla ilgili Alman sosyolog Horst Unbehaun bir araştırma yapmıştır. Kitabı Türkçede *Türkiye Kırsalında Klientalizm ve Siyasal Katılım/ Datça Örneği, 1923-1992* adıyla bilinir. Bu kitap özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasi dışı “patronage”, patron-sadık adam iş birliğini anlatıyor. Reşadiye’deki Mehmet Ali Ağa’nın akrabaları CHP temsilcisiydiler ve bu aile Muğla ilindeki bürokraside etkiliydi.

Türkiye’de 1983’ten itibaren müthiş gelişmeler yaşandı: Sanayileşme, altyapı, ticaret, nakliye ve taşımacılık, tarım, sağlık, eğitim, elektrik, doğalgaz, dijital altyapı... Fakat sosyal konularda hâlâ sorunlar yaşıyor: Adalet, etnisite, eşitlik, çevre, çocuk işçiliği, sosyal haklar, laiklik-din...

Aydın, 12 yaşında. Aydın'ın babası sekiz yıllık eğitimden sonra onun, kendisi gibi inşaat işlerini yapması konusunda ısrarcı oldu. Aydın'ın inşaat ustalığı yanında girişimci özellikleri de ön plana çıktı. Datça'daki inşaat ustalarının en iyi davranışlarını kendisine rehber edildi. Benim evin bahçesini veya herhangi bir tamir işini yaparken yaratıcılığını kullanıyordu. Datça'ya gelen misafirlerime rehberlik yaptı. Organizasyon yeteneği oldukça gelişti ve bu yetenek iş yaşamına da yansıdı.

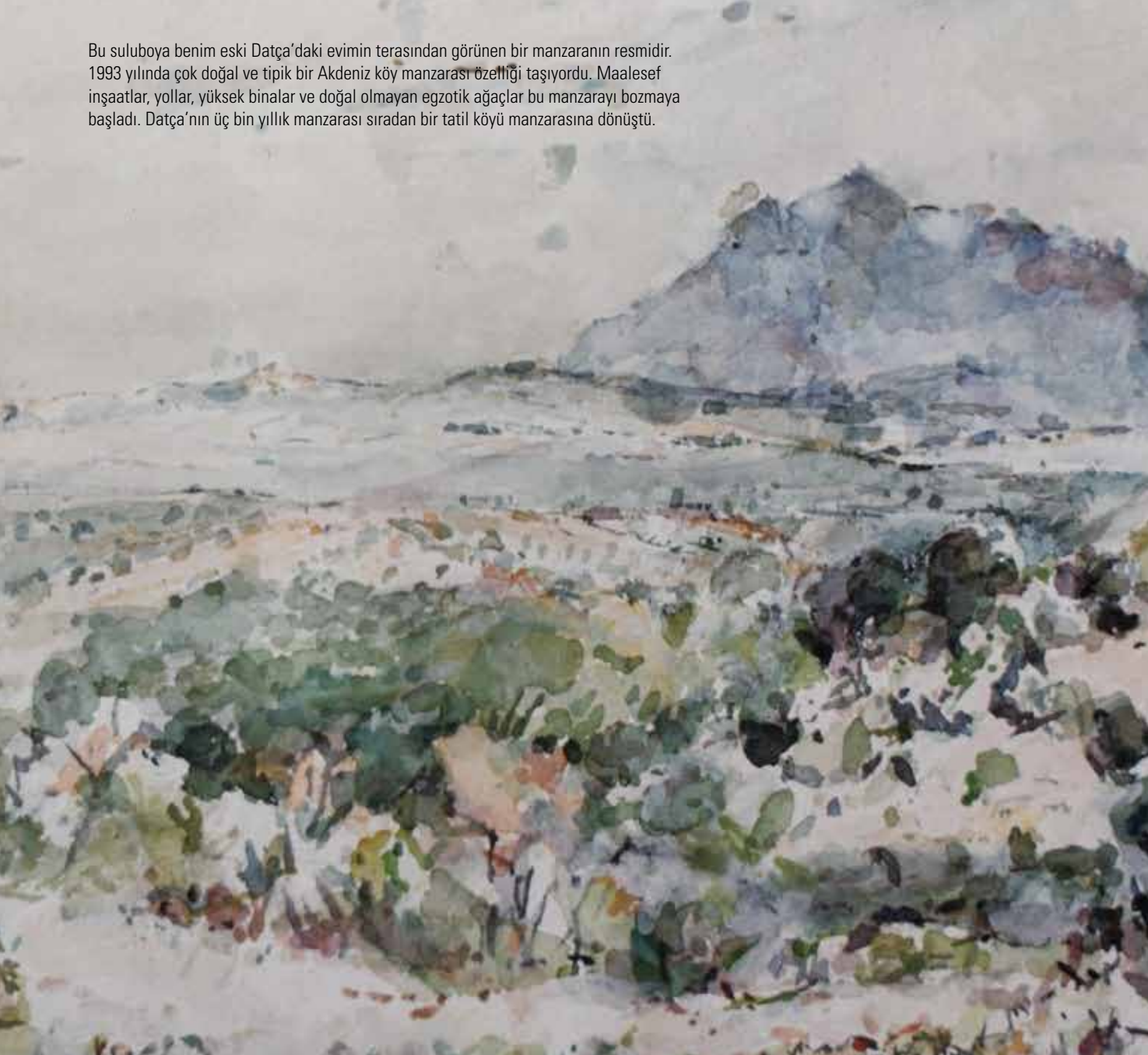

Aydın 32 yaşında... Şimdilerde Hollanda'nın en ünlü mimarlarıyla Amsterdam ve çevresinde mermer döşeme işleri yapıyor.

Muşlu Şimşek ailesi. Baba Sırrı, anne, çocuklar Aydın, Yıldız ve Burhan. Aydın, 2002 yılında Amsterdam'a taşındı. O şimdi girişimci ve başarılı bir işadamı.

Bu suluboya benim eski Datça'daki evimin terasından görünen bir manzaranın resmidir. 1993 yılında çok doğal ve tipik bir Akdeniz köy manzarası özelliği taşıyordu. Maalesef inşaatlar, yollar, yüksek binalar ve doğal olmayan egzotik ağaçlar bu manzarayı bozmaya başladı. Datça'nın üç bin yıllık manzarası sıradan bir tatil köyü manzarasına dönüştü.

Datça'daki evimin terasından görülen bu manzara, Hollandalı ressam Laurens Heidendael tarafından 1993 yılında resmedildi.

Aslında “*klientalizm*” genellikle üçüncü dünyanın sosyal ilişkilerini temsil eder. Daha önce de sözünü ettiğim gibi hocam Jeremy Boissevain’in kitabı *Friends of Friends* de Malta ve Güney İtalya’daki bu tür “*feodalizm*” yapılarını anlatır. Mehmet Ali Ağa 1809’da, Datça’daki en önemli tarihsel bina olan bir konağı inşa ettirmiştir. O konak için Datça’nın “elmas”ı denebilir.

Eski Datça’da Can Yücel ve eşi Güler de 1989 yılında eski bir taş ev satın almışlardı. İkisi de tam anlamıyla kozmopolit sanatçılar. Güler Yücel, Eski Datça’da yaşayan soylu bir Cumhuriyet hanımefendisi. Ben ona gerçek leydi diyorum. Çünkü Can’la birlikte “doğru” bir hayat yaşamak istiyorlardı ve Can’ın ölümünden sonra da kapısı herkese açık oldu ve o evde herkes rahatça duygularını ve fikirlerini paylaşabiliyor. Son yıllarda o kadar çok kişi ziyaretine geldi ki, zaman zaman ruhunu dinlendirmek için kapıları kısa süreliğine de olsa kapatıyor. “*Ne kadar yalansız yaşarsak, o kadar iyi,*” diye yazan Can’ın mezar taşı maalesef bir saldırıya uğradı.

Komşularım Muşlu Şimşek ailesi, benim Türkiye’deki üçüncü bilim kaynağı ailem oldu. Bir başka eskimo ailem. Bu geniş ailenin geleneksel adetlerini bir antropolog olarak 23 sene boyunca ince ince gözlemledim. Kızları, Yıldız ve Seden’i okula götürdüm; çünkü baba, kız çocuklarının eğitimini faydalı bulmuyordu. İkisi de liseyi bitirdi. Oğulları Aydın, ben Ankara’da yaşarken evime ve bahçeme baktı ve babası Sırrı gibi iyi bir sıvacı ustası oldu. Fakat Aydın’ın sıva işi herkesten farklıydı. Ben onun daha iyi, ince, titiz ve adeta bir sanatkâr gibi çalıştığını fark ettim. Ayrıca bilmediği işlerle ilgili hemen bir ustaya danışırdı, tam bir “entrepreneur” (girişimci) zihniyeti vardı. Aydın bir işadamı gibi “networking” (ağ) yaptı.

Aydın bir gün benim evimdeki kitaplardan İtalyan villaları ve diğer mimarlık örneklerini gördü. Bana, *“Ben mermerci, fayansçı olmak istiyorum. Eski konakları restore etmek çok hoş bir iş,”* dedi ve 2002 yılında, askerden geldikten sonra Aydın’ı Hollanda’ya götürdüm. Bugün kendisi Amsterdam’da mermer şirketi sahibi başarılı bir işadami. Amsterdam’daki 17. yüzyıla ait konakların restorasyonunu yapıyor. Ayrıca 2010 yılında Amsterdam Belediyesi’nden *“Belediye’nin En İyi Mermer/Granit Ustası”* ödül belgesini aldı.

Datça hatıralarımı yazmak benim için çok önemli. Datça’yı ilk olarak sakinliği ve güzelliği için seçmiştim. Afrodit’in Knidos’ta çok önemli bir anlamı vardı. Fakat bugün Datçalılar Afrodit’i ticari amaçları için kullanıyorlar. Parlak broşürler, lokantaların girişinde bir tablo... Bazı esnaflar kartvizitlerinin üzerinde Afrodit’in resmini kullanıyorlar veya adını yazıyorlar. Onlara Afrodit’in Kıbrıs’ta deniz köpüğünden doğduğunu söylediğimde, yüzüme şaşkınlıkla bakıyorlar.

1992 yılında Aydın’a Eski Datça’da kaç eşek olduğunu sordum. Bir envanter çıkarmak istiyordum. Çünkü her çiftçi yavaş yavaş kamyonet ve traktör kullanmaya başlıyordu. Belki de birkaç yıl sonra sadece limanda bir eşek kalmış olacaktı ve o da turistlerin çocuklarıyla yürüyüş yapacaktı. Aydın’dan ayrıca eşek sahiplerini Cengiz’in kahvehanesinde (şimdiki Datça Sofrası Restoranı) toplamasını rica ettim. O da bana, *“Carel dikkat et, yerliler bundan hoşlanmayabilirler, alınganlık gösterebilirler. Çünkü onlar Datça’daki en değerli taş evleri ve arsaları İstanbul veya Ankara’dan gelen yabancılara ucuza sattılar ve iskeleye taşındılar. İstersen dağdaki yabani eşekleri araştır,”* dedi. Ben de ona, *“hayır ben biyolog değilim, antropoloğum ve eşekleri değil, sahiplerini merak ediyorum,”* dedim. Eski Datça’da alakargalar ve eşek sahipleri bir yarışma yapıyorlarmış. Bu bir masal gibi; fakat aynı zamanda masallarda olduğu gibi gerçek tarafı var. Alakargalar meşe palamudunun tohumunu kış için yedi santimetre toprak altına gömerler. Her alakarga kış sezonu için yüzlerce tohum gömer. İlkbaharda da bu tohumlardan filizler çıkar. Alakargalar yalnızca tohumları alır ve filizlere zarar vermezler. Fakat eşek sahipleri meşe ağaçlarını odun için budama bahanesiyle kesiyorlar. Datça’daki ziraatçılar ve ormancılar onları görmüyorlar; çünkü onlar arabaların giremeyeceği eşek yollarını kullanıyorlar. Birinci Dünya Savaşı’ndan, Müslüman-Ortodoks mübadelesinden önce

burada çok sayıda meşe ağacı varmış, her ağacın bir sahibi varmış ve bunu bir simgeyle gösteriyorlarmış. Maalesef Yunanlılar gittikten sonra meşeler kalmamış ve bence suçlu eşek sahipleridir. Bugün Eski Datça'da iki çobanımız var: Adil ve İlyas. Adil keçi ve koyun, İlyas ise yalnız koyun besliyor. Herkes onların ormanlık alanlara zarar verdiğini düşünüyor; fakat bence bu bir önyargı.

Datça'da yaşarken ayrıca birkaç proje taslağı hazırladım. Bunlardan birisi Türk Patent Enstitüsü ve Hollanda'daki Euroconsult-Arcadis firmasıyla gerçekleştirildi. Yeni Türk Patent Kanunu 1994 senesinde AB'nin desteğıyle hazırlandı. Bu kanun 2003 yılında revize edildi ve Hollanda, Türkiye Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na 350 bin Euro hibe verdi. Türkiye'de patent çalışmaları Osmanlı zamanında başladı. 1879-2002 arasında patent sayısı 37.757'ye ulaştı ve o yıldan itibaren de bu rakam hızla büyüyor. Ben bu projeye özel olarak önem verdim. Çünkü bu konuyla ilgili Hollanda'yla Türkiye arasındaki farkları görüyordum. Türkler yeni bir fikir, taslak, makine, araç veya sanat eseri ürettiklerinde bunu kimseyle paylaşmıyorlar ve en son haline getirince Patent Enstitüsü'ne başvuruyorlar. Ancak o zaman da dünyada bir yerde daha önce bir kişinin o ürünün patentini almış olduğunu çok geç öğreniyorlar. Hollanda'da üreticiler genellikle izole çalışmıyorlar. İlk olarak fikirlerini, bir A4 kâğıtta yazılmış bir şekilde hemen başkent Den Haag'taki veya Brüksel'deki Patent Enstitüsü'ne gönderiyorlar ve oradan fikirlerin orijinallığıyle ilgili cevap bekliyorlar. Eğer olumlu yanıt gelirse, enstitüden bir randevu alıyorlar ve oradaki memur onlara projelerini gerçekleştirmeleri için yol gösteriyor; nereden para, ofis, laboratuvar, üniversite gibi destekler alabileceklerini söylüyor. Türkiye'de yaratıcılar ne yazık ki, *"güvensiz ve rehbersiz"* bir ortamda izole kalmış durumdalar. Adalet tarafında da şöyle tespitlerim oldu. O dönemde Türkiye'de yalnızca üç hakim patent kanunu konusunda yeterli bilgiye sahipti. Dolayısıyla Türk Patent Enstitüsü KOSGEB ve TÜBİTAK'la koordinasyon sağlanmalıydı; fakat bu iki kamu kurumu henüz yeni ürünler konusunda yeterli düzeyde değildi. Eski sanayi ülkesine göre örgütlenmişlerdi. Avrupa Birliği Türkiye uyum paketi içerisinde "post-industrial intellectual property rights" (endüstri toplumu sonrası fikri mülkiyet hakları) konusunda korsanlığa karşı mücadele edilmesini istiyordu. Ben bir süre sonra işi bıraktım; çünkü Patent Enstitüsü'nde çalışan genç hukukçular bana çok ümit vermişlerdi. TKV'yi de bu yüzden on yıl önce bırakmıştım. Türk gençleri benim

Türkler yeni bir fikir, taslak, makine, araç veya sanat eseri ürettiklerinde bunu kimseyle paylaşmıyorlar ve en son haline getirince Patent Enstitüsü'ne başvuruyorlar. Ancak o zaman da dünyada bir yerde daha önce bir kişinin o ürünün patentini almış olduğunu çok geç öğreniyorlar.

işimi daha iyi yapmaya başlamışlardı. Babam ölmeden önce (1996) bana, *“Carel, eğer kalkınmacı olarak kendini ‘fazla’ hissedersen, o işi bırak, başka bir konuda gençlere yol göster; çünkü bir öğretmenin işi budur,”* demişti.

Datça’da iki çevre derneğine de destek verdim. Datça’nın çevre koruma odaklı örgütlenmelere ihtiyacı vardı. Kentlerden gelenlerin maalesef “ağaç sevgisi” yoktu ve Datça’da hızlı bir şekilde beton yapılaşma başladı. Ne yazık ki 300 yıllık meşe ve zeytin ağaçları kolayca kurban ediliyordu.

Datça Belediyesi her yıl bir futbol turnuvası organize ediyordu ve Eski Datça’daki Kürt inşaatçılar da bir futbol takımı kurmak istediler ve onlar için “DADYADER”i kurduk. 11 futbol oyuncusu beni ilk önce teknik rehber olarak görevlendirdi. Hollandalıların iyi bir futbolcu imajı vardı. Sonra da Tuğrul Karapınar, teknik direktör oldu, ben de sponsordum. Bir başkası İstanbul’dan takıma forma getirince, o rolümü de kaybettim. Bugün Ağrılılar ve Muşlular futbol konusunda beni sadece “maskot” olarak hatırlıyorlar.

Bence kalkınma doğal olarak Batı ülkelerinin *“şefkatliliğinin(!)”* devamı. Laik ülkeler bunu din dışında her sosyo-ekonomik bölümde devam ettiriyor. Bugün küreselleşme devam ediyor ve bazen bölgesel ve dünya sorunlarına yeni yaklaşımlar gerekiyor. Türkiye’de kırk milyon genç var. Bunların on milyonu liseden sonra eğitime katılmış ve 5 milyonu ise iyi eğitilmiş. Bu haliyle gelişmiş bir ülke gibi görünüyor. Bu rakam dolayısıyla birçok gencin bölgesel veya dünya platformlarında bir etkisinin olması beklenir. Türkiye’de bir sürü başarılı proje gerçekleştirildi; çevre projeleri kapsamında deniz kaplumbağaları, fok balığının korunması, tarım, hayvancılık, deprem sonrası yardım, kooperatifler, balıkçılık, turizm, sağlık alanlarında olduğu gibi. Artık Türkiye’de çiftçilerin tümü ineklerde suni tohumlamayı kabul ediyor. Oysa Hollanda’da hâlâ aşırı Protestanlar bunu reddediyor. Türkiye’deki birçok kalkınma deneyimini sivil toplum ve gençler aracılığıyla Asya, Afrika ve diğer ülkelere transfer etme dönemi geldi, diyebilirim.

Türkiye’deki birçok kalkınma deneyimini sivil toplum ve gençler aracılığıyla Asya, Afrika ve diğer ülkelere transfer etme dönemi geldi diyebilirim.

Türkiye toplumu medya, televizyon ve filmler bağlamında oldukça baskı altında; iyi bir evlat, iyi bir çocuk olma baskısı altında. Türkiye’de nasıl iyi bir çocuk olunur? Çocuklar büyüklere saygı göstermelidir, baba ve annenin istediğini yapmalıdır. Türkiye’de anneler

biraz sahiplenici ve babalar da biraz ilgisiz. Bence gençler, ne olmak istiyorlarsa onu yapmalılar ve büyüklere fazla kulak vermemeliler. Çünkü büyükler, çocukları yalnız ve serbest bırakmak istemiyorlar. Alman yazar Herman Hesse, *The Prodigal Child* (Savurgan Çocuk) isimli kitabında bu konuyla çok ilgilenir. Savurgan çocuk hikâyesi Tevrat'tan geliyor. Tevrat hikâyesinde iki kardeş arasındaki farkı anlatıyor. Birisi babası ve annesiyle yaşıyor, tarlayla ilgileniyor ve hayvanlara bakıyor, diğeri dünyayı tanımak için evden ayrılıyor ve seneler sonra fakir, fakat "*fikir ve tecrübe*" yönünden zengin olarak geri dönüyor. Baba olana, "*En güzel kuzuyu seç, onu pişirelim, kutlama yapmamız gerek,*" diyor. Diğer kardeş dışında herkes çok mutlu. Çünkü o, anne ve babasının nankör olduğunu düşünüyor. Onların, yolculuktan gelen parasız kardeşine her zaman prens gibi davranmalarını kabul edemiyor.

Herkesin kendi yolunu seçmesi gerekiyor. Dünyada ya da yaşamda bir rol edinmek gerekiyor. Türkler, gençlerinden çok şeyler bekliyorlar. Ekonomik olarak Türkiye dünyada en büyük onyedinci ekonomik güç konumunda.

İlk önce sahiplenmeyi analiz etmeli. Türkiye bir aslan gibi. Tepeden ovadaki geyiklere, zebra'lara ve bufalo yavrularına bakıyor. Herkes ise aslan ne zaman gelip saldırarak diye tedirgin ve otlanırken yukarıya bakıyor. Aslanın gücü o anlarda maksimum ve aslan bu gücü iyi kullanırsa, çok etkili olabilir. Fakat eğer aslan bir hayvana saldırırsa, o zaman öbür hayvanlar rahatlıyor. Çünkü onun yemeğiyle meşgul olduğu için kendilerine saldırmayacağını düşünüyorlar.

Kalkınmayla ilgilenmek isteyenlere Bjorn Hettine'in *Kalkınma Teorisi ve Üç Dünya*³ isimli kitabını tavsiye ediyorum. Bu kitap kalkınma yaklaşımlarının bir sentezi. Aynı zamanda yeni bir yol gösteriyor; bazen problemleri ülke olarak çözmek yeterli olmaz, bölgesel veya uluslararası bir platforma ihtiyaç duyulabilir.

Türkiye önemli sulara sahip bir ülke: İstanbul Boğazı, Fırat, Dicle Nehirleri. Türkiye aynı zamanda Karadeniz, Ege Denizi ve dünyadaki petrol ve doğal gaz borularının yarısına sahip bir ülke. Bu pozisyon doğal olarak bir sürü problemi beraberinde getiriyor. Tüm bunları bilerek, öğrenerek ve değerlendirerek gençlerin gelecekte ne yapmak istediklerine karar vermeleri gerekiyor.

- 3 Bjorn Hettine: "Development Theory and The Three Worlds", second edition, 1995.

Gençlik döneminde göç eden toplum veya kişiler bana hep ilham veriyordu. İnsanoğlu olarak tüm tarihimizde sürekli göç ettik. Bu göç süreci hâlâ devam ediyor.

Sonsöz

Bu kitap benim için hem bir ayna hem de bir penceredir. Benim bebeklik beşiğim (Papua) Yeni Gine’de kaldı. Hayatımın ilk yedi senesini Pasifik plajlarında geçirdim. Babam Hollanda’da Su Ürünleri Araştırma Müdürü olduğu için yaşamımda kaçınılmaz bir iz bıraktı. Apeldoorn’da büyüdüm ve sosyal antropolog oldum. Herkes, “*Carel Papua toplumu için bir şeyler yapacak, onlara yardım edecek; çünkü önce Hollandalılar, sonra da Endonezyalılar Papualıları kendi adalarında marjinalize ettiler,*” diye düşünüyordu. Sosyal antropologların görevi, çocukluklarında aldıkları borcu yaşamları boyunca ödemektir.

Sigmund Freud’a göre bir kişinin karakteri ilk dört senede şekilleniyor, belki de anne karnında başlıyor ve kesinlikle bir iz bırakıyor. Ayrıca eğer bir kişi başka birini seviyorsa, o kişi, karşısındakine tüm edindiği izleri yansıtıyor. Yani kimse bağımsız bir şekilde aynaya ve önyargısız olarak bir pencereye bakmıyor. Anımsamanın güçlü bir etkisi var. Ben de anımsamanın biyografimi renklendirdiği kanısındayım.

Yüksek lisans tezim için araştırmalarımı Türkiye’de yaptım. Amsterdam Üniversitesi’nde Profesör Jeremy Boissevain antropoloji teorileri için yeni bir yaklaşım getirdi. Bir kişi akıllı davranırsa, yakın çevresinden ve arkadaşlarından oluşan ağ aracılığıyla (network) hayatını etkileyebilir, bir şey yaratabilir, hedefleri için “sosyal emlakçılık” yapabilir. Boissevain bu teorisini *Friends of Friends* (Arkadaşların Arkadaşları) adlı kitabında aydınlatıyor. “Sosyal emlakçılık” bölümünde kredi, borç, emlak gibi kavramlara başka anlamlar yüklüyor. Bu kitapta borcun sadece parasal değil, sosyal bir nitelik de taşıdığını görebiliyoruz. Bir emlakçı yalnızca iki kişi arasındaki mal alışverişini kolaylaştırır; kitap, emlakçılığın sosyal, siyasal ve diplomatik düzeylerde nasıl gerçekleştirildiğine dikkat çekiyor.

Papualılara yardım edemedim. Buna karşılık 1975 yılında Türk dilini, tarihini ve kültürünü öğrenmeye başladım. Mezun olduktan sonra da bir Türk profesörün referansı ile Birleşmiş Milletler’de çalışmaya başladım. Profesör Fatma Mansur uzun zaman New York’taki Birleşmiş Milletler merkezinde Endonezya’daki en son Hollandalı

Sigmund Freud’a göre bir kişinin karakteri ilk dört senede şekilleniyor, belki de anne karnında başlıyor ve kesinlikle bir iz bırakıyor. Ayrıca eğer bir kişi başka birini seviyorsa, o kişi karşısındakine tüm edindiği izleri yansıtıyor.

Baş Vali Hubertus van Mook'un asistanlığını yapıyordu. 1975'te Bodrum'a geldiğinde bana, *"Van Mook bana bir baba gibi davrandı, ona borcum var ve şimdi ben de sana bir anne gibi bakacağım,"* dedi. Benim de Türk halkına, özellikle de gençlere borcum var. Borcumu 1991 senesinde Türkiye'ye geldiğimde kalkınma projeleriyle ödemeye başladım ve hâlâ da ödüyorum; çünkü sosyal antropolojiye göre bir borç sadece parasal, somut bir şey değil, onun farklı boyutları vardır.

"Türkiye benim ikinci vatanım oldu" klişesini ben kullanmıyorum; çünkü bir halkın dilini, tarihini, kültürünü öğrenirken herhangi bir yerde yeni bir vatan bulabilirim. Tüm dünya benim vatanım. Fakat gözlemlerime göre 1975-1991 yılları arasında Türkiye çok farklıydı, inanılmaz derecede değişti. Önce kapalı bir ülkeydi, Avrupa Birliği'nin ve ABD'nin baskısı altındaydı, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra dünyanın terk ettiği bir ülke oldu. 90'lı yılların Türkiye'si, mali ve etnik sorunlara rağmen çok hızlı gelişti. Bugün Türkiye, sanayisi en güçlü yirmi ülke arasında yer alıyor.

1991 yılında Türkiye'nin kalkınmasına daha fazla nasıl katkı sunabilirim, diye geri döndüm. Mesleğim hem balıkçılık hem de kooperatif örgütlenmesi üzerine olduğu için, balıkçılar arasındaki örgütlenmeyi güçlendirmek gerekiyordu. Fakat kalkınma dünyası çok değişmişti ve sürekli değişiyor. Son zamanlarda çevre sorunları ön plana geçti. Sadece balık tutmak değil, denizlerdeki balık varlığını da korumak gerekiyor; aquaculture, yani kültür balıkçılığı her zaman daha önemli oluyor. Türkiye'deki tarım ve su ürünleri kooperatifleri bence başarılı. 1960lı ve 70li kooperatifçiliğin Türkiye'de yükselişe geçtiği yıllardı. 1980li yıllardan sonra önemleri azaldı. Bana göre kooperatiflerin kalkınmadaki önemi hâlâ kritik.

Türkiye'de önemli bir dönem başlıyor; çünkü en başarılı yirmi ülke mal ve hizmet sunumunda yeni teknolojileri kullanmaya başladı. Enformasyon ve bilişim teknolojisinin de desteğiyle hizmet sunumu, eski sanayileşme mantığının temel araçlarından olan mal/meta sunumunun önüne geçti. Hizmet sunumunda çeşitliliğin sağlanabilmesi için de yaratıcılık gerekiyor. Yaratıcılık için de bilimsel eğitim önemli. Türkiye'de araştırmacılar kendilerini geliştirmek için yurtdışına gitmek zorunda kalıyorlar. Orada daha iyi bir bilimsel çevre buluyorlar ve ayrıca batı ülkeleri onları memnuniyetle kabul

ediyor ve “*Buyrun hoş geldiniz, size her türlü imkânı verebiliriz, sizin beyin gücünüze çok önem veriyoruz!*” diyorlar. Hem ülke dışında hem de ülke içinde yaşanan beyin göçünün Türkiye’nin yararına olduğu kanısındayım. Bugün pek çok problem ülke veya bölgesel düzeyde çözülemeyecek bir nitelik taşıyor. Bu da insan aklının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde seferber edilmesini gerektiriyor.

Eğitim sonrasında tecrübe edinmek için az maaşla ya da gönüllü olarak yapılan çalışmalar benim kişisel kariyerimde çok katkı sundu ve yeni fırsatların kapısını araladı. Bu tür deneyimler, bir kişinin en büyük kaynağıdır.

Bugün gençler facebook, twitter gibi sosyal medya kanallarında saatlerini geçiriyorlar. Biz gençken her gün yeni bir dil öğrenmeye çalışırdık. Belki bu anlamda benim yazdıklarım gençlere bir ayna tutabilir.

Sosyal antropologlar çoğunlukla kalkınma projelerinde çalışıyor ve hemen hemen her yedi senede bir alanlarını değiştiriyorlar. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra eski sömürgeler yeni “bağımsız” ülkeler oldu ve onlara altyapı, eğitim, finans ve tarım konularında destek olmak gerekiyordu. Batılı ülkeler yeni ülkelerin hammaddelerini ucuza satın alıp, pahalıya mal sattılar. Yeni bağımsız ülkeler yine kalkınamadı, tam tersi fakirleştiler. Fakirlik çok yönlüdür ve çok sebebi vardır. Nüfus artışı ve miras sistemiyle çiftçilerin arazileri her geçen gün küçüldü ve her on ailenin dokuzu göç etti. Fakirlik büyük şehirlere yayılmaya başladı. Bugün dünyanın en fakir toplumu yirmi milyondan fazla nüfusa sahip megapollerde yaşıyor ve bu sistem yeni kölelik sistemini yaratıyor; yani çocuk işçiliğini.

Ben dünya üzerindeki en çok su ürünleri problemleriyle ilgilendim. Türkiye’de başladığım araştırmamın adı, “*Bodrum’da balıkçılık kooperatifi niçin başarılı değil?*” idi. Negatif bir yaklaşımla ilgi çekmiştik. Eğer başlık yalnızca, “*Bodrum’da bir balıkçılık kooperatifi*” olsaydı kimse ilgi göstermezdi.

Ancak pozitif ayrıntılar yakaladım Bodrum’da. Trata kaptanları çok başarılıydı. Balıkçılık kaynağından farklı kaynaklar bulmuşlardı; turizm, emlak ve ticaret. Küçük balıkçılık kooperatifinde siyasal sorunlar vardı. Fakat onların da başarılı faaliyetleri olmuştu. Büyük

Bugün gençler Facebook, Twitter gibi sosyal medya kanallarında saatlerini geçiriyorlar. Biz gençken her gün yeni bir dil öğrenmeye çalışırdık. Belki bu anlamda benim yazdıklarım gençlere bir ayna tutabilir.

balıkçı tekneleri sahilden üç kilometrelik uzaklıkta avlanmalarının yasaklanmasını sağladılar ve büyük gemilerin (tratarlar) Mersin ve civarında avlanmalarını sağladılar. Demek ki küçük balıkçıların birleşmesi sonucunda kooperatif kanunları da onları güçlendirdi.

Bodrum dönemi bana çok ilham verdi ve dostlarım sayesinde de hızla çevrem çok zenginleşti. Hayatım boyunca hiçbir zaman işimi resmî yollarla bulmadım. Her zaman arkadaşlarım ve tanıdıklarım bana referans oldu. Bu, Türkiye’de “*torpil*” bulmak olarak değerlendiriliyor. Hollandalıların *torpil* algısı biraz farklı. Torpil ile ilgili işlere yetersiz bir kişi de bulunabilir, iki taraf (torpil veren ve torpil kullanan kişi) da rahatsızlık duyar. Torpil bizde (Hollanda’da) el arabasına benzetilir. El arabası kullanan kişi sadece aracı kullanır, kendi imkânlarına inanır ve karşı taraf da aynı şekilde düşünür. Bence el arabası olmayan kimse bir yere gidemez. Bu niteliğiyle de “*el arabası*” sunulan “*fırsatlara*” ve “*olanaklara*” benzer. Eğer değerlendiremezseniz hiçbir anlam ifade etmez. Aslolan kendi imkânlarınıza ve gücünüze inanmak ve bu doğrultuda hareket etmektir.

Datça’daki evimin restorasyon sonrası hali, 1992.

(1955) Hollanda'ya taşınınca bir süre Den Haag'da kaldık. Daha sonra bütün aile birlikte Apeldoorn'da yaşamaya başladık. Üniversiteyi okumak için ben 1971'de Amsterdam'a taşındım.

(Ekim 1981) (ACOPAM Projesi)

- Segou'da yaşadım. Afrika maceramın üçüncü ve en zor yılı. Orada kuraklık mağduru toplumun durumu ve bir kooperatifin bu topluma nasıl yararlı olabileceği üzerine çalıştım. Segou'daki sulama alanlarında devlet kooperatifleri üyelerinin durumunu ve ne gibi eğitimlere ihtiyaçları olduğunu araştırdım. Hava sıcaklığının aşırı derecede yüksek olmasından dolayı zor bir dönem geçirdim.

Bodrum (1975) – Master tezim için Türk toplumu, balıkçılar, onların kullandığı yöntemler, balıkçıların sorunları ve balık türleriyle ilgili araştırmalar yaptım. Araştırmam iki temel bölümden oluşuyordu: Balıkçılık kooperatifleri ve balıkçılık teknikleri.

(1985) Sierra Leone'ye FAO adına Shenga bölgesinde bir balıkçılık kooperatif projesi için iki kez gittim.

Kamerun'dan döndükten ve Hollanda'da iki yıl kaldıktan sonra, 1986'da, Haskoning A.Ş. adına Lagdo Gölü çevresini kapsayan bir AB projesi için müdür olarak Kuzey Kamerun'a tekrar gittim. 1982 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından kurulan Lagdo Hidroelektrik Santrali için yapılan baraj bölgeyi geniş bir tropikal göle dönüştürmüştü. Buradaki balıkçılığı daha verimli hale getirmek için araştırmalar yaptım ve eğitimler düzenledim. Bölgedeki dört farklı etnik grubun dört farklı balıkçılık yöntemi kullandığını gözlemledim.

1978 yılında Fatma Mansur'un referansı ile ILO'da çalışmaya başladım ve asistan uzman olarak Burundi'de, "Kooperatifleri Kalkındırma Projesi"ne katıldım. Başkent Bujumbura'da işe başladım. O dönemde Burundi'de hemen hemen hiç kooperatif yoktu, sadece misyonerlerin kurduğu birkaç tüketici kooperatifi bulunuyordu. Projedeki görevim kooperatifleri yaygınlaştırmak, eğitim vermek ve kampanyalar organize etmektir.

(1984) Hollanda devlet yardımı kapsamında balık sektörü için gıda strateji planı hazırladık.

Hollanda

Türkiye

Türkmenistan

Mali

Sierra Leone

Kamerun

Burundi

Zambiya

Yemen

Türkiye Kalkınma Vakfı'nda dört yıl kırsal kalkınma projeleri geliştirme çalışmaları ve GAP kapsamında UNDP'ye proje geliştirme danışmanlığı yaptım. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde 1991-1993 yılları arasında Sosyoloji Bölümü'nde ders verdim. 1992 yılında Datça'daki evimde yaşamaya başladım.

(1999) Türkmenistan'da Dünya Bankası ve FAO adına Ekolojik ve Biyolojik Olarak Sürdürülebilir Tarım Yöntemleri Projesi kapsamında bulundum.

(1995) Kırgızistan'da IFAD / Dünya Bankası tarafından desteklenen Merinos Koyuncululuğunu Geliştirme Projesi'ne kadıldım.

1990 senesinde Yasothon ilinde Haskoning A.Ş. ve Tayland hükümetinin ortak yürüttükleri çalışmalar kapsamında beş köyde balıkçılıkla ilgili kafes yapımı ve kırsal alanda balıkçılığı geliştirmeye yönelik projeler uyguladım.

Doğduğum şehir olan Sorong Doom, Yeni Gine'nin en batısında idi (25 Aralık 1948)

(1989) Sri Lanka'daki anarşiye ve işsizlik sorununa çözüm bulmak amacıyla oluşturulan proje kapsamında oraya gittim. Oldukça tehlikeli geçen bir dönemde kalkınma ekibiyle görüşmeleri bile gizlice yapmak zorunda kaldık.

(1989) Güney Yemen'de Umman-Yemen sınırında bir il olan Al Mahra'da araştırma yaptım. Buraya Hollanda'nın bir sivil toplum kuruluşu olan SNV'nin yönlendirmesiyle kooperatif balıkçılığı uzmanı olarak gittim ve bölgedeki balık çeşitliliğini ve sorunlarını araştırdım. Ayrıca bir SNV uzmanının bölgede başarılı olması için nasıl bir profile sahip olması gerektiğini belirledim. Birkaç gün San'a'da kaldıktan sonra Aden, Al Mahra ve Mukalla illerinde kooperatif balıkçılığı araştırmalarını gerçekleştirdim ve bir rapor hazırladım.

1951 yılında Doom Adası'ndan Hollanda'ya taşındık. Eskiden Papua Yeni Gine'nin başkenti olan şehrin adı Endonezyalılar tarafından Jayapura olarak değiştirildi.

Carel Zwollo'nun Hayatındaki Bazı Kişiler

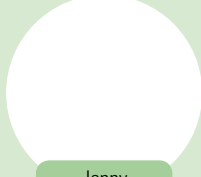
Johannes Zwollo

Carel'in dedesi
(büyükbaba).

Maria Zwollo

Carel'in
babaannesi.

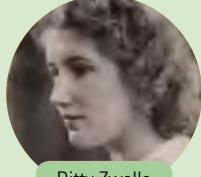
Jenny

Carel'in
anneannesi.

Dick Zwollo

Carel'in babası.

Ditty Zwollo

Carel'in annesi.

Tom Zwollo

Carel'in ağabeyi.

Karian

Carel'in ablası.

Monica Zwollo

Carel'in
kardeşi.

Sandra Zwollo

Carel'in
kardeşi.

Joke

Carel'in
teyzesi.

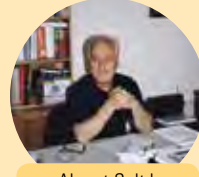
Jozef Cleber

Teyzesinin eşi
– 1949 yılında
Cumhurbaşkanının da
desteğiyle
"Indonesia Raja"
marşını hazırlamış.

Henk Eskes

Hollanda'daki
komşusu - Carel için
ilham veren ve azimli
bir kişilik örneği.

Ahmet Saltık

Türkiye Kalkınma
Vakfı kırsal kalkınma
koordinatörüydü.

Altan Ünver

Türkiye Kalkınma
Vakfı kurucu üyesi,
genel sekreteriydi.

Nejad Erder

Türkiye Kalkınma
Vakfı'nda
danışman.

Celal Çoban

Türkiye Kalkınma
Vakfı'nda beraber
çalıştığı orman
mühendisi
(fotoğrafta ortada).

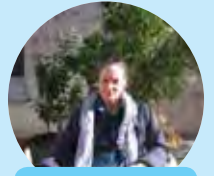
Prof. Niels Roling

Carel'in TKV'de
projeye dahil olması
için referans veren
profesör.

Ertan Karabıyık

Carel'in dostu ve
Türkiye'deki birkaç projede
birlikte çalıştığı meslektaş.

Lon Briet

Bodrum'da yaşayan
ilkokul arkadaşı.

Haldun Ertekin

Carel'in Bodrum'daki
araştırma esnasında
tanıştığı kişi.
Aynı zamanda
Datça'daki evinin inşasını
gerçekleştiren mimar.

Salih Köksalan

Carel'in Bodrum'daki
araştırma esnasında
tanıştığı ressam.

Louise Den Tex

HEBE döneminde
Carel'ın kız arkadaşı.

Chris van Eeghen

Carel'ın çok
etkileyen sınıf
arkadaşı.

Dr. Lucien Beck

ACOPAM Projesinde
birlikte çalıştığı ve son-
rasında onu Sri Lanka'ya
yönlendiren arkadaşı.

Jeremy Boissevain

Prof. - (Saints and
Fireworks/Azizler ve
Havai Fişekler- Friends
of Friends/Arkadaşların
Arkadaşları) - Carel'ın en
önemli antropoloji hocası
ve kitapları.

Jared Diamond

Avustralyalı - Guns,
Germs and Steel
kitabının yazarı.

Uğur Özarsıılmaz

Kaptan - Bodrum-Datça
Feribot kaptanı, Bodrum
Belediyesi Encümeni,
Bodrum Denizcilik
Derneği Başkanı.

İrfan Helvacıoğlu

Carel'ın Bodrum'daki
araştırmasında haber
kaynağı.

Dursun Mutlu

Lon Briet'nin Eşi -
Bodrum'da araştırmasına
destek olan ve tercümanlık
da yapan kişi.

Fatma Mansur

Bodrum, a Town in the
Egean Sea kitabının
yazarı ve Carel'ın
ILO'da iş bulması için
referans mektubu
yazan profesör.

Numan Tuna

Datça'da tanıştığı
ODTÜ'lü arkeolog.

Güler Yücel

Carel, Can Yücel
ve Güler Yücel'i
kozmopolit sanatçılar
olarak tanımlıyor.

Sırrı - Zehra Şimşek

Datça'daki komşu aile.
Carel, Şimşek ailesinde
çocuklara çok destek
verdi. Onlar da Carel'a
çok destek verdi.

Aydın Şimşek

Carel'ın desteğiyle
şu an Amsterdam'da
mermer&granit
şirketi sahibi başarılı
bir iş adamı.

Hans De Jongh

Dr. Jaap Bierdrager

Carel'ın doğmasına
yardım eden doktor.

Bay Willemse

Carel'ı sosyal antropoloji
alanına yönlendiren
öğretmeni.

HEBE Öğrenci Kulübü

Carel, orada geçirdiği
dört yılın etkisini
Op Het Huis adlı
kitabında anlatıyor.

Isaiiah Tamman - Jong

Froukje Santing

1982 yılında
Kamerun'daki projeler
sırasında tanıştığı ve
onu Güney Yemen'e
yönlendiren kişi.

İbrahim Demir

İbrahim, eşi Emriye ve
çocukları Mustafa ve Hazal
- Carel'ın Ankara'da olduğu
dönemde evinde kaldığı
Artvinli aile.

Lütfü-Esen Solakoğlu

Carel böbrek
rahatsızlığı geçirdiği
dönemde ona destek
olan arkadaşları.

Adnan Akçay

ODTÜ'de öğretim
üyeleri, sosyolog.

Jan Van Baal

Papua Yeni Gine Baş
Valisi ve antropolog.

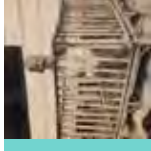
Dr. Süha Şatana

1994-1995 yılları
arasında IFAD
Ordu-Giresun Kırsal
Kalkınma Projesi'nde
birlikte çalıştığı
ekonomi uzmanı.

Yücel Çağlar

Orman Mühendisi
Kırsal Çevre ve Ormancılık
Sorunları Araştırma
Derneği başkanıydı.

1947

1947 - 1991 Soğuk Savaş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) kuruldu.

Gandi öldürüldü.

1948

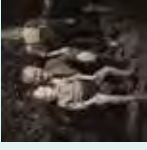
Carel Zwonko doğdu.

1949

Kuzey Kore birliğinin 38. enlemin güneyine saldırmasıyla Kore Savaşı resmen başlamış oldu.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) kuruldu.

1950

Türkiye NATO üyesi oldu.

1951

1952

1953

1954

Papua Gine'den Hollanda'ya geçiş.

1955

Endonezya'da Asya-Afrika Konferansı yapıldı.

Japonya, Birleşmiş Milletler'e üye oldu.

Ortaadoğu Teknik Üniversitesi kuruldu.

1956

Malezya, bağımsızlığına kavuştu.

1957

Fransa'da beşinci kez cumhurbaşkanı seçildi.

1958

1959

Kamerun, BM yönetiminin bağımsızlığını kazandı.

1960

Michael Rockefeller Yeni Gine'de kayboldu.

1961

Amnesi Ürtü, radyo programından ayrıldı.

1962

Dünya Gıda Programı (WFP) kuruldu.

1963

Hollanda Kalkınma Örgütü (SNV) kuruldu.

1964

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 22 Kasım 1965'te, EPA (Teknik Yardım Geliştirilimi Programı) ve Birleşmiş Milletler Üzlel Fonu'nun ortaklığı ile kuruldu.

1965

1966

1967

1968

Cezayir ve Tunus'a gezi.

1969

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) kuruldu.

Afrika'da AIDS virüsü bulundu.

1970

12 Mart Muhtırası

1971

Apeldoorn'dan Amsterdam'a taşınma. Üniversiteye başlama.

1972

